

319508

5/1996

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

V. ÉVFOLYAM

1996. 1-2. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai:

GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria),
KÁLMÁN FERENC (Ukrajna), KESZEG VILMOS (Románia),
LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Jugoszlávia),
LISZKA JÓZSEF (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság elnökei:

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársa:

DEÁKY ZITA

A szerkesztésben

FORRAI IBOLYA és HALÁSZ PÉTER
működött közre

A kötet megjelenését a BONYHÁDI SZÉKELY KÖR támogatta

A kiadásért felelős:

UJVÁRY ZOLTÁN, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

HU ISSN 1215-8097

A TISZAI ÁRVIZEK PROBLÉMÁJA UNG, SZABOLCS, ZEMPLÉN ÉS BEREG MEGYÉK LEVELEZÉSÉBEN (1715–1790)

A beregszászi archívum gazdag anyagában végzett kutatásaim során figyeltem fel arra, hogy az árvíz elleni védekezés milyen fontos szerepet játszott a Tisza mente népének életében. Az is feltűnt azonban, hogy az ide vonatkozó iratok csak nagy nehézségek árán, különböző fondokban végzett aprólékos kutatással deríthetők fel. Ennek ellenére, mintegy 300, a gyakori áradások elleni védekezésre utaló – eddig ismeretlen – dokumentumot (megyei levelek, kollektív folyamodványok, helyszínelő bizottságok jegyzőkönyvei, helytartótanácsi végzések stb.) sikerült fellelni és rendszerezni.¹

Az így összeállt tanulmány az árvizeknek a lakosság életére gyakorolt hatását igyekszik követni. Feltárul az iratokból, hogy az áradások és az ellenük való védekezés összefogja ugyan Bereg, Szabolcs, Ung és Bereg megyéket, önmagukban azonban képtelenek megoldani az országos méretű problémát. A kutatások azt is igazolják, hogy az áradások komoly konfliktusokat okoztak az érintett megyék és a központi kormányzat viszonyában is.²

Az Alföld fő folyójával való küzdelemre utaló első bővebb értesülésünk 1715-ből, a források szerint az ún. „ár vizes esztendőből” származik. Az év április 4-én Zemplénből levelet intéztek Ung megyéhez, melyben kétségbeesetten adják elő, hogy a Tisza és Latorca régi töltésein keletkezett szakadások csaknem „utolsó hanyatlott romlásra” juttatták a Bodrogtózt. A végső pusztulás elkerülése végett „Bereg Várgyét szomszédságosan az ottan való szakadásokk reparatiói iránt requiraltuk; Arra való nézve Ngtokat Kglmeteket is – tudatják Unggal – hasonló Atyafisággal reqviralyuk... nevezetesen Csapnál és Salamonnál, mellyek (értsd: töltések – S. K.) renovatioja igen szükséges...”³ Amennyiben pedig ebben a munkában nem segítenék őket, Zemplén értésére adja a szomszédnak, hogy „ne kinszerítessünk nagyobb helyekre terjeszteni...”⁴ Két hónappal később, június 14-én, egy Beregszászon kelt levél a munkácsi – számunkra ismeretlen – „compania” tüzfával kapcsolatos gondjai mellett

1 A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a szövegben KTÁL) – Beregszász központtal – a történeti Magyarország északkeleti vármegyéinek anyagát foglalja magába. A nagy értékű anyag jelentős része sokáig el volt zárva mind a hazai, mind a magyarországi kutatók elől. A néprajzi, vagy az azokhoz közel álló témák kutatása egyébként is háttérbe szorult, a kutatók többségét a XX. századi politikai-jogi történések iratai foglalkoztatta.

2 F = fond; Op = opisz. ügydarab jegyzék; jegy hr. = jegyenylen hranyenyija, az ügydarab. 4 fond = Ung megye főispáni fondja.

3 F. 4. Op. 2. Jegy hr. 1668. 3.

4 Uo.

már utal Ung megyének „az Tisza és Latorcza háton lévő Töltések reparatiója”⁵ ügyében tett lépéseire is. Bár a megye idevonatkozó iratát nem ismerjük, csupán a beregiek válaszát, ebből azonban úgy tűnik, hogy az ungiak azért keresték meg hivatalosan szomszédjukat, mert az említett térségben talán hanyagságból keletkezett szakadás jelentős károkat okozott nekik. Valószínűleg ezért fogalmaznak a vádakat mintegy visszautasítva Beregszászban a következőképpen: „A mi azért az Töltések szakadásinak reparatióját illeti igen is ... gondunk volt és vagyon reá, hogj a mennyire tehecségünk engedi azon rupturák (értsd: szakadások – S. K.) reparáltassanak: mivel Ngtok Kglmetek, ugj Nemes Zemplén Vgye némelly helysniak az ár Vizek által tett Kárait... Vármegyénk nagyobb részinek tapasztallyuk, és ... mosson érezzük...”⁶ Elkéseredve, ugyanakkor kétségbeesetten adják Ung megyének tudtára, hogy mivel Bereg vármegye lakossága „egy részint az Pestis által, más kint pedig ... (itt a levél olvashatatlan – S. K.) miatt igen el szegényedvén, alig hisszük, hogy azon nagykárt és pusztulást hozó ar vizek erejenek... is rajta erőt vehessünk...”⁷ Bár a pontos helyszínt elhallgatja előlünk a június közepén kelt levél, a kiragadott mondatok alapján azonban világosan látszik, hogy itt mindenképpen az 1715 áprilisában jelzett és a Bodroghközön kialakult súlyos helyzet ungi, illetve beregi következményeiről vagy talán éppen előzményeiről van szó.

„Az Tizának árjátul származott rupturákk reparatiója” az érintetteknek később is sok gondot okozott. Ezzel kapcsolatban 1717. március 18-án Kisvárdáról megírják Ungvárnak, hogy ők hajlandók „minden igyekezettel tellyes tehetségükkel” segíteni, de csak akkor, ha „hasonló készülődést tapasztalnak a másik oldalon is. Sérelmezik továbbá azt is, hogy az Ung megyében található győröcskei és záhonyi erek, valamint az állóvizek terjedése miatt a Tisza mentén Bezdéd vidékén fekvő számos helységek „utolsó veszedelmét, pusztulását” kénytelenek tapasztalni. Mivel ezek legfőbb okozójának „az Győröcskei határban Sennyei István az zahonyi Territoriumban penigh most munkában lévő Vecsey László Uraimék eő Ngok Malmait, s annak ereit” tekintik, kéri Ung megye vezetését a területén található káros szerkezeteknek a felszámolására.⁸ A kérdés megoldása fontos és sürgős lehetett, ezért kívül a „borítékon” a következő szöveget olvashatjuk: „Surki Bjró életed el vesztése alatt sietve küldgyed T. N. Ungh Varmegye Vice Ispánnya kezébe”.

1717 után furcsa módon eltűnik előlünk a vizsgált térség, s a beregszászi levéltár forrásai szerint mintegy 10 év múlva található újabb nyoma a Tiszával való küzdelemnek. Zemplén megye 1727-ben Sátoraljaújhegyről figyelmezteti Ung megyét „minemű nagy károkat” okozott nekik „Salamon helység körül való töltéseknek elromlása”.⁹ A további szenvedések elkerülése végett az írásbeli panasz mellett Zemplén Szirmay Menyhért és Olcsváry Zsigmond személyében megbízottakat küldött szomszédjához, hogy azok egyrészt szóban is előadják a töltések megjavítása iránt tett kéréseiket, másrészt a két megye „javát illető relatiojának illendő hitelt” adjanak. Ugyanakkor reményüket fejezik ki, hogy az ügy orvoslását nem kell majd a Felsőleges

⁵ Uo.

⁶ F. 4. Op. 2. Jegy. hr. 1668. 1.

⁷ Uo.

⁸ Uo. Jegy. hr. 1753. 1.

⁹ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 354. 2.

Consilium elé vinni.¹⁰ A szomszéd, azaz Ung megye december 14-i válaszában értesíti a zemplénieket a küldöttség megérkezéséről, viszont ugyanitt hangsúlyozzák, hogy „Salamon, Csapp és Ásvány nevű Helységeknek környékén ...múlt esztendőben is lehetőségünkhöz képest akadályoztattuk az kár tevő folyó vizek félre csapó ereit”.¹¹ A helyszín megtekintésével és egyben megvizsgálásával „az által bizonyos tudománya révén” Ráthi Györgyöt, a vármegye becstületes tagját bízták meg. Sőt, kérték Bereg megyét is, hogy „Gulács és Lonyák Helysegh táján” hozzák rendbe a Tisza töltéseket, mert ők – mint írják – „az rend kívül való erekek connexioja” által nemcsak a határaik romlását, hanem a „nagy költséggel faracsággal épített töltéseinknek álhatatlanságokat is annak tulajdoníthatjuk”.¹²

Nyilván nem lehetett tartós foganatja az 1727. évi követjárásnak, vagy pedig az újabb nagyerejű ár okozta töltésszakadás és felbomlás miatt kényszerül Zemplén 4 év múlva ismét leírni a következőket: „...a Tisza vizének ki öntesse, és egyéb vizeknek nagy árja miat Bodrogekői járásunk egész veszedelmevel naponként szemlenni és tapasztalni kintelenítetünk... Salamon és Ásván nevű ... Helységek határában való töltéseken annyira be csapott a vármegyénkben, hogy annak rendes folyását önnön magunk erejével helyre hozni elégtelenek vagyunk... holott nagyon is tartunk attul, hogy... járásunk utolsó romlásra és pusztulásra ne jusson...”¹³ Lényegében erre, az 1731. május 23-án Töketerebesben kelt, rendkívüli állapotról hírt adó zempléni levélre reagált Ung megye, amikor merőben mással indokolva a veszélyes helyzet kialakulását a Bereg megyei Badaló, Gulács, Jánd és Ugornya helységek „határaiban levő Tiszának erőtlen és az Viznek árához nem approportionált avagy netalán nemis vettetett Töltéseit”¹⁴ állítják a romlás fő okának.

Kétségtől aligazságokat tartalmazott a válasz, hiszen a sokszori nagy árvizek többek között azért okoztak felettébb roppant károkat, mert a töltések nem a víz áradásához voltak mérve. Zemplént azonban az évek óta elhúzódó eredménytelen, a megye számára biztonságot nem nyújtó orvoslás keményebb fellépésre ösztönözte. A Bodrogekői települések lakosságának is sok szenvedést előidéző salamoni szakadások miatt a helyszínre kiküldött két deputáció beszámolójára építve négy hónappal később, 1731. augusztus 9-én már szinte utasította Ungot, hogy az még a közelgő őszi árvizek előtt legkésőbb szeptemberig hozza rendbe a megromlott töltéseket. Ellenkező esetben „fellyebb való Helyekre” folyamodnak. Annál is inkább teszik ezt, mert a „...Salamoni Lakosok a Tisza vizében bizonyos halászatnak... maganos hasznokk kedveért való nagy káros ásásokat csináltak...”¹⁵, amellyel hasonlóképpen jelentős veszteségeket okoztak helységeknek. A levél fenyegető hangvétele mellett már a szomszédos megyék egyfajta szembelyezkedésének csíráit is magában hordozta, s a konfliktus a későbbiekben hol enyhébb és burkolt, hol pedig nyílt és eléggé elmérgesedett formában jelentkezett.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. I.

¹² Uo.

¹³ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. 1.

¹⁴ Uo. 4.

¹⁵ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. 5

A salamoni halászok feltételezett cselekedetét az ügy fontosságára való tekintettel kivizsgálták. Az 1731. szeptember 17-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv alapján azonban úgy tűnik alaptalan volt a zempléniak vádja, hiszen „ezen rupturákat csupan csak a víznek gyakori áradásának, és vehementiojanak, de leghfőképen aki tavalyi esztendőbe interrenialt volt, tulajdonítyák”¹⁶. Ugyanez az irat fényt vet a korábbi években végzett töltésjavítások társadalmi hátterére, illetve a szakadások következményeinek térbeli kiterjedésére is. „Az falu sokkal nepesebb s jobb erőben lévén – hangzik az egyik kérdésre a válasz – csak magok szoktak vólt túlteni; hanem olykor, a midőn látta éltibe Méltóságos Baro Senyei István Ur... hogy magok nem bírnak vele, sok ízben szokott vólt segítséget adni rea; nemcsak a maga jobbágyit, hanem az Tekttes Nmes Zemplén Várgye több faluit is több szolta Biró által fordítatván... Azon víz mindakit Várgye nagy ártalmon vagyon, de méghis a Bodrogköznek leghtöbb kárt tiszén mivel el kezdvőn Csernyői határtul, Bottyani, Bacsikai, Kaponyi, Leleszi, Polyáni, Szolnocskai, Bolyi, Véhei, Zétényi, Seniri, Raddi, Pállföldi határokon keresztül mégyen, s úgy száll a Bodrogbá. Azonban a Latorczat meghtolván, úgy vetik ki. Szelmesztul fogva egész a Csicseri határig”¹⁷. A jegyzőkönyv felvételének napján, vagyis szeptember 17-én Ung megye a „Surki Territoriumon lévő rupturának betöltése, s Csapi Határbul Arvíz által lett bizonyos Darab Földnek avulsioja végett” átír Szabolcsba, míg azok válaszukban a „Göröcskei malom revisiojára” és a „Tiszából ki szakadó érinek betöltésére” szólítják fel őket.¹⁸

A panaszoktól ostromoltatott Ungvár kénytelen a másik szomszédot is megkeresni. Nyíltan megírják Beregszászra, hogy Salamon, Csap és Ásvány mellett levő Tisza part tetemesebb feltöltésének és megerősítésének elhanyagolását és ennek következtében a Bodrogközön tapasztalható szenvedéseket Zemplén megye sajnos „egyedül minekünk tulajdonítya”, holott „mindaddig haszontalan lészen munkánk költségünk és faratsághunk – hívják fel Bereg megye figyelmét – valameddigh Ngtok Kltekis Gulács táján, ahonnét nagy sebességgel ki csapó árja az Tiszának Határaink töltéssiben szokott meghtüközni, és töltésseinken ereött venni”¹⁹, a védműveket kellőképpen nem erősítik meg. Nem tudnak megfelelő módon lépni Ungban egy másik helyszínen, Eszeny illetve a zsurki révnél keletkezett szakadások következtében sem.²⁰

Ebben a kölcsönösen függő helyzetben – szinte félre téve a sorozatos vádaskodást – próbálkozik Ung megye az árvizek elhárítása ügyében elsősorban közte és Zemplén között kialakult feszültség feloldására. Az északi szomszédnak küldött levelükben kiemelik, hogy bármennyire is elviselhetetlen időket élnek – „amelyben adó fizető szegénységünket az mindennapi kenyereink keresésére, és reája rótt súlyos adojának megszerzésére lakó Helyeibul ki mozdulni oszolni és vármegyenken kívül el széllyedni... tapasztallyuk... amennjire tehecsigünket Ngtk Kltek szólyállatjára alkalmasztathatjuk el végezet akaratumk az, hogj az mi megjénkét millyéslegh

16 Uo. 7.

17 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. 7–8.

18 Uo. 14.

19 Uo. 10.

20 Uo. 20.

határozó Tisza partjainak fel töltésében, és azok szakadassainak bé rekesztissibén segelemmei legjünk Ngtokhoz Kltekhez.”²¹ Ilyen megfontolásból kiindulva Ung megye „az orvoslási mód felkérésésére” meg nem nevezett „érdemes fő taggal” megvizsgáltatta az eddig történt partromlásokat a szabolcsi Eszeny nevű helység határatól egészen Zemplén megyéig. A terepszemle alapján viszont kiderült, hogy olyan iszonyú nagy munkát igényel az ungi részre eső védmű hosszának, szélességének és magasságának a rendbehozatala, amelyet saját erőből képtelenek elvégezni. Ungvárról ezért a következőképpen nyugtatják Zemplént: „...felül említett Eszeny nevű Helysigtül, Salamonigh, mind az Töltéseknek fel emelését, mind pedig az szakadásoknak és millyén ki mosott árkoknak be töltéssit véghez viszük csak Ngtok Kltek maga migjejetül Salamonigh titesse munkáját”.²² Sajnos az irattári anyagban hiányzik az idevonatkozó felelet. Az viszont kétségtelen, hogy a kérdés megítélésében tapasztalható nézetkülönbséget a két megye között nem sikerült áthidalni, sőt a zempléniek 1731 végén, a tóketerebesi közgyűlésükön megfogalmazott levele a jelek szerint újabb olaj volt a tüzre. Erre válaszolva a megszokottnál élesebb hangnemben reagálnak Ungváron. Zemplén megye „... talán elis hitette magával – így az ungiak a válaszukban – mintha azon nevezet Processusnak (értsd: Bodroγκözi – S. K.) romlása ... csak egyedül megyéngben helyhesztetett Salamonyi és Asványi Helységek táján léveő töltésnek erőtlenségigtül okoztattnék”, pedig „Határjainkat mesgyelő Tiszának árja nem Nagsaghtoknak ... hanem nekünk inkább légyen ártalmunkra és romlásunkra... tapasztallyuk egész Minai Distractusunkat, és azon kívül Unghvári nem külömb Kaposi Processusainnak bizonyos részeit miképen sillyeszi, s haszontalanyitya seöt csaknem immáris ottvaló Lakosainkat elhitettleneké tette légyen...”²³ Tudják, hogy a bajok orvoslására kevés erővel rendelkeznek, éppen ezért elmarasztalják az ország legfelső vezetését, a királyt és a helytartótanácsot is, hiszen, mint írják „mind eddigh hasznát panaszainknak nem érezhattük”.²⁴ Ezután tájékoztatva Zemplént a szakadások ügyében tett kezdeményezéseikről, Ung megye akarva akaratlanul is rátapint a probléma eddigi rendezését hátráltató körülmények egyik fő tényezőjére. „Írtunk ezen Tisza excessusú véget N. Beregh Varmegyénekis, hogy ellent vetne az Tisza hatalmának, és Gulács táján az Tisza erejének proportiojához építtetné maga töltéseit, alitván mi ismét romlásunkat a tájárul okoztattni, csak-hogy azon N. Varmegye, meghmegh N. Ugocsa Vargyét veti czélyul, az talán ismét Szomszégýára appellalna, ha ezen dologba okoztattnék”.²⁵ Mindezekből érdekes módon Ung megye azt a következtetést vonta le, maga és Zemplén számára, hogy ha „az Tisza Partýával bíró N Varmegyek Ngtok Ktk által is megtaláltattnának, és meghegyezset akarattal foghnónk ezen hasznot hajtó munkához, akkor tudhatnók és tapasztalhatnók, ószta megh, honnád szarmazot kinek kinek eddighis, az eő kárait, romlása?”²⁶

21 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. II.

22 Uo.

23 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. 22.

24 Uo.

25 Uo.

26 Uo.

A kérdés megoldásának elodázása, a továbbra is pusztító árvizek készíthették Zemplén megyét a még 1731. augusztus 9-én kilátásba helyezett cselekedetének – „fellyebb való Helyekre folyamodásának” – megvalósítására, mely döntésére bizonyára kihatott az imént idézett levél hangneme is. Következésképpen egy évvel később, 1732. július 14-én Sátoraljaújhely már a salamoni és ásványi határban lévő szakadások „megcsinálása iránt” hozzájuk érkezett helytartótanácsi állásfoglalásról értesíti Ungvárt, megküldve annak hiteles másolatát. Mivel „ezen mostani szaraz időben ... úgyis kicsiny a Víz”, egyben kéri az ungiakat, az említett szakadások kijavítására, hogy „újabban ne a Felsőleges Királyi Consiliumhoz iranta folyamodni ne kintelenítessünk”.²⁷

Nehezítette a közös megegyezést a helyzet normalizálódásában érdekelt vármegyék körének további kiszélesedése. A győröcskei malom ér revíziója kapcsán Szabolcs megye 1738. szeptember 25-i, Ung megyéhez intézett levelében – akárcsak, mint láthattuk a korábbiakban is – „az Eszenyi határon is hasonló káros szakadásokat” érzel. Az „abbúl származó Károk eltávoztatására tartozó tözsztességel” kéri szomszédját, amit ők a záhonyi rupturák betöltésekor nem mulasztottak el.²⁸ Nem tudjuk sikerült-e a terheket megosztani. Annyi azonban bizonyos, hogy ha eddig csak főleg Ung és Zemplén, esetenként Bereg megye megelégnült kapcsolatáról értesültünk, most már a térségből Szabolcs megye is hallat magáról.

A gyakori árvizek által diktált közös sors következtében kialakult négyes együtlet – Bereg, Szabolcs, Ung és Zemplén megyék a XVIII. század 30-as éveinek végére képtelennek bizonyultak megnyugtatóan rendezni az országos méretekben is jelentkező problémát. Zemplén pedig úgy látszik betartotta ígétét, s a Tisza legészakibb vidékén három megye találkozásánál évszázadok során kialakult, a szomszédos részek számára szintén sok veszéllyel járó állapotról végül is megint tájékoztatta a helytartótanácsot. 1738. július 4-én már a salamoni és az ásványi szakadások ügyében hozott felső végzés megérkezéséről és a hiteles másolat megküldéséről értesítik Ung megyét, „hogy azért az illetén mar regtül fogva közötünk fönt forgó Dolognak kívánatos vége szakadgyon...”²⁹ Nem ismerjük a szomszéd választát, de ugyanazon év október 9-én kelt levél szerint „még kis Asszony Havának 23 dik napján Ungh Városán tartatott Gratis Gyűlésébül” jelzett vissza Ung megye, s ők is postázták a zemplénieknek a helytartótanács végzésének „valóságos mását”.³⁰ Az ország felső vezetése a következőképpen döntött a vitás kérdésben: „minél előtte Salamon és Ásvány táján levő szakadásokk szükséges igazításához...” fognának, „eléb ahoz értő valamely Incsenyér (értsd: mérnök – S. K.) által azokat...” közösen vizsgálják meg és „azokk szükséges meghigazítására teendő kölcségrül Flgses királyi Helytarto magyar Tanácsot...”³¹ tudósítsák. Elgondolkodtató és egyben megszívlelendő a javaslat, tudniillik a szakszerű eljárásra hívja fel a megyék figyelmét. Ugyanakkor arra is utalnak ezzel, mintegy megfogalmazva a lényegét, hogy az eddig épült védművek nem így készültek. A zempléniek levele a hely-

27 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 655. 7.

28 Uo. Jegy. hr. 1013. 3.

29 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1080. 1.

30 Uo. 3.

31 F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1013. 3.

tartótanács véleményén kívül más részletekkel is szolgál. Itt értesülünk például a korábban – még 1727-ben – Ung megyében járt, előttünk szinte ismeretlen küldöttség egyik tagjának, Szirmay Menyhértnek működéséről. Forrásunk úgy említi őt, mint „egy ahoz (értsd: a szakadások kijavításához – S. K.) értő kassai Incsenyér”-t, „...aki által (a szöveg itt olvashatatlan – S. K.) névű Vármegyinkbe (a szöveg olvashatatlan – S. K.) Helység táján lévő aféle vízzsakadások eleit” vette. Zemplén megye ezért nem véletlenül vele akarta megnézetni a szakadásokat, de kéri Ung megyét egyeztessék az időpontot, hogy „... mi is akkora említet Szirmay Menyhért Urt Bodrogközi... Szolgabíronkkal ki küldessük.”³² Valószínűnek tartjuk, hogy az 1727. évi zempléni képviselő és az 1738-ban emlegetett kassai „Incsenyér” egy és ugyanazon személy, a jó hírben álló Szirmay Menyhért mémök.

A salamoni, csapi és ásványi „ki csapások véget, s annak lehető meg orvoslása” ügyében a követjárások a 40-es évek derekára állandósultak, a károkról tett jelentések pedig megszáporodtak.³³

A XVIII. század közepére a fentebb tárgyalt és korábban kialakult Ásvány–Csap–Salamon központú válságövezet mellett egy másik, hasonló árvíz sújtotta vidék és problémái kerülnek előtérbe a vármegyék levelezésében. 1749. március 10-én Bereg vármegye egyrészt örömmel tudatja Unggal, hogy „az Tiszának gyakran reánk jövő iszonyú és sebes áradásátul” már nem kell annyira félniük, mert igaz nagy költségeken, de új töltéseket emeltek, s a régit pedig, ahol „kírontattanak” megjavították. Másrészt azonban, „mivel hitelesen informálhattak” a „Nemes Szabolcs vármegyi részen úgy mint Szalóki és Eszenyi határokon” történt nagy szakadásokról, erősen tartanak azok következményeitől. „Onnét méltón félhetünk a veszedelemtül – szögezik le – azért mi mostan Beregszászban celebrált Gyűlésünkbul szomszédságosan requiráltuk említett T. N. Szabolcs Vrgyét mind azoknak reparatiója végett mind pediglen ahol ne talántán kírontatnának új Töltéseknek erectioja véghett is...”³⁴ Ung megye szintén értékelte a térségben kialakult veszélyes helyzetet egyszerre téve felelőssé azért elsősorban Bereget, de Szabolcsot is. Nagy költséggel és fáradtsággal a „Tiszának szakadásait be töltöttük...”, mert a „szomszéd N. Bereg Vgyében lévő Rupturák miatt szenvedjük ezen árvizet...”³⁵ állapítják meg két hónappal később. Szabolcs vármegyének ugyanígy egy egész lajstromra való mulasztást rónak fel: „Az Eszenyi és Szalóki határokbán levő Szakadások Nagtok s Kgtek által be nem töltettnek, sem az töltések nem újjíttattanak, reménységünkre nagyon megsalatozkunk, és az megírt határaink a Tiszának árjatul valamint az előit úgy most is be buríttattanak, melly miatt mind lakosaink nagy károkat vallanak mind az Comercium (értsd: kereskedés – S. K.) meggátoltatik mind pedig költségünk és fáradtságunk millyekben az töltésekre ráköltének haszontalanokra tétettetnek...”³⁶ A közösség javának előmozdítása érdekében kétségbeesetten kéri Szabolcs megyét az Eszenyi és Szalóka

³² F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1013. 3.

³³ A különböző évekre I.: 1732. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 655; 1738. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1013., 1080; 1740. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1098; 1746. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1498; 1747. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1550; Ugyanerre az évre: F. 4. Op. 16. Jegy. hr. 246., 248; 1749. – F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1666.

³⁴ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1666. 1.

³⁵ Uo. 3.

³⁶ Uo. 4.

területén található áttörések megjavítására, hogy „... valaha már ezen iszonyú ár-
vizektől megmenekedhessünk és ez úton járók is bátorságosabban mehessenek”.³⁷

A Tisza szalóki–eszényi szakaszán előállt, több megye területét veszélyeztető
1749. évi helyzet valószínűleg nem először fordulhatott elő, s idézett forrásunk
„valamint az előtt úgy most is” kitétele bizonyára a korábban megélt keserű ta-
paszlatra utal. Az időpont elhallgatása pedig a folyamat gyakoriságára, ismét-
lődésére enged következtetni. Természetesen az ügy fontossága miatt tovább foglal-
koztatta az érintett megyéket, így a levélváltás sem szűnt meg.³⁸ Az idevonatkozó
iratok tartalma és száma azt mutatja, hogy Ung megye került a kibontakozó vita
központjába. A központba kerülve, mintha keresztül haladna rajta az árvíz el-
hárításával kapcsolatos megyei levelezés áradata, amelynek jelentékeny része ungvári
keltezésű. A fentebb idézett „lajstrom” alapján azt hiszem ez érthető is.

A főleg Ung, de más megyékből érkező többszöri sérelmek, illetve sürgetés, s
nem utolsósorban a vízborítások állandósulása – „ezt most folyó esztendőben is
szent Pál napjátul fogva ez máig”³⁹ – írja Ung 1749. május 21-én – Szabolcsban is a
komoly „discurák” tárgyát képezik. E megye Szalóka és Eszény határában hosszú
ideje tartó kritikus helyzetből való kivezető út keresése közben mintegy 100 évvel a
Tisza-szabályozás előtt fontos felismerésre jutott. Ennek ismertetése végett az Ung-
nak megküldött állásfoglalásukat célszerűnek tartjuk itt a szöveg alapvető mondani-
valóját nem módosító rövidítésekkel közölni: „A Tiszának sok károkat okozni szo-
kott, ki öntő áradásinak meggátoltatása iránt való szomszédságos levelet... vettük...
Mi is azon veszedelmes rupturák megorvaslásául discourálnánk, és Méltóságos Groff
Generalis Nagy Károlyi Károlyi Ferenc Uram Excellentiája is Gyülésünkben magát
megaláozván declarálta volna, hogy ezen közjónak előmozdítására nézve Újlaknál...
Hajóra szállani eő Excellentiája szándékozik, és mindenütt a Tiszát egész le Tokaj
felé, és tovább is azon Nemes vármegyék Deputatusait maga mellé vévén, ame-
lyeket a Tisza folyója rongáll megvizsgálni fogja eő Excellentiája; melly dolog vég-
ben menvén és Deputatusink onnét vissza jöveletekkel, ...azonnal Kegyelmeteknek is
hírré tenni elnem mulattyuk; mi ugyan ő Excellentiájával nem annyira a Töltés iránt
mint a *Tiszafolyásának könnyebbé tétele végett* ... tractaltunk, hogy tudniillik legel-
sőbb is a *hosszas és veszedelmes tekervényes utyait a Tiszának egyenes folyamatra*
vévén szabadgyabban folydogálhasson és haszinte nehol kiönteni találna is, avagy
töltés kívántatnék, (a kiemelés tőlünk – S. K.) legtöbb helyeken ahol 40–50 lépést
vagy talán többet is kellett volna tölteni, tíz s legfellyebb 20 lépésnyi töltéssel végben
megyen... relatiónk tévén azért ... a közjónak előmozdítására... A Szalóki és Esze-
nyei fokoknak pedig betöltését gyülésünkben serio megparancsoltuk...”⁴⁰ Kisvárdán,
1749. július 30-án írták le ezeket a sorokat, s alapjában véve ugyanazokat a legfőbb
elgondolásokat vetik fel, amelyeket az 1846-ban kezdetét vevő szakszerű Tisza-sza-
bályozás megvalósítóinak – „a legnagyobb magyar”. Széchenyi István, s minden idők
legkiválóbb vízépítő mérnöke, Vásárhelyi Pál, illetve a kitűnő olasz mérnök, Paleo-
capa – fogalmi tisztaságot nyújtó tervei is tartalmaztak. A kiemelt részek kifejezései

³⁷ Uo.

³⁸ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1666. 4. s. köv.

³⁹ Uo. 2.

⁴⁰ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 1666. 6.

és az egész függvényeként a töltés szerepének átértékelése mindenképpen a folyórendezés XIX. századi megvalósításának korai előzményeire, illetve hagyományára derítenek fényt. A töltések építésével általában csak ideiglenesen lehetett megóvni a termelő területeket és a településeket, mivel a hatékony árvízvédelemhez szükség volt a meder és a vízjárás szabályozására. Ezt ismerték fel Szabolcsban 1749-ben.

Sajnos nincs több adatunk a Szalóka és Észény helységek nevével jelzett, a XVIII. század közepén Bereg, Szabolcs és Ung megyéknek oly nagy gondokat okozó ún. második válságövezet sorsáról. A levelezés ez ügyben furcsa módon az 1749. évvel megszakad, elzárva előlünk egy sor homályos kérdés tisztázását. Így nem tudjuk például, hogy a Tisza-szabályozásának felismerését követte-e annak a helyi gyakorlatba való átültetése. Nem tudjuk mi lehet az oka a váratlanul megszűnt levélváltásoknak. Ennek megválaszolását elősegítő akták tudniillik hiányoznak a Kárpátjai Területi Levéltár „Főispáni fond”-jából.

A korabeli feljegyzések szerint az árvíz elleni védekezés a későbbi időkben is, a megyék közötti viszony egyik sarkalatos kérdése maradt. Az 1749–1762-ig terjedő korszakról azonban meglehetősen szétszórt adataink vannak. A jelölt időszakban legkorábbi értesülésünk 1755-ből származik. Ekkor Szabolcs megye Kisvárdáról postázott levelében értékelve a helytartótanács utasítását, a következőkről tájékoztatja a szomszédos Ung megyét: „Szinte mai gyűlésünkben vesszük felséges helytartó Tanácsnak intiumatumat ... hogy a Tiszát mindennemű düledezett faktul mellyek jobb folyását tartoztatják, tisztítassuk, és az által az hajóknak, és Szálaknak szabadosabb menetelt szerezzünk. Mellynek alkalmatosságával jutt eszünkben, amit egyéb iránt elfelejthetünk, hogy tudniillik naponként nagyobb és nagyobb károkat tegyen mezőinkben, rettyeinkben, és Erdőinkben a Tisza, ugyanyira, hogy már Vármegyének egy részét majd nem csupán haszontalanná tette... az egy Tisza tisztítással azokat el nem lehet fordítani... Annakokaért ennek igazítására fordított szándékunkat ... Kglmetekkel illendően közölvén... szomszédos kötelességgel kérjük Nagyságotkat... hogy viszont maga szándékát és értelmét velünk közleni méltóztassanak...”⁴¹ Mint láthatjuk a szabolcsi írás nemcsak kétségbe vonja a hajózás, a kereskedelem folyamatosságának a biztosítására is irányuló felső döntés eredményességét, hanem az egyre növekvő károk, főleg a mezőgazdaság által igénybe vett terület összezsugorodásának meggátolása végett a két megye „szándékának és értelmének” akar érvényt szerezni. Igaz, a fogalmazók elhallgatják előlünk a helyszínt, de maga az a tény, hogy Ung megye a címzett, a közös határ vidékére emlékeztet bennünket. Csak 1760-ból van újabb adatunk, ezúttal az általunk elsőnek nevezett válságövezet egyik leggyakrabban emlegetett települése, Salamon mellől. „Mivel az Arvizek nagy résziben a tájárul származnak ide” (értsd: Zemplénbe – S. K.) június 16-án Sátoraljaújhelyről a károsult fél úgy szólította fel Ungot az igen romladozó állapotban levő töltések „jó rendbe tartására”, hogy közben rámutatott a védművek építésének és megőrzésének korabeli sajátosságára, illetve fontosságára is. „...Ahol szükségét láttyák – írják a zempléniek – két Sövény vagyis Rekez közt. új Töltéseket is csináltassanak; hogy pediglen azok a Marhák rajtok alásfel való hajtása miatt ne rontassanak az Lakosoknak kemény büntetés alatt megparancsollyák, s szorgalmatosan reá

⁴¹ F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 2084. 1.

vigyázzanak”.⁴² Két évvel később Zemplén a nagy vízborítások miatt a Bodrogi lakosok újabb és újabb panaszaitól ostromoltatva ezúttal Sárospatakról figyelmezteti Ungot – már a felsőbb instanciához való fordulást helyezve kilátásba – a még mindig szenvedéseket okozó salamoni töltések megjavítására, mert a tetemes károk „... kifolyásai legfőképpen ... azoknak romladozott állapottyok miatt vévén eredtetét...”⁴³ Az idevonatkozó levéltári akták között két dokumentum beékelődése után található meg a szomszédos Ung reagálását a fenti fenyegetésre. Az ungvári levél a megyétől már a helyszínen járt bizottság jelentésének ismeretében fogalmazódott, így tájékozottságukban nincs különösebb okunk kételkedni. A történetekkel kapcsolatban a következőképpen fejtik ki véleményüket. „Az Salamonyi töltések szakadásának meg vizsgálására ki küldetett tagjainak hiteles meg bizásából valaminthogy nekünk úgy Ngtok klteknek is (a levél itt olvashatatlan – S. K.) értékre, hogy orvoslása nem különben állandóságát érheti hanem ha Nemes Szabolcs vármegye részéről is az Szalóki és Eszenyi szakadások betöltetnének ezen okbul szomszedságos levelünkel meg találni szükségesnek ítéltük...”⁴⁴

E három levél tartalmából, de az előzőekről sem feledkezve meg, a megyék egymásra mutogatásán kívül érdekes, de egyben szomorú sajátosság is kiolvasható. Az tudniillik, hogy a Tisza vízjárásainak és védtöltéseinek karbantartása, az ármentesítések messzemenő következményekkel járó, nem elszigetelt jelenségek. Csak így történhet meg például az, hogy az első látásra jelentéktelennek tűnő csapi vagy salamoni szakadások a helyi hatásukon kívül egyaránt gondokat okoztak a Tiszán felfelé Szabolcs megye Szalóka és Eszeny, sőt, a távolabbi Bereg megye vidékén, mint a folyón lefelé haladva egészen a Bodrogi közön. Természetesen a sorrend visszafelé is érvényes. A legutóbb ismertetett levelezésben ugyanis maguk a megyék „vezetik ki” a Sárospatak környékén élő lakosok és a Tisza szalóki–eszenyi szakaszán kialakult helyzet összefüggését. Zemplén pedig panaszoktól ostromoltatva éppen ebből a veszélyeztetett térségből küldözgeti hasonló tartalmú leveleit, s nem alaptalanul.

Egy év múlva, 1763-ban a salamoni ruptúrák rendbe hozására irányuló „munkáknak nagyobb haszna és állandósága” végett még mindig a Szalóka és Eszeny közelében húzódó „megromladozott töltések meg igazításának” szükségességéről számolnak be a források.⁴⁵ A helyszíntől távol fekvő Sárospatakról jelezték ezt Ungvárnak, bár az említett térség a Tisza jobb partjára is átnyúló Szabolcs megyéhez tartozott. Ugyanaz a levél Ung megyét pedig a salamoni lakosok cselekedetei ellen a védművek biztonsága érdekében megfelelő óvintézkedések megtételére szólítja fel. A töltések „az Salamoni Lakosok által az halászás kedvéért valahol ottan meg ne nyitassanak – 1763 decemberében –, sőt, inkább minden moddal és tehetséggel épségekben meg tartassanak reá vigyáztatni ne sainallya Nagyságtok Kegyelmetek”.⁴⁶ Zemplén megyében valószínűleg még élt a 32 évvel korábban hasonló indokból „nagy

42 F. 4. Op. 4. Jegy. hr. 484.

43 Uo. Jegy. hr. 748. 1.

44 F. 4. Op. 4. Jegy. hr. 738. 5.

45 Uo. 4. Jegy. hr. 908. 1.

46 F. 4. Op. 4. Jegy. hr. 908. 1.

ásásokat” elkövetők emléke, amellyel helységeikben is tetemes károkat okoztak.⁴⁷ Nem ismerjük az ungi vezetés idevágó válaszát. Csak azt tudjuk, hogy a másik szomszéd, Szabolcs megye tudomásul vette a „Salamoni szakadások bé töltésének állandóbb voltára nézve...”⁴⁸ a Szalóka és Eszeny határában fekvő Tisza-part megerősítésének fontosságát. Azonban „...ha az említett határokon az alsó partját a tiszának fel emeltetjük – írják Kállóról 1763 májusában – a víznek majd nem egész erejét magunkra fogjuk háritani, mely által számos helységeinknek határai vízben merülnének; Hogy pedig a felső partját is töltessük, ahhoz sem erőnk, sem tehetségünk nincsen”.⁴⁹ Ilyen megfontolásokból kiindulva Szabolcsban elvetik, s tegyük hozzá nem alaptalanul, a csak az ungi, beregi és zempléni részek érdekeit szem előtt tartó szalóki és eszenyi töltések emelését.

Az 1763. évi fejleményeket követően öt évre eltűnik előlünk mindkét, vízrajzi szempontból kritikus zóna, hogy 1768-tól az eddigieknél szélesebb skálájú, sok esetben eltérő vonásokat felmutató nehézségeivel jelentkezzen. Az egyre nagyobb erővel kitörő Tisza megzabolázása együttes fellépésre kényszeríti a megyéket. Bár erre mint láthattuk korábban is történtek kísérletek, de most a kérdéses övezetben egymást váltó megyei bizottságok a probléma közös rendezésének felerősödését és újszerű megoldásuknak igényét mutatják.

Mikor a „... Felsőes Királyi Helytartó Tanácsnak a Tiszának be omladozott fákul való tisztítása iránt Parancsolattya...” érkezett Ungvárra, a megye 1769. április 18-án fontosnak tartotta közölni a zempléni Sátoraljaújhellyel, hogy „az Tisza és Latorcza között levő Csap nevű helységünk mellet valo töltések, kiket nagy meredekségen nem kicsin munkával és vigyázással ekkoráig tartóztattunk a víznek sebes árai miatt” annyira fellazultak, hogy „... alig egy lépésnyire vagyon csak gyengébb helyen ostromoltatván ha ugyan csak még szakszthattya valamint minékünk annyival is Ngtoknak Kigyk Bodrogekőzy járásokban minden kécség nélkül téend”.⁵⁰ A helyzet súlyosságára való tekintettel elsősorban a megyék deputátusaiból alkotott bizottság felállítását szorgalmazták, amely egy másik levél tanúsága szerint „...mind a Tiszának bé omladozott faktul való tisztításának..., mind a Vizekk veszedelmes árja miatt gyakor kárrokk el távoztatására nézve az Tötéseknek...”⁵¹ megvizsgálásával és orvoslásával foglalkoznak. A helytartótanács rendeletének értelmezése terén szintén a szomszéd véleményére kíváncsiak. Zemplén megye egyetért a javaslattal, sőt, az ungiak „két rendbeli betses Leveleire” adott válaszában már a részükről kijelölt személyeket is megnevezte: „...Táblánk Assessora Nemzetes Klobisiczky Pál, Benyiczky Menyhért Ordinarius Szolga Birával együtt Nagyságtok Kigyelmetek Erdemes Deputatassaival egyenlő értelemben...”⁵² Ami pedig a „Királyi Curiának” küldött reflexiókat illeti, azoknak ide rekesztett mássát Nagyságtokkal... közöllyük⁵³ – írták Sátoraljaújhelyről június 21-én. Sajnos ez a dokumentum nincs mellékelve. Hasonló

47 L. ezt: F. 4. Op. 3. Jegy. hr. 587. 4

48 Uo. Op. 4. Jegy. hr. 908. 4.

49 Uo.

50 F. 4. Op. 4. Jegy. hr. 1676. 5.

51 Uo.

52 Uo.

53 Uo.

célú bizottság működéséről értesülünk ebben az időben a Tisza szalóki–eszenyi–csapi szakaszán is.⁵⁴ Valószínűleg a kérdés megoldásában csak a terepszemléig jutottak el a megyék, mert két év múlva, 1770-ben „alázatos szegény portio fizető Csapi Lakosok” aláírással ellátott folyamodvány már a következményeket kényszerül konstatálni: „...mondhattuk valóban, hogy utolsó romlásra jutottunk az Tisza Vízének szüntelen való arja miá, úgy annyira, hogy már a régi töltéseket is meg szaggatta annyira hogy egy gyalog ember sem mehet már által rajta”.⁵⁵ Igaz most a folyó „partyába szállott”, de ha a védművet hamarosan nem hozzák rendbe, akkor, mint írják a „leg kissebb arja legyen is, azonnal ki fog önteni, és nem tsak tsekély hátarunkat, de Falunkat is el fogja lepni...”⁵⁶ Erejük hiányában kétségbeesve kérik vármegyéjük segítségét, tudniillik a további halogatás nemcsak az ő végső pusztulásukkal jár, hanem Zemplénben is nagy károk keletkeznek. Úgy látszik a megye képtelen volt érdemben foglalkozni a csapiak kérésével és óvásával, így azok még abban az évben – sajnos egyik esetben sem tüntetik fel a hónapot – újabb levelet intéztek előljáróikhoz. Ekkorra viszont már bekövetkezett az, amitől korábban féltek. „...Már ugyan reparálni nemis lehet – állapítják meg a csapi lakosok – mert több fél esztendeinél, miolta az arviz rajtunk uralkodik, tellyeségével azon Töttéseket el rontotta...”⁵⁷ Ismételen esedeznek a vármegye előtt, hogy az méltóztasson velük „valami jott tenni, hogy az Portio fizető adoban továbbis alkalmatossak lehessünk külömben nem hogy arra, de evő falatunknak keresésireis elégtelenek lészünk...”⁵⁸

A Tisza mentén élőket ezen vidéken azonban a gyakori árvizek mellett más körülmények is rettegésben tartották. Erről egy későbbi, a térségből szinte az utolsó levél győz meg bennünket, amelyben a „Záhonyi, Tsapi, Salamoni és Györötskei Bírák és Lakosok” a folyón közlekedő sajkák biztosainak önkényes intézkedései miatt kénytelenek megyéjük segítségét kémi. „...A Tiszán járó tsajkák commiszársajji rajtunk annyira hatalmaskodnak – írják kollektív folyamodványukban –, hogy midőn az Legénnyei hibáznak minden erőszakos hatalommal rajtunk jő, és ha ez Bíró Embert nem talál az Bírónkat is kötözve viteti és Vile az tsajkát húzattya emellett ha Bírót nem találnak az aszszonyokat is üldözik melynek miattamidőn már az hallatik már az nép az faluból is kintelenítettik ki szaladni...”⁵⁹ Sajnos a négy helység panaszának orvoslásáról az eddig feltárt forráscsoport hallgat, így idevonatkozóan közelebbit nem tudunk. Tény azonban, hogy a csapiak kollektív beadványa egyértelműen a három megye találkozásánál kialakult állapot tarthatatlanságának jegyében született.

A XVIII. század 80-as éveiben a forrásaink főleg az árvízvédelem által életre hívott, az érdekelt megyék – Szabolcs, Ung és Zemplén – képviselőiből álló bizottságok működésével összefüggő nehézségekről számolnak be, s megismertetnek

⁵⁴ F. 4. Op. 4. Jegy. hr. 1675.

⁵⁵ Uo. Jegy. hr. 1984. 1.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 3.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ F. 4. Op. 6. Jegy. hr. 1330.

bennünket egyben a beregi Gulács és Ugornya vidékén történt áttörések,⁶⁰ valamint a tiszai hidas elsüllyedésének ungi és szabolcsi visszhangjával is.⁶¹ Az esetek döntő többségében mégis Salamon és környéke kerül újra előtérbe. Azonban míg a 80-as évek az érintett felek egymást váltó tisztségviselőinek a helyszínrre irányításával, illetve visszatértükkel a „föld mérnöknek jelenlétiben” tett értekezésekkel teltek el – amelyek anyaga egyébként nagyon hiányosan maradt fenn területi levéltárunkban – addig 1791-gyel kezdődően a megyei küldöttségek és az alispánok részletes jelentései alapján már a Tisza átvágása ügyében hangoztatott komoly érvek és ellenérvek összecsapásának lehetünk tanúi. Ez azonban már egy következő tanulmány témája lehet.

60 Uo. Jegy. hr. 164. 2.

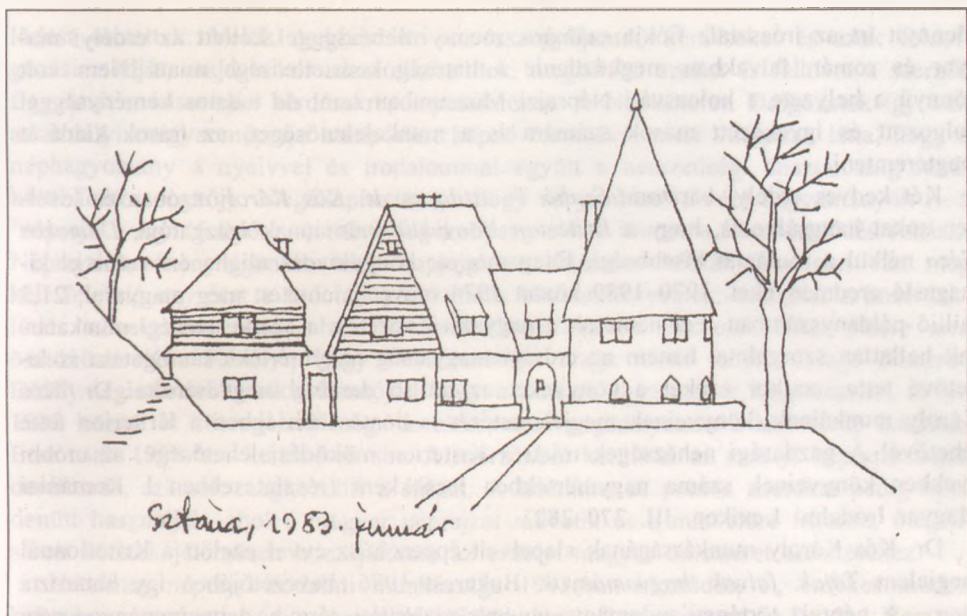
61 Az idcvonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvet l. Uo. Op. 16. Jegy. hr. 413. Záhony és Bezdéd lakóinak véleményét l. ugyanitt.

**Meghalt KÓS KÁROLY,
Erdély legnagyobb néprajztudósa**

Alig pár hónapja még a budai Batthyány téren vártam rá, hogy nálunk egy délután elbeszéljünk. Azért jött a fővárosba, hogy a Magyar Tudományos Akadémia külföldi tagságáról szóló oklevelét átvegye és átadja székfoglalójának szövegét az illetékeseknek. Egészsége érezhetően gyengült azóta, hogy mindenben hűséges társa, felesége: *Árgay Magda (Ducka)* hirtelen meghalt és ezt a veszteséget sohasem heverte ki, bármennyire is igyekeztek családja tagjai nagy szeretettel gondoskodni róla. Elmaradtak a felüdülést jelentő sztánai hetek, hónapok, az erdők, hegyek közé zárt *Varjú-várban*, ahol született és ahol olyan sok kedves órát szellemi és fizikai munkával eltöltött.

Nem könnyű dolog egy nagy ember fiának lenni. Annak a *Kós Károlyénak*, aki nemcsak kemény magyarságával, református hitével, de íróként, grafikusként, egy erdélyi-magyar építészeti stílus megteremtőjeként, olyan sokat tett a magyar művészetért, irodalomért, művelődésért. Az összetévesztés elkerülése érdekében a néprajzkutató a *dr. Kós Károly* nevet használta, illetve cserélte fel az ifj. Kós Károly megjelölést, amikor már kora azt megkívánta, amikor a kutatóból tudós lett.

Dr. Kós Károly 1919. augusztus 31-én Sztánán (Kolozs m.) abban a *Varjú-várban* született, melyet édesapja 1914-ben épített és az az erdélyi építészet egyik remeke. Mellé még egy középkort idéző gazdasági udvart is tervezett, melyben gyermekei: *Balázs, András*, leánya (*Koós*) *Zsófia* és a legfiatalabb *Károly* kemény munkával tanulták meg már gyermekkorukban az állattartás és a földművelés alapelemeit. A gazdasági udvart a háború (1944) és a szomszéd falvak lakossága elsodorta, a lakóépület is tető és ablak nélkül meredezett, de elsősorban dr. Kós Károly hallatlan erőfeszítéssel a család segítségével rendbehozta. Évtizedeken keresztül, amikor csak tehetett, itt tartózkodott és írta megjelent és még napjainkig is kéziratban lévő könyveit, dolgozatait. Itt nyaraltak, munkára fogva fiait (*Géza, Béla, Zoltán*) és inkább csak biztatva erre unokáit. Magam, fiammal tölthettem néhány napot ebben a csodálatos környezetben és megértettem ragaszkodását az épülethez, a hegyekhez, a végtelen erdőkhöz. Ő itt érezte igazán otthon magát. 1983. december 19-én egy nyílt lapon (legtöbbször ilyen használt, mert ezeket a cenzúra kevésbé vizsgálta) apróbetűs írással tudósított: „Holnap megyünk Zilahra, majd 26-án Csikszeredába unokákat látogatni; *szilveszterre meg Sztánára az elődökkel 'beszélgetni'*”. A nagy családi ünnepeket Sztánán a *Varjú-várban* (3 km a falutól, fél kilométer a vasútállomástól) tartották és az asztalt, volt amikor tizenötven ülték körül. Így történt ez a 70. születésnapján is, melyről egy lapján így számolt be: „Egyébként nem is tudom honnan

Dr Kös Károly rajza

értesültek emberek a születésem pontos dátumáról, annál is inkább, mert e napot hagyományosan Sztánán és csakis családi körben ültük (akárcsak most is), szülőházamban és senkit sem értesítettem róla”.

Kolozsvárt járt négy elemi iskolát, majd a Református Kollégium Gimnáziuma (1931–1934) következett. 1935-től a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban tanult és abban a városban érettségizett 1939-ben, ahol Édesapja által tervezett talán legszebb épület, a Székely Nemzeti Múzeum áll. Ez év őszén beiratkozott a kolozsvári Református Teológiára és ott egy évet el is végzett, de úgy érezte, hogy számára a történeti-néprajzi jellegű tudományos pálya jobban megfelelne. Az egyetemen a történelem–földrajz szakot választotta, de igazában a néprajzi előadásokat látogatta. Hiszen ott akkor *Viski Károly* (1882–1945) professzorsága idején élénk élet folyt a tanszéken. Amikor Viskit a pesti egyetemre helyezték, egy évre követte, majd visszatért Kolozsvárra, ahol *Gunda Béla* (1911–1994) mellett végzett és nála is szerzte meg a doktorátust 1944-ben. Édesapja után mindig Viski- és Gunda-tanítványnak tartotta magát, és mindkettőjükről hálával és szeretettel emlékezett meg írásaiban.

Először a kolozsvári magyar egyetemen a régészeti, később a néprajzi tanszék tanársegéde. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Néprajzi Tárának öre (1944–1950), majd mikor ezt beolvasztották az Erdélyi Néprajzi Múzeumba annak osztályvezetője, illetve igazgatóhelyettese egészen nyugdíjba vonulásáig (1979). A Bolyai Tudományegyetem néprajzi előadója (1955–1959). A Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjai sorába választotta (1976) és munkásságát Györfly István Emlékéremmel ismerte el (1982). 1995-ben a Magyar Tudományos Akadémia külföldi tagja lett. Látszólag zökkenőmentes életpálya, de valójában tele nagy és mindennapi küzdelemmel, míg fel tudták nevelni három fiukat, mindegyiknek kenyeret adtak a kezükbe.

Mennyit írt az íróasztala fiókja számára, mennyi nehézséggel kellett az erdélyi magyar és román falvakban megküzdenie a hatóságok értetlensége miatt. Nem volt könnyű a helyzete a kolozsvári Néprajzi Múzeumban sem, de tudatos keménységgel dolgozott és igyekezett mások számára is a munkalehetőséget, az írások kiadását megteremteni.

Két kedves erdélyi barátom: *Szabó T. Attila* és *dr. Kós Károly* szóban és levélben sokat hangsúlyozta, hogy a *Kriterion Könyvkiadó* és annak igazgatója, *Domokos Géza* nélkül a romániai kisebbségi, főleg magyar könyvkiadás aligha ért volna el kiemelkedő eredményeket. 1970–1989 között 1974 művet jelentetett meg magyarul, 21,3 millió példányszámban. Ezt nemcsak a nagyszerű vezetés, a szerkesztőségi munkatársak hallatlan szorgalma, hanem az erdélyi magyarság nagymértékű támogatása is lehetővé tette, amikor ezeket a könyveket az utolsó darabig megvásárolta. Dr. Kós Károly munkáinak, könyveinek megjelentetését is döntő többségben a *Kriterion* tette lehetővé! A gazdasági nehézségek miatt a *Kriterion* működési lehetősége, az utóbbi években könyveinek száma nagymértékben lecsökkent (részletesebben I. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. III. 270–282).

Dr. Kós Károly munkásságának alapelveit éppen húsz évvel ezelőtt a *Kriterion*nál megjelent *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest 1976. bevezetőjében így határozta meg: „A néprajz történeti tudomány, ugyanis vizsgálata tárgya, a hagyományos népi műveltség nemzedékek végtelen során át tartó történeti folyamat eredménye”. A néprajzi kutatásnak különös jelentősége van Erdélyben, illetve Romániában, ahol különböző népek élnek egymás mellett. „Tájékozódó gyűjtőútjaim nem szorítkoztak csak a magyarságra, sem Erdélyre... Fekete-Körös völgye és Dorohoi az ország (ti. Románia – B. I.) ellentétes sarkai, s az előbbi tájon a magyarság közt, Dorohoi környékén románok körében gyűjtöttem. A tudományos érdeklődés a néprajzban sem alkudhat meg területi vagy nyelvi korlátokkal, egyoldalúsággal, aminthogy a nép anyagi és szellemi kulturális javainak terjedésében, cseréjében sem voltak ilyen korlátok” (7–10).

Kutatásainak középpontjában elsősorban az anyagi műveltség állott. Felfogását ezzel kapcsolatban így fogalmazta meg: „A népi tárgyi világgal való... bensőséges 'együttélésem' és foglalatosságom vezetett elsősorban annak világos felismeréséhez, hogy 1. a különféle eszközök gazdag világa egyidőben alakítója és alkotója az egész népi anyagi, társadalmi és szellemi kultúrának; 2. nincs a népi kultúrának egyetlen területe, amelyhez ne kapcsolódnának tárgyak is; 3. a tárgyi világ ilyenformán alkalmas az egész kultúra szemléltetésére” (*Eszköz, munka néphagyomány*. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Bukarest, 1979. 9.).

Kolozsvárt, ahol a múlt század végén már megindult a magyar néprajzoktatás, az 1940-es évek végén megszűntették a néprajzi tanszéket (egyébként román néprajzi tanszék sem volt egész Romániában), sőt az ötvenes évek végére, még ilyen kollégium sem volt egyetlen egyetemen sem. Nem jelentek meg néprajzi szakmai folyóiratok, egy-egy kisebb adatközlést napi vagy heti újságokban, irodalmi folyóiratokban lehetett közreadni. Ekkor *dr. Kós Károly* az 'ahogy lehet' elvét követve gyűjteményes köteteket indított útjára: *Népismereti Dolgozatok* címen, melynek első kötete 1976-ban a *Kriterion*nál jelent meg. Egy alkalommal elmondotta nekem, hogy ezt a kiadványsorozatot azért tartja fontosnak, mert ezzel az erdélyi néprajzi nevelést, utánpótlást tudja megvalósítani. Ezért felkért közreműködésre olyanokat, akiknek már kisebb-nagyobb közlései jelentek meg, illetve akik a néprajz iránt valamilyen érdek-

lódést mutattak. Velük megbeszélte az összegyűjtendő kérdéseket és azok feldolgozási módját, majd mikor azzal elkészültek, megbíráltta azokat és felhívta a szerzők figyelmét módszertani kérdésekre, kapcsolatokra. A Népismereti Dolgozatok így vált az erdélyi magyar néprajz utánpótlást képző fórumává, mert világosan látta, hogy a néphagyomány a nyelvvel és irodalommal együtt a nemzetiségi önazonosság rendkívül fontos segítője. Megállapította: „...hogypedig napjainkban a népi hagyományok (– a 'néprajz' vagy 'folklor' –) iránti fogékonyság elérte immár a közérdeklődés fokát... Néprajzi tevékenységünkre tehát napjainkban sajátosan kétirányú munka vár: meg kell felelnie egyrészt a tudományos kutatás követelményeinek, másrészt a közérdeklődés növekedése által jelzett kívánalmaknak” (6–7). Az első kötet sikere arra ösztönözte Kós Károlyt, hogy társszerzőként maga mellé kérje *Faragó Józsefet*, Erdély legismertebb folklórkutatóját, hogy a kötetek egyensúlyát megteremtse. 1976–1983 között öt kötet jelent meg, de akkor nem engedélyezték a következő kiadását. Erre csak 1994-ben kerülhetett sor. A szerzőkből került ki az erdélyi néprajzkutatók derékhadja, számuk megközelíti a százat. A hatalmas és pontos adatokat pedig mindenütt használják, ahol a magyar néprajzot művelik és a már előre lekötött, megvásárolt kötetek jelentősen hozzájárultak az erdélyi magyar önismeret erősítéséhez.

Hatalmas néprajzi-irodalmi munkássága 1943-ban kezdődött el, érdekes módon helynévmagyarozással (*A nagykesküllői 'Eskühalom'*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából 144–147. *Csorba Csaba: Dr. (ifj.) Kós Károly tudományos munkássága 1943–1973*. Ethn. 85. 200–204). Ugyanebben az évben közreadott egy ismertetést: *Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei I*. Kolozsvár 1942. Néprajzi Értesítő 35. 61–63. (Téves a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon közlése 3. 134., hogy első írásai az Ethnographia hasábjain jelentek meg; ebben a folyóiratban első tanulmányát én közöltem 1949-ben.)

Munkássága indulásakor különös érdeklődést mutatott a népi földművelés iránt. 1941–1944-ben összegyűjtötte és megírta: *Népi földművelés Kalotaszegen* című könyvét, mely sajnos a mai napig nem került kiadásra. Hasonló a sorsa: *A népi földművelés a Mezőségen* című kéziratának, melyet az 1940-es évek közepétől az 1950-es évek végéig gyűjtött, majd a nagy, ugyancsak kézíratos mezőségi kötetében helyezte el. Megjelent az Erdélyi Múzeum 1947. évi, több mint negyven évig utolsó és bezúzott kötetében: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi*, mely kitűnő áttekintés Erdély korábban alig ismert szántóeszközeiről. Egészen egyedülálló *A faluké-ről* szóló tanulmánya (Ethn., 88. 259–269), mellyel tavasszal a falvak, birtokok közötti határt barázdálták ki.

Kós Károly munkásságának bemutatása rendkívül nehéz, hiszen az anyagi kultúra területén alig van olyan kérdés, melynek ismeretanyagát ne gyarapította volna. A hatóságok a néprajzi témák közül még leginkább a népművészettel kapcsolatban állókkal mutattak bizonyos engedékenységet. Ezért egy hármas szerzőgárda ilyen címen rendkívül értékes könyveket adott közre. Az első ezek sorában: *Kászoni székely népművészet* (Bukarest, 1972), melyben a bevezetőn kívül az építkezést és a házbelső fejezetet írta arról a kis székely físzékről, melyről eddig tudományunk alig tudott valamit. A két társszerző: *Nagy Jenő* és *Szentimrei Judit* itt és a későbbi kötetekben is a népviseletet, illetve a szötteket és varrottásokat mutatta be. Lehetőség szerint olyan területeket kerestek fel, melyekről addig nagyon keveset tudott a néprajz, de ahol a népi hagyományok még élénken éltek. Így jelentek meg sorra

ezek az Erdély és a magyar néprajz szempontjából alapvető munkák: *Szilágysági magyar népművészet*, 1974; *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*, 1978; *Moldvai csángó népművészet*, 1981. Ehhez még egy ötödik, de már egyedül gyűjtött és megírt is járul, mely *Mezőségi gyűjtések* ideiglenes címet viseli és arról az Erdély középső részén elhelyezkedő hatalmas területről szól, melyen legalább 300 faluban éltek, élnek magyarok, de nagyon keveset tudunk róluk és népi hagyományaikról. Ennek 1000 oldalas kéziratát még 1988-ban eljuttatta hozzám, hogy archívumba helyezzem el, ami azt is mutatja, mennyire nem bízott megjelentetésében. Talán egyszer arra is megéri az idő, hogy ez a nagyértékű munka a néprajztudományt szerető és a magyarságot féltő nagyközönség kezébe kerülhessen.

Ha el kell dönteni, hogy melyik az a néprajzi terület melyen dr. Kós Károly legtöbbet kutatott, feldolgozott és közreadott, akkor igen nehéz helyzetben lennék, de mégis a népi építészetet választanám. Azt hiszem, hogy emellett szól az apai hagyomány, az hogy gyerekkorától kezdve építészeti környezetben élt. Ezért érthető, hogy 70. születésnapjára *Balassa M. Iván* összegyűjtötte legkiválóbb építészeti dolgozatait és egy kötetben sajtó alá rendezte és kiadta (*Dr. Kós Károly: Erdély népi építésze*. Szerkesztette: Balassa M. Iván. Bp., 1989). Igazat kell adni a szerkesztőnek, amikor a tudományos érdemek mellett megállapítja: „Kitűnő és rendkívül jó szemű terep kutató. Minduntalan feltűnik munkáiban az, hogy nem kívülről közelít az általa megfigyelt jelenségekhez, hanem mindig belülről, az ember felől. Tanulmányaiból az olvasó is szinte ismeretségbe kerül adatközlőivel, a gyekei (Kolozs m.) vénemberekkel, kikkel az ideális telekrendezést rajzolgatták, otthonosan mozgunk a moldvai csángó házakban, éppen úgy, mint a román Cristinești kanyargó utcáin” (9).

Itt elérkeztünk munkásságának egy másik jellemző vonásához. Kitűnő rajzkészségét bizonyára növelte Édesapja hasonló képessége. Az utóbbi fél évszázadban a néprajz kutatói elsősorban fényképeztek és csak kevesen rendelkeztek azzal a szerencsés adottsággal, hogy rajzolni tudjanak és ezt tovább fejlesszék. Ennek legékezebb bizonyítéka életében utoljára megjelent könyve: *Néprajzi képeskönyv Erdélyből*, Bp., 1994. Tárogató Kiadó. *Andrásfalvy Bertalan* előszavával és *K. Csilléry Klára* sokkal többet tett a megjelenés érdekében, mint amennyi egy lektor tisztje megkívánt. Végig veszi Erdély magyar népi anyagi műveltségét és a legjellemzőbbeket rajzban adja közre. *Rajzoló etnografus*nak mondja magát és ilyen indítást sepsziszentgyörgyi tanáraitól (*Konsza Samu, Gödri Ferenc*) kapott, de nézegette *László Gyula* régészeti, *Csikós Tóth András* etnográfiai rajzait: „Már sztánai erdőszéli otthonunkban legkisebb otthonmaradt kisgyermekként a magányos bogarászás-madarászás mellett 'ráértem' írogatásra és rajzolgatásra is”. Ilyen alapokra építve már mint néprajzkutató jutott el ahhoz a megállapításhoz, hogy „...saját felvételeim nem pótolhatták a rajzot... Az etnográfusrajzoló a kíváncsólak szerint választhatja meg látószögét, szerkeszthet perspektívát, s nemcsak fülhomályban, hanem a tárgy felülete mögé is képes látni, és egy töredék alapján az egészet is helyreállíthatja... Lerajzolni viszont csak azt tudtam, aminek már tisztában voltam előállítására, használata, alkalmazása okával-módjával, értelmével. Mert engem elsősorban nem a felületi látvány, hanem a mögötte levő hagyományos közösségben élő ember gondolkodása, tevékenysége érdekelt. Ezért volt, hogy számomra a rajzolás mindig az átélést és az az újrateljesítés élményét jelentette” (9–11). Ez a másik olyan vallomás, mely munkásságában mindenütt megnyilvánul.

A *zsákmányoló gazdálkodás* számos kérdésével foglalkozott. A növényi gyűjtögetés éppúgy érdekelte, mint a halászat, vadászat eszközkészlete (legteljesebb bibliográfiáját l. *Kós Béla: Dr. Kós Károly néprajzi munkái*. In: Néprajzi Képeskönyv Erdélyből 209–221) és az ezekhez kapcsolódó kiváló tanulmányok. Ezekből egy könyv is kerekedett: *Mihez kezdünk a természetben*. Bukarest, 1968; 175 oldalon, 168 nagyszerű rajz magyarázza meg a szöveget. Szól ebben az ehető vadon termő növényekről, a gyógyító természetéről, a közlekedésről, a tűzgyújtás legegyszerűbb módjairól éppen úgy, mint a tűz és víz erejének hasznosításáról, az időjárás népi jöslásáról. A könyv gyorsan elfogyott és Magyarországra nem is igen került, ezért 1985-ben a Mezőgazdasági Kiadó Budapesten újra megjelentette. Jellemző fel fogására, amit ennek a könyvnek záró fejezetében megfogalmaz: „Teremteni! Újat alkotni! Ez az emberi fajt minden más élőlénytől megkülönböztető legfőbb törekvés, a fejlődés elsődrendű hajtóereje. Azonban sehol másutt nem érezzük jobban, mint a természetben, az egyedülléttel járó gyengeségünket, de ugyanakkor az együttes összefogás óriási erejét, eredményét és igazi örömét is” (169).

Az *állattartás, az élelem, a méhészkedés* számos munkával szerepel életművében, de nagyon sokat alkotott a *famegmunkálás, a bútorkészítés* területén. Egy egész könyvet szentelt *A vargyasi festett bútor* (Kolozsvár, 1972) bemutatásának, melynek kialakítása a XVI. század végétől napjainkig a Sütő családhoz kapcsolódik. Nevüket templomi mennyezetek, bútorok éppen úgy jelzik, mint ahogy egykor a Homoród mentét, az Erdővidéket ők látták el festett bútorokkal. Írt általánosságban a székely bútorművészegről, a kalotaszegi színes bútorokról, hogy csak néhányat említek e területen megjelent dolgozataiból.

Munkásságában a szellemi hagyományok kisebb területet foglalnak el, de ezen a téren is jelentőset alkotott. Sokat foglalkozott a *temetkezéssel, a temetőkkal*, de különösképpen a *fejfákkal, gombfákkal* (kopjafa). A Szilágyság gazdag fejfáinak bemutatását éppen úgy neki köszönhetjük, mint ahogy számos székelyföldi temetőt is lerajzolt. Amerre csak megfordult mindig felkereste a temetőket és megörökítette a legszebb és legjellegzetesebb sírjeleket. De még ennél is nagyobb érdeme, hogy alaposan megvizsgálta a nemzeti szervezeti nyomait a Hunyad megyei Rákosd temetőjében. Eredményeit összegezve megállapította: „...sikerült egy faluban az egykori nemzeti szervezeti néhány nyomát fellelni. Ezek egybevetésével megpróbáltuk fölvezetni a régmúlt társadalmi forma szerkezetét, igyekezve azt működésében is megragadni” (*Népelet és néphagyomány*. Bukarest, 1972. 250). Azóta a magyar néprajz munkatársai közül többen megkísérelték a temetőkben még megtalálható nemzeti nyomokat felfedezni és ez a kutatás több helyen eredményeket hozott.

Azon kevés néprajzkutatók közé tartozott, aki jelentőset alkotott a *vas megmunkálása, feldolgozása* területén. Különösképpen a középkorig visszanyúló torockói (Torda-Aranyos m.) bányászat és feldolgozás érdekelte, mely már egy nagy elődjének *Jankó Jánosnak* (1868–1902) figyelmét is felkeltette. A bányászat, a kohómunka és a kovácsolás nyomdokain végighaladva, sorra veszi a különböző készítményeket. Ezek között a mezőgazdasági szerszámok (ekevas, csoroszlya, kapa, ásó, villa, fejsze stb.) éppen úgy megtalálhatók, mint a gazdagon díszített ajtóvasalások, kilincsek, ablakrácsok. „Torockó lakosságának éppen vasművészégből eredő módosága tette szükségessé s egyben lehetővé is a vasrácsos ablakok, vasalt és záros ajtók alkalmazását” (uo. 71). A torockai vas igazi hasznát a kereskedők, a 'vasváltók',

felezték le. Szekérrel szállították olyan messze vásárokra, mint Nagyvárad, Arad, Kézdivásárhely, Brassó, de olykor még messze túl Erdély határain is. Ehhez a kérdéshez többször visszatért, de mindig úgy, hogy újabb ismeretekkel gazdagította azt.

A *kőfeldolgozással*, alkalmazással éppen úgy foglalkozott, mint a *szücsnimzésekkel*, de legtöbbet mégis a *fazekasközpontokkal*, lehetőleg olyanokkal, melyeket a néprajz nem vagy alig ismert. Így sorra vette a *Désházán* (Szilágy m.), *Csikban* készült edényeket, *Csikmadarason* a kályhacsempéket is vizsgálta. A *járai* (Tordaranyos m.) parasztfazekasságot éppen úgy bemutatta, mint a moldvai csángók készítményeit, melyet korábban alig ismertünk.

Mindezeknek a készítményeknek a fogyasztókhöz el kellett valahogyan jutniuk. Ez irányította figyelmét a *szekeerességre* és a *vásárookra*. E téren különösen jelentős munkája a *Hétfalusi szekeeresség* (Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 1976. 80–102), melynek virágkora a múlt század közepének évtizedeire esett, amikor a kézműipar, paraszti háziipar bizonyos ágai még javában éltek. Kós Károly tanulmányának éppen az a nagy jelentősége, hogy részletesen felsorolja, mit, milyen útvonalon szállítottak és hogyan értékesítették. Világosan kiderül, hogy pl. a fazekasárúk, szöttesek, festett ládák mélyen behatoltak román területekre, ahonnan más jellegű árukkal (pl. gyarmatáru) tértek vissza. Mindezzel nyomatékosan felhívta figyelmünket arra, hogy az interetnikus vizsgálatok során a szekeerések kérdésével részletesen kell foglalkozni.

Nevéhez fűződik a *vásárok néprajzi vizsgálatának* elindítása. *Vásárok és vidékek* (uo. 326–381) című munkájában összefoglalja a torockai, a járai, páncécehi, hidalmási, csíkszentdomokosi, kászoni, alparéti, kolozsvári egymástól sokban különböző, de egymással sok vonásban megegyező vásárokat, sokadalmakat, piacokat. Az eltérés a kínált áru jellegében, a vonzáskörzet változó nagyságában, a szórakozási lehetőségek sokféleségében mutatkozott. A vásárok nemcsak az áruk kicserélését, eladását szolgálták, hanem „...a vásárok táplálkozási, tapasztalatcsere és információszerző alkalmanként jelentős társadalmi-kulturális funkciót is betölthettek a nép életében. Az anyagi és szellemi javak cseréjének és a társadalmi kapcsolatoknak hagyományos népi intézménye, a vásár különböző fontos szerepet töltött be az egymástól egyébként elszigetelt falvak és különböző eredetű s nyelvű lakosság ismeretének és szokásainak kiegyenlítésében, egymásrataltságuk, sorsközösségük tudatosításában” (uo. 330). Mindezekre hatalmas mennyiségű bizonyító adatot találunk, melyek számos néprajzi terület kutatójának mindig nélkülözhetetlen forrása marad. A vásárok néprajzi kutatása máris jelentős eredményeket ért el az egész Kárpát-medencében és az elindításban ott találjuk Kós Károly kezdeményezését.

Az elmondottakból világos, hogy legfontosabb forrása a terepen végzett gyűjtés és az egyidejűleg készített rajzok. Ehhez járul még a múzeumok anyaga, de levéltári-történeti adatokat csak ritkán használt, bár ezek jelentőségét elismerte. Ennek bizonyossága, hogy a Kis-Küküllő menti magyar építkezésről a XVIII–XIX. századból közölt adatokat, Backamadarast ismertette a XVIII. században, közölt régi hozományleveleket Kézdi-polyánról. Egy székely család anyagi kultúráját mutatta be a végrendeletek, osztálylevelek segítségével a XVII. századból. Az volt a véleménye, hogy a levéltári adatokat később is meg lehet találni, de a néphagyomány változó világunkban olyan hamar és gyorsan pusztul, hogy azt kell mindennek előtt rögzíteni.

A nagy elődökről sokszor írt: különösképpen kedvelte és becsülte *Orbán Balázst*, akiről a *Székelyföld leírása* megjelenésének százéves évfordulóján többször is megemlékezett és értékelte a néprajz oldaláról. Kitűnően használható: *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója*, mely a Sepsiszentgyörgyi Alutában (1969. 339–351) látott napvilágot és segítségével könnyedén lehet a kívánt adatokat megtalálni. Többször említette, hogy *Herrmann Antal*ról (1851–1926) írt román nyelvű tanulmányát milyen jó lenne magyarul is kiadni, hiszen sok ismeretlen adatot sikerült összeszednie az erdélyi korai magyar néprajz történetével kapcsolatban. Erre is sort kerítettünk (Ethn. 100. 176–188). Nagy tisztelettel emlékezett meg *Fenichel Sámuel*ről, *Vámszer Gézáról*, *Orosz Endréről*, több más olyan tudósról, akiket valamilyen formában elődjének tekintett.

Milyen sok mindenről nem írtam, mint például alapvető munkájáról, melyben Erdély néprajzi tájait, etnikai csoportjait rajzolta meg és amit magam is olyan sokat használtam. A már említett kéziratokon kívül az árván hagyott fiókjában sok minden várja a feltámadást, vagyis a kiadást. Ez minden sorával hozzá fog járulni Erdély népeinek jobb megismeréséhez. 1989. február 13-án írta a következőket: „Alig várom már, hogy a tél elmúlik, anélkül, hogy Sztánán havat lapátolnék és fát vágnék, legalább kora tavasszal az őszi leveleket gereblyézzem. Közben szeretném befejezni – erdélyi elődeim példáját követve – memoáromat, hogy LXX születésnapomon átadhassam unokáimnak”. Vajon elkészült-e és mi történt a kézirattal, mely nagyon sok jellemzőt tartalmazhat egy erdélyi tudós életéről.

Amikor 1982-ben a Magyar Néprajzi Társaság elnökeként átadtam neki a magyar néprajztudomány legnagyobb kitüntetését, a Györffy István Emlékérmét, többek között ezekkel a szavakkal köszönte meg: „Bár sohasem vállaltam a kötelességnek érzett néprajzos munkától eltérő megbízásokat, a körülmények folytán rámháruló kutatói, múzeumi, oktatói, szerkesztői és szervezői feladatok állandó megfeszített munkát igényeltek. Minden szoros időbeosztásom és a fontossági sorrend rendszeres mérlegelése dacára bizonyára kifulladtam volna, ha nem érzem a családi és házi gondokat magára vállaló s olykor munkámhoz is besegítő feleségem egyetértését, ha nem találom időközben egyes feladatok végzéséhez munkatársakat, és ha nem találkozom mind gyakrabban a kartársi elismerés és olvasói igazolás, visszajelzés különböző megnyilatkozásaival” (Ethn. 1985. 409). Felesége két évvel ezelőtt már eltávozott és ettől kezdve csak nehezen tudta elviselni életét. Most már emlékei és munkái maradtak meg számunkra és az a feladat, hogy felbecsülhetetlen értékű munkásságából minél többet napvilágra segítsünk.

VÁROSNÉPRAJZI MOZAIK KOLOZSVÁRRÓL

A 40-es évek vége felé (1947–1949), amikor még a Bolyai Tudományegyetemnek alig volt lehetősége a kutatóutak és a diákok nyári terepgyakorlatai költségeinek fedezésére, a néprajzot érdeklő hallgatók egy csoportját Gyergyó népének, egyeseket bányahelyek munkásainak, másokat meg városuk vásárainak kutatására küldtem. Városnéprajzi kutatásról, még városi folklór gyűjtéséről is csak mint javaslatról értesültem az ötvenes évek szovjet szakirodalmából, a „városi antropológia” nyugati fogalmával pedig még később találkoztam, de anélkül, hogy valamely város konkrét néprajzi esettanulmányát ismertem és modellként használhattam volna. Így saját elképzelésem szerint fogtam két hallgatóm kíséretében Kolozsvár néprajzi kutatásához.

A 40-es, 50-es években még szó sem volt a később létesített üzemekről és az ezekkel kapcsolatos tömeges román betelepítésekről, új lakótelepek építéséről s ezzel a korábbi városstruktúra megbontásáról. Ötven évvel ezelőtt még a középkortól fokozatosan és szervesen fejlődő és csak részlegesen változott városkép létezett, amelyet, mint hagyományosat meg lehetett fogni nemcsak statisztikai-szociográfiai módszerrel, hanem a néprajzkutatás eszközeivel is.

Én Kolozsvárt elsősorban az itteni sajátos, hagyományos etnikai-társadalmi csoportokat, telepeket kerestem föl. Eltekintettem a belváros jórészt különböző eredetű és újabban került, időben is változó összetételű lakosságától – kézművesek, kereskedők, tőkés vállalkozók, hivatalnokok, értelmiségiek stb. – viszont fölkerestem az olyan régi negyedeit, csoportjait, mint a népes, jól szervezett közösségi életű magyar „városi polgár” földész-kertész „hóstátok”-at, a különböző szolgálatokat végző régi kis cigány telepeket, a vásártérhez (Széchenyi tér) közeli kereskedő zsidó utcákat, valamint a városhoz csak a századforduló táján csatolt eredetileg földműves Kolozsmonostor románságát is. Ezek életmódját, mindennapjait és hagyományos szokásait vizsgáltam a kevés időm engedte mértékig, a térbeli elrendeződés (településstruktúra) mellett lehetőleg a múltbeli és az akkori újabb tőkés változásokat is figyelembe részesítve, azt, hogy hogyan egyeztették érdekeiket és ismereteiket a város újabb és újabb szükségleteivel és lehetőségeivel, ennek során építve, módosítva közösségi életüket, sajátos népi kultúrájukat is.

Tekintettel az utóbbi évtizedek felső rendelkezéseire, az erőszakolt tömeges betelepítésekre, a város településszerkezetét, gazdasági-társadalmi és etnikai összetételét érintő nagy változtatásokra, úgy gondolom, hogy nem fölösleges az ezeket megelőző idők, a város ötven évvel ezelőtti néprajzi képének fölidézése és mégoly hézagos bemutatása.

Az a hely, ahol Kolozsvár létesült, minden időben kiválóan alkalmas volt az emberi megtelepülésre. Az Erdélyi Történeti Múzeumba került talált vagy ásatag leletek arról tanúskodnak, hogy már a kőkor (paleolitikum, neolitikum, aeneolitikum), a réz- és bronzkor, a korai (szkíta) és késői (kelta) vaskor embereitől kezdve a rómaiakig, gótokig, szlovákokig és honfoglalás kori magyarokig alkalmasnak találták a Szamos völgyének a szelidebb dombvidékkel s ez erdős hegyvidékkel való találkozási pontját az átmeneti vagy épp huzamos megtelepülésre.

Mellőzve a vonatkozó gazdag régészeti irodalom ismertetését, csupán egy személyes élményemet említem föl: 1943-ban úgy hozta a sors, hogy a Györgyfalvi út elején tervezett kis átlós Kalevala utcácska földmunkálatai során előkerült csont-, fém- és cseréptöredékek helyszíni azonosítására az egyetemi régészeti intézet igazgatója engem, akkor még ifjú gyakornokot küldött ki. A felszíni ásatás során előbb egy szkíta urnás temetkezés nyomát, majd pedig még egy bolygatatlan honfoglalás kori lovas, szablyás magyar harcos sírját tártuk föl. E sír annak a X. századi terjedelmes magyar temetőnek a része volt, amelynek a Külső-Farkas (újban Zápolya) utcáig elnyúló részét Kovács István régész már évtizedekkel előbb föltárta és ismertette.

E X. századi kiterjedt temető utal az alatta lévő település keletkezési idejére, kezdeti méretére és etnikumára, s az így létrejött „Klusvár”-t a közeli századokban keletről még gyarapította a vele egybeépült Szentpéter nevű, ugyancsak magyar egyházas település. A mongol pusztítást (1241) követően német eredetű telepésekkel (hospes) pótolja megtizedelt lakosságát a település, amely 1270-től „város”, 1409-től pedig éppen falakkal körülvett „kulcsos város” lesz, teljes jogú, polgári lakossággal. A foglalkozásuk révén a kerített városból kiszoruló (és még a környező falvak lakóiból is gyarapodott) östermelő „földrészek” kialakítják a város téres határa felé nyitottabb keleti és északi külvárosait, „hóstat”-jait, anélkül, hogy az itt élők elvesztenék városi polgári jogukat, hiszen egész tevékenységük a belváros rászoruló kézműves, kereskedő és értelmiségi lakosainak ellátását biztosította.

Kolozsvár az újkor kezdetétől Erdély legnépesebb városa. Erdély alkalmas földrajzi pontján való fekvése miatt országos híreik nagyvásárai és nagyszámú kézművese révén fontos gazdasági emporium. Bár a fejedelmi székhely, a gyulák városa, Gyulafehérvár lett, az állami élet (országgyűlések, fejedelemválasztások) elsőrendű színhelye Kolozsvár volt. Ugyanakkor a reformáció óta több felső és alsófokú iskolája, nyomdája és számos külföldi tanulmányokat is végzett értelmiségije révén a kor leghaladóbb szellemi áramlataiba bekapcsolódott élénk művelődési központja is Erdélynek. E jelentőségének köszönhette Kolozsvár az elmúlt századokban ráragadt, írott szövegekben is előforduló olyan melléknevet, mint „kulcsos” és „kincses” Kolozsvár, „Erdély anyavárosa” (Metropolis Transylvaniae) vagy „Erdély fővárosa” (Transylvaniae civitas primaria).

A városfejlődés új irányát jelzi a forgalom növekedését és a népesség gyarapodását megkönnyítő újabb városrendezés, mindenekelőtt a középkori városfalak és kapubástyák sorra való lebontása. Ez már a XVIII. században elkezdődött, de az 1839. évi városi közgyűlés rendeletét követően ment teljességében végbe: Kolozsvár az újabb kor igényeinek megfelelő nyitott város lett. Míg a régi népdal még úgy hangzik, hogy „Kolozsváros olyan város – A kapuja kilenc záros...”, a városfalak lebontását követően keletkezett és jellemzően kétnyelvű nóta már azzal kezdődik,

hogy „Nincs Kolozsvár bekerítve – Slobodu-i drumu...”, azaz szabad az út, a ki- és bemenetel. Időszerű lett ez a nóta azért, hogy 1894-ben Kolozsmonostor volt jobbagyalut is a városhoz csatolták, amelynek 34 000 magyar és 1500 német lakossága így még 2000 román lakossal is gyarapodott.

Már a középkorban megtelepednek a városfalun kívül cigány családok is, melyek a város és polgársága számára különféle speciális szolgálatokat végeztek. Ilyen kis cigánytelep alakult a Fellegvár oldalában, a Trencsin tér Cigánypatak felőli végén (a későbbi Tanítók Háza mögött) és a Pata utca elején, a monostori Kétvízköz Szamos parti részén és másfelé. A zsidók Európa katolikus országaiból, főleg a spanyol inkvizíció elől Németországon át a XVII. században sokan menekülnek a lelkiismereti szabadság földjére, Erdélybe, ahol 1623-ban a Morvaországból menekülő anabaptistákéhoz hasonló szabadságlevelet is kaptak. Kolozsvárt 1818-ban protestáns segítséggel zsinagógát építenek a vásártér mögött s a Hosszú, Pap és Wesselényi utcában megtelepültek. az első munkástelep az 1870-es években létesült vasúti munkásoké volt, a közeli Kőváry-telep. Aztán a Téglagyár környékén, majd az első világháború után létesült porcelángyár (Irisz) és börgyár környékén keletkezett a környező falvakból ideszegődött magyar, román és cigány munkások telepe, az „Irisz telep”. Az első világháború után a megyéhez és városhoz kerülő román hivatalnokok betelepítésére a város a Tordai úttól keletre kisajátított telkeket adott, ahol rövidesen kiépült a „tisztviselőtelep”.

Míg a régi Kolozsvár – utcahálózatának és lakosságának – strukturális alakulása hosszú századokon át lassú szerves fejlődés eredménye volt, a városfalak múlt századi lebontásával, a szabad beköltözéssel nagy változás állott be a városképben és a lakosság összetételében. Különben nagy változást tett lehetővé a második világháborút követő egyre keményebb román nemzeti kommunista parancsuralom, amely a 60-as évektől olyan mamutgyárakat létesített, amelyekhez az ország távol eső részeiből toborzott román munkásokat és technikusokat. Ezeknek családostól való betelepítésére a régebbi lakosok „kisajátított” és lerombolt telkei helyén vasbeton tömbházakból mindjárt óriási lakónegyedeket épített.

Így nőtt az 1946-ban még százezer lakosú, 90%-ban magyar város alig fél évszázad múlva (1992-ben) a különben „zárt” város lakossága több mint háromszorosára (328 ezerre) s e felduzzadt számnak már alig negyedét (75 ezer) teszi a régi magyarság.

Amennyire más stúdiumokra hagyatkoztam a régtől változó összetételű és konvenciók által már kevésbé kötött iparos, kereskedő, vállalkozó, hivatalnok és értelmiségi lakosú belváros tanulmányozásában, annyira magától értetődőnek találtam, hogy a századok óta Kolozsvár szerves részét alkotó városi östermelők által lakott hóstáti negyedek közösségben, sajátos szokásaikkal élő népével ismerkedjem.

Ezt követően keríthettem sort az egykor kerített ún. belváros polgári lakosainak különféle szükségleteit kielégítő falakon kívüli cigánytelepek megtekintésére, majd a Kolozsvár városhoz alig száz éve csatolt falu, a jórészt román Kolozsmonostor negyedre. Az ugyancsak alig 150–200 éve, – főleg a Széchenyi téri piaccal kapcsolatban – a Hosszú utca és Malom utca környékén kialakult ún. zsidó fertályokkal a háború után én már alig ismerkedhettem, mivel lakói 1944-ben, a megszálló német fasizmus áldozatai lettek.

1949 előtt munkásfolklórral tudtam, de a „munkásnéprajz” fogalommal csak ez után találkoztam szovjet irodalomban, de akkor is és ott is inkább csak politikai ihletésű eszmefuttatások szintjén. Így tűnt akkor „halaszthatónak” a kolozsvári tőkés nagyipar még új és heterogén összetételű munkásnegyedeivel való néprajzos foglalkozás is.

A következőkben tehát elsősorban a hóstátok „városi polgár földészei”, a régebbi cigánytelepek és a még falusias jellegű Kolozsmonostor lakói közt alkalmilag végzett tájékozódó gyűjtéseim följegyzéseit kínálom föl az azóta roppant változásokat, e városrészek jobbára teljes eltörlését megélt olvasóknak.

A HÓSTÁTI FÖLDRÉSZEKRŐL

A zsúfolt belvároson kívül, családi gazdaságokban, majorokban élő „városi földrészek” eredetéről a köztudatban is meggyökeresedett találgatás szerint a kolozsvári földműves polgárok a kolozsvári születésű Bocskay István fejedelem (1605–1606) ide is telepített hajdúinak utódai lennének. Ezt az állítást azonban alig lehet alátámasztani, mert az ellenkezőjére mutat a hídelvi hóstát kalandos társasága temetőjének korábbi volta s ugyanakkor a hóstáti földrészek családnévei is.

A XVII. századtól megmaradt hóstáti Kalandos Társaság jegyzőkönyveiből és az 1948-beli névsorokból ismert 230 különböző családnév közt – bár sok a máshonnan beszármazásra mutató – kevés a Hajdúságra és akár Biharra való (Hatházi, Diószegi, Bagamér, Szalontai, Debreceni, Tárkányi, Váradi), viszont legalább ennyi családnév jelzi a még ezeknél is távolabbi magyar országrészekről való idetelepülést (pl. Szöllősi, Lévai, Győri, Munkácsi, Veszprémi, Gönczi, Csengeri, Szerémi), ennél is sokkal több a keletibb, belső erdélyi vidékekről, főleg falvakról való származásra utaló családnév (Mezei, Gyulai, Szilágyi, Csehi, Járai, Újfalusi, Tóti, Budai, Szentmiklósi, Bándi, Széplaki, Vessződi, Vinci, Haranglábi, Kóbori, Apácai-Szabó), valamint az erdélyi városokról való beköltözésre mutató több családnév is (pl. Tordai, Dési, Régeni, Bányai, Szigeti, Medgyesi, Szászvárosi). Azonban számos családnév mutat a székelyföldi, főleg háromszéki származásra is (Angyalosi, Székely, Kilin-Kilyén, Zágoni-Szabó, Réti-Rétyi, Martonosi, Vajna, Bodoki, Bitai, továbbá Csiki, Havadi-Nagy, Szeredai, Bögözi stb.).

Föltételezhető, hogy a nem származási helyre mutató családnévűek közt kereshetnénk elsősorban a régi hóstátiakat. Így a keresztnevűekből (pl. Albert, Adorján, Balázs, Gál, Jakab stb.) és a mesterségnevekből (Gombos, Kovács, Molnár, Szabó stb.) alakult nevűeket, valamint az itt is gyakori Kis, Nagy, Szász, Török családnévűeket (bár ezek egy része is kerülhetett a hóstátiak közé az idők során több felől), mindenekelőtt a közeli elpusztult és már csak a város határnevei által őrzött egykori falvak (Szentpéter, Lomb, Tarcsa, Szopor) ugyancsak földműves lakosai közül.

A kolozsvári földrészpolgárok gazdálkodásuk folytatására a mind zsúfoltabb kerített várból előbb csak a falakon kívül, majd a falak lebontása után a kézműves-kereskedő „belváros” terjeszkedésével fokozatosan még könnyebb költöztek, szántóföldjeik felé. Kiepítették a téresebb keleti és északi irányban a belváros utcáinak meghosszabbítását: a Külső-Híd utcát (későbbi Nagy utcát vagy Hídelvét) a vele

kapcsolatos Major utcát vagy Kétvízközt, a Külső-Magyar utcát és a Külső-Közép utcát. E városfalon (belvároson) kívüli földrész utcák és környékük alkották együtt Kolozsvár mezőgazdasági negyedeit, külvárosait, az itteni magyar földész polgárok által nem kedvelt megnevezéssel „hóstatyait” (ahogy már erdélyi városok esetében is a majorszerű külvárosokat régtől a német udvarváros jelentésű Hofstadt-ból alakított hóstatoknak nevezték).

A kolozsvári földrészek, mint városi polgárok, a belvárosi kézművesek és kereskedők középkori eredetű céhei mintájára a XVI. századtól maguk is Kalandos Társaság néven hivatásszervezetet alakítottak, amely a következő században már a négy említett utca szerint megosztva működött. A Hídelvi Kalandos Társaság régi, még 1680-ban kezdett jegyzőkönyve alapján olvassuk, hogy „Ennek előtte ötven Esztendővel kezdetének volt a mi Atyáink Kalandost tartani”. A Hídelveiek, mivel a legtöbben voltak, tehát 1630-ban váltak ki az addig egységes földészcéhből, a Kalandosból szervezetileg is, hiszen míg a keleti Alsóváros (Kül-Magyar és Kül-Közép utca) földműveseinek földjei, sőt, temetőjük is (a Házsongárd felső részén) egy irányban voltak, az észak felé lakó és ott gazdálkodó hídelveiek, a velük társuló „gyengébb” hóstátiakkal, a kétvízköziakkal már 1585–86-ban s a pusztító járványok idején (1587) a Kismező utcában megszervezték maguknak a külön Kalandos temetőt.

A kalandos társaságok a középkori kezdetüktől elsősorban jótékony egyesületek voltak, s a kolozsvári földrészek végig főleg ezt a jellegét tartották fent: a társaság gondoskodott a tagok hozzátartozóinak tisztességes eltemetéséről, de az átutazó idegeneket is keresztyéni kegyeletből ingyen temették el, a kalandos pénztárából pedig a rászorult tagokat s özvegyeiket segélyezték s ugyanakkor a tagok közti viselkedés szabályozásával az összetartozást erősítették. Bár a legnagyobb, hídelvi kalandos 1680-ban írásban is megfogalmazott, majd 1735-ben megújított tartásrendjében a mezőgazdálkodás kérdéseit nem érintette, magától értetődő volt, hogy a taggyűléseken gazdasági s egyéb közérdekű dolgokat is megtárgyaltak. Ilyen megbeszélések eredményeként hozták létre a hóstátiak a Kolozsvári Gazdasági Egyesületüket, amely később az Erdélyi Gazdasági Egyesület tagozata lett; a két hóstáti olvasóköri, valamint a hitelszövetkezetük is így alakult meg a XIX. század vége felé.

A Hídelvei Kalandos Társaság, hasonlóan a többi kolozsvári kalandos társasághoz, az évi rendes közgyűlést a húsvét előtti adventben tartotta. E gyűlésen adott az *apa* (elnök) *esztendőszámot* a bevett és kiadott pénzekről és ekkor választottak új kalandos apát vagy marasztották meg a régit az új évre és választották a sorban következők közül a többi tisztségviselőt is: az első *dékánt*, aki az ifjak közül kijelölte a soros *sírásókat*, a *kisebbik dékánt* aki a sírásóknak megmutatta a megásandó sírhelyet, az *öreg dékánt*, aki ellenőrizte a sírásók munkáját, és a *nótárist*, aki a jegyzőkönyvet vezette. Ugyancsak ekkor történt az ifjak *beállása* (pénz ellenében) a Kalandosba, az idősebb ifjú kalandosok *befogadása az öregek közé*, közös lakomával, s ekkor történt a kalandos *mezei pásztorainak* (mezőőr) közös fogadása is.

A lekösznő *apa* átadta utódának a maradék pénzt és a temetéskor használt eszközöket. Ilyen eszközök voltak: 1 záros *láda*, 1 *gajhó*, 2 *tővágó*, 2 *szekerce*, 1 *bárd*, 8 *kapa*, 1 *ásó*, 4 *lapát*, 4 *hosszú kötél*, 4 *deszka*, 1 *tekenő*, 1 *simító*, 1 *test fogó pálca*, 1 *nyújtóztató pad*, 1 *kis asztal*, 1 *gyékény*, 1 *fekete szőnyeg*. Ezeket a

kalandos pénzéből vásárolták, illetve pótolta vagy javíttatta az apa, aki ezenkívül még *papiro*st és *kalendárium*ot is vásárolt. A kalandos apa adta ki az említett tisztségviselők, valamint a kétvízköziek által különválasztott dékán fizetését és a rászoruló nyomorékoknak és özvegyasszonyoknak járó alamizsnát.

A kalandos pénzbevétele volt az évi *kalandos díj* (tagdíj), az ifjak *beállópénze*, a valamilyen nagyobb vétség miatt kitiltott tag büntetése, ha újból állani, a viszszafizetett *kölcsön*pénz és kamata, és *padmalyos sír* ásatásáért különjáró díj a *keszvestől* és a *büntetéspénz*ek a sírásástól, a halottkíséréstől, gyűlésből indokolatlanul elmaradtaktól, a tisztségeket, pásztorságot hanyagul teljesítésért vagy a tagoknak a tisztségviselőkkel és egymás közt (pl. közös mulatságokon való veszekedésért és bárhol való illetlen viselkedésért).

A következőkben a hóstáti magyar földésznegyedeknek a település-telek-lakás, a gazdálkodás, az öltözet és az életkorok szokásai témaköreivel foglalkozunk.

Település, telek, lakás

A kolozsvári hóstáti földészek települése (negyedei) és kalandosba szerveződő lakossága a kezdetektől korunkig alakult. A „városi földészek”-ből mindegyre kiváltak, egyesek városi kézművesek vagy tanult értelmiségiek lettek, ugyanakkor számuk mégis gyarapodott a középkorban elpusztult környező falvakból – így a hídelvei hóstát (a Szamos-híd előtti hóstátiak) az északra levő Lomb nevű faluból, a Kétvízköze (a Szamos és a Malomárok köze) a régi Szentgyörgy faluból, a Kül-Magyar utcai hóstát a kelet felől korán a várossal egybeépült Szentpéter községből, a Kül-Közép utcai pedig föltehetően az egykori Szopor falu lakosainak beköltözésével. E Kolozsvár környéki falvaknak azonban nemcsak megmaradt lakosai költöztek a városba – többségük a városi földészek közé –, hanem a kipusztult falvak határa is Kolozsvár határába olvadt, mint ezt a város hasonnevű határnevei is bizonyítják.

A szántóföldi művelés és nagyállattartás mellett sok verőfenyves (déli fekvésű) helyük volt, a hídelveiek és kétvízköziek ezeknek a Szamoson és a Nádason túli déli hegyoldaloknak egy részét gyümölcsösként tartották és a meredeken szőlőjük is volt (míg nem a századforduló táján ezt a szőlőpestis kipusztította) – így a Kőmál, Nádastere, Brétfű, Lomb és Szentgyörgyhegy nevű helyeken. A belváros iparos-kereskedő-értelmiségi lakosságát tehát az előbbiek látták el gyümölcsfélével, míg a város tejesei és zöldségesei elsősorban a Kül-Magyar és Kül-Közép utcaiak voltak. A kenyérgabona és hús már mind a négy hóstátból került.

Az egyre terjeszkedő és mind sűrűbb beépítésű belvárosból, az itteni nagyobb adó és az állattartás kényelmetlenségei miatt (a trágya kötelező állandó takarítása és a szálás takarmány tűzveszélyessége s az ezzel járó büntetések) mind könnyebb költözésre készítette a földészeket. E könnyebb költözésnek előnye is volt, mert így közelebb kerültek földjeikhez, gyümölcsöseikhez s ugyanakkor a bent eladott telkekért annyi pénzt kaptak, hogy abból az új telephelyen korszerűen berendezhették új telkeiket. A kiköltözésben elsősorban a hídelveiek vezettek, ugyanis a vasút és az állomás építése miatt kénytelenek is voltak a Nagy utca elhagyására, mert bár 1873-ban már megépült a nagy repülőhíd és a hóstáti telkeket jó áron vásárolták meg a nagyforgalmúvá lett utcába települni akaró új iparosok, kereskedők, vállalkozók.

Csak aki hóstátnak nem volt kint földje, abból lett vasutas, fűtőházi munkás, a többség viszont szívesen költözött földje közelébe.

Bár a Kül-Magyar és Kül-Közép utcai földészeknél nem állt fent olyan kényszer, mint a hídelveiek esetében a vasút, közülük is egyre többen – elsősorban a fiatal házások – күнnebb költöztek a Kölesföldre, a Nagy Gábor tanya és a Bethlenkert nevű helyekre, a Töközbe, a Pacsirta és Liliom utcákba, mások a Pata és a Borháncs utcákba; akinek meg nem volt elegendő földje, hanem szekeres fuvaros vagy kocsis (*fiákeres*) volt, az még maradni próbált, 1925 táján meg lehetőleg teherautós vagy gépkocsivezető lett.

A legnépesebb (közel 200 családot számláló) hídelvei és a hozzá csatlakozott legkisebb (alig 120 családból álló) kétvízközi hóstát lakosai tehát a 70-es években kezdtek kiköltözni a vasúton túlra, de még száz éve is annyian voltak a Nagy utcában, hogy ott építették fel külön templomukat. Főleg az 1920-as években lett általános a kiköltözés a Brétfű, Tűzokmál, Kerekdomb, Nádastere, Irisz telep és a Kajántói út felé. Itt is a fiatal házások voltak a kezdeményezők: „kint”, valamelyik hóstáti gazda telkek számára felparcellázott szántóföldjén vásároltak házhelyet. A Kerekdomb környékére legelsőre, még 1900 körül, Szabó István és Székely József 3–7 holdas fiatal hídelvei gazdák költöztek ki új telket alapítva, majd Szilágyi Samu és István testvérek, új házások, eladva Rudolf úti házas telküket „valami városinak”, a Tűzokmálon saját földjükön telepedtek meg. Ugyancsak a Tűzokmálba költözött a Kőváry telepről Mezei József, míg a Kőváry telepről Mezei János a Kerekdomb alatti Nagyboldogasszony (Giordani Bruno) új utcába települt, egyik régi szomszédja pedig a Zsigmond (Maramures) utcába. Bányai József és Kocsis György hídelvei gazdák a kerekdombi Vaszi-telepre (az első itt lakó kocsmáros neve után) költözött ki, s ugyancsak még az első világháború előtt költöztek ide a Nagy utcából Szászvárosi Szász András és Károly testvérek. Azoknál, akiknek több marhájuk volt, sokat számított az is a kiköltözésnél, hogy a sok trágyát alig tudták kihordani a „városból”, mert a macskaköves utca rontotta a marha lábát.

A hídelvei és kétvízközi földészek már 1948 előtt a Nagy Lajos úti 142 telekből 30-at, a Nagyboldogasszony utca 60 házából 9-et, a Zsigmond király utca 160–180 telekből 18-at, az Imre király úti kb. 100 telekből 12-t ők alapítottak. A Nádastere szőlők alatti és az Irisz környéki hóstáti szántóföldeken is 1948 előtt már közel annyian települtek meg, mint az előbbi Kerekdombi környéken, mindkét körzetben vasutasok és gyári munkások szomszédságában.

Figyelmet érdemel, hogy a Kül-Közép (Honvód) és Kül-Magyar utcai földészeknek nem volt melléknevük, ők viszont a hídelveieket „nagycsizmás”-oknak, a szegényebb kétvízközieket pedig (a szegény móc falu után) „lupsaiak”-nak, „lupsai dongók”-nak csúfolták. A kétvízköziek és szegényebb gyári munkások által benépesített Irisz telepet (a vasút és Kajántói út közötti részt) „Kakasváros”-nak is nevezték, utalva az itteni telkek rendtelenségére és gondozatlanságára (a szemétdomb a kakas birodalma).

A vasút építése (1870) óta a belváros kiterjedésének növekedése, duzzadása miatt a városi földészek rendre күнnebb szorultak a régi utcáikban, majd innen is a korábban lakatlan városhatárba, ahol a vasút és az új gyárak által a közeli falvakból (Kajántó, Súlyomkö, Esküllő, Diós, Bodonkút stb.) ide vonzott munkásokkal együtt a korábbi határutak mentén új utcákat létesítettek. Ez a kiáramlás előnyös volt azért,

mert így, a közelség miatt könnyebb volt a földek megmunkálása (trágyahordás, szántás, szénamunka stb.), a városinál tágasabb telkeket alakíthattak ki maguknak, és itt a város peremén bármilyen ócska ruhában s akár mezitláb is járhattak. Hátrány volt viszont, hogy míg a városbeli telkekről akár fején vagy kézi taligával naponta is vihették ki az eladnivalót a piacra vagy házakhoz, addig a vasúton túlról, vagy a Pata utca végéről már csak hetente kétszer-háromszor mehettek a piacra a zöldség-gyümölcscsel megrakott szekérral, rendszeren felöltözve.

A régi hóstátokban szűkebb volt a kert s tágasabb az udvarrészt, de századunkban már ott is arra törekedtek, hogy akár az udvar rovására is tágítsák a kertet a zöldségtermelés érdekében. Az udvaron éppen csak elfért a bütüjével utcafrontba kiépített ház, hátul, keresztben a *rakópajta* az *istállóval* és *csűrrel* vagy *szénásszímnel*, a *szekekszín*, *disznóól*, *árnyékszék* és a *gémeskút*. A kútra még a vízvezeték mellett is szükség lehetett, mert az állatokat akkor is itatni kell, hogyha a vezeték meghibásodik. Persze a *vezetékes* vizet azért bevezették, mert ez megkönnyítette a kert öntözését. A *tyűkvetrec* többnyire csak a disznóól padlása volt, külön *törökbúzakas* csak kevés helyen volt, mert a kukoricát a ház padlásán tartották elterelve és koszorúban felkötve a gerendákhoz. Ugyanígy *gabonás* sem volt, hanem a gabona a 20–40 vekás *hambárban* ugyancsak a padláson állott, akárcsak a sok hagyma koszorúba kötve. E többféle rakomány miatt a háznak erős szerkezetű és mestergerendával alátámasztott padlása kellett hogy legyen. A burgonya, répa, káposzta és más zöldség tárolására szolgált a *vakverem*, a boroshordókat, sóskáposztát a *szekekszín* vagy ház alatti kis *pinceb*en tartották.

Századunkban már nagyon fontos lett a pince, mert a piacra való rengeteg zöldséget itt raktározzák. Az első világháború óta többen *nyárikonyhát* is építenek, itt mossák és takarítják a piacra való zöldséget, hogy ne szemeteljének a házban. Néhány helyen a 30-as évek óta még silót is építettek a kertben, a *szénakazal* mellett (ahol azelőtt a *búzaasztag* várta, hogy a csűrben kézzel elcsépeljék).

A lakóház valamikor még tölgyfa gerendatalpakra állított favázás, kívül-belül tapasztott sövényfalú, vagy a mokány Bedecsről rendelt teljesen gerendából rakott falú, csüngő szarufás-ereszes, csonkaormos, szalma- vagy zindelytetős épület volt, de századunkban már a házat kőből vagy téglából építették és cseréppel, bádoggal fedték. A keskenyebb felével (bütüjével) az utcára kiépített ház mellett, vele egyvonalban állították a fedeles *kiskaput* – mindig felirattal –, s mellette a kétszárnyú deszka *szekekrkaput*.

A lakóház beosztása az 1848-as forradalom óta, 80–100 éven át alig változott: 10–12 m hosszú és 4 m széles épület, előtte közel egy méter széles, deszka mellvédés oszlopos *tornáccal*, amelynek az utca felőli végén 1½–2 m-es rész deszkafallal leválasztva *szalonnás kamarának*. A házba szolgáló bejárat előtti tornácajtón kívül egy kis cöveklábú deszka- vagy kerek kölapú asztal volt edények mosogatására vagy a kerti zöldségek tisztogatására. A tornácajtón, majd a házajtón belépve előbb a *pitvarba* jutunk, majd innen nyitunk az utca felőli *házba* (elsőház, szoba), a másik irányba pedig a kisebb *kamarába*, hacsak ezt nem alakították át ugyancsak lakható *kicsi háznak*, az ide húzódó idős szülők részére.

A 3 m széles, mennyezet nélküli pitvar első fele valójában olyan belépőfele a bejárati és a szobákba vezető két ajtóval és az első sarokban padlásfeljárónak oda

támasztott létrával, ha pedig a kamara (kicsi ház) alatt volt a pince, akkor ennek lépcsős lejáratával is. Elöl, a kisablakos sarokban esetleg egy láda állott a zöldség kötözésére való panusa tartására. A pitvar mestergerendáján túli, belső felét fent, a gerendából, fa hasábokból csonkagúla alakúra összerótt, belül tapasztott füstfogó állt, középen egy, a padláson átnyúló deszkakémennyel. E *sátoros kéménybe* gyűlt a házbeli tüzelők füstje, hogy innen a szabadba távozzon. A pitvar tüzelője volt a lapos hátú *sütökemence* az előtte levő *tűzhellyel* és a mellé épített főző *katlannal*; ennek meg a lakóhelyiségek tüzelőjének füstje (a falon átvezetett kürtön keresztül) szállt a füstfogó alá, ahol idetámasztott rudakon füstölődött a szalonna és húsféle.

Ott, ahol a fiatal házások külön, új házba költöznek, a magukra maradt öreg szülők visszaköltöznek a nagyházba és a kicsi házat visszaalakítják kamarának s itt állnak a ládák búzával, kukoricával, korpával, liszttel, a hordók, csebrek, zöldséges kosarak egy része stb. A kitett néhány bútort a pitvarban helyezik el az itt lebontott *sütökemence* helyén.

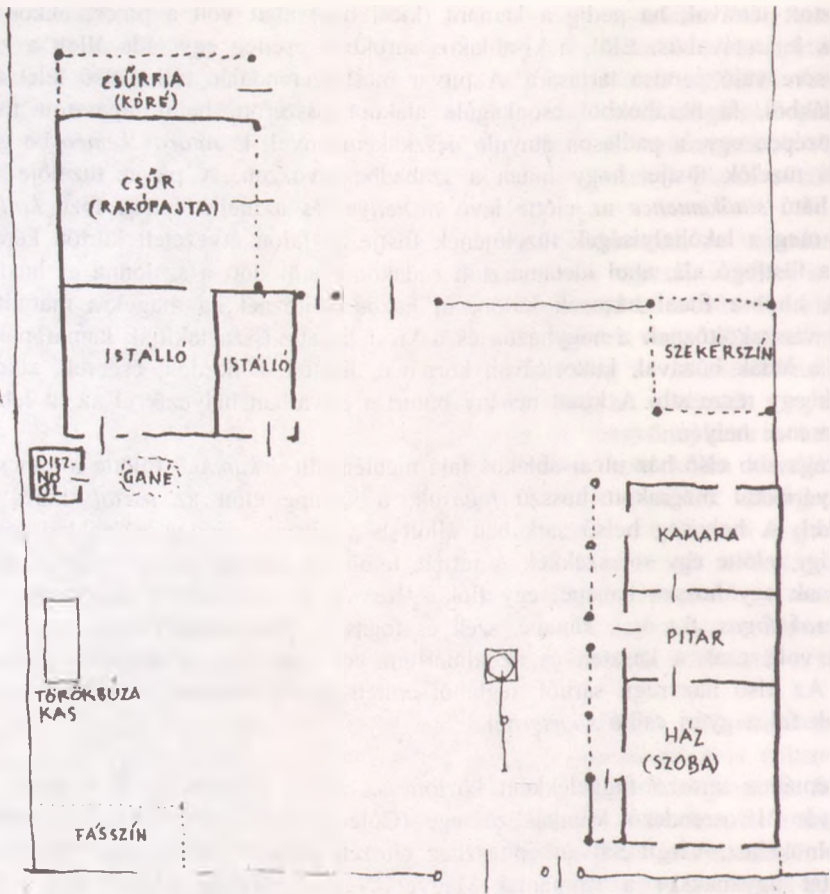
A tágasabb első ház utcai ablakos fala mentén állt a *kanapé*, fölötté a kancsókkal és tányérokka megrakott hosszú *fogasok*, a kanapé előtt az *asztal*, körül háttas *székekkel*. A helyiség belső sarkában állott a „falusias” módon párnákkal magasra *vetett ágy*, előtte egy sor székekkel. A tornác felőli fal mentén, az egyetlen ablak alatt ugyancsak egy hosszú kanapé, egy fiókos *kaszten* és egy üveges *almárium*, fölötté *ugyancsak fogas*. Az ágy, kanapé, szék és fogas a századforduló táján még virágos festésű volt, csak a kaszten és az almárium volt sárga-barna pácerezésű, *flóderes bútor*. Az első ház régi, sárból, téglából épített tüzelő *kemencéjét* a 20-as évektől váltották fel a gyári csikó *sporterttel*.

E témához tartozó függeléként közlöm az 1949. március 25-én keltezett és a Kolozsvár Városrendező Munkaközössége (Colectivul de Sistematizare al orasului Cluj) elnökéhez, Virgil Salvan építészhez címzett beadványomat, amelynek magyar változatát ugyanakkor a Romániai Magyar Népi Szövetség művelődési osztálya műemlékbizottsága előtt (mint a bizottság etnográfus tagja) ugyancsak ismertettem:

„Kolozsvár városrendező munkaközösségének néprajzkutató tagjaként végzett népi műemlék-felvételező munkám során elsőként a hóstáti földműves negyedeket tanulmányoztam. Találtam itt néhány olyan régi épületet – házat, csürt, kaput stb. – amelyek bár valamikor általánosan jellemzőek voltak az egész Hóstátra, maig már csupán szórányos emlékként maradtak fent. Ezek a belváros történeti stílusokban emelt több évszázados és már műemlékként számon tartott épületei mellett Kolozsvár népi műemlékeit képezik, amelyeknek teljes kataszterezése és a legérdemesebbek megőrzése illetve fenntartásuk biztosítása nemcsak helyi, hanem országos kulturális érdek.

Addig is, míg helyszíni kutatásom eredményeként a népi műemlékek teljes sorát bemutatathatom, kérem a Vörös Hadsereg (Kül-Magyar) utca 143. sz. alatti, idős Kilin József tulajdonát képező telek udvarrészének egészében való műemlékké nyilvánítását. Az említett telek teljes egészében híven megőrizte a hóstáti földészek hagyományos udvara képét, úgy a beosztás, mint a rajta levő épületek tekintetében, mi által ma már páratlan a maga nemében városunkban.

A lakóház három osztatú: »háza«, »pitvara« és »kamra« (vagy »kicsi ház«) összetételű, előtte egy hosszú, oszlopos »tornác«-cal. A ház fala favázás, sövény fonású, kívül-belül tapasztott, mennyezete mestergerendás, fedele csüngő eresztű, elől csonkakontyos forma. A pitvar hátsó felén a már lebontott kenyérsütő kemence fölött tölgyfa boronából összerótt »sátoros kémény« van, ez fogja fel és vezeti a szabadba a ház tüzelőinek füstjét. A ház kora pontosan nem állapítható meg, de minden esetre az 1880-ban született (most 66 éves) gazdának az apja itt született. Mivel ilyen régi

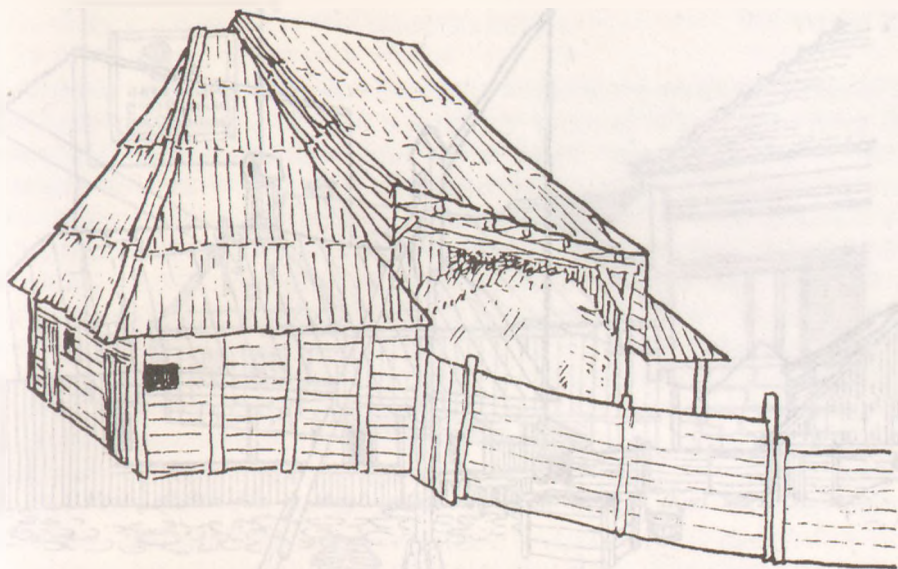
Régi hóstatáti földésztelek helyszínrajza. Id. Kilin József, Magyar utca 143.

típusú sövényház a mai (1949) Hóstatban tudomásom szerint már nem maradt fent. hihető, hogy ez utolsó példány, az itteni hagyományos népi építkezésnek.

A házzal szemben kövel kirakott négyzet alakú kávájú gémeskút állt az állatok itatására és a kert öntözésére. Az udvar kert felőli részén van a *rakópajta*, amely istálló, hozzáépített szénatartó és cséplőcsűr. Az ilyen rakópajtákat a hóstatátiak megrendelésére a Gyalui Havasok mokány ácsai építettek Bedecs faluban, majd lebontva a havasról szekérral szállították le helybe, ahol aztán újból összerakták.

Az id. Kilin József-telek a mai Hóstat mértani középpontjában fekszik, közel a Hősök teréhez, amely a hóstatáti fiatalok fő találkozóhelye, a telek előtt van a belvárost a külsőbb kerületekkel összekötő autóbuszjárat megállója. Tehát mindenképpen érdemes arra, hogy mint művelődéstörténeti dokumentum „in situ” fennmaradjon, alkalmas elhelyezkedése pedig lehetővé teszi, hogy egy látogatott szabadtéri „hóstatáti néprajzi múzeum”-má is lehessen, ha majd vásárlás (kisajátítás) útján köztulajdonná tehető s így lehetségessé válik a komplexum restaurálása és konzerválása.

A hóstatáti Gazdasági Egylet elnökével (Lukács Mihály), pénztárosával (ifj. Csiki Sándor) és más tekintélyes fürfiakkal való beszélgetés alapján lehetségessnek tartom a kiegészítő berendezési tárgyak ajándékozás útján való megszerzését és önkéntes munkával akár hatósági anyagi hozzájárulás nélkül is múzeumná alakítását. A műemlék állandó kiállítással rendelkező múzeumná alakító munkájának

Rakópajta (csűr). Id. Káln József, Magyar utca 143.

szakszerű vezetését az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tára és a Bolyai Tudományegyetem néprajzi tanszéke személyemen át külön díjazás nélkül biztosíthatja.

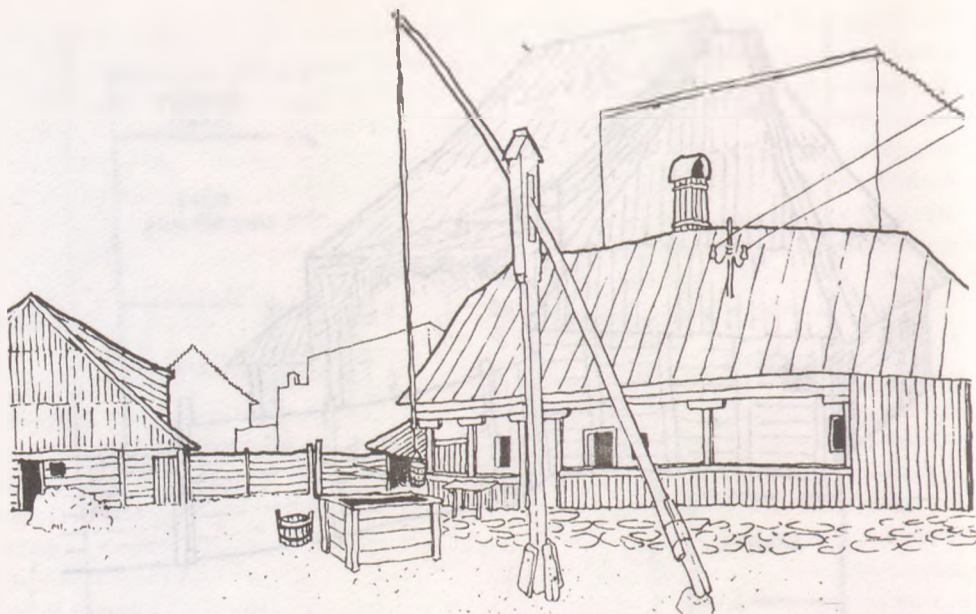
A fentiek alapján tehát érdemesnek, szükségesnek és lehetségesnek látom a Vörös Hadsereg útja 143. sz. telek és épületkomplexumnak műemlékké nyilvánítását, majd szabadtéri néprajzi múzeumká szervezését.

Kérem jelentésem tudomásulvételét és ezzel kapcsolatos javaslatom elfogadását.

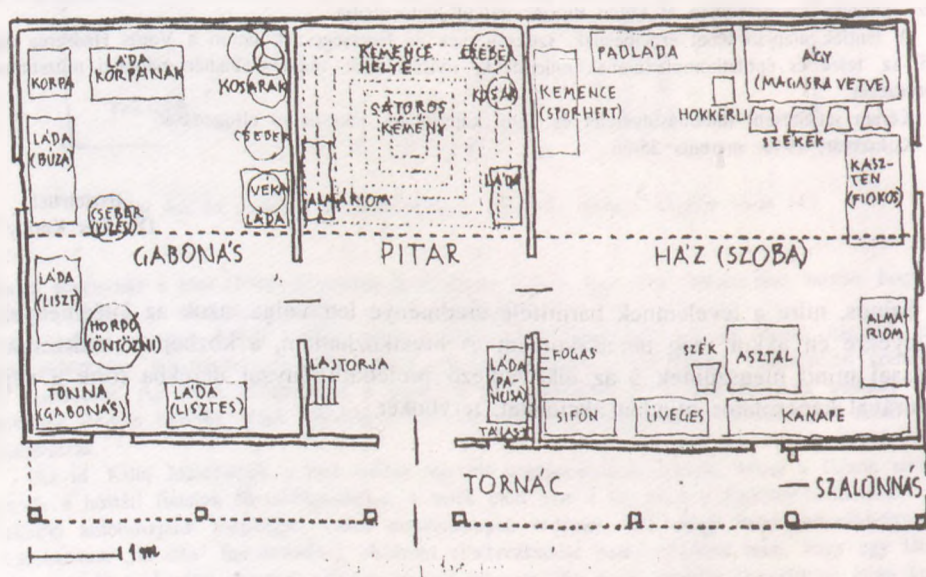
Kolozsvár, 1949. március 25-én

tisztelettel
Dr. Kós Károly"

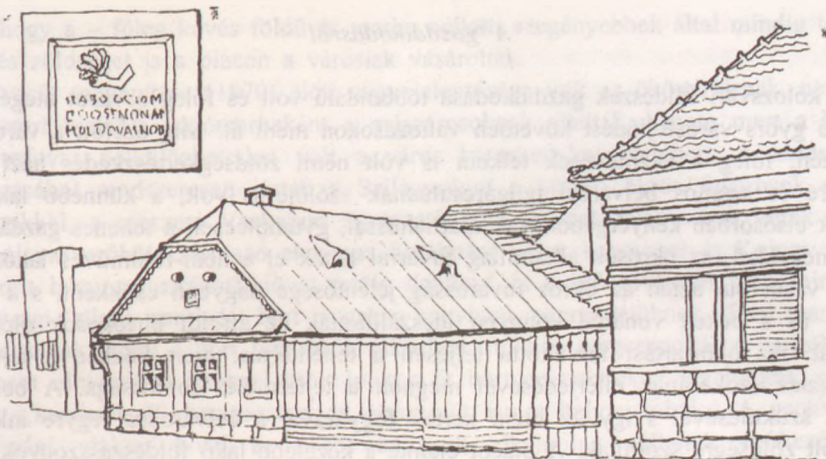
Sajnos, mire a levelemnek bármiféle eredménye lett volna, azok az intézmények, amelyekre én akkor még támaszkodtam és hivatkozhattam, a közbejött rendszerváltozással mind megszűntek s az elkövetkező proletkultúrányszat derékba törte a népi kultúrával kapcsolatos minden akciónkat, tervünket.

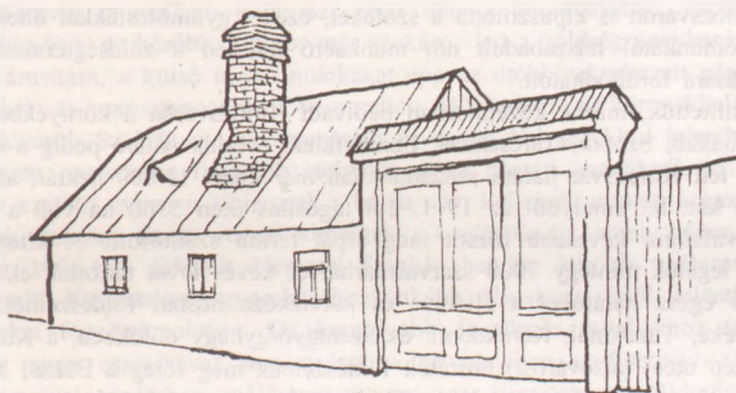
1848 előtt épült lakóház, ugyanott

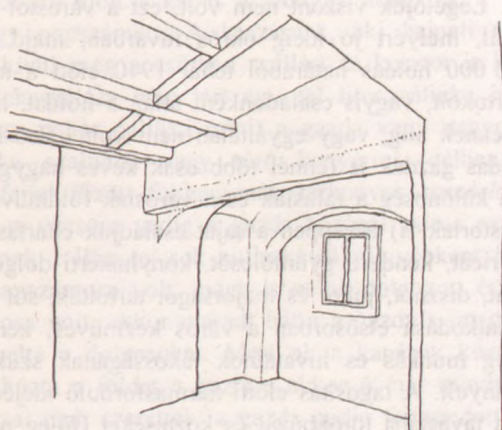
Az előbbi ház alaprajza és elrendezése

Hóstáti földész ház. A Mezei családé volt. Szent István út (Karl Marx) 31. sz.

Hóstáti földész ház. Átjáró (Petrovici) utca 8. sz.

Az előbbi ház pitvarának részlete (átalakítással)

A kolozsvári földészek gazdálkodása többoldalú volt és főleg a vasút megépítését követő gyors városfejlődést követően változásokon ment át. Míg azelőtt a város területén, főleg a kézművesek telkein is volt némi zöldségkertészkedés házi szükségletre és számos belvárosi polgárcsaládnak szőlője is volt, a künnebb lakó földészek elsősorban kenyérgabonával, marhahússal, gyümölcssel, a tehenes gazdák még tejtermékekkel, az ökrösök alkalmilag fuvarral látták el a nem-földműves lakosokat.

A vasút óta aztán az ökrös fuvarosság jelentősége nagyban csökkent, s a kereskedők és a pékek vonattal könnyen ideszállították az alföldi birtokosok olcsó gabonáját. Az ökörtartást felváltotta teljesen a tehéntartás, mert közben a tejeskávé fogyasztás szokásának elterjedésével megnőtt a tejtermelés fontossága. A belvárosi telkek szűkülésével s így az itteni kertek fogyásával a belvárosiak egyre inkább a vásárolt zöldségre szorultak. A piacot eleinte a közelebb lakó földészasszonyok látták el a belső telkeiken termelt friss zöldséggel, majd rátértek a külső szántóföldeken való téli vetemény piacra való termesztésére is. Mivel a századforduló táján a filoxéra Kolozsváron is kipusztította a szőlőket, ezeket gyümölcsfákkal ültették be, s így a szőlőmunkától felszabadult női munkaerő teljesen a zöldségtermesztésre és piaci árusítására fordíthatott.

Mint említettük, már a középkorban beolvadt Kolozsvárba a környékbeli Szentpéter, Szentjakab, Szopor, Tarcsaháza, Lomb faluk, e faluk határa pedig a város határába. Így lett Kolozsvár határa századunkban már közel 13 000 hektár, azaz mintegy 23 000 kat. h., amelyből az 1911. évi tagosítás után 5300 ha volt a búzát és kukoricát, valamint kevesebb rozstot meg árpat termő szántóföld. A kiterjedt szénafüvek és legelők mintegy 7000 szarvasmarhát és kevés lovat tartottak el.

A város egész határából a Hídelve és kétvízköze hóstáti földészeinek főleg a Nadas melléke, Túzokmál, Kerekdomb és Szentgyörgyhegy dűlőkben, a Kül-Magyar és Kül-Közép utcai (alsóvárosi) hóstátok földészeinek meg főleg a Békás, Borháncs, Szopor, Eperjestere, Tóköz és Kölesföld határrészeken voltak szántóföldjeik és szénafüveik, összesen kb. 3000 hold kiterjedésben, ezenkívül kb. 250 hold kert a házak körüli telkeken. Legelőjük viszont nem volt, ezt a várostól bérelték a Tarcsán, Lombon és Várostónál, melyért jó ideig ökrös fuvarban, majd pénzben fizettek a városnak. A város 23 000 holdas határából tehát 1940 előtt a mintegy 700 hóstáti család 3250 holdat birtokolt, vagyis családonként átlag 5 holdat, ha nem lettek volna olyan családok amelyeknek alig, vagy egyáltalán nem volt külső birtokuk, vagy nem lettek volna 8–10 holdas gazdák is (ennél több csak kevés nagygazdának volt).

Nyilvánvaló volt a különbség a falusiak és a városiak földművelése között. Míg a falusiak (még a monostoriak is) főképpen a saját családjuk eltartására szükséges mindenféle gabonát, kukoricát, kendert, gyümölcsöt, konyhakerti dolgokat termeltek, igás és tejelő szarvasmarhát, disznót, juhot és majorságot tartottak, sőt méhészkedtek is, a városi földészek gazdálkodása elsősorban a város kézműves, kereskedő, vállalkozó, értelmiségi, utóbb még munkás és hivatalnok lakosságának szükséges legfőbb termékek előállítására irányult. A tagosítás előtti hármasszázad fordulóján az őszi fordulóra főleg búzát s rozstot, a tavasziba törökbúzát és köztéseket (főleg paszulyt) termesztettek, a nyomáson (zöld ugar) pedig a tehenet legeltették, mert juhot nem, sőt disznót is alig tartottak. A kenyérgabona, kukorica és tej nagy részét eladták a „városiak”-

nak, ahogy a – főleg kevés földű és marha nélküli szegényebbek által mindig termelt – kevés zöldséget is a piacon a városiak vásárolták.

A vasút megépítése (1870) előtt nagy jelentősége volt az ökörtartásnak, nemcsak azért mert hizlalva vágómarhaként a mézárosoknak eladták, hanem mert a hóstáti szekeresfuvar nélkülözhetetlen volt a város kereskedelmi életében. A kereskedők megbízásából rendszeresen járták a Szilágyságot a hóstáti ökrös fuvarosok ernyős szekereikkel, a meszesi Vaskapun át vezető úton. Menet főleg vasat vittek (pl. a torockói vasverőből származó ekevasat, kerékpánt vasat, kapavasat és Kolozsvárt kidolgozott lakatosmunkákat), jövet pedig dohányt és a kolozsvárinál jobb minőségű szilágysági (zilahi, somlyói) bort hoztak a nagybani megrendelőknek. (Fent maradt az emléke annak, hogy a bort fuvarozók útközben titokban megcsapolták a hordókat: az abroncsot elmozdítva szeggel ütött lyukon át bort eresztettek a légelyükbe, majd a lyukat „keréksárral” betapasztva az abroncsot ismét helyre tolták.) A szokványos szilágysági utakon kívül az ökrös emberek alkalmilag vállaltak építkezésekkel kapcsolatos, tűzifa hordó és más fuvarokat is.

Ebben az időben az asszonyok még rendszeresen segítettek a gyermekekkel együtt a mezei munkában: a tavaszi vetés után a gyomlálásban, kapálásban és a szénagyűjtésben, de később, amikor már szokásos lett a zöldség nagybani termesztése és piaci árusítása, a külső mezei munkákat épp az utóbbival szerzett pénzzel fizetett cselédekkel és napszámossal végeztették. Júniusban a környékbeli falvakból, Szamosfalváról, Székről és más mezőségi és egyéb helységekből jelentkeztek kapás vagy kaszás napszámra fiatalabb emberek egyes hóstáti gazdáknál, elsősorban ott, ahol már azelőtti évben is dolgoztak s ha itt nem kellett, miután a gazda csűrében megháltak, másnap korán reggel kimentek a *cselédpiacra*, amely régen a Trencsin téren, az 1906-ban felépült Nemzeti Színház helyén, később a Baromfi piac egy részén volt. Kapáláshoz, gyomláláshoz inkább Hídalmás felől jelentkező román asszonyokat fogadtak olcsón. De komolyabb és sürgős munkákhoz (amelyeket a gazda a maga családjával sem tudott volna idejében elvégezni) – kaszáláshoz, aratáshoz, répakiszedéshez, szőlőmunkákhoz – már ismertebb, jó földműves falvakból fogadtak napszámot.

Az első világháború előtt a kapás asszonyok átlag 30, a férfi kaszások meg 40 krajcárt kaptak egy napszámért. A kaszásnak, aki hajnali 4 órától napszentületig kaszált, a pénzen kívül még a csűrben szállást és kosztot is kapott, de még minden *rúd* (fiók) széna lekaszálása után járt egy fél liter pálinka is. A kaszások kosztja: reggel 7 órakor egy pohár pálinka (amit a gazda vagy nagyobb fia osztott ki), fejenként 8–10 deka szalonna vagy túró kenyérrel, délben meleg étel, és pedig rendszerint disznófejjel főzött fokhagymás, tárkonyos *kaszáslé* (amit a gazdasszony vitt ki a mezőre), a vacsora pedig a gazda házánál zsíros *reszelt tészta* vagy *tejes-puliszka* (4 kaszásnak 1 liter tej sok puliszkával). Egyébként így étkezett a gazda is, aki ha csak 2-3 napszámosa volt, maga is velük dolgozott és étkezett. Csak ha 10–15 kapás napszámosa volt, akkor maradt hátra a gazda s ott csak valamit „piszkált”, közben pedig figyelte a dolgozókat. Mert pl. a kapások közt akadt olyan „gazember”, aki „csak ráhúzta a földet a gazra s akkor ő már mindjárt a többi elé került”; az ilyent aztán társai nem szerették, a gazda pedig felmondott neki. A kaszások maguk rakták össze a szénát *rudakba* (fiókokba), ezeket aztán összehordták nagy

csomókba rudakon, a nagy csomót pedig a hosszú láncsal körülkerítve tehenekkel a szekérhez vontatták és hazahordva *kazalba* rakták.

Az a hóstáti gazda, akinek nagyobb földje és több marhája volt, de nem volt nagyobb *gyermeke* (legény fia), kénytelen volt *cselédet* (fiúszolgát) tartani. Ez lehetett egy szegény hóstáti legény is, de többnyire Székéről, Kolozsról – egykor ezek is városok voltak – kerültek a cselédek. A helybeli fiú cseléd több évi keresetéből vett kis házat, bérelt kevés földet s maga is megmaradt hóstáti földésznek. A széki vagy kolozsi legények rendszerint nem csupán „szegénységből”, hanem „tanulni” álltak be a Hóstátba egy-két évre, de ha úgy fordult, hogy például a gazdának csak egyetlen lánya volt, akkor esetleg be is házasodott. Csak az olyan Kolozsvárt ragadt vagyontalan széki legényből, akiből nem lett hóstáti *vő*, lett itt *fiákeres* vagy *stráfszekeres* (bérkocsi vagy társzeker tulajdonos kocsis). A *cselédbér* a XIX. sz. végi években havi 6–10 forint, teljes ellátás mosással együtt s év végén még egy pár csizma volt. Akkoriban alig volt 10–15 hóstáti, aki ne tartott volna fiú cselédet, de századunkban már egyre kevesebb lett az ilyen gazda, egyrészt a „cselédtvény” miatt, másrészt pedig mivel tökéletesebbek lettek a mezőgazdasági szerszámok.

A hóstáti földészek nemcsak szorgalmasak, de igyekvők és tanulékonyak is voltak. Erre mutat, hogy egyik hóstáti gazdafíú, aki az 1869-ben létesült kolozsmonostori Gazdasági Akadémián tanult, Szilágyi György földészársával és Jakab László állatorvossal 1882-ben megalapították a Kolozsvári Gazdasági Egyletet (később az Erdélyi Gazdasági Egyesület osztálya lett), amely tanfolyamokat tartott, kiállításokat rendezett és szakirodalmat szerzett be, majd a Magyar utcában hatalmas székházat is épített. E tanfolyamok, kiállítások és olvasmányok hatására, az egyesület közbejárásával a századforduló táján már terjedni kezd a serény igásló tartása is, és megjelenik a könnyű munkájú vaseke, a hosszadalmas kézi cséplést felváltó gépi cséplés (kezdetben kézzel, majd lóval hajtott cséplőgéppel), a szelelőrosta, 1920 után terjed a vetőgép, a szapora lókapa és lógereblye, magtisztító triőr, szecskavágó és berendeznek egy nagy közös gyümölcsaszalót, szilvaiz- és pálinkafőzőt.

A nagyállattartásról a szükséges trágya, majd a tej miatt nem mondhattak le önszántukból, ehhez pedig a városi legelőre is szükség volt. Csak midőn 1920 után, a román vezetésű város a legelők nagy részét juhlegelőnek adta bérbe, és az itt legeltető román juhászok a legelőt ellepték nyájaikkal, a kolozsvári földészek szarvasmarha-tartása ráfizetéses lett. Így aztán a tejtermésük lecsökkent és a tejhordást a városi házakhoz a közeli falvak – főleg Méra – bivalyos gazdái vették át, s ettől kezdve még a hóstáti családokban is visszatértek a reggeli tejeskávéról a pohárka pálinkával kísért szalonnázásra.

Míg azelőtt az ökröt, meddőt és növendékmarhát a külső legelőkre csapták ki, a már kisborjús fejősteheneket a közeli belső legelőkön és istállóban szénán tartották. A tehének fejése a gazdasszony dolga volt, és ő vagy lánya, esetleg a cselédlány hordta el fejen, reggelente a városi megrendelők házához, egy széles rézabroncsos dézsába sorba állított köcsögökben. Később szokásba jött a bádog kondérokban való tejszállítás a házakhoz, akár a piacra vagy a „tejközpontba”. Vajat, tejfölt a hóstátiak nem árultak, mert a tejnek is jó ára volt a maga idejében.

Ahogy egyre nagyobb jelentőségre tett szert a tejgazdaság és tejhordás, majd pedig a zöldségkertészet és piacozás, úgy mind általánosabb lett a *cselédlány*tartás. Főleg ott kellett a cselédlány, ahol nem volt a gazdasszonynak saját nagyobb leánya.

Mert míg délelőtt a gazdasszony a piacon zöldséget árult, a szolgáló széthordta a tejet a házakhoz; az este fejt tejet pedig még akkor este vitte a *zsemlés* pékekhez (ahol aztán hagyták állani a tejet éjszaka, hogy a főle különváljon), napközben pedig a zöldségeskertben gyomlált s hordta a vizet asszonyának az öntözéshez. A legtöbb cselédlányt Székről, ritkábban Kolozsról, valamint Györgyfalváról és Tordaszentlászlórol fogadták, kik közül sokan – főleg a székiek és a györgyfalviak – el is tanulták a kertészkedést s otthon gyümölcsöt tettek tudásukat. A Kolozsvárra jövő székely lányok nem álltak be hóstátiakhoz, mert nem szerették a sok cipekedést, a tej- és vízfordást, hanem inkább a belvárosi úri házakhoz álltak be szobalánynak, vagy boltokba kiszolgálónak, „cukrot mérni”. Ugyanígy a székely legények nem szegődtek a földészekhez, inkább bolti vagy irodai szolgálók, „darabontok” lettek. Kalotaszegi fiatalok pedig alig hagyták ott falujukat, mert szégyennek tartották a városban való cselédeskedést, ami – szerintük – rossz szokásokhoz, erkölcstelen-séghez, „kimaradáshoz” vezethet.

A széki lányok viszont szívesen szolgáltak a Hóstátban, pláne, ha a nagy kertben több kút is volt, vagy (később) még vezetékvíz is lett. Bár a széki szülők otthonról elsősorban „kelengyét gyűjteni” és kertészkedést tanulni küldték ide lányukat, ha ennek megtetszett a városi földész munka és élet, „addig öltöztette magát”, míg megtetszett egy szegényebb hóstáti legénynek, aki aztán feleségül vette. Ez azonban mégsem volt oly gyakori eset, mert a Kolozsvárra szegődött széki fiú és leány cselédek összetartottak s vasárnap délutánonként a Széchenyi téren, majd meg a posta mögötti Tyúkpiacon találkoztak s itt együtt táncolták hagyományos széki táncukat, másokkal ott nem keveredtek, s rendszerint otthon, egymás közt házasodtak. A hóstáti legények, ha már nem kaptak hóstáti, sem itt szolgáló széki vagy kolozsi „polgár” leányt feleségnek, előfordult, hogy a belvárosban szolgáló, de ugyancsak mezővárosi földműves lányt vettek feleségül. Az ilyen asszony aztán megtagadta szülőfaluját, büszke volt „hóstáti” voltára, ami számára „emelkedést” jelentett. A Hóstátba való beházasodás maga után vonta a beházasodottnak nemcsak a rangos közösség gazdálkodással kapcsolatos ismeretei elsajátítását, hanem mindenféle szokáshoz való alkalmazkodását is, így mindenekelőtt a jellegzetes hóstáti viselet átvételét és a Kalandos Társaság előírásainak betartását.

A kolozsvári földészek, különösen a hídelveiek és kétvízköziek a szántóföldi és szénafűn való munkákon kívül emberemlékezet óta gyümölcs- és szőlőműveléssel is foglalkoztak. A századvégi filoxeravészig a hídelveiek legfőbb szőlőjük a Kómál, Tűzokmál, Brétfű, Nádastere és Szentgyörgyhegy déli oldalain volt, de a kétvízközi-eknek, a Kül-Magyar és Kül-Közép utcaiaknak is voltak szőlők a Szentgyörgyhegyen, Újhegyen s egyebütt a belvárosi polgárok szőlőparcellái között. A szőlőben, mint mindenütt, gyümölcsfák (dió-, barack-, cseresznyefák stb.) is voltak, amelyek túléltek a filoxeravészt és századunkban már az egykori szőlők helyét is gyümölcsfákkal ültették be s még újabban más helyeket is befogtak gyümölcsösnek. A gyümölcsöt aztán a piacon árulták, akárcsak a nagy gyümölcsstermelő györgyfalviak.

Míg a háztól távoli mezei munkák és a gyümölcsösök gondozása (ültetés, metszés, oltás stb.) a férfiakra hárult, a nők ezekben legfennebb alkalmilag segítettek, mert rájuk a ház körüli munkák maradtak. A hóstáti nők régtől nem fonnak, szőnek, hímeznek, hanem már piaci sátrakból és boltokból öltöznek és a viseletüket ismerő

„hóstáti” szabókkal, szücsökkel, csizmadiákkal dolgoztatnak. Téli „pihenőként” sem guzsalyosba járnak, hanem tollat fosztanak, törökbúzáat fejtenek, esetleg varrnak. Disznót, majorságot csak a család szükségére ha tartanak, de ilyesmit is inkább a piacon vásárolnak. A családi háztartási-konyhai munkák mellett minden idejüket lekötő zöldségtermesztéssel s – árusítással szerzett pénzen cselédet fogadnak segítségnek.

Valamikor a hóstáti telkeken is egyetlen melegágyat csináltak, mert a konyhakertbe a család szükségére vetettek és palántáltak, s csak a kevés felesleget adták el a piacon. Ahogy aztán a vasút óta megszűnt a szekeres fuvarozás mellékkereset s a vonattal szállított olcsó alföldi gabona megjelenésével pedig kevésbé kifizetődő lett a hóstáti gabonatermelés, egyre több hóstáti asszony tért rá a nagybani zöldségtermesztésre a gyorsan gyarapodó polgár- és munkáscsaládok számára. Ebben a Kül-Közép (honvéd) utcaiak voltak a kezdeményezők, ahol már a század elején néhány nagyobb telken több zöldséget termeltek, mint a többi negyedben együttvéve. A 20-as évektől aztán, miután a város a legelőket juhászoknak adta bérbe s így lehanyagolt a fejőstehéntartás és tejgazdálkodás is, már általános lett a zöldségkertészkedés a hóstátiaknál. A Kolozsvári Gazdasági Egylet tanfolyamai is hozzájárultak a minél belterjesebb – kevés földön minél több és jobb – termelés ösztönzéséhez. Ez a hóstátiak által létrehozott és fenntartott egyesület nemcsak útmutatással, hanem minőségi vetőmagokkal is ellátta kertészkedő tagjait.

Ettől kezdve a zöldség termelése és árusítása lett a hóstáti magyar család fő jövedelemforrása. A férfiak is rájöttek, hogy míg a búzát csak egyszer arathatták, a paszulyt, paradicsomot többször is „megszedhették”. A zöldségből került ki a „mindennapi krajcár”, amiből fizethették a cselédek s a mezőn dolgozó kapás, kaszás és arató napszámosokat. Ezért volt, hogy ahol szűk volt a belső telek, ott kiterjesztették a veteményest a szántóföldekre is, egyre többet foglalva el belőle e célra. Az első világháború előtt legtöbbször még alig három-négy *ágy* hagymát ültettek a telken s még ez is inkább sok volt, de a 40-es években már tízszer annyi *nagy ágy* van a kertben s még ez is kevésnek bizonyul. Ezért lett szükséges a kert állandó bővítése, akár az udvar szűkítésével vagy a szántóföldre való kiterjesztéssel.

A telken már február elején megkezdődik a *melegágyazás*, március–áprilisban pedig a kerti munka: *ásás* (férfiak végzik), *ültetés* a kertbe, májusban pedig a kiültetés a mezőre. A belső kertben az ágyakban *sorhúzóval* megjelölt vonalba vetik a magot, vagy ültetik a *palántákat*. Ilyen kerti zöldség volt a *petrezselyem*, *murok*, *tárkony*, *kapor*, *csombord*, *spenót*, *sóska*, *saláta*, *ugorka*, *cékla*, *zöldhagyma*, *paradicsom*, *nyári káposzta*, *piros káposzta*, *karfiol*, *piros-*, *fehér-*, *üveg-* és *sörretek*, *borsó*, *nyári gyalog-* és *karóspaszuly*, *korai pityóka*. E kerti nyári zöldségek mellett májusban elkezdődött a mezőn a téli vetemények vetése és kiültetése. Itt termelt a *téli káposzta* és *karalábé*, a *fejes hagyma*, *téli piros káposzta*, *olasz-* vagy *kelkáposzta*, *téli retek*, *téli* vagy *gránát paszuly* és más paszulyok, *őszi saláta*, *laskatök* és a *téli pityóka*. Nyáron át az asszonyok *gyomlálnak*, a férfiak *kapálnak*, a belső kertben pedig még *öntöznek* is az egy vagy lehetőleg két gémeskútból öntözővel, vagy ahol már van vízvezeték (a Kerekdomb környékén is már 1935-től), ott gumicsővel. (Az első világháború előtt a város keleti peremén a Hóstátokon túl a Szamos melletti Bulgária telepen volt néhány bolgár kertész is, akik bolgárkerékkel öntöztek – kertjeikben elsősorban paprikát termesztettek, miért is a hóstátiak nem termeltek pap-

rikát. E bolgároktól aztán egyes Szamos parti apahidai románok és cigányok eltanulták a bolgárkerékkel való kertészkedést, amit különösen a bolgároknak a balkáni háború [1912] majd a világháború kitörésekor [1914] történt hazaköltözésük után folytattak haszonnal. A bolgárkertészek tevékenysége élénkítő hatással volt a hóstátiak kertészkedésére is.)

Nyáron át a belső kertből hordták a piacra a friss zöldséget, a mezőn természettelére valót csak ősszel (októberben) szedik, takarítják be és tárolják: a káposztát *besózzák*, a burgonyát, téli karalábét meg zellert *elföldelik* a férfiak s ezeket télen át árulják az asszonyok a *piacon*. A hóstátiak zöldségpiaca a múlt században még a Nagypiacon (Fötéren) volt, a templom körül, majd a Széchenyi térre költözött (utóbb hátul a sátraknál volt), de a Piski hídnál is árultak, akárcsak a györgyfalviak (ezért nevezték „györgyfalvi piacnak” is), délután pedig, mikor a munkásnők jöttek ki a gyárból, a Magyar utcai Dohánygyár előtt és a Dermata bőr- és cipőgyár előtti Korvin téren is voltak zöldségesek. Az október végi (ún. halottak napi) híres nagyvásárkor a Bel-Közép utcában teljes szekerekkel rakodtak ki a hóstátiak, mert a „városiak” ekkor szerezték be a télire szükséges zöldség, vetemény és gyümölcs nagy részét.

A piaci árusítás a gazdasszony dolga volt, csak betegsége esetén helyettesítette a nagylánya vagy a férje. A cselédlány csak ritkán árult, mert azt tartották, hogy „aki mézzel jár, megnyalja a kezét”. Akinek sok zöldsége termett és közel volt a piachoz, az nyáron naponta is *piacozott*, mások, főleg, ha már messze kiköltöztek, hetente csak háromszor-négyszer árultak. A zöldséget, ha nem volt sok, és a piac nem volt messze, nagy kosárban a fejen hordta ki az asszony, ha viszont több volt a zöldség, már kézi taligán, vagy kézi szánkón hordták ki. Akinek meg messzebről, ritkábban és nagyvásárkor jöttek ki, azok marhaszekérrel vagy szánnal hordták ki az eladni-valót. A piacon messziről megismerhető volt a hóstáti zöldségesek sora az asszonyok jellegzetes és tiszta öltözetéről és szépen kirakott, megmosott, gusztusos árujáról, miáltal valóban uralták a kolozsvári zöldségpiacot.

A földnek az örökösök közötti oszlásával és a város terjeszkedése miatt a körül levő földek beépítésével a hóstátiakat minél belterjesebb gazdálkodásra, a nagy gyümölcsösök telepítésére és kerti megmezei zöldségtermesztésre készítette.

Ugyanakkor a családi birtokok az örökösök közti oszlások megakadályozására egyre többen tanították ki fiaikat szakmunkásnak a 20-as években létesült első nagyobb kolozsvári üzemekhez (Irisz, Dermata). Volt aki a lányát is a 6. osztálynál tovább taníttatta, hogy ha lehet, könnyebb munkát találjon. Ennek dacára több fiú, aki kijárta a négy vagy nyolc gimnáziumot az Apáczai Kollégiumban, otthon maradt földésznek, ugyanígy a református leánygimnázium négy osztályát végzett lányok is rendszerint otthon maradtak a kertnél, mert szüleik nem engedték, hogy bárhol, „akármilyen” szolgálatot vállaljanak.

Igy érte Kolozsvár ősi magyar városi földészeit az 1948 utáni erőszakos rendszer-változás, amely fokozatosan megsemmisítésükhöz vezetett. Kezdődött ez a folyamat a hóstáti egyesületek és egyesületi élet betiltásával, folytatódott azzal, hogy szocialista gazdálkodás címén a város földészei is a kollektív gazdaságokba kényszerültek és megszűnt a családi földtulajdon, de még a háztáji tehéntartást is visszaszorította a „tejkvóta”, az átalakítással elégedetleneket pedig, mint „osztályellenséget” meghurcolták. Végül pedig a nacionalista zsarnoki rendszer által a „homogenizálás” érde-

kében az ország távoli részeiből került telepes tömegeinek lakónegyedei számára előbb a hóstáti telkek zöldséges kertjeit „sajátították ki”, majd házaikat is legyalulták, így szüntetve meg a régi kolozsvári földész szomszédságokat is.

Öltözet

Jellemző, hogy míg a városhoz csatolt falvak – Kolozsmonostor, Szamosfalva – földműves lakossága évtizedek alatt elhagyta régi népi öltözékét, „viselet nélküli” lett, Kolozsvár „városi polgár földészei” külön öltözetüket, mint a város múltjában betöltött szerepük látható tanúját még a 40-es években is tartották, sőt, fejlesztették. Ez az öltözet nem volt mentes az egykori iparos-kereskedő polgárság viseletének hatásától, de mégis a város életében hosszú századokon át folytatott foglalkozásuknak megfelelő sajátos földészviseletként alakult, sok tekintetben rokonaként más erdélyi városainak földészei, mezővárosaink, vagy az alföldi paraszt-cívisek öltözetének. Egyik múlt század közepén faragott sírkövön ábrázolt férfi öltözékeként ugyanazt a ráncos bőrgatyát, rövid derekú ujjast, bő torkú (ványolt) csizmát és pörge kalapot látjuk, mint a korabeli tordai, enyedi, dési földműves polgároknál, vagy mezővárosok férfi lakosságánál.

Idős emberek elbeszélései 1949-ben még részletezik az 1848-at megelőző egy-két évtizedben itt szokásos földész öltözetet: lobogós ujjú, gallértalan *ing*, melynek alja (dereka) hátul kissé kilátszott az ujjas alatt, nyáron ráncos *bőgaty*a, máskor meg szürke, ellenzős és zsinóros díszítésű kék *harisnya*, rézpitykés *lájbi*, erre télen még rövid szürke vagy (ünnepen) rézpitykés kék *ujjas*. útra pedig a házas férfiak még szűrt is vettek magukra. A harisnya lágy szárú, ványolt elejű, oldalt varrott, vékony szimmetrikus talpú (két lábra való), felálló orrú, magas sarkú fekete *csizmát* húztak, a fejükre meg feltűrt keskeny karimájú fekete *szőrkalapot* tettek, az inghez ünnepen piros, illetve az idősek és temetéskor mindenki fekete *csokor nyakravalót* kötött. Munkában a gaty

a, nadrág védelmére *surcot* (kötényt) vettek. E kétkben tartott öltözet a múlt század hetvenes éveitől kezdve alakult át folyamatosan a 48-as köznemesi-polgári-értelmiségi rétegnél divatozó fekete zsinóros „magyar ruha” hatására. Bejön a kézelős és kihajtott *galléros ing*, a fekete *lájbi*, elülső két hajtókája alatt és hátán színes selyem virághímzéssel, hegyesre metszett csontgombokkal, az önpitykés fekete *pruszli* (pruszlik), a zsinóros és vitézkötéses fekete *harisnya*, a felül szőrzsinórral szegett kemény szárú csizma ráncba szedett *rogyogóval* és a vitézkötéses, kötöttgombos fekete *ujjas*. A kék vagy barna *bűjbelét* (untercikk) már csak viselőnek hordták. Rövid időre divatba jött ismét a régi, felálló gallérú, magasan gombol kabátzabab. Általánosabb lett télen a magas karimájú – „Kossuth szabású” – fekete *bundasapka*.

A századforduló táján aztán a zsinórok elkeskenyednek, kimegy divatból a *lájbi* hímzése, a csizma ráncolása, a csizmaszár fent bőrből font szegést kap, a kalap puhább lesz és a felálló karimáját beszegik, a csokornyakkendő pedig csupán odatűzött formassággá válik. A 20-as évektől télire bejön a prémes gallérú fekete bekecs (*kabát, mikádó*), s ugyanakkor elhagyják a fekete *szűrt*. Különböféle változásokkal még a 40-es években is fekete öltözetet tartják, csak már, a kolozsvári gombkötő mesterség kihaltával elmarad a mellény és ujjasféle zsinórozása, aztán bejön a gom-

Hóstatí földész viselet (XX. század első fele)

bolódó *priccsesnadrág* (sonka nadrág) és a szélesfazonú, kétsoros gombolású *kiskabát* (zakó). Míg ünnepen, temetéskor, gyászban a nadrág, mellény és kabát kötelezően fekete, máskor – különösen fiataloknál – szürke, kék vagy sötét kávészínű szövet. A bekecs pedig 1949-ben már prém nélkül készül.

A női öltözet a férfiakénál erőteljesebben vette föl és egyes elemei végig megőrizték a XVIII. századi városi polgári öltözet vonásait. Az évente bevezetett kisebb újítások, a változó „hóstatí divatok” nem érintik az öltözet általános jellegét, ellenkezőleg, ezek épp a hagyományos öltözet életképességét bizonyítják.

A múlt század végén az idősebb asszonyok még egyszerre több szürkés vagy barnás, bő ráncú, a térden alól érő szoknyát vettek magukra, melyek így csípőjüket szélesítették ugyan, de a járást mégis fürgévé tették. A lányok és menyecskék *fersinge* és *ujjasa* világosabb színű volt. Nyáron a legfelsőbb szoknya mindig *karton fersing* volt, a felsőtestet hasonló színű, testhez álló ujjas fedte. Télen még barna *bujkát*, a fehér, lányoknál zöld vagy piros félselyem *keszkenőre* (fejkendő) még fekete, barna, a lányok fehér *nagykendőt*, *hárászkendőt* vettek, amely a vállakat is takarva jól lecsüngött s így a bundát is helyettesítette. Az új asszony fehér csipke *főkötőjét* a szélén körben átbujtatott rózsaszínű szalaggal kötötte meg álla alatt. A lányok hajukat hátul lecsüngő egy fonatban viselték, hosszú piros szalaggal. Lábbeli a felül

széles piros bőrszegőjű (*zsiráf*), oldalt varrott, két lábra való, magas sarkú *csizma* volt. A nyári kerti és mezei munkát mezítláb végezték.

A nők már ebben az időben nem fontak, szöttek, idejüket lekötötte – a házi munkák és a mezei munkában való segítség mellett – a városnak tejjel való ellátása. Télen szabadidejükben tollút fosztottak és fehérneműt varrtak. Ilyenformán minden ruhaanyagot vásári gyolcsos tótoktól és boltokból szereztek be, házilag szőtt és hímzett ruhájuk nem volt, a felső ruhákat pedig erre szakosodott ún. „hóstáti” szabók, varróasszonyok, szücsök és csizmadiák készítették.

A változást néhány újabb ruhadarab, szabásminta, mindenekelőtt pedig újabb gyári anyagok használata jellemzi. A *mezőre járó ruhát* – piros vagy kék fersinget, rövid ujjú *lékrit* és hátra kötött keszkenőt – a század elejétől már kiegészíti a bőr *szandál*, amelyet a második világháború óta a teniszcipő vált fel. 1940 tájától a munkában *melles köténnel* kímélik a ruhát. A nyári *piacjáró ruha* ugyancsak piros vagy kék karton fersing, fehér *sujtásos*, aprómintás rékli, áll alatt megkötött karton keszkenő, valamint *szandál* vagy *cipő*.

A *templomba járó ruha* nyáron az indián anyagból készült fehér kombinéra és 2-3 kikeményített gyolcs *alsósoknyára* vett egyszínű, bő *zsorzsett szoknya* (fersing) és ugyanebből az anyagból készült, alól fodros *blúz*. Táncba a lányok rövid ujjú blúzt vesznek. A lányok nyakát 5-6 sor feszesen felkötött piros korallgyöngy ékesíti. A szoknya alig térden alól ér. A magas sarkú, orránál (*kapszli*) lukgatott díszű *lakkos csizma* kemény szárú, fent vörös bőrszegővel. A lányok szoknyája és blúza rózsaszínű, égszínkék vagy világoszöld – e színek évente és utcák szerint is változhatnak. Az asszonyok ruhája kék vagy zöld, csak az időseké fekete. A szoknya elé világosabb selyem (organtin) kötényt kötnek. E ruhaanyagok sosem tarkák és nem is mintásak, csupán babosak, mert a *hóstátiak* általában szeretik az apró fehér babos kelméket.

Télen a nők csizma alá fekete *patentharisnyút* vesznek s az alsónemű kötött *bugyi*, amit nagy hidegben, a piacon férfias *hosszúgatyával* helyettesítenek. A téli alsósoknya *flanellből*, a felsősoknya (fersing) és hosszú ujjú lékri pedig apró fehér babos *diftinből* készül. Erre jön a barna vagy kék kockás *szibilből* varrt *lájbi*, amelyre házilag kötött, elől gombolódo fekete gyapjú *szvettert*, legkívül pedig a csípőt is fedő, hátul dragonyos *bundát* vesznek, amely 1940-től váltotta fel a régi nagy hárászkendőt. A kávészínűre festett bundát 1948 óta a báránybőr feldolgozását kisorsozó helybeli „Új Út” szövetkezet készíti külön a hóstáti asszonyok számára. Télen a nők a fejüket csipkés szélű *bársonykeszkenővel* kötik be. Ez az asszonyoknál sötét-kék. Az 1940-es években divatos fejtetőre tett konty rövid életű volt, mert a fejen való teherhordást, lett légyen a teher a tejhordó cseber vagy a zöldseges kosár, nehezítette.

Életkorok szokásai

Az új asszony egyelőre férje szüleinél lakott s még első gyermekével terhes anyaként is végig részt vett ott minden munkában. Még az is előfordult, hogy a mezőn dolgozó apósának és napszámosainak való étel vitele közben szülte meg gyermekét. Azt tartották, hogy munkával viselve a terhességet könnyebb lesz a szülés.

Mikor már a szülés előjelei mutatkoztak, az erről értesült szomszédasszony hívta a *bábaasszonyt*, aki rendszerint valamely utcabeli iparos felesége volt, a közelben levő férfiakat pedig elküldte dolgukra azzal, hogy „nincs ott keresnivalójuk”. A bábaasszony egy párnát tett a szülőasszony lába közé, „hogy jobban nyíljen a kapu” s valóban a szülés legtöbbször nagyon könnyen ment.

Szülés után az anya még 3-4 napig feküdt az ágyban, nyolc napig azonban nem is főzhetett, a szomszéd és jóismerős asszonyok vitték oda rendre az ételt, a fiatalasszonynak és családjának. Aztán még négy hétig lábadozik, erősödik, s összesen hat hétig nem volt szabad az utcára sem kimennie, mert még nem volt „tiszta”. Ekkor az első útja a templomba vezetett s ezt követően, a *megtisztulás* után került az asszonyok sorába. A Kolozsról, Torockóról vagy Kolozsvárról elvett unitárius vagy más vallású lány férjhezmenetelével vallásilag is „hóstatí” lett s így a közeli „Kétágú” vagy hídelvei református templomban *mutakozott* be.

Az újszülött *keresztelése* az egyházközség papi lakján történt a közeli vasárnap délután, mikoris az újszülöttet az apa, keresztapa és bábaasszony vitte el egylovas kocsival, majd otthon közös vacsora volt. A leggyakoribb hagyományos férfi keresztnevek voltak (legalábbis a XVIII. század óta) a következő sorrendben: József, István, Ferenc, Sándor, János, György, Mihály, András, Miklós, Gergely, és ritkán még Sámuel, Márton, Pál.

A kisgyermeket rendszerint egyéves koráig *szoptatja* az anyja, de hogyha korábban *megragadt* (megfogant) a következő gyermek, akkor már hamarabb is *elválasztotta* (de az is előfordult, hogy már szaladt a kisgyermek és még mindig szopott). 6–8 hétig pólyázták a gyermeket, majd *köntöst* (kantus) adtak rá, aztán egyéves korában a fiúcskának parkét *bugyogót* csináltak, míg a lányka továbbra is kötötsben járt: elől sárga (réz) gombokkal „kirakott” hosszú ingecskében. Ha a fiúcska már „tiszta” volt elől gombolódó *nadrágot* és *papucsot* vagy éppen *cipőt* kapott, 3 éves korában pedig az addigi *hosszú ing* helyett rendes (rövid) *inget*, *gatyát* (lábravaló), zsinóros vagy priccses *nadrágot* és *csizmát* adtak rá. A kislányok 8–10 éves korukban kaptak rendes hóstatí ruhát, de újabban (a 40-es évek vége felé) felnöttes ruhát csak konfirmációra kaptak.

A lányok 10-12 éves koruktól már csak vasárnap voltak szabadok, mert míg az anya a kertben dolgozik, ez alatt a kislány „őrzi” a csak előkészített és kemencére tett étel fővését. Hatéves koráig a fiúcskát is csak a közeli boltba, vagy a tejes kandérral küldöztetik, ettől kezdve aztán elég rendszeresen járatják iskolába, és ha e mellett még marad ideje, dolgoztatják is: sepri az udvart és a járdát, utcát, őrzi a teheneket, elviszi a reggeli tejet a megrendelőkhöz, a begyűjtőkhöz, az estéli tejet a zsemlesekhez. Mert régen a fiúk is hordták a tejet kandérban, ha nem volt erre való lány a háznál. Ha meg elvégezte a 6 osztályt, 12 éves korától már kint a csürben, istállóban hált és minden munkában „benne volt”. 15 éves korában már a szekeret is megrakta. A kaszálás itt nem volt családbeli munka, legfennebb a természetett lucernát kaszálták az otthoniak, mert a szénafüvet fogadott kaszásokkal kaszáltatták.

Az apa a fiát már 7 évesen beíratta a Kalandos Társaságba, 40 krajcár *évdíjat* fizetett utána, míg csak megházasodott. Legényként, mikor sorra került a *legények listáján*, néhány társával *sírásást* kellett végeznie és esetleg helyettesítette apját a *halottkísérőben*. Mert a házas férfi – amellet, hogy valamilyen tisztséget is betölthetett

a Kalandosban –, hivatalos halottkísérő volt, akit csak felesége vagy legényfia helyettesíthetett.

A fiúgyermek karácsonykor csoportosan sorba járták az utcabeli hóstáti földész házakat és *kántáltak*, azaz karácsonyi énekeket énekeltek az ablak alatt, majd miután beengedték őket, a háziakat köszöntötték, akik kaláccsal kínálták. A téli farsangkor, főleg húshagyókedden kora délután 10–20 lovas legény csoportosan végigjárta az utcájukat szalagokkal feldíszített lovakon. *Maskarásan*, azaz „betyároknek, kisasszonyoknak” felöltözve, fölkeresték az akkor egybekelő fiatalok „lakodalmos ház”-át, ahol „kaptak egy-egy táncot és pohár bort”. Húsvéthétfőjén a gyermekek, legények *öntözni* mentek *rózsavízzel* a lányos házakhoz, ahol egy-egy *pirostojást* kaptak.

A két nembeli ifjúság találkozási alkalma volt ősszel a *törökbúzahántás*, télen át pedig a *tollifosztás* a lányos házaknál. Ezekre az alkalmakra a házileány hívja meg a barátnőit, mire aztán a legények is megjelennek. Nagylány nélküli család esetében a házileány lehet pl. a széki cseléd lány is, aki meghívhatja az utcában cselédeskedő többi széki lányt is. Az ilyen alkalmak mellett minden utca ifjúságának megvan a szokásos találkozóhelye az utcasarkon, ritkábban a sarki kocsmában vagy újabban a kultúrházban. Az a lány, akinek nincs rendes udvarlója aki hazakísérje, elmegy a sétátérre, ott aztán akad legény, aki elhívja szórakozni, sörözni, s ezt követően már párosan mennek haza. Ettől kezdve a legény rendszerint már „jár a lányhoz” vasárnap és csütörtökön este, az idősebb legény esetleg kedden és szombaton este is, 8 óra után, s ott marad 10 óráig is, mikor aztán a lány kikíséri a kapuig, ahol még eldiskurálnak pár percig.

A hóstáti legények nem túrték, hogy akár a közelben lakó iparoslegények is udvaroljanak az ottani földész lányoknak, s még azt sem, hogy a más utcabeli hóstátiak is ájtójjenek udvarolni s esetleg válogassanak az itteni utcabeli lányok közül. Mindig a lányok miatt voltak a veszekedések az iparoslegényekkel s más utcabeliekkel. Aki legény vagy lány nem talált magának való párt, gyakran összeházasodott a Székről vagy Kolozsról fogadott legény vagy lány cseléddel. Persze, a lányok sem túrték, hogy a nekik udvarolni kezdett utcabeli legény „másfelé is járkáljon”. Volt aki az ilyen hűtlenkedő udvarlót megpróbálta kuruzslással magához *kötni*, más lány viszont szakított vele. A Hídelvén „egy legény szeretett egy leányt, de a leány olyan makacs volt, hogy a már türelmetlen legény olyan hirtelen otthagya, hogy még a lábujját is a leánynál hagyta. Hogy a legényt visszafordítsa, egy vénasszony tanácsára a leány *megboszorkálta* a lábbit, de hiába, mert a legény többé nem jött el a lábbit sem.” Volt úgy is, hogy „a leány megtudta, hogy a szeretője titokban 'olyanféle' nőhöz is el-eljárt s ezért amikor a legény le akarta fogni a szeretőjét, az nem hagyta, azt mondta, hogy menj oda b...ni, ahol szoktál. De azért később mégiscsak a felesége lett.”

A lányok a konfirmáció után már mehettek *táncba*, mert 16–18 éves korukban rendszerint már férjhez mentek. A táncokat utcák szerint szervezték a legények. Az ifjúság kibérelt egy nagyobb rakópajtát (csürt), vagy télire egy házat. A bért kalákával fizették, mikoris a legények lekaszáltak valamennyi szénafüvet, a lányok pedig felgyűjtötték a gazdának. A lányt bátyja, majd szeretője vitte el a táncba, hol vasárnap délutántól reggelig táncoltak. Hagyományos tánc volt a két világháború közti években a *csárdás*, *csepescsárdás*, *cepeli*, *mazurka*, *keringő*, *palotás*. E páros táncokat a házban körben haladva táncolták; úgy mondták, hogy a helység közepén

„vár” van és ezt kell kerülgetni sebesen, mert ha valamelyik pár lassabban haladt, akkor rákiáltottak, hogy: „Hajcs!” A *verbunkot* már a múlt század vége felé elhagyták, azelőtt viszont a legények a tánc befejeztével elmentek a közeli kocsmába és ott, csak magukban „nekifogtak verbunkolni”. A házas emberek gyakran rendeztek otthon *tarisznyás bált*, bár előfordult, hogy pl. a hídelveiket meghívták a vasút melletti „Összhang” munkásklubban vagy a Monostor úti „Iparosotthon”-ban rendezett bálba is.

A hóstáti földészlegények és az utcabeli iparoslegények közt a lányok miatti összetűzések mellett volt összetartás is. Így pl. A Szén- (Kőkert) utcai mesterlegények számtalanszor rátámadtak a Pata utcai kollégáikra s ennek folyamányaként a Trencsin (Bocskay) térnek a Pata utca felé eső részén, a Cigánypatak hídjánál gyakran egész „ütközések” voltak, miért is ezt a helyet az 1849-es ütközet után „Piski híd”-nak nevezték. A Szén utcaiak támadásait a kisebb számú Pata utcai mesterlegények csak az utcabeli földészlegények segítségével tudták visszaverni. Utóbbiak korcos kötényeiket megszedték kövekkel s ezekkel hajigálták meg a támadókat. Viszont az iparoslegényekkel érdemes is volt jóban lenni, mert ezeknek a „fuser” munkáik után volt pénzük a közös mulatságaikhoz, míg a földész legényeknek nem volt saját keresetük (az apjuktól egy hétre alig 20–30 krajcár zsebpénzt kaptak).

1900 tájt nevezetes ütközet volt a Piski hídnál a rendőrökkel is. A hóstátiak mind „balpártiak” (negyvennyolcasok) voltak, kik választások idején a kalapjukra balfelől tett bokkrétával és nemzeti színű zászlókkal tüntettek, így bosszantva a kormánypárti rendőröket. Egyszer híre jött, hogy két ittas rendőr a Trencsin téri Szent György honvéd kaszárnya közelében megölt egy honvéd őrmestert, mire a Pata utcai földész legények megverték egy útjukba eső rendőrt, majd az ennek segítségére jövő társait is, végül pedig a kivezényelt lovas rendőröket is megkergették az utcai macskakövekkel.

Miután az udvarló legény és szeretője tisztába jönnek egymás vonzalmával s meg is bíznak egymásban, a legény a közelebbi nagyvásárban vesz valami ajándékot – cserépedényt, mézeskalácsot – a lánynak, aki viszont bokkrétát köt a legény kalapjára. Ezt követően a fiatalok megbeszélik egybekelésük szándékát a szüleikkel is, ha pedig egyébként a szülőknek nincs ellene kifogásuk, igyekeznek kölcsönösen tisztába jönni egymás anyagi helyzetével. Ezt követi a legény részéről a lány nyilvános *megkérése* ennek szüleitől majd a *kézfogás* (eljegyzés).

A legény felkér egy *násznagyot* – ebben gyakorlott embert a rokonságból és egy *gazdát* – bizalmas rokont, egy még gyermektelen testvért, jó ismerőst –, a lány pedig felkér rokonai közül egy *kiadót*. Az előre megbeszélt szombat este 9 óra tájt a legény, a násznagy és a gazda kíséretében elmegy a lányos házhoz s az ajtón kopogtatnak. A kiadó kérdésére, hogy „ki az?”, a násznagy azt feleli, hogy „messziről jövő utasok vagyunk, vándorok, szállást keresünk éccakára”. A kiadó valamilyen bizonyosságot kér az „ismeretlenektől”, arról, hogy nem rosszban járnak, mire a násznagy előbb valami papiroost mutat, de ez nem lévén elégséges, bemutatja a legényt, mondván, hogy „ennek a vezetése után” jöttek. A kiadó elismeri, hogy „ezt mintha láttuk volna”, s így aztán befogadják őket. Erre a násznagy elmondja az Ádám és Éva egybekelésével kezdődő leánykérő beszédét, amit azzal fejez be, hogy ez a fiatalember a gazdáék lányát akarja feleségül venni s kéri, hogy mutassák be a lányt. Ekkor a háziak bemutatnak egy női ruhába öltöztetett férfit, azután meg egy öreg-

asszonyt s csak miután ezeket visszautasítják, hozzák elő a lányt. A násznagy megkérdi a lányt, hogy ismeri-e a fiatalembert és hogy akar-e a felesége lenni. Az „igen” válasz után a násznagy felszólítja az ifjakat *kézfogásra* és *jegyváltásra*. A jegybelépés jegye a *karikagyűrű*, amit egymás ujjára húznak, majd a legény átad még a lánynak egy selyem keszkenőt (*jegykeszkenő*), a lány viszont egy inget (*jegy-ing*) ajándékozik a legénynek. A karikagyűrűk felhúzásakor a násznagy még mond egy rövid „áldást” az ifjak elhatározására és „figyelmezteti őket az életre”. Aztán következik a *vacsora*, amelyre a vőlegény szüleit is meghívják s együtt esznek, isznak, közben meg pohárköszöntőket mondva reggelig mulatnak.

Az eljegyzést követő napon aztán megkéri a lelkészt, hogy a templomban három egymást követő vasárnap *hirdesse ki* a tervezett házasságot, hogy még a téli farsang egy keddi napján megtarthassák az esküvőt. Közben a vőlegény és menyasszony felkérnek egy-egy *vőfélyt*, hogy az esküvőt megelőző vasárnapokon meghívják az egyik és a másik fél rokonait s ismerőseit a készülő *nászra*. A vőfélyek kék ujjat, kék nadrágot magas sarkú csizmát öltenek, piros csokornyakkendőt kötnek és kerek kalapot tesznek. A *vőlegénypálca* egy fent körbehajtott vesszőfele, amelynek a csúcsába piros szalagot kötnek; ezzel mennek sorban a házakhoz, ahol bibliai példázatú versszöveggel *hívogatnak*. A városházi és templomi esketés után a násznagy a vőlegénnyel és násznépével a vőlegény nevében köszönetet mond az örömszülőknek a fölnevelésért, majd mennek *kikérni* a menyasszonyt. A menyasszony házához érve a násznagy a kiadótól kéri a „virágszálat”, de a kiadó előbb az egyik, majd a másik hárászkendős, hajdonfős *nyoszolyólányt* kínálja, és csak mikor ezeket visszautasítják, akkor hozzák ki a menyasszonyt a násznagynak, aki aztán átadja a vőlegénynek, megáldja őket, majd a menyasszony nevében versben *elbúcsúzik* a lány szüleitől, testvéreitől, leánybarátnőitől, a szomszédoktól. Innen előbb a lelkészhez mennek, majd ennek áldása után a vőlegény házához. Itt fogadják őket s az első vőfély felszólítására az egész násznép asztalhoz ül. *Rozsolis* (édes pálinka) fogyasztása után a násznagy asztali imát mond s a vőfély kezdi behozni sorban az ételeket: minden tál ételt tréfás verssel ad fel, közben a násznagy leves után pohárköszöntőt mond az ifjú pár boldogságára, az asztaltól való fölkeléskor pedig mindenki egészségére kívánva a lakomát ismét imát mond, aztán kezdődik a hajnalig tartó tánc.

A vendégség másnap reggelén a már férjével hált újasszonyt a két-három *nyoszó-asszony felkontyolja*, fésűt tesznek a hajába és *főkötővel* bekötik a fejét. Ezt követően a násznép elmegy a templomba, hogy bemutassák az új párt Istennek és a gyülekezetnek, mikoris a lelkész alkalmi imát és áldást mond. Visszatérve a lakodalmas házhoz rozsolis és kávézás után táncolnak és énekelnek, aztán újból asztalhoz ülnek és ebédelnek. Utána ismét tánc következik, ami eltart késő estig, mikoris a násznagy köszöntője és imája után hazamennek.

A *vendégség* (újabban *menyegző*) alkalmával feltálatl fogások: *húsleves* marha- és tyúkhússal vegyesen főzve hosszúlaskával vagy csigával; *sóba főtt* hús paradicsom-, egres-, vagy *veresszőlő* (ribizli-) mártással; *sült*, azaz liba-, kacs- vagy tyúksült savanyúsággal; *töltöttkáposzta*; *tészták*: *kürtöskalács* dióval, *pánkó*, *csöröge* ízzel, esetleg *porhanyótészta*; asztal előtt a rozsolishoz *tejeskalács*. Második nap: *becsinált leves* zúzával, májjal, borkövel savanyítva (ezért *borköves levesnek* is mondják); *majorságsült*; *töltöttkáposzta*; *tészták*. Harmadnap: *maradék*ok és *füstölthús* a padlásról savanyúkáposztával.

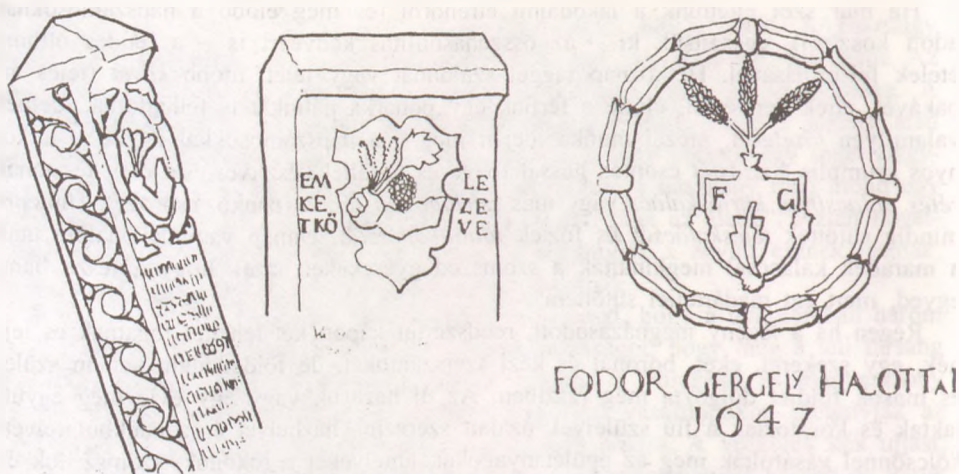
Ha már szót ejtettünk a lakodalmi étrendről (és még előbb a napszamosoknak adott kosztról), egészítsük ki – az összehasonlítás kedvéért is – a rendes otthoni ételek felsorolásával. Hétköznap reggel szalonnát vagy tejet, utóbb *kávét* (tejes árpakávét, ettek kenyérrrel, előtte a férfiak egy pohárka pálinkát is felhajtottak, délben valamilyen *főzeléket*, mezei munka idején meg – a napszamosokkal együtt – tárkonyos krumplis *kaszáslét* csontos hússal főzve és tejfellel készítve; este meg tésztának *rétes palacsinta*, *kürtöskalács* vagy más *zsírban sült tészta* (pánkó, csöröge). Ünnepre mindig sütöttek *tejeskalácsot* és főztek *töltöttkáposztát*. Ünnepe vagy lakodalom után a maradék kaláccsal megkínálták a szomszéd gyerekeket azzal, hogy „Nesze fiam, egyed, mert ezt madártejjel sütöttem”.

Régen ha a legény megházasodott, rendszerint kapott két tehenet fogatnak és tejnek, egy szekeret, ekét, boronát és kézi szerszámokat, de földet nem, hanem szülei és mások földjét dolgozta meg résziben. Az új házások vagy egy évig még együtt laktak és kosztoltak a fiú szüleivel, azalatt szereztek házhelyet és a bankból felvett kölcsönrel vásárolták meg az épületanyagokat, amelyeket a rokonok, szomszédok és jó barátok hordtak a helyszínre, ahol a fogadott mester vezetésével kalákában felépítették a saját házat. Az új helyet aztán a lány által kapott bútorokból és kelengyéjéből (ágy- és asztalnemű, konyhai edények, eszközök) rendezték be. A lány hozományához tartozott még rendszerint egy fejőstehén, malac, majorság is. Ha valamelyik szülő meghalt, a része az özvegyre maradt, a gyermekeik – fiúk s lányok egyenlő mértékben – csak mindkét szülő elhunytával örököltek.

A hóstáti családban az egyes tagok emlegetése: *uram* (férjem), *feleségem* (nejem), *cselédem* (gyermekem), *gyermekem* (fiam), *leányom*, *édesapám*, *édesanyám*, *apám-uram* (apósom), *anyámasszony* (anyósom), *hapó* (nagyapa), *testvérem*, *bátyám*, *öcsém*, *néném*, *húgom* stb. A családi életre, szervezetre, az egyes tagok szerepére és szerepük váltására idők során sok utalást találunk már az előbbieken. Azzal, hogy a gazdálkodásban a mezei munkáról és fuvarozásról áttevődik a hangsúly a tejgazdaságra és főleg a zöldségtermelő kertészkedésre és piaci árusításra, a korábbinál nagyobb jelentőséget kapott a családban a női munka és a nők szerepe, az egyre több iskolai osztály végzésével s a fiataloknak az ipar felé tájékozódásával változik a szülő-gyermek közti viszony is. Az 1948–49-ben már kezdetét vevő gyökeres gazdasági-társadalmi változások pedig a hóstátiaknál is előre vetítették a családi élet és rend megváltozását is a bomlás irányába.

A nagybetetet, ha már ágyban fekvő, a rokonok, szomszédok, barátok látogatják s a már haldoklóhoz elhívják a lelkészt is, akitől *úrvacsoráiban* részesül. A halál beálltával a halottat megmossák és az ez alkalomra félretett ruhába öltöztetik: a férfiakra *inget*, ráncos *gatyát*, *ujjast* adnak és a *kalupját* is mellé teszik, az asszonyt is a régies ünneplőbe öltöztetik, *főkötővel*. Koporsóba téve a halottat a Kalandos Társaság nyújtóztató padjára fektetik, közben a dékán megszervezi a *virrasztást* és a legények listáján soron következő négy ifjú *megússa a sírt*. A lelkész a háznál prédikál és elbúcsúztatja a halottat hozzátartozóitól, majd a Kalandos Társaság ének-kara énekel.

A temetési menetet a lelkész mellett a *kalandos apa* (*gazda*, rendszerint *kurátor* is) vezeti, őket a férfiak követik élén az *énekkarral*, a koporsót a kirendelt ifjú *koporsóvivők* vagy a lovas *gyászszekér* viszi, melyet a gyászoló családtagok s végül az asszonyok csoportja követ. A lányok nem állnak be a sorba, hanem csak az utca

Hóstati földész sírkövek a XVII. századból: a) sírkő 1697-ből, Kismezői temető; b) Kovács János „emlékezet köve” 1700-ból; c) „Fodor Gergely halottai” sírkövének részlete, 1642-ből Házsongárdi temető

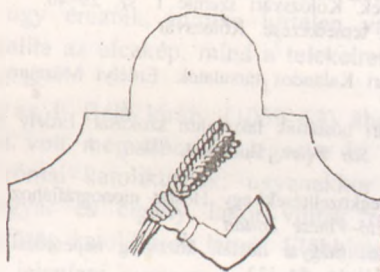
szélén mennek. A temetés a Kalandos Társaság tagjainak, feleségeiknek meg kiskorú gyermekeiknek ingyen jár, csak különleges igények esetén (pl. ha a kapu körül fekete drapériát tesznek, vagy padmalyos sírt ásnak) jár valamennyi külön díj a Társaság pénztárába.

A hóstati földészeknek a városi köztemetőtől független temetőjük volt mindig. Így a templomok cintermeinek betelítével az 1585. évi pestis idején megnyílt városi Házsongárdi temető délkeleti részén a III. B. parcella „Hóstati temető” lett, ahova a Magyar- és Közép utcai földészek temetkeztek. Ugyanakkor a Hídelve és Kétvízközé Kalandos Társasága a Kismező utcai „Kalandos temető”-t nyitotta meg halottai számára és máig ide temetkeznek. E temető alsó, fedeles főkapuja szemöldökfáján olvasható a felirat: „Ezen kaput emeltette Isten segítségével 1930-ban a hídelvi földész temetkezési társulat, amely alakult 1587-ben...”

A házsongárdi földész – temetőrészen és a Kismező utcai Kalandos temetőben a XVII. századtól találni még búzakalászos jelvényű földész sírköveket. Leggyakoribb a három búzakalászt és esetleg még szőlőfürtöt is tartó kéz ábrázolású faragott embléma. 1949-ben még a Kismező utcai temetőben kizárólag ilyen jelvényű sírkövek voltak, mert ez a temető a hídelvei református egyházközségé volt. Viszont a Házsongárdi temetőben – a hóstati részt is beleértve – az 1948-tól kinevezett Filipescu nevű „gondnok” idején rendszeres lett az itteni régi magyar feliratú sírkövek megsemmisítése, illetve eladása kőfaragóknak „átfaragásra”. A cél azóta is a Házsongárdi temető magyar jellegének eltüntetése s ezzel az első település múltjának is meghamisítása.

Kézműves sírkövek a XVII–XVIII századból: a) Vatai Lászlóné sírköve 1659-ből, Házsongárdi temető; b) Szöts Gáspárné sírköve 1714-ből, Házsongárdi temető; c) Gyulai Ferencné sírköve 1810-ből, kismezői temető

Hóstián földész jelvények sírköveken a XIX–XX századforduló éveiből: a) Török Márton, 1891-ből, kismezői temető; b) Kapusi Szász István, 1880-ból, Kismező; c) Varga János, 1905-ből, Házsongárd; d) Baga János, 1898-ból, Kismező; e) Id. Hintz Sámuel, 1900-ból, Kismező.

IRODALOM
(régibb és újabb szakirodalom)

- Balogh Jolán*
1944 Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről. Erdélyi Tudományos Füzetek 186. sz. Kolozsvár
- Fraknoi Vilmos*
1876 A kalandosok történetéhez. Századok, 343.
- Gaál György*
1992 Kalauz a régi és új Kolozsvárhoz. Vincze Zoltán bevezetőjével. Kolozsvár
- Hantos Gyula*
1943 Kétvízközi majorok. Kolozsvár
- Jakab Elek*
1870–1888 Kolozsvár története I–VII Budapest
- Kerekes Zoltán*
1922 Kolozsvár települése. Földrajzi Közlemények
- Kolozsvári emlékirók 1603–1720. Szerk. *Bálint József* és *Pataki József*. Bukarest, 1990.
- Kós Károly*
1958 Városnéprajzi kutatások Kolozsváron. Igazság, 1958. okt. 19.
1969 Cserepek a hajdani Kolozsvárról. Igazság, 1969. jan. 11.
1972 Ismeretlen magyar népviseletekről Kolozsvár. Népelet és néphagyomány, Bukarest. 204–207.
1976 Vásárok és piacok a régi Kolozsváron. Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest. 375–389.
- K Kovács László*
1942 Hóstáti képek. Kolozsvári szemle 1. sz. 29–40.
1944 A hóstátiak temetkezése. Kolozsvár
- Linderer Gusztáv*
1894 A kolozsvári Kalandos társulatok. Erdélyi Múzeum. 65–84.
- Németh Sándor*
1899 A kolozsvári hóstátiak lakodalmi szokásai Erdély Népei. 44–45.
- Ódon Erdély I–II. Szerk. *Sas Péter*. Budapest, 1986.
- Pillich László*
1979 Előzetes megközelítések egy Hóstát monográfiához. Korunk, 6. sz. 461.
- Pillich László–Vetési László–Vincze Zoltán*
1984 A kolozsvári magyar hóstáti közösség népesedési és szerkezeti alakulása (1899–1980). Változó Valóság. 54–113.
- Sándor Gábor*
1941 A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei. Magyar Nyelv. 242–280.
1944 A hóstátiak szénavontatása. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár
- Szabó T. Attila*
1946 Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár
1980 A kolozsvári fejenhordás kétszázéves emléke. Nép és Nyelv. 356–357.
1980 A fejenhordás történetéhez. Nép és Nyelv. Bukarest. 357–360.
- Szilágyi Sándor*
1876 A kalandosok történetéhez. Századok. 87.
- Vásárhelyi János*
1933 Hóstáti lakodalom. Magyar Nép Könyvtára. 47. sz. Kolozsvár

Kolozsvár néprajzával ismerkedve 1948-ban eljutottam az 1894-ben belügyminis-
teri rendelettel a várossal egyesített román, magyar és cigány lakosú, akkor mintegy
3000 lelket számláló Kolozsmonostorig is.

A város határából sok földet megvásároltak még a környékbeli falvak román és
magyar lakosai, így a györgyfalvi magyar, a feleki és papfalvi román, vagy a
szamosfalvi és kajántói román és magyar földművesek. A város határában különálló
kis települést azonban csak az 1940-es években alakították Szopor dűlőben az itt bir-
tokló 20-25 feleki és 4-5 györgyfalvi család, mert pl. a Feleki út környékén (a
Békás dűlő Házsongárd felőli oldalán) megtelepedett 8-10 feleki földműves nem
alakított ki külön települést, lokális közösséget. A szoporiak földműveléssel, tejter-
meléssel és szántóföldi zöldségtermesztéssel foglalkoznak s a burgonyát, káposztát,
gabonát, tejet és vaját, ősszel inkább csak burgonyát és káposztát a Piski híd melletti
ún. Györgyfalvi piacon értékesítik.

Az említett környéki román lakosú falvak közül legrégebbi a régi Kolozsvárral
nyugatról tőzszomszédos Kolozsmonostor, amely száz éve (a városba olvadása óta) a
Kül-Monostor utcával egybeépült annyira, hogy csak kevesen tudják, hogy a Sör-
gyáron túl már a nemrég még önálló falu, Kolozsmonostor kezdődik. De ha tovább
haladunk, még 1948-ban is úgy éreztük, mintha hirtelen valamelyik kalotaszegi
faluba jutottunk volna. Ezt sugallta az utcakép, mind a telekelrendezés, építkezés, sőt
a férfi- s részben a női öltözet is.

Kolozsmonostor falut még az I. Béla király (1059-63) által alapított monostor
telepítette. E monostor birtoka volt még Bács és Jegenyé is, melyek így a refor-
máció után is megmaradtak római katolikusnak; ugyanakkor a monostor által a
közelébe települt falunak magyar és cigány lakói voltak római katolikusok, a
többséget tevő román lakosok görög katolikusok lettek. Előbbiek régi temetkezési he-
lye a kálvária mellett volt. A jelenlegi monostori temető közepén magyarok, alján
zsidók, felső részén meg románok temetkeznek.

A helybeli román szájhagyomány szerint az 1848-i jobbágyfelszabadítás idején itt
50 román jobbágy kapta a korábbi úrbéresi részt, a belső és külső telket, a „mosia”-t
örök tulajdonba. Ugyanakkor a magyarok jobbára kézművesek, a cigányok pedig
napszámos zsellérek, „palmas”-ok voltak és maradtak. Az 1948. évi számbavételünk
szerint a régi román falusiak közül 7-7 Albu, Chiorean és Borza, 6 Mureşan, 5 Fele-
can, 4-4 Căpuşan és Ticrea, 3-3 Oprea, Hotu, Cojocneanu, Călătan és Costin, 2-2
Rusu és Seliceanu, valamint 1-1 Roşca, Pap, Demeter, Goga és Băgăreanu, összesen
tehát 71 régiként számon tartott román család élt itt ekkor Kolozsmonostoron, de
rajtuk kívül nagy a száz éve beköltözött román családok száma.

A monostori románok fő foglalkozása a mezőgazdálkodás, a legutóbbi időkig a
család önellátását biztosító, falusi jellegű volt: kalászos kenyérgabonát, puliszkának
való kukoricát termeltek, igázásra és tejelésre tehenet, húst és zsírt adó disznót,
ezenkívül juhot és majorságot tartottak, a ház szükségére még kis konyhakertjük is
volt. Piacon csak rendszertelenül árusítottak az asszonyok szalonnát, zsírt, tojást, tej-
fölt, túrót, ami felesleg akadt a háznál és amit már nem gyűjtöttek össze a házakból
a Kalányos utcai cigánynék viszontárusításra.

Míg a jórészt később betelepült magyarok, kik elszórva a főutcán laktak, kezdetől iparosok – szabók, csizmadiák, asztalosok – és néhányan kocsmárosok voltak, a románok közül csak azok kerestek más foglalkozást is, akiknek kevés földjük volt s így egészítették ki a mindennapit. Legfőbb mellékfoglalkozás lett a porond (kavics és homok) *fuvarozása* 1/3 köbméteres ládájú egylovas szekérrel a Szamos medréből építkezésekhez, egyéb egylovas fuvarosok és fiákeresek is voltak, kik egylovas kocsival a Fötéren vagy az állomáson várakoztak az utasokra. Mióta a város utcáit korszerűsítették, kockakövel vagy aszfalttal burkolták, ez volt – az *útflaszterezés*. 1890 tájt egy Pap nevű volt az egyik első monostori román ember, aki a városnál flaszterezést vállalt, majd más rászoruló szegény társát is kitanította s így ez a monostori románok egyik sajátos foglalkozása lett.

Régen a telkeknek még az utca felé sem volt kerítésük s kapujuk, s így addig olyan veszélyes volt az itteni közlekedés, hogy a járókelők csak az utca közepén mertek járni, ott is csak botal, mert a gyermekek rájuk uszították a kutyákat. Csak a városhoz csatolást követően, 1894 után kötelezte a város a monostoriakat, hogy legalább az utca felé a kalotaszegi falvak mintájára rendes kerítést és kaput építsenek. Ettől kezdve aztán az épületek szalmafedélét is felváltotta a zsindeley- és cserépfedél, amiben az útflaszterezők jártak elől, kiknek volt pénzük zsindeley vagy cserép vásárlására.

Régen egy-egy családi telken több kis lakóház volt, mert a bő telteken az öreg szülők fiai nősülések után is együtt maradtak, éppen csak ki-ki külön kis házat épített a maga kis családja számára. Amikor már az utca felé kerítést tettek, ezt sokáig csak vesszőből fonták, legfennebb a szekérkapu és az utcaajtó készült deszkából. Ekkortól már bomlóban volt a régi nagycsalád intézménye is: az utódok felosztották egymás közt a régi bő telket s mindenikük külön udvart, gazdaságot rendezett be: a házzal szemben építették föl a pajtát, előtte volt a trágyadomb, mögötte pedig a disznóól s még tovább, már a kerti részen a szénaboglyák (*boad'e*) és a kukoricakóré csomók (*tulei*).

A lakóház a múlt században még tapasztott sövényfalú és sátor alakú szalmatető volt, a bejárat előtt hosszú töltéssel, hideg pitvarral és egy lakóhelyiséggel. A századunk elejétől terjedtek el a háromosztatú házak – lakóhelyiség (*casa*), pitvar (*t'inda*) és kamara (*cămară*) –, előttük végig tornáccal (*tîrnat*), rakott fallal, zsindeleyezett nyeregtetővel. A tornác elején volt a helye a gabonás szuszéknak (*lădoi*), ahol sok volt a kukorica, ott a csöves kukoricát a ház vagy pajta mögött állított lábas sövényfalú kukoricakasban (*coş*) tartották.

A kolozsmonostori magyarok városias öltözetével szemben a földműves románok öltözete a környékbeli kalotaszegi parasztokéval jórészt azonos volt. A férfiak öltözete: rövid derekú, bő ujjú, de gombbal záródó kézelős ing (*cămaşă*), rövid (térdig érő) bőgatya (*ismene largi, gaci*). Az inget a gatyába nem tűrték be, tüszőt sem hordtak. Nyáron még fekete posztómellényt (*laibăr*) vagy báránybőr mellrevalót (*t'eptar*), bocskort (*opt'inci*), a piacon vásárolt szalmakalapot (*clop d'e paie*) vettek. A téli öltözet: fehér harisnya (*cioareci*), szöttes ujjas (*huioş*), erre vett daróc (*tundra*), magas csúcsú báránybőr sapka (*căciulă*), vagy hóstátias fekete szőrkalap (*clop d'e par*). Régen a férfiaknak vállig érő hajuk és lelógó bajuszuk volt, valamint még 15–20 cm hosszú szárú, kupakos ún. ötkrajcáros makrapipájuk.

A századeleji női öltözet: vászon pendely (*poulă*), födros nyakú és korcolt, gombos ujjú ing, egymással egybevarrott szoknya és rövid lájbi köntös (*vigană*) (lányoknak fehér), a szoknyánál hosszabb, csipkés szélű kötény (*șurt*), a csipőn felül megkötve. A szoknya részt táncban, templomban s más ünnepi alkalommal – mint Kalotaszegen a muszujt – kétoldalt a korcba feltűrték, hogy a fehér pendely kilát-szódjék. A lábra ilyenkor kemény szárú csizmát (*cisme*) húztak. A lányok hajukat hátul egy fonatban szalaggal leengedték, a fejkendőt hátrakötötték, az asszonyok kontyának a fája két vége mint valami szarvak, a kendő alatt kiállottak. Az öreg-asszonyok sötét kendőjüket elől kötötték meg, a fogatlan vénasszonyok meg a szájukat is bekötve a kendő két csücskét oldalt betűrték.

Az 1949-es év után abba a helyzetbe kerültem, hogy a monostori románok közelebbi néprajzi kutatását átruházhattam az Erdélyi Néprajzi Múzeumban dolgozó egyik román kollégámra. E kolléga azonban rövidesen kénytelen volt megválni a munkahelyétől. Mivel az azóta meg is halt kolléga kutatási eredménye ismeretlen maradt, helyesnek találtam most legalább e szerény vázlat közzlését. Teszem ezt annál inkább, mivel Kolozsvár e legrégebbi külvárosi negyedét is az 1980-as években városunkat ért erőszakos etnikai és városrendészeti strukturális változtatásai éppúgy megsemmisítették, akárcsak a város keleti, magyar földész negyedét.

A RÉGI KOLOZSVÁRI CIGÁNYTELEPEKRŐL

A kolozsvári cigányok régi településére utalnak a Cigánypatak nevű vízfolyások, melyek egyike a Békás tető felől a Külső-Farkas (Zápolya) utca felé folyt le, ott, ahol a „Texász”-nak nevezgetett cigánytelep létesült. Egy másik cigánypatak a Bükk felől a város és Kolozsmonostor határán, a Sörgyár mellett ömlik a Szamon felé, ahol, a Szamos-parton is létesült egy cigánysor. 1948-ban és 1949-ben még meglátogathatók voltak Kolozsvár e két kicsiny, de nagymúltú, sajátos cigány telepei, valamint a harmadik, ugyancsak régi, Fellegvár alatti cigánytelep is.

Kolozsvár város rendtartása már a középkorban igényelt bizonyos alantasabb, de szükséges közszolgálatokat teljesítő embereket. Így már a XV–XVI. század fordulójából tudomásunk van a város falain kívül letelepített négy „sátoralja” cigányról, kiket közhasznú tevékenységük miatt, a király az erdélyi vajda védelme alá rendelt.

A három cigánytelep közül legarchaikusabb – s ha úgy tetszik: legromantikussabb – a fellegvári volt. A Szamoson átvezető gyaloghíddal szembeni Fellegvári „sánc-alja” meredek homokkő falába vájt odúiban más városi nincstelennel, lumpokkal vegyes és főleg a meredek Garádiás (Lépcső) utca mentén és környékén összetakolt kunyhók, házacskák cigány lakói alkotják ezt a „telepet”. Az itteniek hagyományos főfoglalkozása volt a pócegödörök kihordása, a szemét, a dögök eltakarítása és részben a sintérkedés, azaz a kóbor kutyák elfogása. E tevékenységeket, főleg a pócegödörök takarítását és tartalmuk szekérrel való elhordását kötelező módon éjszaka gyakorolták. Ezzel az éjszakai tevékenységgel és a XVIII. század elejétől a Fellegvárba rendelt Habsburg helyőrség katonái jelenlétével függ össze a sáncaljai cigány nők prostitúciója.

Mikor aztán a szeméthordást és a pöcegödröknek szippantásával való takarítását városi vállalkozók vették át, a cigányok ezek bérmunkásai lettek vagy favágással és más alkalmi munkákkal foglalkoztak.

A gyakori veszélyes kőomlás miatt a város többször foglalkozott a fellegvári barlanglakók és a meredek hegyoldalra „akasztott” apró kalibák lakóinak eltelepítésével az életveszélyes helyről. Azonban a cigányok tudatosan ragaszkodtak szülőhelyükhöz, hangoztatva, hogy „ösi jogon” laknak a Fellegvár alatt, még a régi magyar királyokra is hivatkoztak. Ezért aztán a kényszerrel eltelepítettek nagy része visszaszívargott a napsütötte hegyoldal alatti szülőhelyükhöz. Így pl. az első világháború idején is volt egy sziklaomlás, amit egy újabb kitelepítés követett, azonban 1948 tájt is még 25–30 itt lakó magyar-cigány családot számolhattak össze, bár ekkor már, az újabb nevén Fellegvári utcában kocsmárosok, kiskereskedők, iparosok és hivatalnokok is építettek az utca mellett rendes házakat.

Vége aztán az 1960-as években elkezdődött a Fellegvár és környéke rendezése: a déli meredek oldal letakarítása, támfalak és lakótömbök építése, a tetőn meg hatalmas szálloda (Belvedere) építése (1970). Ezzel a valamikori fellegvári cigánytelep végleg megszűnt, csupán fényképek és festmények őrzik emlékét.

A 60-as évek városrendezését még túlélte másik régi cigánytelep a Bethlen-bástya és Cigánypatak (Piski híd), illetve a Tordai (Feleki) út és Heltai utca között, az egykori sáros Trencsin térnek az Agyagdomb alatti részén létesült kis zárt telep. A közszájon „Texasz”-nak nevezgetett kis városrész szűk macskaköves utcáival, apró udvaros telkeivel, jórészt csonkafrontos fedelű kis házaival mintha egy nagyon régi város maradványa lenne. Pedig már a kis utcák nevei is – Vajda, Cimbalom, Hangász, Hegedűs, Kovács, Síp utca stb. – jelzik a telep cigány voltát és utalnak az itt lakók jellegzetes fő foglalkozására, a muzsikus voltokra. Mert a kb. 60 családfő nagy része vendéglői zenész és alkalmilag lakodalmakra, névnapokra, éjjeli zenélésre szegődő muzsikus.

E cigánytelep muzsikusai közt több volt a kottaismerő, sőt még olyan is, aki a kolozsvári konzervatóriumot végezte. Szokásban volt, hogy az ilyen „úri cigányok” házi mulatságaikra vagy közösen rendezett báljaikra meghívták a vendéglőkből vagy otthonukban megismert, mulatságokat, cigányzenét, műdalokat kedvelő városi polgárokat és Kolozsvárra bejáró dzsentrieket is, kik szívesen elfogadták e meghívásokat a tisztán tartott lakásokba, a kimosdott, kiöltözött cigány ismerőseikhez.

Mikor az első világháborút követően a város román vezetősége az idegenből hozott hivatalnokai városba telepítése ürügyén telkeket osztogatott, e cigánytelepet is ki akarta sajátítani és lebontani; de az itt lakók ellenállásán, kik ügyvédek is fogadtak, ez akkor megghiúsult. Azonban a diktatúra utolsó éveiben, 1985-től sor került a sajátos szint jelentő telep lebontására. Ugyanekkor bontották le a Piski hídon túli, a Pata és Györgyfalvi út találkozásánál és a Fellegvár oldalából kitelepített cigányok által alapított viskótelepet is.

A régi város és Monostor határán, a Bükk felől eredő és a Sörgyáron alól a Malomárokba folyó másik Cigánypatak mellett a Szamos árterületéhez közel egy ugyancsak négyzet alakú több utcás cigánytelepet találunk. A cigányokon kívül a hét kis, közepén árkolt macskaköves utcában 1949-ben egy magyar pék, több kőműves és kendőgyári munkás és két zsidó kocsmáros is lakott. De a cigány lakosok sem

voltak mind „hasonszőrűek”, erre mutat, hogy a régies kispolgári jellegű házak közt még hurubát, azaz putrit is láthattunk.

Itt is beszédesek az utcanevek. A Fűzfa és Akácfa utca a monostori Kétvízköz legalsó, Fásberek részének növényzetét örökítik, a Sütő utca a telep lakóit kiszolgáló pékségre, a Cigánysor utca a cigány lakosokra utal. Beszédesek a Kis és Nagygeréblye utcák nevei is, amennyiben megörökítik annak emlékét, hogy a korszerű utak, vasút és teherautók előtt a Szamoson idáig úszatták le a Gyulai havasok fenyő és bükkbe rönkjeit – előbbit épülethez, utóbbit tűzifának – a vízbe gátszerűen felállított de a vizet átengedő rácsozattal („geréblyével”) fogták ki.

A helyi emlékek szerint a faúszatásnak és a geréblyék használatának megszűnése után, 1870 táján települt ide a 60–70 *hurubás* cigány család, kiknek megfelelt az elhagyott homokos-porndos hely is, annál inkább mert a letelepültek egy része mindjárt munkát is kapott az akkor a közelben még létezett téglagyárnál, mint téglavető és egyéb munkás, mások aztán a közelben lakó vállalkozó kézműveseknél lettek napszamosok, a nők egy része malterhordó munkás. A Dalos utca neve pedig onnan származik, hogy az itt lakó munkások mikor szombatoként kikapták fizetésüket, hazaérkezve kiültek a hurubájuk előtti töltésre, elővették hegedűjüket és, közben pálinkázva és kártyázva hegedűszó mellett hangosan énekeltek. Mivel ebben az utcában több muzsikáláshoz is értő cigány lakott, itt rendeztek vasárnapi bálákat és nagy, költséges keresztelőket is.

Az ide települt cigányok közül az elesettebbek a 40-es évekig még a kezdetleges hurubákban laktak. Ezek félig földbe ástott, alacsony, sárral tapasztott sövényfalú és lapos tetejű (padlás nélküli) putrik voltak, melyeknek megszüntetésére törekedett a város vezetősége. Így 1940–44 között még ilyen putriban lakó és adót nem fizető, rendszeres munkát nem végző cigányokat a telepről kilakoltattak s a Vasgyárhoz irányítottak. Így 1949-ben már csak két putri jelezte, hogy 80 évvel azelőtt milyen hajlékai voltak az ide települőeknek.

Ami a szombati keresetből, a pálinkázás után megmaradt, az asszonyok megvásárolták az egy hétre való ételmet: sót, szalonnát, zsírt, rizskását és kenyeret a boltból s a piacról az elmaradhatatlan „tordai pecsenyét”. Rendszeres ételmük volt a forró zsírba mártott kenyér. A meleg krumpli ételt a putri előtt rakott tűznél főzték két téglára helyezett fazékban, majd a földre letett nagy cseréptáliból fakanállal ette a család, körbeülve a tálat a csupasz földön. Régen kenyeret nem, csak puliszkát ettek az étel mellé: a keményre főzött puliszkát egy lapítóra borították ki, innen vett ki-ki magának. Gyakori főtt étel volt a krumplileves, a téli paszuly és zöldpaszuly leves lehetőleg disznóhússal és a tyúklevés. Lakodalom és temetés alkalmával a szokásos étel a gulyás volt krumpliból, borjúhússal.

A 40-es években a telepes cigányok mind a közeli katolikus iskolában járatták gyermekeiket és már csak magyarul beszéltek. A cigány nyelv ekkor már időseknél is csak bizonyos kötött szövegek esetében maradt fent, pl. halottsiratóknál. De ekkor az eredeti cigány nevek is csak mellénevekként voltak használatosak, mint pl. Diá, Puli, Mutyi, Mátye, Koró, Kor, Zsákatér, Phuró stb.

Úgy tűnik, hogy a hegedűn való muzsikálás a hurubák idején szokásos volt a cigányok közt, hiszen az 1940-es évek idős muzsikusai is a családban tanultak hegedülni. Az 1890 tájt született Mezei János 10 éves korában kis csellóval kísérte a helybeli muzsikus bandát, de 12 éves korában, mikor már elég erős lett, vettek neki

nagybögöt. A fia tőle tanult hegedülni, de mikor nagyobb lett, a helybeli zene-konzervatóriumba járatta. Régen a muzsikus cigányok fontos szerepet játszottak a kolozsvári mágnások életében, kik gyakran elhívták őket palotáikba is muzsikálni. Csak az első és főleg a második világháború után, amikor a régi urak „letörtek”, akkor „hagyták el a cigányokat”.

Mikor meghalt valaki a cigányok közül, egy hozzátartozó elment az Ecetgyár utcában lakó halottkémhez (ahova a Malomárok fölé fektetett pallón kellett átmenni), s ez engedélyezte a temetést. A halottat koporsóba tették, a koporsót pedig bakokra tett széldeszákra helyezték a házban, vagy nyáron a ház előtt, lábbal az ajtó vagy kapu felé, „hogy tudjon felkelni”. A halott hasára sarlót tettek, hogy „ne dagadjon meg”, melléje pedig egy üveg pálinkát „útravalónak”. Amíg a halott a háznál volt, két éjszaka *virrasztottak*: a férfiak kártyáztak, ittak és „síró cigánynótát” énekeltek, ha még fiatal volt a halott, akkor még táncoltak is, lassú és sebes cigánytáncokat. Míg megjött a pap az öreg Gicáné cigány nyelven elsíratta, majd a pap elprédikálta és el is búcsúztatta a halottat a rokonoktól és ismerősöktől, a kántor meg elénekelte a „Lázár versét”. Mikor a koporsót kivitték, a bakokat fölborították és a földhöz vágta egy fazekat, jelezve, hogy „a halottnak itt már nincs keresettye”. A négy vagy – ha messze vitték – nyolc koporsóvivőt a *thúgár* azaz vajda jelölte ki. A temetőben a pap elimádkozva, a kántor meg énekelve elbúcsúztatja a halottat a hozzátartozóitól.

A temetőből hazajövet a halottas háznál „asztalhoz ülnek”: bakokra deszkát fektetnek, kétoldalt meg padokat helyeznek, közben két asszony megfőzi a gulyást, s esznek-isznak és énekelnek a temetésen megjelentek. Régen, a múlt században, még szokás volt, hogy egy kis fát (ágat) feldiszitettek cukorkával, pogácsával és a pap ebből osztott szét a gyermekeknek.

A többi kolozsvári cigánytelep, a város újabb időkben való terjeszkedésével kapcsolatban spontánul, szervezetlenül és más, magyar munkásokkal vegyesen alakultak. Ilyen a *Sintérek*nél vagy *Hóhérok*nál nevű cigánysor, az *Írisz telep*, amelynek cigány lakosait „rongyos”-oknak is nevezik, mert ronggyűjtéssel foglalkoztak, a Kajántói úti városi *Téglagyár körül* lakó téglavető cigányok telepe. Míg az előbbieknél nincs a városban jól megkülönböztethető telepe, a száz éve a városhoz csatolt Kolozsmonostor falu szélén, a Monostori erdő alatt lakó cigányoknak 1948-ban még külön telepük volt, a foglalkozásuk után elnevezett Kalányos utca (Strada Lingurilor).

Az utóbbiak 1880 tájt települtek ide, akkor összesen 22 család, melyeknek férfiai a közeli erdőből így-úgy „szerzett” fából elsősorban kanalat, továbbá dagasztó teknőt, nyújtófát (laskanyújtót), kisebb-nagyobb lapitót, karácsonyra gyermekeknek játékszereket (pl. kocsit, szánkót stb.), húsvétra esztergált fa pirostojást, orsót készítettek. Ezeket az asszonyok árulták a város piacán, amellet, hogy itt még a monostori földművesektől gyűjtött tojással és tyúkkal is kofáskodtak s ami a piacon „nem ment el”, azzal házaltak is. A cigány gyermekek tavasz kezdetén hóvirágot, ibolyát szedtek, a lehullott falevelek alól gombát gyűjtöttek utcai vagy piaci árusításra és fenyőágot vágta virágüzletek számára.

1948-ban az egykori putrik (földbe ázott huruba) helyett már 130 rendes házban laknak. A Kalányos utcai 130 „füst” cigány mellett 10–15 füst román földműves is lakik. A 40-es években az említett famunkák készítői mellett sok a cigány útmunkás és egyéb alkalmi munkákat is vállalnak; sőt, a kevés muzsikos mellett újabban láncoló kereskedők, feketézők is lettek köztük. Cigányul ekkor már alig beszéltek, a román földműves szomszédság nyelvét és görög katolikus vallását vették át.

A Kolozsvárra való nacionalista célú román betelepítés felgyorsulásával s a város ezzel kapcsolatos építésével a régi Monostort is eltüntették, beleértve a román földműves utcákat és a cigány utcát, s 1970 és 1980 között egy 80 ezer távolról ide telepített lakost befogadó, zsúfolt és sivár lakónegyedet épített föl az akkori diktatorikus hatalom.

AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁR NYELV-, MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉS TÖRTÉNETI NÉPRAJZI JELENTŐSÉGE

Nagy Jenő az erdélyi néprajz- és nyelvkutatás kiemelkedő egyénisége, aki Csűry Bálint tanítványaként a debreceni Tisza István Tudományegyetemen szerzett doktorátust és tanári oklevelet. A kolozsvári egyetemen, majd a Román Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgozott, ahonnan koholt vádak alapján 1959-ben eltávolították és hosszú ideig nem kapott tudásának és felkészültségének megfelelő beosztást. Ennek ellenére tovább dolgozott és alapvető tanulmányai, könyvei jelentek meg. Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár hatalmas vállalkozásának belső munkatársa, német értelmezője és a szócikkek kialakításának munkatársa. Sokat dolgozott az erdélyi szász nyelvjáráskutatás területén is.

Kalotaszeg néprajzának, nyelvjárásának egyik legavatottabb ismerője, különösen népviseletének bemutatása érdekében tett sokat (A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón. Kalotaszeg. Debrecen, 1938; A kalotaszegi magyar népi öltözet. Bukarest, 1957; Kalotaszegi magyar népviselet. Bukarest, 1977 (társszerzőkkel). De rendkívül fontos tanulmányokat közölt Magyarvalkó életéből, gazdálkodásából.

Az erdélyi magyar népviseletek legjobb ismerője. A torockói magyar népi öltözet Bukarest, 1958. magyarul és románul is megjelent. Alapvető tanulmányai a szilágysági, a kászoni, a Kis-Küküllő vidéki, a moldvai csángó, a Fekete-Körös völgyi népviseletet dolgozták fel. Egyes viselet-darabok pl. a székely harisnya történetét is feltárta. A magyar-szász-román kapcsolatokat is számos tanulmányában elemezte (pl. Az erdélyi magyar *felsőruha* és a szász Fälsche. Ethn. 1984. 242–255). Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból az utóbbi évtizedekben számos néprajzi, főleg népviseleti tárgy fejlődését rajzolta meg. A Kritérium Könyvkiadó Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok címen 1984-ben tanulmányainak egy kis részét egy kötetben kiadta, ebben található munkásságának könyvéstete is (339–341) 1980-ig, mely azóta jelentősen bővült.

Nagy Jenő 1996-ban tölti életének 80. évét és szerkesztőségünk e tanulmányának közlésével nagy szeretettel és tisztelettel köszönti. Ezt teszem magam is, aki mint ugyancsak Csűry-tanítvány sokat tanultam Tőle és sokszor tapasztaltam segítségét.

Balassa Iván

1. Az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak eddig megjelent kötetei (I–VII.) idestova több mint két évtizede forognak közkézen, gazdagítják a magán- és közkönyvtárak állományát, nyújtanak segítséget a tudomány különböző területein dolgozó kutatóknak, de a szaktudományban járatlan olvasónak is, aki úgy veheti kezébe és forgathatja őket, hogy nemcsak egy-egy erdélyi magyar szó múltjáról, életéről tájékozódik belőlük, hanem az erdélyi magyar életformáról is és a sok értékes adalékának köszönhetően a bennük felhalmozott nyelvi szépségekben is gyönyörködhetik.

Vajon ismerjük-e ezt a monumentális művet annyira, hogy nem kellene-e, nem lehetne-e róla újból meg újból szólni, keletkezését, tartalmát, jelentőségét megalkotójának és munkatársainak tevékenységét, a munkálatok jelenlegi helyzetét a magyar nyelvtudomány, a néprajz és a művelődéstörténet szempontjából ismertetni és méltatni? E kérdésre – úgy gondoljuk – aligha lehet elutasító válasszal felelni, még a

szakemberek körében sem. (Ezt bizonyítja legjobban az a tény is, hogy eddig több száz ismertetés, értékelés jelent meg róla bel- és külföldön a szakemberek és az iránta érdeklődők tollából.)

2. „... a múlt irányítúje a jelennek, mert a népeknek szükség visszapillantaniok múltjokra, hogy jövőjökkel tisztában lehessenek” – írta Orbán Balázs, a székelység szülöttje, a Székelyföld kiváló kutatója hatalmas művének; A Székelyföld leírásának előszavában.¹ (A tájékozódás és eligazodás a múlt értékei közt, eme értékek megismerése és megismertetése napjainknak is egyik jelentős kulturális törekvése. Orbán Balázs a székelység múltbeli és korabeli tárgyi világát tárta fel és ismertetette meg a világgal, közvetlen érintkezést keresve az anyagi világ hordozóival: a székely emberrel, házatájával, a székely vidékekkel, a rajtuk található történeti és műemlékekkel.

A múlt megismerésében a tárgyi emlékeken kívül igen fontos szerep jut a nyelvnek, hiszen egy nyelv szókinccse hordozója, megszólaltatója anyagi és szellemi világunk minden megnyilvánulásának. Benne tükröződik minden nép múltja és benne él egy nemzet, egy nemzetiség. Az anyagi és a szellemi világ két megnyilvánulási formája: a dolgok és a szavak igen szoros összefüggésben vannak egymással. A néprajz és a művelődéstörténet kutatója az anyagi valóság eredetének és egy közösség életében betöltött szerepének: fel- és eltűnésének körülményeit sok esetben csak nyelvi bizonyítékok, adalékok segítségével állapíthatja meg. A nyelvtörténet, különösen a szótörténet kutatója előtt viszont e fogalmak tárgyi háttérének feltárása, s ezzel együtt a mindenkori társadalmi életforma bemutatása éppoly fontos feladat, mint bármilyen más jelenség: a nyelv alakulásának, fejlődésének, egyes nyelvi jelenségek állapotának, meglétének vagy elhalásának vizsgálata.

Nemzetiségi létünknek és kultúránknak ezt a hordozóját vette vizsgálat alá Szabó T. Attila akkor, amikor a 20-as évek derekán fiatal tanárként levéltári kutatómunkába kezdett és olyan kiváló mestereket mondhatott tanítóinak mint Kelemen Lajos, Csúry Bálint és Tavaszgy Sándor. A kezdetben inkább általános jellegű, főleg az erdélyi helynevekre kiterjedő gyűjtőmunka később szélesebb nyelvi anyagot ölelt fel: a gyűjtés az erdélyi magyar nyelv több évszázados múltjának feltárására irányult, és a nyelvvel együtt az erdélyi magyarság élete tárult fel a kutató előtt.

A Szótörténeti Tár hosszú évtizedek, fél évszázados levéltári kutatómunka eredménye. Erről a szenvedéllyé vált, tudatos és nagyon elszánt munkaformáról Szabó T. Attila gyűjteményes munkáinak egyik kötetében így nyilatkozott: „Mindig új, érintetlen anyag feltárását tartottam és tartom elsődlegesen elvégzendő feladatommak ma is. E szilárd meggyőződés, ez állandó szemléletmód gyakorlati érvényesítésének vágyától hajtva, adtam rá magam már jó néhány évtizede – egyebek mellett – az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Szótörténeti Tár máig már az egymillió nyelvi adalékot jóval meghaladó anyagának egybehordására. ... A magam kutatói tevékenységében – tájékoztat a szerző munkája céljáról – egy ember életének parányi keretei köré szorultam ... egész munkásságom folyamán szinte kirekesztőleg csak olyan kérdések foglalkoztattak, amelyeknek megoldása egyben szűkebb földrajzi-nyelvi környezetem népi-társadalmi múltjának és jelenének felderítése felé is újabb meg újabb lépések megtételét jelentette. ... Életem java része a levéltári elvonultság

¹ Orbán Balázs, 1868. 3.

mozdulatlan, sápadt csendjében telt el. A levéltárakban a múlt népi-emberi életével és belőle különlegesen éppen a nyelv történeti változásaival foglalkozva naponta érintkeztem és érintkeztem ma is szellemi síkon a letűnt korok nemzedékeinek végtelen sorával. Mint szeszélyes gyorsasággal kerengő forgószínpad fel- és elvillanó jelenéseinek egyetlen személyből álló, tetszésnyilvánításra nem kényszerülő, néma közönsége, a levéltári kutató a múlttá kövült, emlékezetté merevült, de a látó szem számára újra zajlóvá pezsdülő élet forgatagába lesekedik bele úgy, hogy körötte eltűnik a ma, és a múlt kavargó életének izgalmas, kandi szemlélése közben a szereplő személyek ajkán, tollán elámitó, veres nyelvi gazdaságában suttag, beszél, kiált felé a múlt. Hozzá, neki, ha – „van füle a hallásra”.²

Aki ilyen líraian, ilyen melegen és szépen tud írni a sokaknak talán „avatag”-nak vagy „unalmas”-nak tűnő levéltári kutatómunkáról, az csak megszállottja és szerelmese lehet ennek a munkának. És milyen jó, hogy Szabó T. Attila ilyen ember volt! Ennek a munkaszemvedélynek és megszállottságnak, önismeretünk, nyelvünk, egész életünk, nemzetiségi kultúránk mikéntjének, megismerésének ércnél maradandóbb monumentuma az Erdélyi magyar szótörténeti tár.

3. Mi volt a szerző-szerkesztő célja az erdélyi magyar nyelv szókincse történeti bemutatásával? Arra törekedett, hogy a Tárban a nyelvet úgyszólván életes közelségében, mindennapos kavargásában, lendületes mozgásában, változásában mutassa be. A Tár lapjait fogató tehát az alapszókincsbe tartozó szókincsréteg mellett ott találja a halódóban lévő régít, az éppen születő és hamarosan elvetélődő vagy megélő, erőtlő duzzadó újat, mint például a csak a XVIII. századig használt *barnasib* 'lovaspostás, hírhordó', vagy az ugyanebben a században háttérbe szoruló *cellár* 'sóhajós', 'sóval kereskedő' szó mellett a kérészéletű *blondin-főkötő* 'főkötőfajta', s a valószínűleg alkalmi használatú *botrányélet* vagy csak a századtól tért hódító *bürok-rata* szót is.

A bőkezűen adatolt szövegrészletekben eleven erővel hangzik fel a régi magyar nyelv megannyi árnyalata a fejedelmi udvari nyelvhasználat formákba csiszolt fordulatáin át a közéleti iratok hivatalos, a levelek familiáris vagy a tanúvallomások és vallatások szókimondó stílusáig. A Tár így nyilván nem pusztán szógyűjtemény, hanem már-már történeti szöveggyűjteményt pótol, tehát nemcsak a régi nyelv szókincsének, hanem mondatépítésének, nyelvtani, hangtani jelenségeinek, sőt stílusárnyalatainak a tanulmányozását is lehetővé teszi.

A szavak teljes családjának, összes képzős, megszilárdult ragos alakjainak, összetételeinek, sőt többé-kevésbé állandósult szókapcsolatainak felvétele új kezdeményezés a szótárírás gyakorlatában, és hogy igazabb megvilágításban, elevenebben állítja elénk a szó egykori nyelvi helyzetét, arról a Tár forgatója minduntalan meggyőződhetik. Az *aszú* szó például mai nyelvünkben aligha mondható gyakorinak – hacsak a borászok közt nem –, ezért választékosnak is érezzük. A régiségben azonban a közönséges, mindennapi szók közé tartozott, hiszen a Tár nem kevesebb mint harmincnégy összetételét, illetve szókapcsolatát sorolja fel, pl. *aszúfa*, *aszúgomba*, *aszúhal*, *aszúmeggy*, *aszúrózsa*, *aszúszőlőbor*, *aszúszőlőpohár*, *aszútörzsök* stb.

² Szabó T. Attila, 1970. 11., 15.

Azt, hogy milyen volt a magyar nyelv szókincse a nyelvújítás előtt, szintén a Tár tükrözi első ízben reálisan. Szakít ugyanis az eddigi nyelvtörténeti szótárakra (OkISz, NySz) jellemző purizmussal és a különösen a XVI–XVIII. században élő idegen (latin, német, román stb.) szókat is felsorolja, így pl. *admoneál* 'megint, figyelmeztet', *akvizitum* 'szerzemény', *dózis* 'adag', *gravámen* 'sérelem'; *bekken* 'pék', *bekkenház* 'sütőház', *grif* 'a patkó perem része, pereme', *gornyik* 'erdőkerülő, mezőpásztor', *gropa* 'gödör', *ispotály* 'szegényház', *ispring* 'szorítógyűrű/karika' stb.

4. A Tár jellege, de szerzőjének szándéka szerint sem készült kizárólagosan nyelvtudományi célkitűzéssel. A művelődés- és szokástörténet, a történeti néprajz és számos más történeti kérdéssel foglalkozó tudományág művelői forgathatják nagy haszonnal és élvezettel.

Történeti vonatkozásban az adalékokban föllelhető részletekből széles távlatú teljességgel bontakozott ki az erdélyi magyar művelődés hatalmas és hiteles képe. Az egykori írott források milliósrendű adatainak fényében a kultúra valamennyi területe elevenedik meg ódonveretű, de még mindig frissen csengő magyar nyelven. Ebből az ellenállhatatlan sodrású és bőséges „szóár”-ból mint forrásból a magyar művelődés minden ága szinte vég nélkül meríthet. A levéltárak iratanyagainak a messzi és közelebbi múltban telerőtt mondatai emberi indulatokkal, törekvésekkel, jó és rossz cselekedettel teli eseményekké kerekednek, hegyes-völgyes tájban, szántóföldekkel, legelőkkel, erdőkkel borított dombok közt falvak, városok kelnek életre, s bennük épületek, legkülönbözőbb mesterségeket és tevékenységeket folytató mindenféle rendű és rangú emberek az egyszerű nincstelen zsellértől és jobbágytól, a székely lófőn és a városi polgáron át a földesúrig.

A Tár adalékanyagának gazdagsága lehetővé teszi, hogy a történeti élet egy-egy területét szinte teljesen rekonstruálják. Nézzük például az öltözködést! A viselettörténet kutatója számára a Tár kimeríthetetlen kincsesbánya, mert adalékai segítségével nemcsak a vizsgált évszázadok öltözködési, az öltözethez használt anyagok, kelmék, a rajtuk alkalmazott díszítés, a vele kapcsolatos eljárások és szokások, intézkedések, az egyes ruhadarabok viselésének nemzedékek és nemek szerinti megoszlása ismerhető meg, hanem fény derül azokra a bel- és külföldi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokra is, amelyek révén az öltözethez szükséges nyersanyagot és díszítésére használt készületet előteremtették. Megtudjuk például azt, hogy belföldi – főleg szász – ipari termék volt a kétszer ványolt fehér *aba* és általában kék vagy fekete a *brassai posztó* vagy *barassi*. Ebből készült a köznép dolmánya, köntöse, köpenyege, mentéje, felsőruhája, nadrágja, süvege; brassai posztót használtak a nők kötény- és szoknyaanyagához. A külföldi posztó- és vékonyabb kelmefajták közül különösen az *anglia/i* (a *landis* 'londoni', *fajlandis* 'finom londoni') és a *boroszlói* vagy *baraszlai* volt nagyon kedvelt és elterjedt, de mellettük még a következők fordultak elő: bécsi, bártfai, brünni, brüsszeli, fejevári, iglói, sziléziai stb.

A szegényrendűek felsőruhájukhoz különösen a boroszlóit és a condra- vagy darócposztót használták. A kolozsvári számadáskönyvek egyik 1582-ből való adalékát idézzük: „A két szemétbírónak, Gergely és Mátyásnak ... hat hat sing baraszlait (vettünk) f.3, az két poroszlónak is hat sing baraszlait f.3.” Ez a kelme színe szerint lehetett veres, sárga, zöld; ruhaanyagon kívül használták még „falra való”-nak, pad-székek letakarására, zászlóanyagának, ruhabélés-kelmének és a szoknya aljára való készületnek is.

A tehetősebbek körében viselt ünneplő ruhadarabok közt különösen az *atlaszból* – akkori alakjában *atlaból* – és *bársonyból* készülteket kedvelték. Erre utal a nagyszámú atlasz- és bársony-előtagú ruhanév a Tárban. Báthory Kristóf felesége Váradról rendelt „gereznát, bársonyt, kamukát, atlascot és szoknyának való abroncsos bélést”. Hogy mi volt az *abroncsos*? Azt is megtudjuk e címszó alatt: ’csikos vászon’. Az *atlab* pedig egyfajta selyem. Wesselényi Kata „virágos bársonypalástot” kapott kelengyébe, „az elein nyuszt, három renndel perem (értsd: szegély) rajta”. Vas Judit hagyatéki leltárában viszont a fekete bársony palást „nyusztal bélétt 4 renndel az fejár ezüst perem az alján”.

De tájékoztat a Tár az öltözködésre vonatkozó rendelkezésekről is. Így például Kolozsvár város tanácsának 1593. évi jegyzőkönyve az *alkalmatlan* (értsd: illetlen, nem helyénvaló) viselet megzabolázásáról ezt tartalmazza: „Városul látván itt ez városban az luxust mind az férfi renden s mind főképpen az asszonyállat és leánzórenden az ruházat dolgában, itilték ökegyelmek sokaknak rendeihöz és értékökhöz képest alkotmatlannak lenni, végezték azért ökegyelmek egész városul ezt megzabolázni.” Hasonlóképpen egy másik ugyaninnan származó jegyzőkönyvi kijegyzésből az *egész-gránát* szócikkben arról értesülünk, hogy az öltözethez használt anyag és a belőle készült öltözetdarab osztályhelyzet szerint különbözött. 1592-ből való a következő adalék: „Fejérvárott laktunkban, hogy Ötves Mihály inasa ... ideje kitelve vött volt egy gránátmentét, egész gránátot, uram meginté róla, hogy nem hozzá illendő volna az neki inas voltára”. A *mál-gerezna* címszó alatt pedig ezt olvashatjuk: 1593: „Akiket latnak hogy eo magok vagy feleseghe gyermeke, hozzaiok Allapotiokhöz zegesegekheoz kepest Ne(m) illendeo feo es draga Ruhazatokat, tudni illik Granatot, Skarlatot, Atlaczozt kamokat Mal Gereznat es feletteb valo ezwst Arany marhat vissele vagy visseltet, haat Ameny Adoot erdemelne ket Anny Adora Irathassak vethessek” (Kv; TanJk V/i. 208).

Csak taláalomra ragadtuk ki az öltözködés kérdését, de nyúljunk a szélesebb értelemben vett művelődéstörténet bármelyik részéhez, ugyanilyen gazdagon ömlik az anyag. Megismerhetjük az egykori gazdálkodás eszközeit (*bivalyitaliga*, *béresszekér* stb.), munkamódszerét (*aratórész*, *cementelés* stb.), a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben tevékenykedőket, munkájukat (*aprobéres*, *apromives*, *béresszolga*, *árós ember* stb.), a ház és a lakás részeit, a korabeli céh-, jogi és peres élet és a hitvilág rejtelmét. Ha csak futólag betekintünk a *boszorkány*, az *azsag*, *átok* szócikk példamondataiba, nyomban megbizonyosodhatunk, hogy bennük egy réges-régi mitológia körvonalai tünedeznek fel. De a közgazdász is sok mindent konkrétabban értelmezhet gazdasági életünk múltjában, ha szemügyre veszi például az *áru* címszót és összes származékait, azt hogy eredetileg ’alkuvás’-t, majd ’örökvásár’-t jelentett, hogy azután értelme lassan terebélyesedjék, az elvonatkoztatás útjait úgy járván be, hogy híven tükrözze a társadalmi termelésben és elosztásban bekövetkezett változásokat. A művészettörténész pedig a sokféle szép „mív”-nek a megnevezésével közvetlen közelébe kerülhet azoknak az értékes alkotásoknak, melyeket tárgyi mivoltukban ma már csak elvétve találhatunk meg múzeumaink féltve őrzött kincsei között. Az *álorca* 1573-ból való adatolása, a *báb* 1582-es előfordulása a színháztörténészt és a néprajzost egyaránt lázba hozhatja, nem beszélve arról, hogy a technikatörténészt nemcsak a létrehozott javak megnevezése, hanem azok működését megvilágító igék és jelzők is elgondolkoztatják és nemegyszer ámulatba ejthetik.

5. A történetiség időbeli koordinátáit Szabó T. Attila – a szótár vonatkozásában ugyancsak először – földrajzi és társadalmi nézőponttal egészítette ki: adatairól nemcsak azt közli, hogy mikorról, hanem azt is, hogy honnan és kitől, milyen rendű-rangú közlőtől: jobbágytól, zsellértől, nemestől, sáfárpolgártól, számtartótól stb. valók. Az előző szempont az *első történeti tájszótárrá* avatja a Szótörténeti Tárát, amelyben az érdeklődő olyan tájszókra is talál, mint pl. *bodon* 'bödön', 'faedény', 'kivájt fatörzs', *bolyókás* 'félkegyelmű', *cibikkel* 'sántikál', *condorol* 'tönkretesz', *hacuka* 'könnyű felsőkabát-fajta', *házalat* 'háztartás', 'háztűz', 'fűst' és még sok más, de tájékozódhatnak bármely szó földrajzi elterjedtségéről az erdélyi régiségen belül. Az utóbbi szempont – az adatközlő társadalmi helyzetének feltüntetése – viszont nyelvészológiai kérdések történeti elmélyítéséhez nyújthat kiindulást, egyben azonban a névtan kutatójának munkáját is elősegíti.

A Szótörténeti Tár összehasonlíthatatlanul bővebb, gazdagabb szóanyagot hoz, mint korábbi szótáraink bármelyike, s az egyes szavak használatát színes, az élet egészét bemutató idézetekkel dokumentálja. De nemcsak ez a különbség régebbi nyelvtörténeti szótáraink és a Tár közt. Szabó T. Attila elődeivel szemben, nem a nyomtatásban is megjelent irodalmi alkotások szövegeiből merített, bár ilyeneket is felhasznált (Apor Péter *Metamorphosisát*, Rettegi György Emlékiratait, Wesselényi Miklós *Naplóját*, Bethlen Miklós *Önéletírását*, Teleki Mihály levelezését és mások munkáit). Forrásai levelek, különböző tanácsi jegyzőkönyvek, peres iratok, leltárak és kimutatások, sebtében írott feljegyzések – a mindennapi élet írásos lecsapódásai. Míg a Nyelvtörténeti szótár a művelt emberek simára csiszolt, választékos stílusában írt alkotásainak nyelvét tükrözi, a Tár a mindennapok, a közemberek beszédnyelvét mutatja be. Azt a nyelvet, amelyen a XVI–XIX. századi nemesek egymás közt tárgyalták az ország dolgait, amelyen a polgárok a tanácsban megfogalmazták véleményüket, s amelyen a jobbágy vagy a székely paraszt darabosan kifejezte magát a törvény előtt. Ez a mű elsősorban a tömegek nyelvét és műveltségét mutatja, a korábbiak az egykori magas kultúrát, azt is csak megfésülten. Megfésülten abban az értelemben is, hogy a széltében-hosszában használt idegen eredetű szavak – amint erre már fentebb utaltunk – nem kaphattak helyet az ünnepi szókészletben.

Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tára a nyelvtudomány módszerével hatalmas nyelvi, néprajzi és művelődéstörténeti forrásanyagot adott közre.

6. A Tár alapanyagát magába foglaló milliónyi adalékot a szerző ötven év levéltári gyűjtőmunkája során, fáradhatatlan szorgalommal hordta össze. A szótörténeti adalékok szótárrá szerkesztésének gondolata azonban csak az utolsó három évtizedben körvonalazódtak benne. Ezért az első kötetet egymaga szerkesztette, és csak a román és német nyelvi értelmezéshez kapcsolt be két munkatársat: Kelemen Bélát és e sorok íróját. Közreműködött még Sz. Csáti Éva az egészségügyi és Szabó T. E. Attila a biológiai értelmezések ellenőrzésével. Minthogy azonban az első kötet szerkesztése – az A–C betűvel kezdődő címszók – öt évig tartott, a szerző belátta, hogy tovább ezt a munkát egymaga nem végezheti, mert ennyi időt nem szánhat egy-egy további kötet megszerkesztésére, hiszen az első kötet megjelenésekor ő már – ahogy mondta – „hetvenkedett”. vagyis a hetvenedik életévébe lépett. Ezért a II. kötettől kezdve a folytonosság és az ütemes munkavégzés biztosítására szerkesztőmunkatársakat vont maga köré tanítványai és kollégái közül: a II. kötet megszerkesztésében mellette még öt szerkesztő vett részt a szerkesztésben. A munkatársak

száma azóta 13 főre bővült. Az V. kötet kézírata már nyomásra kész állapotban volt, de megjelenését akkor – 1987-ben – nem engedélyezték. Ugyanebben az évben Szabó T. Attila a munkálatok irányítója és cselekvő résztvevője a Házsongárdba távozott. A szerkesztői kollektíva azonban továbbra is együttmaradt és folytatta a munkát.

A munkaközösség jelenleg a Tár IX. kötetébe kerülő, valószínűleg az *o* betűvel kezdődő szócikkek szerkesztésén dolgozik.³ A Szótörténeti tár az V. kötettől kezdve az MTA Kiadója és a Kriterion Könyvkiadó közös kiadásában jelenik meg.

Ezzel a néhány vázlatyszerű gondolattal igyekeztem a Tár keletkezésére, jellegére, tudományos értékére, a szerkesztő-munkatársak munkájára és a munkálatok jelenlegi állására rámutatni, de mindenekelőtt a munkálatokat megkezdő és összefogó, az egész életét ennek a munkának szentelő tudós-szerző, Szabó T. Attila személyiségét megrajzolni. Szerénységére jellemző volt az, ahogy saját tevékenységét látta és értékelte: „Mily csekély mindaz, amit tudunk – vallotta – ahhoz képest, amit még nem tudunk, és milyen kevés az, amit elvégezhetünk, ahhoz képest, amit el kellett volna végeznünk.” Ezzel az ernyedetlen kötelességtudattal és páratlan munkateljesítménnyel, szeretettel dolgozott egész életén át, hogy betetőzze egy, a nyelvtörténeti kutatásban, nemzetiségi önismeretünk gazdagításában és erősítésében eltöltött tudósi élet nagyszerű, de sok áldozatot megkövetelő munkáját. Sajnos, hogy a magyar nyelvtudomány mérhetetlen és az erdélyi nyelv- és szótörténeti kutatás pótolhatatlan veszteségére munkálkodása csúcsteljesítményének befejezését nem érthette meg, mert 1987 márciusában 82 éves korában eltávozott közülünk. Nagy örökséget hagyott ránk. Ez bennünket arra kötelez, hogy művét folytassuk és befejezzük.

IRODALOM

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I–IV.

1975–1984 Bukarest, V–VII. Budapest–Bukarest. Akadémiai Kiadó–Kriterion Könyvkiadó.

Nagy Jenő

1995 Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján. MNy. XXXII. 39–48.

Orbán Balázs

1868–1873 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból I–VI. Pest, Budapest

Szabó T. Attila

1970 Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok I. 11., 15. Bukarest

³ A szerkesztő-munkaközösség összetételéről, a kiadási tervről, valamint a Tár anyagát felhasználó közlésekről I. *Nagy Jenő* 1995. 39–48.

A KISEBBSÉGI KULTÚRA ESÉLYEI

A horvátországi szórványmagyarság múltja és jelene

Amikor a történelmi Magyarország mára határon túli magyarságának körében a horvátországi magyarokról beszélünk, szükséges hangsúlyozni, hogy mind Horvátország államisága, mind a magyar népesség szempontjából változó térbeli viszonyokkal kell számolnunk.

A történelmi irodalomban Horvátország és Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Horvátország és Szlavónia (Horvátszlovónország) névvel jelölt térség többé-kevésbé lefedi azt a területet, amelyet a köznyelv – a változó államiságtól és politikai státusztól függetlenül – Horvátszággént azonosít. Témánk szempontjából az azonban megemlítendő, hogy az irodalom és a népi tájszemlélet ezen belül egyaránt megkülönböztette a keleti részt; a Szerémséget, valamint a középső területet; Szlavóniát és Horvátországot, melyen inkább Zágráb környékét, illetve a Száván túli vidéket értették. A Szerémséggel kapcsolatban pedig azt kell még figyelembe venni, hogy a második világháború befejezése óta Jugoszlávián belül Szerbiához tartozik.

Az érintett térségben a frank és bizánci érdekszféra között élő délszláv népek közül a horvátok hoztak létre először független fejedelemséget 870-ben, mely I. Tomiszláv idején, 925-ben királysággá vált. Az utolsó horvát király halálát követően, 1091-ben Horvátország magyar fennhatóság alá került, majd 1102-től – több mint 800 évre – perszónálunióba lépett Magyarországgal.

A dalmát (horvát) tengerpart felett a korai századokban állandósult Bizánc, Velence és Magyarország versengése, majd 1432-től vált tartósan velencei birtokká. Ekkor, a XV. század közepén a térségben – bizonyos átmeneti területektől eltekintve – egyes etnikumok még viszonylag jól elkülönültek egymástól. A középkori Magyar Királyság szerves részét képező, főként alföldi jellegű tájon, mint pl. Baranya vármegye déli, Valkó és Szerém vármegye északi területén, túlnyomórészt magyarok éltek.

Kutatott térségünkben az etnikumoknak a középkor folyamán kialakult, s viszonylag stabilizálódott elhelyezkedését a XV–XVI. században megállíthatatlannak tűnő török birodalmi térhódítást megelőző erőteljes népmozgás, s a lakosság több évszázadon át változó intenzitású tömeges menekülése alakította át.

A XIV–XVI. század folyamán török hódoltság alá került balkáni területeken a korábbi etnikai térszerkezet jelentősen átalakult; a népesség többször is cserélődött, s

a lakosságot helyváltoztatásra kényszerítő migráció lényegében máig hatóan ebben az időszakban alakította ki a jelenlegi etnikai és vallási térszerkezet főbb vonásait.

Ennek a folyamatnak közvetlen hatása volt vizsgált térségünkre is. A katolikus horvát lakosság tömegesen vándorolt el etnikai területének, hadszíntérré vált keleti és középső részéről a horvát perifériákra (Zágráb környéke, Isztria, Dalmácia) és Nyugat-Magyarországra. A lakosság északra menekülése következtében a magyar népesség csökkenése is bekövetkezett, s az elmenekült horvátok és magyarok helyére többnyire ortodox vallású szerb népelem települt.

A Magyarország és Horvátország felszabadítását eredményező, 1683–1699 közötti osztrák–török háborút követően, a sorozatos keresztény sikerek következtében fel erősödött a boszniai katolikusok zaklatása, melynek következményeként a XVII. század végéig a maradék (horvát) katolikusok fele elmenekült, és főként Szlavóniában, Baranyában, Bácskában (bunyevacok) települt le. A törökök balkáni katonai vereségeit követően a széteső oszmán török, muzulmán birodalom nyugati tartományainak jelentős részét az Osztrák–Magyar Monarchia szállta meg (Vajdaság, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina – 1878). E területek etnikai, vallási viszonyairól az első hivatalos népszámlálási adatok 1879-ből és 1880-ból származnak.

A bennünket közelebről érintő területeken, azaz Horvátországban az 1880–1910 közötti időszakban a magyar népesség számának abszolút növekedése és a más népelemekhez való arányának növekedése egyaránt megfigyelhető.

A XIX. század utolsó harmadában és a századfordulón formálódott új etnikai térszerkezet kialakulásának közvetlen lehetőségeként a szakirodalom a Horvátország és Magyarország között 1868-ban létrejött kiegyezés utáni helyzetet tekinti. Ezt követően ugyanis 1869. augusztus 19-én Horvátországban megszüntették a gazdasági és társadalmi fejlődést egyaránt erősen gátló, s az előállott politikai helyzetben idejémult Katonai Határörvidéket. Az addig birtokjogilag autonóm zártsgú határeözredek területe megnyílt mind az iparfejlődés, mind a mezőgazdasági termelés kiterjedése előtt. Mindkét termelési ágazat feltételezte és igényelte olyan nagyságrendű munkaerő felvételét, mellyel a terület nem rendelkezett.

Ezzel egyidejűleg Magyarországon a kapitalizálódás útján meginduló nagybirtokok, valamint a lassan fejlődő ipar nem tudták befogadni a felszabaduló paraszti munkaerőt. Mindehhez hozzá kell még vennünk, hogy az 1880-as években a filoxéravész pusztításai következtében szőlősgazdák jelentős rétege szegényedett el ill. szőlőmunkások sokasága maradt munka nélkül.

A fentiekben felvázolt együttesen ható tényezők eredménye a magyar szakirodalomban „horvátországi kivándorlás”-nak nevezett, Monarchián belüli migráció. S bár a magyarok szórványos kivándorlása Horvátországba és Szlavóniába már a XVIII. század végén megkezdődött, a többség e térségbe – beleértve a Szerémséget is – e belső kivándorlás időszakában és révén jutott.

Itt jegyezzük meg, hogy az ún. horvát-szlavónországi kivándorlás eredendő jellemzője – s ebben alapvetően eltér a korszak másik nagyméretű kivándorlási hullámától, az amerikaitól –, az az elhatározás és szándék, mely szerint a jelzett területre kivándorlók döntésük véglegességének tudatában számolták fel korábbi otthonukat, adták el szerényebb-jelentősebb vagyonukat, tették pénzzé kisebb-nagyobb javaikat, s telepedtek meg az új otthon adó tájon. A földek legendás olcsóságának hívó ereje, s

talán az is, hogy az eltávozás ellenére, a tágabb államhatár kereteit nem kellett átlépni, s a földrajzi távolság, mely elválasztotta az elköltözőket az otthon maradt rokonoktól, falubeliektől nem tűnt áthidalhatatlannak, továbbra is fenntarthatta az együvé tartozás érzetét, és tudatát.

A kibocsátó vidék elsősorban a földrajzilag is érintkező megyék területe, de távolabbról is vannak adataink az 1891-es felmérés alapján. Eszerint a Dráván túl élő magyarországi illetékességű egyének származási helye az alábbi:

Bács-Bodrogból való	30 167
Somogy	11 768
Baranya	7 144
Zala	6 376
Torontál	3 081
Tolna	3 019
Veszprém	2 518
Vas	2 259
Trencsén	2 149

A befogadó vármegyék szerinti megoszlás ugyanezen felmérés szerint:

Szerém vármegyébe	30 844
Verőce	26 847
Pozsega	8 348
Belovár-Kőrös	6 922

A századfordulóra már kisebb eltolódás figyelhető meg a befogadó megyék körében, az 1900-as adatok szerint a kivándorolt magyar ajkú népesség Verőcében a legszámosabb: 33 298, Szerémben 23 539, Pozsegában 13 762 lelket számlál, és ekkorra már Belovár-Kőrös vármegyében is (mely főként Somogyból és Zalából gyarapodott) erősen megszorodott, s már meghaladta a 14 000 főt.

Ebben az időszakban a nagyarányú bevándorlás és a magas természetes szaporodás mellett a térségben a magyarság térnyerését erősítette az akkori társadalmi-politikai törekvéseknek megfelelő jelentős asszimilációs erő is. Az 1910-es népszámlálás még további növekedésről ad számot: 103 207 fővel, de az első világháborút követően már csak csökkenésről tudunk beszámolni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai vereségével és felbomlásával, az új Szerb-Horváth-Szlóven királyság megalakulásával a térségben élő magyarok számára a korábbinál kedvezőtlenebb feltételek jöttek létre, melynek következményét már mutatja az 1921-es népszámlálás: a történelmi Horvát-Szlavónország területén élő 2,6

milliónyi népesség etnikai szerkezete ugyan nem módosult lényegesen, csupán a magyarok számának csökkenése (mintegy 35 000 fővel), főként az elvándorlás, de föltehetően népszámlálási manipulációk következtében is, volt jelentős.

A második világháborút követően az új Jugoszlávia államalakulati és területi szervezetében bekövetkezett átalakulások az etnikai térszerkezetben is, s az egyes tájak népességének etnikai összetételében is alapvető változásokat eredményeztek. Az elmenekülés, kivándorlás, kitelepítés hatását jól mutatja a háború utáni első jugoszláv népszámlálás 1848-ból: Horvátországban 51 399 magyar nemzetiségű regisztrálva.

A későbbiekben tízévenként áttekinthető népszámlálási adatok a magyar népesség folyamatos csökkenését mutatják:

1953	47 711			
1961	42 347			
1971	35 448	ezen belül:		
		Belovár: 1281 – Daruvár: 1297 – Verőce 893		
1981	25 439	836	749	426
1991	22 000	118	148	66

A legújabb tragikus fejlemények tovább rontották a helyzetet. A belháború következtében becslések szerint 1991. augusztus közepéig Kelet-Horvátországból harcok és az ellenségesnek tekintett csapatok elől mintegy 10 000 magyar menekült el.

A magyar népesség csökkenésének természetesen más és más időszakban más és más okai voltak. A már említettekén túl az 1960-as, 70-es években újabb tényezőt is figyelembe kell venni. Ekkor ugyanis egyes megítélések szerint a magyarság számának csökkenését elsősorban a végleges letelepedésre csábító külföldi munkavállalások engedélyezése idézte elő. Másik fő tényező az évtizedek óta igen alacsony természetes szaporulat, s e vélemény szerint csak ezután következik az egyre gyorsuló disszimilációs folyamat, amely a vegyes házasságok számának növekedésében, a magyar nyelvű oktatás igénybevételének csökkenésében, illetve a korai szakosított oktatásban és több más negatív tünetben jelentkezik.

Ezen negatív hatások körében mindenképpen megemlítendő, hogy erre az időszakra esik Jugoszlávia és benne Horvátország politikai, gazdasági és kulturális nyitása a nyugati, mind expanzívabb és agresszívabb globális kultúra felé, mely kivándorlási és étteteles asszimilációs ható erőként jelenik meg az egész társadalomban, természetesen nemcsak a magyarok vonatkozásában.

Ma még nem tudjuk pontosan felmérni a háborús események kapcsán bekövetkezett magyar népességcsökkenést. A háború sújtotta illetve a harcok által veszélyeztetett területekről való elmenekülés történetét és történet is Horvátország más vidékére is. Az azonban tény, hogy az elfoglalt horvátországi területekről (a magyar vonatkozásban különösen fontos Baranya és Kelet-Szlavón területről) a horvát és a magyar lakosság ezerszámra menekült Horvátország belseje és Magyarország felé. A közel ezer évet átvészelő, a szerb és horvát csapatok között két tűz közé került

magyar falvak (Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Dályahegy, a kelet-baranyai falvak) lakosságának többsége is ekkor menekült át Magyarországra.

Más becslések szerényebb adatokkal számolnak, s ezek szerint 1991-ben mintegy 6–7000 horvátországi magyar menekült Magyarországra, vagyis az összes menekült 20–25 százaléka volt a magyar. Ami azonban ezen belül igazán elgondolkodtató, az az, hogy a horvátországi 125 magyar pedagógusból az adatok szerint elmenekült: 11 óvónőből 4 (40%), 95 általános iskolai tanárból 38 (40%), 17 középiskolai tanárból 5 (30%). Mindehhez hozzátehetjük, hogy az adatok nem véglegesek, mert vannak olyan pedagógusok, akik föltehetően Magyarországon vannak, de nem jelentkeztek, illetve lehet, hogy Nyugatra vándoroltak.

S noha időközben a közvetlen háborús állapot megszűnt, a helyzet normalizálódása bizonyos értelemben folyamatban van, az új Horvát Köztársaság nemzetközileg elismert, és a térség is stabilizálódni látszik, pontosabban a harci események áttolódtak Bosznia-Hercegovina területére, a helyzet korántsem tekinthető megnyugtatónak. Különösen nem a horvátországi magyarok vonatkozásában.

Közbevetőleg jegyezzük meg – mintegy kissé ellensúlyozandó a borúlátást –, hogy noha a tényeken és a számszerű adatokon nem változtat, de a lehetséges jövő szempontjából indokolt különbséget tenni az eltávozottak között legalább az elmenekültek és az elüldözöttek differenciálásával. Az előbbieket körében ugyanis föltehetően nagyobb mértékben lehet számolni az állapotok normalizálódását követően a vissza- illetve hazatelepedés igényével, szándékával.

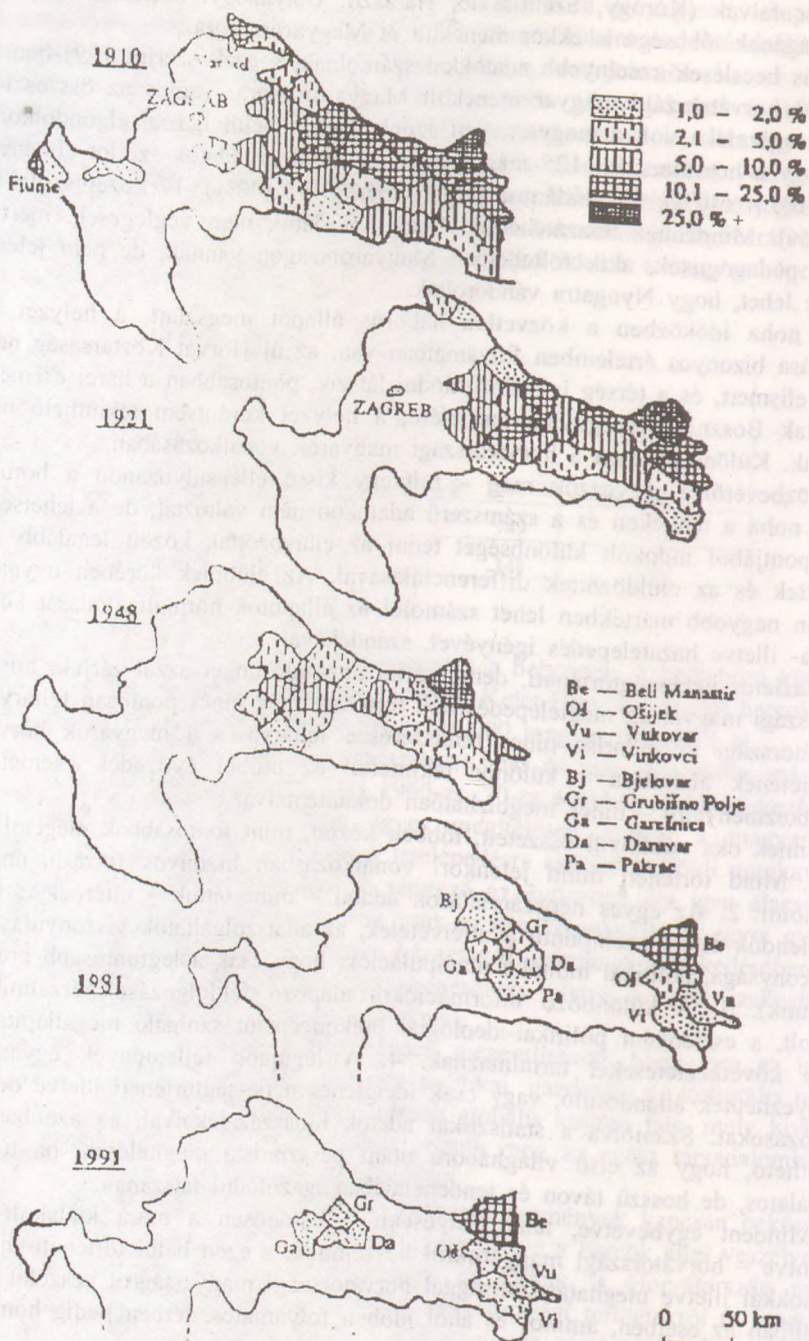
Vázlatos népességtörténeti, demográfiai áttekintésünket azzal zárjuk, hogy a horvátországi magyarság megletelepedésének története még nincs pontosan feltárva, az ún. horvátországi kivándorlás nincs rendszeresen feltárva, s a magyarok horvátországi jelenlétének alakulása – különös tekintettel az utóbbi évtizedek eseményeire és következményeire – nincs megbízhatóan dokumentálva.

Ennek oka rendkívül összetett, többek között, mint fontosabbak megemlíthetők:

1. Mind történet, mind jelenkori vonatkozásban bizonyos forráshiánnyal lehet számolni: 2. Az egyes népszámlálások adatai – mint láttuk – eltérőek, s kritikával kezelendők eltérő szempontú adatfelvételek, az adatszolgáltatók viszonyulásának változékonysága, politikai indítékú manipulációk, hogy csak a legfontosabb problémákra utaljunk). 3. A különböző információkra alapozó feldolgozások érzelmileg befolyásolt, s esetenként politikai-ideológiai prekonceptiót szolgáló megállapításokat, illetve következtetéseket tartalmaznak. 4. A legújabb fejlemények egyaránt eredményezhetnek állandósuló, vagy csak ideiglenes népességtörténeti illetve demográfiai változásokat. Számolva a statisztikai adatok hibaszázalékaival, az azonban valószínűsíthető, hogy az első világháború utáni pesszimista megítélések, ha túloztak is, sajnálatos, de hosszú távon és tendenciájában igazolódni látszanak.

Mindent egybevetve, talán helyesebb – különösen a mára kialakult helyzetet tekintve – horvátországi magyarokról beszélnünk, s ezen belül történeti-táji megszorításokkal illetve meghatározottsággal horvátországi magyarságról beszélni akkor, ott és abban az esetben, amikor és ahol időben folyamatos, térben pedig homogén magyar közösség él.

Ebben a megközelítésben a horvátországi magyarok történeti, táji-területi rétegeit illetve tagolódását tekintve négy eltérő egységet különböztethetjük meg:

A horvátországi magyarok aránya járásonként
(Sebők László 1994. nyomán)

a) A középkori magyar államiság kiépülése és megszilárdulása alatt megtelepedett és azóta is ott élő magyar népesség (Drávaszög illetve Hegyalja, és a szlavóniai ún. szigetfaluk). Ezek egyike-másika a későbbi etnikai átrendeződések következtében a vegyes lakosságúvá váláson túl akár ún. szórványfaluvá is válhat.

b) Az ún. horvátországi kivándorlás időszakában (a XIX. század második felétől az első világháborúig) megtelepedett és azóta is ott élő magyar népesség. Az eddigi kutatások szerint a főbb területek: Verőce megye Dráva menti tájai; Daruvár, Brod és Pozsega környéke; Belovár és Moszlavina vidéke; valamint a ma Vajdasághoz tartozó Szerém vármegye területe.

c) Horvátországon belüli, különböző okok alapján, s eltérő időszakokban megvalósult, többnyire egyéni, egyedi migráció. Itt főként a városokba, Zágrábba és a tengerparti településekbe irányuló elköltözésekre gondolunk (munkavégzés, tanulás, vegyes házasság stb. motivációkkal).

d) Külső, Jugoszlávián belüli vagy kívüli migráció, a c) pontban foglaltak szerint. Erre a népesség-mozgásra rendelkezünk a legkevesebb információval, még csak becsléseink sincsenek, mindössze egyéni életutak, személyes példák dokumentálják létezését. Számszerűleg a legszerényebb, helyzetét tekintve a legelszigeteltebb.

Minden esetben más és más az életlehetőség, eltérő életmód és életforma valósul illetve valósul meg, és természetesen más és más stratégia szükséges az anyanyelv fenntartására, a magyarságtudat ápolására, a nemzetiségi kultúra és identitás megőrzésére.

Azt vizsgálva, hogy a horvátországi magyaroknak milyen lehetőségeik vannak a megmaradásra és nemzeti identitásuk őrzésére, megkerülhetetlen annak a kérdésnek felvetése, milyen társadalmi, politikai, kulturális és egyéb érdekképviseleti módokkal és formákkal rendelkeznek. Elnagyolt történeti visszatekintésünket onnan indítjuk, amikor a századforduló után – az ellentmondásokkal is terhelt, de a horvát–magyar kiegyezést elfogadó horvát politikai koalíció végképp elszakadt a magyaroktól, és létrejött a horvát–szerb pártszövetség.

Az első világháború után megalakult Szerb–Horvát–Szlovén királyság, a későbbi Jugoszláv királyság tovább mélyítette a magyarok és a horvátok között az ellentétet. Nem vitathatjuk, hogy a második világháború után létrejött új Jugoszlávia túljutva a kezdeti gyűlölködésen és ideológiai ellentéteken is alapuló magyarellenességen, változást hozott a két nép együttélésében. A folyamat tetőzése az 1974-es köztársasági alkotmány, mely biztosítja a nemzetiség teljes affirmációját és nemzetiségi identitását. Ezen alkotmányos keretek között fejtette ki tevékenységét az 1949-ben megalakult Horvátországi Magyarok Szövetsége. A szövetség, mely eredetileg a talán tevékenységét – főként eleinte – jobban kifejező Horvátországi Magyar Kultúrkör néven jött létre, valójában egy vertikálisan szerveződött szövetség, mely a vallottan és vállaltan a Horvátországban élő, magyarul jól, vagy törve beszélő, alakulásakor mintegy 40 000 ember igényét igyekezett kielégíteni, fő feladatának az oktatást és a nevelést, a magyar kultúra terjesztését tekintette.

E szövetség ma, az új, önálló Horvát Köztársaság alkotmányos keretei között is működik, mégpedig deklaráltan megmaradva művelődési egyesületnek, oktatási intézménynek szövetségének. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy éppen a legutóbbi fejlemények következtében megalakult a Horvátországi Magyarok Közössége.

Az új körülmények és lehetőségek hozta változás az is, hogy 1990-ben megalakult a Horvátországi Magyar Néppárt. Létrehívásával a szervezők azt kívánták elérni, hogy a horvátországi magyarok ne maradjanak ki a legújabb kor történeti változásaiból, és ne maradjanak politikai képviselő nélkül az alakuló-formálódó plurális demokráciában. Biztonságot a családnak, Egyenjogúságot a múltnak, jelennek, jövőnek, Életet környezetünknek, a nemzetiségeknek – jelmondat jegyében fogadta el az alakuló közgyűlés a programot, mely három nagyobb részre tagolódik:

1. Emberi jogok: melyen belül – többek között – küzdeni fog a nemzetiségek különjogaiért, azok különleges kisebbségi helyzete miatt; a nemzetek és nemzetiségek vallásszabadságáért és a szabad vallási és nemzetiségi hovatartozás kinyilvánításáért; nagyobb összeg biztosításáért a nemzeti jövedelemből az oktatás, tudomány és művelődés részére, ezzel egy időben a nemzeti jövedelemből nagyobb összeg biztosítása a nemzetiségi iskolák, tudományos és művelődési intézmények számára Horvátországban; a nemzeti szimbólum használatáért; minden nemzet és nemzetiség egyenrangú nyelvhasználatáért.

2. A falu és a mezőgazdaság fejlődése: melyen belül – mások mellett – küzdeni fog az elkobzott, konfiskált vagyon értékének megtérítéséért.

3. Környezetvédelem, melyben kifejezetten illetve közvetlenül nemzetiségi vonatkozású programok nincsenek.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a kultúra és a művelődés más egyesületi formái is fontos szerepet kaptak és kapnak a magyarságtudat és a nemzeti identitás fenntartásában. E vonatkozásban a teljesség igénye nélkül, csak utalunk azokra, a két világháború között több helyen is működő Iparos és Nő Egyesületekre (melyek pl. a népi színházaszervezői is voltak), majd a háború utáni években alakult egyesületekre – mint pl. az egyik legkorábbira, az eszéki Népkörré –, illetve a későbbi években sorra alakuló helyi Kultúrkörökre és Művelődési Egyesületekre.

Mindezek mellett illetve előtt azonban nem véletlenül tekintette egyik legfontosabb feladatának a Horvátországi Magyarok Szövetsége az anyanyelvű oktatást. Megállapított tény ugyanis, hogy a magyar nemzetiség természetes asszimilációjának fékezése, a magyar nyelv és a kultúra fennmaradása elsősorban az egynyelvű magyar iskolák számától függ.

Nem lehet feladatunk és nem is célunk a jelen tanulmány keretében a térség magyar nyelvű oktatástörténetének áttekintése, de néhány tényre, tradícióra utalnunk kell. A magyar nyelvű műveltségnek, irodalomnak, oktatásnak nagy történelmi múltja és hagyománya van a Drávaszögben, a szlavóniai szigetmagyarság körében (elég talán e táj szülőttei közül Veresmarti Ipolyra, Laskai Osvátra, a reformáció e tájon tevékenykedő kiemelkedő egyéniségére Sztárai Mihályra, Szegedi Kis Istvánra, a neves tanítókra Laskai Jánosra, Tolnai Bálintra, vagy a későbbi időkből a Kossuth szolgálatába állt Ács Gedeonra utalni).

Az újkorban különleges hely illeti meg a Julián Egyesület iskolaszervező programját 1904–1919 között. Az 1905–06. tanévben 8 új falusi és 5 pusztai iskola kezdte meg működését, s a következő tanévben a Julián iskolák száma már 23-ra emelkedett. A Julián Egyesület első tíz évének mérlege kedvező volt. Az iskolaszervezések eredményeként az 1914–15. tanévben Horvát-Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában már összesen 75 magyar tanítási nyelvű iskola működött 144 tanerővel és mintegy 8000 tanulóval. Az iskoláztatás és az oktatás terén komoly eredményeket

elérő, de mindent megoldani nem tudó Julián iskolák működését az 1918. december 1-jén kikiáltott Szerb–Horvát–Szlovén királyság hatóságai arra való hivatkozással tiltották be, hogy azok nem felelnek meg az 1888. évi horvát népoktatási törvények előírásainak.

A Monarchia felbomlását követően a helyzet és a lehetőségek felvázolása érdekében abból az állapotból kell kiindulnunk, mely szerint az 1918–19. tanévben működő 790 állami és 1047 egyéb magyar tanító közül az 1929–30. iskolaévben már csak 250 dolgozott.

A két világháború közötti helyzethez képest új feltételeket a Jugoszláviai belüli Horvát Szocialista Köztársaságban az ún. nemzetiségi iskolák nyújthattak volna. Ezzel kapcsolatban azonban nagyrészt a korszakot beárnyékoló háború utáni magyar–jugoszláv politikai viszony következtében is a horvátországi magyarok körében csökkent az anyanyelvű oktatás iránti érdeklődés. Mindjobban terjedt az a téves felfogás, hogy a gyermekek jövőjét csak a horvát vagy szerb nyelvű iskolai oktatással biztosíthatják. Ennek hatásaként előbb a szórványvidékeken, majd a vegyeslakta területeken számolták fel tanító- vagy tanulóhiányra hivatkozva a magyar tagozatokat.

Fogalmazhatnánk úgy is, hogy minőségileg új lehetőséget jelentett az 1979-es nemzetiségek nyelvén folyó oktatásról és nevelésről szóló törvény, mely nemzetiségi területen kötelező anyanyelv-tanulásról, illetve az -oktatás és a -nevelés megszervezéséről szól. Valójában a magyar nyelvű oktatásnak egy több fokozatú formája jött létre, mely különböző iskolai szinteken és településenként is eltérően valósult meg. Eszerint az alábbi nyelvtanulási lehetőségekről beszélhetünk: anyanyelvű oktatás; két-nyelvű oktatás; az anyanyelv kötelező tanulása; az anyanyelv fakultatív tanulása; a környezetnyelv kötelező tanulása; a környezetnyelv fakultatív tanulása.

A gyakorlatban e lehetőségek kiegészültek egy sajátos formával illetve móddal, az ún. anyanyelv-apolással, melyre nézve az a vélemény alakult ki, hogy a Dráva és Száva közötti terület szórványmagyarsága számára a legmegfelelőbb megoldás. Ez azt jelentette, hogy ott ahol osztály, illetve csoportszinten nem volt megszervezhető a kis létszám miatt az anyanyelvi oktatás, ott az alsó tagozatokban heti 6, a felső tagozatokban pedig heti négy órán tanulják anyanyelvüket és ápolják nemzeti kultúrájukat a gyermekek. Érdekes és tanulságos e program összetevőit felidézni: hetente kétszer-háromszor magyar óra; a szaktanár játékkal, verssel, énekkel, filmvetítéssel, lemez- és magnetofonhallgatással tanítja a magyar nyelvet; az iskola megfelelő tanszereket kap a programhoz; a tanulók ingyenes tankönyvet kapnak; diák-könyvtár kialakítása, magyar könyv és újság árusítása az iskolában; a magyar tanár gondoskodik a nemzeti hagyományok, szokások, dalok és népi táncok megőrzéséről és ápolásáról. Ez utóbbi programpont megvalósítása igen nagy mértékben függő az oktató, a pedagógus személyiségétől, egyéniségétől.

Az anyanyelv-apolás hatékonyságát természetesen más jelenségek is befolyásolták, mint az a tény, hogy pl. 1987–88-ban a Horvátországban anyanyelv-apolásban részesülő 943 tanuló kb. 40%-a beszélte még kisebb-nagyobb intenzitással anyanyelvét.

Ugyanakkor a magyar környezeti nyelv vonatkozásában a 418 tanuló között 334 a magyar nemzetiségű, akiknek azonban egy része (15–17%) már kevésbé beszéli anyanyelvét.

A legújabb fejlemények között egyaránt vannak biztató és borúlátásra okot adó jelenségek. 1991 novemberében Eszéker arról adhattak jelzést, hogy 367 önkéntes jelentkezővel több iskolában beindult a magyar nyelv tanítása. Ezzel szemben tartott még Magyarországon az ún. háborús tanév 1991–92-ben, amikor a hazánkban tanuló mintegy 1500 diák közül kb. 80 magyar nyelvű oktatásban vett részt Mohácson, Siklóson, Harkányban és Nagyatádon.

Az 1991-es évre vonatkozó statisztikai kitekintés szerint 640 tanuló tanult magyar és két nyelven az általános iskolákban, 1000 tanuló pedig anyanyelvápolásban részesült. Ez összesen 1640 tanuló. Átlagban a magyar lakosság 7–8 százaléka iskolaköteles korban van, ami annyit jelent, hogy kb. 13 000 magyar lakos volt közvetlen kapcsolatban a magyar nyelvű oktatás valamelyik formájával. Tovább gondolva e számítást, ha tehát az 1981-es hivatalos népszámlálás szerint a 25 000 magyar lakosból kb. a felének semmi összekötetése nem volt a magyar oktatással, mivel diaszpórában éltek, vagy teljesen asszimilálódtak környezetükbe.

A tennivalókat nyilvánvalóan újra át kell gondolni. A Horvát Köztársaság alkotmányos törvénye az emberi jogokról és szabadságokról és az etnikai és nemzeti közösségek vagy kisebbségek jogairól (10 fejezetben, 62 szakaszban) biztosítja a jogot a kulturális önkormányzatra, és újdonságként – a kisebbségek abszolút többségével rendelkező települések esetében – az ún. külön alapszabályzatú község státuszt, mely lehetőségeket az új feltételek és szükségletek szerint kell kitölteni.

A horvátországi magyarokkal foglalkozó kutatásnak pedig legfontosabb feladatai, melyekkel szolgálhatja is a fentebb megfogalmazott teendőket: 1. Minél pontosabb demográfiai, statisztikai felmérés. 2. Népeségtopográfiai vizsgálat. 3. A tudományos kutatások által feltárt adatokból és folyamatokból levonható törvényszerűségek közlétele.

IRODALOM

- Arday Lajos* (szerk.)
1994 Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok). Budapest
- Ács Gedeon*
1989 Mihelyt gyertyámat eloltom... Budapest
- Baranyai Júlia*
1976 Vízbe vesző nyomokon. Újvidék
- Bernics Ferenc*
1988 Julián iskolák Horvátországban 1904–1918. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége (HMSZ) Évkönyv 10. Eszék. 85–105.
- Bognár András*
1995 A horvátországi magyarság demográfiai fejlődése az utóbbi másfél század alatt. In: *Lábadi Károly* (szerk.): *Rovátkák* 1994. Zágráb. 35–47.
- Csörgits József*
Negyvenéves a Horvátországi Magyarok Szövetsége. In: HMSZ Évkönyv 11–14. Eszék. 1989–1992. 19–22.
HMNP – Biztonságot, egyenjogúságot, életet! In: HMSZ Évkönyv 11–14. Eszék, 1989–1992. 113–120.
- Dávid Zoltán*
Magyarok – határaink mentén. *Mozgó Világ* 1982/7. 38–50.

- Égető Melinda*
1990 A szerémségi szórványmagyarok kultúrájáról. In: Népi Kultúra – népi társadalom XV. Budapest. 89–125.
- Faragó Ferenc*
1988 Anyanyelvi oktatás az 1987/88-as tanévben. In: HMSZ Évkönyv 10. Eszék. 108–117. Helyzetjelentés a horvátországi magyaroktatásról. In: HMSZ Évkönyv 11–14. Eszék, 1989–1992. 87–92.
- Gráfik Imre*
1994 Magyarságkutatás a regionalitás jegyében. In: Gráfik Imre (szerk.): Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből. Budapest. 7–17.
1995 Hungarians in Croatia; Their Past and Present. In: Leskinen, Heikki (red.): Summaria acroasium in sectionibus et symposiis factarum Pars II. Jyväskylä. 169. Die Chancen der Minderheitskultur. Sreungartum in Croatien; ihre Vergangenheit und Gegenwart. Kézirat – sajtó alatt!
A népszínmű szerepe a nemzeti tudat őrzésében. Kézirat – sajtó alatt!
- Hegedűs Lóránt*
1905 A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest
- Kiss Mária*
1990 Adatok a horvátországi szórványmagyarok eredetéhez és folklórához. In: Népi kultúra – népi társadalom XV. Budapest. 155–169.
- Kocsis Károly*
1993 Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. Budapest
- Kösa László*
1983 Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. Néprajzi és településtörténeti áttekintés. In: Jugoszláviai Magyar Folklór Értekezések, Monográfiák 3. Újvidék. 21–41.
- Kovacsics József (szerk.)*
1994 Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája. Budapest
- Lábadi Károly*
1984 Laskaiak. Eszék–Laskó
1988 Néprajzi kutatások és kiadványok Horvátországban. In: HMSZ Évkönyv 10. Eszék. 262–270.
1993 Oskolák a régi Drávaszögben. Pécs
1994 Kopács – a víz melletti falu. Budapest
- Margitai József*
é. n. A horvát- és szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar–horvát testvériség. Budapest, (1918)
- Merki Ferenc*
1979 A magyar tannyelvű iskolahálózat fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban 1967–1977. In: HMSZ Évkönyv 1. Eszék. 87–110.
1984 A Horvát Szocialista Köztársaság magyar nemzetiségi iskolahálózatának fejlődése 1968–1984. In: HMSZ Évkönyv 6. Eszék. 63–107.
- Mesic, Milan*
Pokusaj tipologizacije izbjeglistva i prognaustva. Migracijske teme 1993/2. 105–126.
- Nejamsic, Ivo*
Osnove znacajke unutarnje migracije stanovnistva Hrvatske 1880–1981. Migracijske teme 1992/2. 141–166.
- Novak, Slobodan P. (ed.)*
1992 The Destruction of Museums and Galleries in Croatia during the 1991 War. Zagreb, 1992.
- Penavin Olga*
1972 Nyelvi jelenségek a jugoszláviai magyar nyelv peremvidékén. In: Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 13. Újvidék. 29–35.
1981 A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon). Újvidék
- Pesty Frigyes*
1880 Az eltűnt régi vármegyék 1–2. Budapest
- Rehák László*
1988 Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest
- Ruh György*
é. n. Magyarok Horvátországban. Budapest (1942)

Schlett István

1994 Nemzetek és nemzeti kisebbségek. In: *Gyugyák János* (szerk.): *Mi a politika?* Budapest 166–201.

Sebők László

1990 Magyar neve? Határokon túli helységnévszótár. Budapest

1994 A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: *Arday Lajos* (szerk.): *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből (tanulmányok)*. Budapest. 135–159.

Straka, Manfred (red.)

1970 Handbuch der europäischen Volksgruppen. Wien–Stuttgart

Sulc, Branka (ed.)

1993 The Destruction of Museums and Galleries in Croatia during the 1991–1992 War. Zagreb

Thirring Gusztáv

1904 A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest

Tóth János

A magyar tannyelvű oktatás négy évtizedes fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban. In: *HMSZ Évkönyv 11–14. Eszék, 1989–1992.* 65–77.

GONDOLATOK A HALADÓ HAGYOMÁNYOK ÉS A HALADÓ ÉLETFORMA ELLENTMONDÁSAIRÓL

Szokmánk feladata a történelmi együttélés folyamán kialakult közösségek hagyományos kultúrájának kutatása, a kultúra múltjának, jelenének és állandó változásának vizsgálata. A „közösség” fogalma alatt én nemcsak a közösség egy része, a parasztság kulturális javait értem, hanem a többi társadalmi réteget is. Egyetlen társadalmi réteg sem élt soha a többitől izoláltan, mindig hatott mind-egyik egymásra, és ezek összességére befolyást gyakorolt minden időben kontinensünk történelme is. Mi hajlamosak vagyunk mindmáig a „jelenséget” szem előtt tartani és elhanyagoljuk azokat, akik életformájuk törvényei szerint, a túlélés érdekében alakítják ki kultúrájukat. Túl gyakran tekintünk vissza a múltba, értékelünk, boncolgatunk (gyakran nemzetiesítünk is) olyan elemeket, amelyek érzéseink, avagy teóriánk számára hasznosak, de közben elfelejtkezünk arról, hogy ezek az elemek örök mozgásban, a társadalomtól függően töltik be szerepüket. Ennek értelmében én a „haladó hagyomány” kutatásának azt tekintem, ha nemcsak egy jelenséget kutatunk fel egy bizonyos időpontban, hanem azt is megfigyeljük, miért és mikor él, milyen okokból változik avagy szűnik meg és adja át helyét egy újnak. A továbbhaladó idővel halad, alakul a kultúra is. Ez így volt a múltban is mindig, de még feltűnőbb ma, amikor mindig szélesebb alapon, egyre több kívülről származó befolyás minden társadalmi réteg tagjait mélyreható kultúraváltásra kényszeríti.

Tekintve, hogy szerencsés szerencsétlenségemben harminc éven keresztül, megszakítás nélkül egy háromnyelvű táj lakóinak kultúráját és kultúraváltását vizsgálhatam, lehetővé vált, hogy egy táj három nyelvcsoportjából három példával bemutathassam, mi és mely okból változott meg. Bemutatom a változást, de nem tudom megválaszolni, mi fogja az elmúlt helyét elfoglalni. Ennek megválaszolása a mai fiatal kutatógárda feladata lenne akkor, ha ők még az íróasztaltól függetlenül, szélesebb társadalmi horizonttal, hajlandók lesznek terepkutatást is végezni.

1. Népművészet és a Mura-vidéki fazekasok

A fazekasság árutermelés volt és a fazekasok iparosok, akik használati eszközöket állítottak elő. Ezen keresztül biztosították a maguk és családjuk megélhetését. Amikor egy technikai fejlődés eredményeként 1810 után a szabadtűzhely kiszorult a nagyvárosokból, helyüket a sparherd foglalta el, ennek következtében ennek a jelentős iparágak a helyzete megváltozott. Így pl. a hajdani Bécsben, a mai belvárosban, az összes főúri palotában 1830 körül még szabadtűzhely volt. 1970 körül egyetlen XVI. századi házban tizennégy szabadtűzhelyet találunk. Természete-

sen ekkor már nem voltak használatban, részben befalazták, részben egy az itteni polgári körökben is kialakult paraszti romantika részeseivé váltak. A XIX. század első harmadában Észak-Németországban egy új kéménytípust találtak fel, amelyik lehetővé tette a kályhacső ill. az egyes kémények használatát. Tekintve, hogy ebben az időben Ausztriában megkezdődött a gyáriparosodás, a jobbágyok szabadon mozoghattak, a városi lakosság száma hirtelen megnövekedett. A fa ugyanakkor áru lett, megdrágult, a szabad tűzhelyhez sok fát használtak fel. Bécs városában, de egész Ausztriában máig sem szüntették meg a tűzvédelmi hatóságok a szabad-tűzhely használatát, de anyagi okok és a lakáskultúra megváltozása következtében kiszorult az életformából.

A szabad-tűzhelyen itt is ugyanolyan fazekasárut használtak, mint amilyen a későbbi időkből paraszti területekről ismerünk. A fazekasok száma Bécs vonzáskörében feltűnően nagy volt. Ez érthető is, mert árujukat itt el tudták adni. Amikor egy olyan tűzhelyet kezdtek használni, amelyik gazdaságosabb volt a korábbinál, kénytelen volt a lakosság olyan főzőedényt használni, amelyiket nem oldalról, hanem alulról melegítettek. A korábbi fazekasáru ennél nem volt használható. Tíz-ötven éven belül a fazekasok száma itt mintegy 90 százalékkal csökkent. A többség felhagyott mesterségével, mások olyan vidékre vándoroltak, ahol az új kéményforma és evvel a sparherd, még ismeretlen maradt. A fazekasok egyre inkább a polgári települések hatásától mentes maradt, a kényszerkonzervatívizmusban élő paraszti közösségek részére termelt árujukból tudták magukat fenntartani. Így pl. a délnyugat-dunántúli fazekasok az első világháborúig árujukat az elzártabb alpesi vidékeken még jól el tudták adni. Ez egybeesik avval az idővel, amikor a mi szakmánk megszületett. A városokból kiszorult fazekas a paraszti kultúra „ősi” tagja lett. Ha szakmánk művelői gazdaságtörténettel mélyebben foglalkoznának, a fent említett folyamatot Európa minden táján megtalálnák.

Tekintve, hogy most nem a fazekasság történetének részletezését tekintem feladatnak, hanem egy, a városi divat hatására kialakult folklorizálódást szeretnék ismertetni, rátérek az ezzel kapcsolatos szakmai élményem leírására. Azokban az évtizedekben, amikor nem léphettem be a magyar állam területére, osztrák diákjaimmal az általam igen jól ismert Muravidékre veztettem tanulmányi kirándulásokat. Itt ekkor még egy, a múlt században megrekedt életforma uralkodott. Az akkor még túlnyomó többségben meglevő boronaházakban majdnem kivétel nélkül füstökonyha volt. A háztartásban szükséges főző- és folyadékartó edényeket a tájon belül élő fazekasok állították elő. Faluról falura kocsizva kínálták árujukat és legtöbbször nem pénzért, hanem paraszti termékért adták el. Ez így volt még 1967–70 között is. A hetvenes évek legelején Ausztria egyre több vendégmunkást hozott be. Ekkor a délburgenlandiak után a Mura-vidéki férfiak jártak át dolgozni. Ezen a vidéken máról holnapra fellendült a pénzforgalom, egyidejűleg megváltoztak az igények is. Megszűnt a táj gazdasági helyzetétől függő kényszer. Egy, a korábbi időkben elképzelhetetlen házépítési hullám indult meg. Az új házakban a szabad-tűzhely helyett a „sparherdet” használták. Ebben az időben fazekasaim még elmondták, hogy egy lebontott boronaház anyagából kétszer tudnak égetni és ez számukra igen előnyös. De az új házak száma egyre nőtt, a boronaházak kezdtek eltűnni és az új házakban a fazekastermékekre egyre kisebb lett az igény. A fazekasok először a főzőedények készítését szüntették be, majd két éven belül a más fazekastermékek helyét is gyári

áru foglalta el. A korábban mintegy tíz működő fazekasműhelyből hét éven belül csak kettő maradt fent, de ezek is a Ljubljana városi polgárság, ill. az ezeket kiszolgáló népművészeti intézmények részére dolgoztak. Ezek igen keveset fizettek.

1974-ben ismét erre a vidékre vezettem egy tanulmányi kirándulást és szokás szerint bementünk fazekasainkhoz is. Az első igencsak szűkszavúan közölte, hogy már nincs eladni valója. A másodikat pincéjében találtuk meg és – hangulatának megfelelően – közölte, miért mondtunk kollégájánál csődöt: hogy az is, ő is és a másik is dolgozik tovább, de nem adnak, nem adhatnak el semmit, mert „elkötelezték” magukat. Ez azt jelentette, hogy egy osztrák céggel szerződést kötöttek, csak ennek termelnek. Ők egyszer égettek. Ezt az „árut” Ausztriában díszítménnyel látták el, újra égették és mint „echte Volkskunst”-ként került eladásra akkor, amikor már a gazdasági jólét következtében az osztrák városokban a paraszti romantika üzletet jelentett. Jó fazekasom büszkén mutatta német nyelvű oklevelét, amelyben őt „népművésszé” léptették elő. Elmondta azt is, hogy ez jobb üzlet, mint Ljubljána-ba szállítani, mert ezek többet fizetnek.

Kapcsolataim, a fentiek ellenére sem szakadtak meg, továbbra is látogattam őket és így lehetővé vált a későbbi fejlődés megfigyelése. Mivel a boronaházakat szinte az utolsóig lebontották, két fazekasom fa helyett már elektromos kemencét használt. Tovább is a korábban meglévő edényformákat készítették. Közben szereztek az Ausztriában „megdíszített” termékeikből mintadarabokat. Amikor tájukon a kisparaszti életforma megszűnt, az önellátás helyét az üzlet foglalta el, ingázómunkás falvak alakultak ki, amelyekben az osztrák ipari munkásság életformája egyre erősebben mutatkozott meg. Ehhez tartozott a rossz minőségű, díszített kerámia is. Ennek következtében fazekasaink tovább csinálták az egyszer égetett árut külföldre, ugyanakkor díszítettet a kialakult helyi igények kielégítésére is. Egy folyamat, amely nyolc év alatt szemünk előtt alakult ki.

Húsz évvel később ismét ott járván, ugyanazt a fazekast már mindenki népművészesnek nevezte és díszítési motívumaik a helyiek tudatában „ősiek” lettek: „nálunk ez mindig ilyen volt!”.

A termelési viszonyok alakulása következtében lefolyt egy társadalmi változás és ezzel párhuzamosan átalakult a kistáj lakosságának kultúrája is.

2. Farsangtemetés Goberlingban

Az 1983-ban közreadott stináci, horvát nyelvű faluból gyűjtött elbeszélésanyagomhoz fűzött megjegyzéseknél megemlítettem, hogy ebben a faluban hiányoznak és már az egész XIX. század folyamán is hiányoztak azok a nyilvános szokások, amelyekben a fő feladat a katonakorba jutott férfiakra esett. Így pl. a farsangi szokások, beleértve a farsangi bált és a farsangtemetést is. Ennek oka egy, a XVIII. század végével dátumozható gazdasági változás volt. A falu – amelynek neve magyarul *Pásztorháza*, és ahol egyetlen településként a mai Dél-Burgenland területén, külterjes állattartás volt az élet alapja –, a Batthyányiaktól engedélyt kapott a szabad állatkereskedésre. Ez azt jelentette akkor, hogy a munkaképes férfiak, majdnem kivétel nélkül, egész évben úton voltak a Fekete-tenger és Nyugat-Európa között. Az egytől három holdig terjedő földecskét a serdülősorban levő fiúk, a már alig mun-

kaképes idős férfiak az asszonyok vezetésével dolgozták meg. Itt a családszervezet is anyagjü lett. Nemcsak a belsö munkarendszert szabták meg az asszonyok, hanem a falusi társadalom életét is. A falu szokásanyaga gazdag maradt, de ez csak a vallási és a családi étellel volt kapcsolatos.

A fentiek megemlítését bevezetésként szükségesnek tartom, mert jó példa arra, hogy a gazdasági élet változása mennyiben hat ki a társadalomra és befolyásolja a szokásanyagot is. Mivel farsangi időben a férfiak nem voltak otthon, azaz a nösülösorba került legények közössége hiányzott, hiányoztak a velük kapcsolatos szokások is.

A mai felsöőri járás minden községében megtaláltam a farsangtemetés nyomát, részben összezsugorodott maradványait is. A legidősebb korosztály tagjaitól megtudtam, hogy ez a szokás a két világháború között szünt meg, ill. szorult vissza. Ennek egyik oka az ebben az időben itt is igen hevesse váló vallási viszálykodás volt. E táj lakói a katolikus, az evangélikus és – Felsőörön – a kálmvinista felekezetek tagjai. A farsang rendjéhez tartozott, hogy kedden a legények „nyársalni” mentek, azaz az asszonyoktól tojást, füstölthúst kéregettek. A kapott tojás árából fedezték a farsangi zenészek bérét, a nyársra húzott húst pedig a hamvazószerdai farsangtemetéskor megették. Ez így ment évszázadokig, de most a felekezetek között kitért polémiák során a katolikus klérus tagjai felfigyeltek az eddig megtürt hamvazószerdai böjt megtörésére. A szöszéki tilalom nem sokat használt, a katolikus falvakban is temették a farsangot, de ezután már nem szerdán, hanem az ezt követő csütörtökön. Ez egy, az egyházi tilalmat megkerülő kísérlet volt, de nem vált be, nem maradt fent hosszabban. A böjt után a katolikus községek lakói már nem nagyon vettek részt a fiatalság akciójában. Alsóörön egy ideig még a tilalom ellenére is hamvazószerdán tartották ezt mindaddig, amíg verekedés során egy legényt agyon nem szúrtak. Ekkor léptek közbe az asszonyok és tulajdonították a tragikus eseményt Isten büntetésének. Ez önmagában nem sokat jelentett volna, de az anyák megtiltották leányaiknak a részvételt és lányok nélkül nem volt lehetséges a farsang eltemetése. Így aztán megmaradt minden farsangi szokás, de a temetés elmaradt.

Ugyanebben az időben az evangélikus egyház is kezdte tiltani ezt a szokást. Ez azt eredményezte, hogy a farsangtemetés csak néhány olyan evangélikus kisközségben maradt fent, ahol nem volt lelkipásztor. Legkiforrottabb formájában a Goberling nevü kis településen találtam meg. A falu férfiai évszázadok óta a közelben levö vas-, azbeszt- ill. antimonbányában dolgoztak. Az üzem vezetösége farsang idején bezárta a bányát, a legények szabadságot kaptak. Jó tíz éven keresztül évenként részt vettem magam is, az osztrák filmintézettel közremüködvé csináltam egy kétórás filmet is erröl. A részletes leírást talán egyszer késöbb közzlöm majd, mostani célomat követve a változást, majd az ezt követö teljes megszünést szeretném csak ismertetni.

A legények a bányában dolgoztak és a farsangot falujukban tartották. Ez így volt mindaddig, amíg 1970 körül a bányát nem zárták be. A legények nem találtak a közelben munkát és kivétel nélkül ingázómunkások lettek, akik csak a hét végén tértek vissza falujukba. A tájon kívüli gyárakban farsang idején is folyt a munka, a farsang rendezői nem térhettek haza. Ez egyik évröl a másikra történt. A község lakói a temetést úgy akarták továbbfolytatni, hogy 14–16 éves „legénykékre” bízták a megrendezést, ami aztán súlyos belsö konfliktusokat okozott. A falunak ugyan csak alig harminc háza volt, de nem a szám, hanem a „tartalom”, felülmúlta a fiatalok erejét. Kivétel nélkül minden házban kellett inniuk, és többségük már a negyedik.

ötödik háznál kidőlt a sorból. A következő évben még egyszer megkísérelték, de a farsangtemetés ismét botrányba fulladt. Ennek eredményeként a felnőttek, akik a temetés fennmaradását eddig erőltették, maguk tiltották azt be. Megszűnt a tyúkítés, a farsangi bál és a temetés is. Az átalakult gazdasági életformában nem volt már meg ennek a lehetősége. Néhány évig még hiányzott, emlegették.

Most, amikor mintegy húsz év után ismét a községben jártam, beszélgettem néhány hajdani rendezővel. Legnagyobb meglepetésemre ők sem tudták már részletesen azt leírni, amelynek annak idején még aktív tagjai voltak. Csak a számukra fontosnak tűnő, hajdani feladatukkal kapcsolatos töredékeket emlegették. Ugyanezt tapasztaltam azokban a községekben, amelyekben egy emberöltővel korábban szűnt meg a szokás. 1960 körül ezekben is csak töredékeket mondtak el a hajdani résztvevők. A mai tizennégy–tizenhat évesek közül egyetlen gyerek sem tudott erről semmit. Közben megváltozott a falu belső élete és az iskolák központosítása következtében a gyerekközösség, ill. a felnőttek és a gyerekek közötti kapcsolat, kommunikáció, és megnőtt a tömegkommunikáció, elsősorban a tv szerepe. Ez megint ahhoz vezetett, hogy a korábbi közös gyerekjátékok helyét a tv-ből szerzett élmények töltik ki. A gazdasági élet általános változása következtében a korábban „zárt” falu nyitottá vált, az aktív és az eseményeket átélő rendezők utódai a tömegkommunikációból „konzumálják” más közösségek folklorizált farsangi szokásanyagát.

Ezt igen világosan tudtam megfigyelni akkor, amikor egy korábbi leírásom alapján az osztrák tv részére, tizenöt évvel cikkem megjelenése után, az alsóöri „lucák”-ról egy filmet készítettek.

3. A lucázás

A lucázást 1961-ben csak Dél-Burgenlandban, a Pinka völgyében, néhány német, horvát és két magyar anyanyelvű faluban találtam meg. Kivétel nélkül megvolt még a táj uradalmi majorjaiban is. Mindenütt voltak kisebb helyi különbségek, de ez nem jelentett tartalmi változást. Lényege az volt, hogy pubertáskorban levő fiúk, egyik helyen estefelé, besötétedéskor, máshol korán reggel mentek a házakba és mondták el a háziasszonyi feladattal kapcsolatos termékenységvarázsló szövegüket. A cselekményben csak fiúk vehettek részt, erre szigorúan ügyeltek. (Egy alkalommal rábeszéltem egy kislányt, hogy ő is menjen a fiúkkal. Ez Alsóőrön történt. Hamarosan rájöttek és ezt a lucázócsoportot kikergették a házból. Másnap az asszonyok ugyancsak rámtámadtak, hogy mit tettem velük, most nem használ a lucanapi kívánság és elvész a tojáshasznuk, a lány ezt elrontotta.) Ekkor a lucázás még aktív hiedelem volt. 1961-ben ezek a települések még szegényparaszti életformában éltek, az önellátásból származott élelmiszer létalapot jelentett. A ház legénye és leánya képességeinek említése mellett kívánták a bort, a húst is, de legfontosabbnak a tojást tartották. Minden udvarban volt 20-30 tyúk és a háziasszony legtöbbször tojással fizetett a boltban.

Mivel e tájon évtizedeken át dolgoztam, meg tudtam figyelni, mikor és miért változott meg a lucázás jelentősége, illetve hogyan szűnt az meg. Ebben az állami törvényhozás, a munkaviszonyok megváltozása és gazdasági átalakulás jutott döntő szerephez.

Az új iskolatörvények eredményeként kiépítették a központi felsőtagozatos iskolákat. Ez azt eredményezte, hogy a 10–14 éves fiúkat korán reggel az iskolabusz Felsőörrre vitte. Ez volt a lucázó korosztály. Őrszigeten korán reggel, hat és nyolc óra körül járták a házakat. Az új törvény értelmében ezeknek éppen ezekben az órákban kellett falujukat elhagyni, nem mehettek lucázni. Szigeten nem történt az, mint a farsangi szokásoknál említett Goberlingon: a háziasszonyok nem kívántak átmeneti megoldást úgy, hogy kisgyerekek lucázzanak. Ez a szokás egyik évről a másikra megszűnt. Alsóőrön a lucázók estefelé jártak, így az új oktatási törvény itt nem okozott belső törést. Változatlanul megmaradt.

1964–66 között a férfiak többsége ingázó munkás lett. Segéd munkásként is biztosított pénzbevételezhez jutottak. A falutól távol eső munkahelyükről csak a hét végén tértek haza. A létalapjukat jelentő, szétaprózódott törpeparaszti földcsékiek megélhetésük szempontjából elvesztették jelentőségüket. Ebből csak annyit műveltek meg, hogy kenyérgabonájukat és a kukoricát megtermeljék. Néhány év után ez is visszaesett, a kenyérellátást teljes mértékben a pék vette át. Először csak csökkent, de hamarosan teljesen megszűnt a nagyállattartás. A paraszti udvar építményei elvesztették feladatukat, ezeket lebontották. A lelakott, nedves lakóházakat is „elbontották” és az új igényeknek megfelelő „munkásvillákat” építettek. A korábban létfontosságú konyhakert jelentősége csökkent, viszont megnőtt az újfajta virágokkal beültetett virágoskert „presztízsjelentősége”. Új lakáskultúra alakult ki, amelynél a korábbi gazdasági udvar megmaradt részét parkszerűen képezték ki. A mindenütt piszkot hátrahagyó tyúkokat itt nem túrték már meg. De nem is volt már rájuk szükség, a tojást megvehették a boltban. Ennek gazdasági jelentősége megszűnt és evvel párhuzamosan eltűnt a lucázás is.

Most itt Alsóört említettem meg, de ugyanezt történt a táj német és horvát nyelvű falvaiban is. A „hitt” hiedelemből, amelynek a mindennapok túlélésében néhány évvel korábban még jelentős szerepe volt, hiedelemmonda lett. A következő generáció tagjai még beszéltek róla. A mai fiatalok csak nevetnek a „régii öregek” hajdani „buta babonáján”. Ők a tyúkot, csirkét is csak kopasztva, mélyhűtve, a boltokból ismerik. 1992-ben a legidősebb korosztály tagjai közül, akik hajdan még lucáztak, senki sem tudta annak szövegét teljes egészében elmondani. Ez számomra nem volt meglepetés, mert éppen a harminc éven át végzett, három generáció kultúrájának kutatása során az állandó változás miatt sok hasonló élményem volt. (Erről a kérdésről majd egy külön dolgozatban szándékozom kimerítő adatokat közreadni.)

A fenti cselekményt általában lucázásnak, Luziengang-nak nevezték. Kivétel Alsóőr, ahol ezt „tiktok-luttok”-nak mondták. Itt már évszázadokkal korábban másképpen alakult az idetartozó szokásanyag. Amikor 1961-ben, Szigeten szerzett tapasztalataimból kiindulva, a lucázást kérdeztem, az volt a válasz, hogy itt nincsen ilyesmi; itt vannak „Lucák”, de azoknak ehhez semmi közük sincsen. Luca-napkor itt a „tiktek-luttok” mennek, a „lucák” viszont Borbála-nap estjén mennek a házakba és ezen az éjjel „vadulnak”.

A két jeles napot átélve, sikerült e kérdést megoldani. A „tiktek-luttok” azonos a lucázásnak nevezett termékenységvarázsló eljárással. A fiúgyerekek lopott szalmával ketten-hárman mennek, a konyhaajtó előtt erre rátérdeltek és elmondják a magyar néprajzban általánosan ismert kívánságaikat. Ez itt is a háziasszonnyal kapcsolatos.

Ez idő alatt egyetlen férfi sem lép be a konyhába. A „lucák”, akikkel csak ebben a községben találkoztam, a gyerekek és a házasság sorban levő fiatalok közé tartoznak. Alkonyattájban fehérbe öltözött gyerekek, fiúk és lányok, leginkább még elemiskolások kelnek útra. Arcukat fehér fátlyallal takarják el, hogy senki ne ismerhesse meg őket. Kezükben egy főzőkanál és csuklójukon egy kis fehér rongytársoly lóg. Csak oda mennek, ahol a házban kisgyerek van. Bekopogtatnak, ha az ajtót kinyitják szó nélkül lépnek be és az anyák jelenlétében az ott levő gyerekeknek korábban szárított gyümölcsöt, később cukrot adtak. Ha valaki kíváncsiskodva kilétüket meg akarta tudni, avagy fátlyolukat felemelni, annak főzőkanalukkal a kezére ütöttek. Mindig szó nélkül távoztak. (Hasonlót írt le Dömötör Tekla a nyugat-dunántúli horvát nyelvű falvakból. Burgenlandban ez nem tartozott a horvát nyelvcsoporthoz, de a némethez és a többi magyarhoz sem.) Az esti harangszó felhangzásakor befejezték útjukat.

Ugyanezen a napon, de késő este, 9-10 óra körül keltek útra a „luca-nacák”, akik az egész éjszaka folyamán „dögösködtek”. (Ez a szó az alsóőri nyelvben gyerekeknel fegyelmetlen rosszkodást, felnőtteknél gyakran gorombaságba átmenő bántalmazást jelent.) Házasság sorban levő fiatalok, legények, lányok egyaránt mennek négy-öt személyből álló csoportokban. A lányok férfi, a legények női ruhába öltöznek be, arcukat szintén fátlyallal takarják el. Kezükben gyakran jókora husángot, ritkán főzőkanalat hordanak. Szintén szó nélkül, szerükön, szegükön belül járnak az úton és akit ott elfognak, azt megkínozzák. A nők és férfiak nemi szerveit gorombán tapogatják, ha részegembert csípnek el, még meztelenre is levetkőztetik.

Ezen az estén igyekszik minden gazda a kapuját bezárni. Ha ezt elmulasztotta, a lucák bemennek az udvarba, mindent felborogatnak, a szekeret szétszedik, sok esetben ezt a háztetőre rakták fel és trágyával rakták meg. Ezt csak akkor ítélik el, ha a bezárt kapu ellenére, a kerítésen keresztül hatolnak be. Ezt a „dögösködést” a falu lakói nem ítélik el, ezt az éjszakát a fiatalok szabad éjszakájának tekintik ill. tekintették, mert a szűkre szabott leírásban használt jelenidő kb. az 1970-es évekig volt érvényes. Ezt követően a helyzet lényegesen megváltozott. Ennek oka is a goberlingi folyamattal azonos.

A „luca-nacák” – mint említettem –, a házasság sorban levők voltak. Többségük legényekből állt, a lányok száma mintegy negyedrészt tett ki. Ezek a fiatal férfiak kivétel nélkül a falun kívül vállaltak munkát, többségük heti ingázó lett. Ez azt jelenti, hogy ezen a napon nem lehettek otthon. Lányok egyedül nem mehettek és fiúkat nem túrt meg a közösség. Az éjszakai „dögösködés” egyik évről a másikra megszűnt. Ma már csak a hajdani résztvevők mint fiatalkori élményt emlegetik, de a harmincévesek semmit sem tudnak róla.

Számomra különösen érdekes a gyerek lucákkal, azaz a fehérbe öltözött gyerekekkel kapcsolatos élmény. Az anyagi okokból kényszerkonzervatív életformában élő faluban ezek nemcsak cukrot osztogattak, hanem a háziasszonyoktól legtöbbször pénzt kaptak, amely a gyerekek szülei számára segítséget jelentett. Amikor az ingázó életforma itt is biztos anyagi létet eredményezett, a szülők tiltották meg, hogy kisgyerekeik „lucák” legyenek, mondván: „ne menjenek koldulni!” 1975-ben már csak 4-5 gyerek látogatta a házakat, korábban 30-40. 1976-ban még kettő, 1980-ban már senki.

Erről a szokásról korábban már az osztrák rádió adásaiban és nyomtatott közleményekben is hírt adtam. 1989-ben az osztrák tv egyik munkatársa felkeresett,

hogy december folyamán az éjszakai rémalakokról egy néprajzi filmet szándékozik forgatni és ebben legyenek segítségére, mert a lucákat tartja ezek közül a legfontosabbnak. Közöltem vele, hogy ezek ugyan nem „rémalakok”, de egyébként is hiába keresi őket, a szokás teljesen megszűnt. Amint nemcsak az osztrák tv-ben szokás, válaszolta, ő ezt most majd, mint hagyományápoló feléleszti. A népi kultúrát ápolni kell. A több mint egy évtizeddel korábban megjelent cikkemmel a zsebében el is ment Alsóorra, beszélt a plébánossal, az iskolaigazgatóval, aminek eredményeként közösen elhatározták, hogy a falu hírének érdekében majd néhány gyereket „beöltöztetnek”. Szakmai kíváncsiságból én is elmentem Luca-napján, hogy megnézzem, milyen eredményt ér el a hagyományfelújító kísérlet.

A halottat nehéz visszahozni a temetőből és ha ezt mégis megteszik, igencsak másként néz ki. Így történt ez itt is. Az iskolaigazgató nagy nehezen rávett néhány fiút, hogy „öltözzenek be”. Ő és a gyerekek szülei is tudták, milyen ruhát hordtak „hajdan” a „lucák”. Így ezt a kérdést megoldották, senki sem mondta meg azonban, hogy ezek mit csináltak. Mint már feljebb említettem, a gyerek lucák, fiúk és lányok, fehér ruhájuknál arcukat is fátyollal takarták el és a házban soha egy szót sem lehetett tőlük hallani. Csöndes, hallgatag, szerény ajándékhozók voltak. Ezt most a bemutatásra vállalkozók már nem tudták, de a tv rendezője sem volt ilyesmire kíváncsi; ő éjszakai rémeket akart bemutatni, ami sikerült is. Amikor az idősebb falubeliek tiltakozó megjegyzéseket tettek, kivonult a gyerekekkel és a kameraszeméllyel a falu melletti domboldalra, égő fáklyát nyomott a lucák kezébe, egymás ellen kergette őket, így aztán az, amit az osztrák tv mint ősi burgenlandi magyar szokást hozott, lényegében tartalom nélküli vad örvöngés lett. Amikor az adás után a község néhány vezető emberével erről beszéltem, nem értettek egyet velem. Az általános válasz az volt, hogy nem az számít, hogy ez hajdanában ilyen volt-e, fontos az, hogy az egész ország látta Alsóört. Hajdani adatközlőim, középkorú ismerőseim ezt másként tekintették. Szerintük a tv szegyenbe hozta a falut, becsapták az embereket, ami egyszer volt, volt és ami van, az van – hagyják a voltat nyugton.

Kénytelen voltam igazat adni nekik! A haladó hagyományok nem azonosak az életformából kihaladt, annak elmúlt történetéhez tartozó mesterséges hagyományozkodással. Tudomásul kell vennünk, hogy az elmúlt évszázadok nagy társadalmi és gazdasági változása során a korábbi paraszti életforma eltűnt. A tömegkommunikáció beszűkítette a belső kommunikáció jelentőségét, új társadalmi rétegződés jött létre és a munkaviszony alakulása egy más, eddig ismeretlen szellemi hozzáállást alakított ki, amelyben a régi számára igen kevés hely maradt. Ez elsősorban arra a szokásanyagra vonatkozik, amelyik a korábbi zárt, kisparaszti falu termeléssel kapcsolatos közös érdekével állt kapcsolatban. Amire nincsen szükség, az törvénytörően meghal. Minden generációt követ egy újabb és az mindig más lesz, mint az előző volt. Mi hajlamosak vagyunk jelenünkben az elmúltat kutatni és elfelejtkezünk arról, hogy ami szemünk előtt változik, az a jövő érdekeit szolgálja. Én a haladó hagyományok vizsgálata során ezeknek a generációk során megfigyelhető, leírható alakulását tekintem egyik legfőbb feladatunknak és ez számomra a történelem, a történettudomány egyik szerves része. Ne hanyagoljuk el a múltat, de vegyük figyelembe azt a jelent, amelyben a jövő kiépülőben van.

RONTÁSFORMÁK ARANYOSSZÉKEN

A gyógyító román pap

1. Bevezető

Az itt közölt szöveg az idén írott szakdolgozatomnak egy átszerkesztett része (a dolgozat címe: *Hétköznapi betegségszemlélet*, irányító tanár: Keszeg Vilmos).¹ A dolgozat három nagyobb rész tanulmányra épül, melyek az igézésről, ijedtségről és a rontásról, valamint gyógyításukról szólnak. Alapjukat aranyosszéki gyűjtéseim képezik, de összehasonlítási alapul felhasználtam még sok más gyűjtést. Sűrítés céljából e közlésből elhagytam a gyűjtéseket és a rájuk vonatkozó jegyzeteket. Tájékoztatóul mellékeltem a dolgozat bibliográfiáját.

Az igézést, ijedtséget és rontást azért választottam vizsgálatom tárgyául, mert jórészt ismeretlen, avagy titokzatos eredetű betegségeket jelölnek, melyek gyógyításában nagy szerep jut a mágiának. Tulajdonképpen arra voltam kíváncsi, hogy az ember állapotváltozásait hogyan befolyásolja hite és tudása (=hiedelme), s hogy hogyan sodorja a veszélyhelyzet az emberi irracionális megoldások felé. Gyűjtéseim során nem csupán arról szereztem tudomást, hogy hogyan gyógyították hagyományosan az igézéssel, ijedtséggel és rontással járó betegségeket, hanem azt is megtudhattam, hogy miért nem orvoshoz fordulnak ezekkel a problémákkal. A titokzatosnak tűnő, orvosilag ilyen formában le nem írt és el nem fogadott betegségek egy egészen más világnéprész, amely látásmódjának megfelelően egy másfajta szimbólumrendszeren belül írja le, és ennek megfelelően gyógyítja őket.

Az általam vizsgált betegségek jórészt lelki eredetűek, iterszónális kapcsolatok „termékei”. Archaikus gyógy módjaikat föl lehet fogni a pszichoterápia analógiáiként, mert hasonló természetűek, és ugyanazt a funkciót képesek voltak betölteni (vö. Kunt, 1992). Az emberek természetes betegségszemlélete, úgy tűnik, tökéletes összhangban van a pszichoszomatikus betegségszférfogással (vö. Oláh, 1986), mely azt feltételezi, hogy test és lélek bajai egymással összefüggnek, s hogy lelki/tudati bántalom generálhat testi bajt (és fordítva). A gyógyításnak pedig az egyedi esetet és az egész embert kell megcéloznia, amire a népi gyógyító igen jó példa.

¹ Ez a szöveg elhangzott előadás formájában 1995. október 17-én a Néprajzi Múzeumban (az Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslás Szakosztálya és a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának közös ülészakán).

2. Rontásformák aranyosszéki falvakban (Szentmihály, Várfalva)

A rontás fogalma legáltalánosabb értelmében az ember/állat/növény egészsége, integritása ellen elkövetett szándékos mágikus cselekedetet fed. A számbavehető rontásfajták két csoportba oszthatók a célpont és a szándék szerint: egy bizonyos ember, embercsoport, állat vagy növény stb., illetve meghatározatlan célpontú, „továbbadott” rontás, amely bárkire/bármire szállhat.

A rontás dolgok, élőlények *lényege ellen* tör: az embert, állatot egészségétől vagy termékenységétől, a növényt termésétől, hasznától fosztja meg. A *rossz* kútfőjeként, elkövetőjeként a mindenkori boszorkány, kuruzsló stb. volt számontartva, akinek akcióköréhez az emberi képzetek szerint hozzátartozott a *fekete mágia* gyakorlása. Bár az előző fejezetek témáját képező ígézt, sőt ijedtséget is fel lehet fogni rontásként (a népi képzetek szerint mindenképp), sőt minden betegséget lehet ekként értelmezni, most csupán azokat a módozatokat tekintem át, amelyek Szentmihályon és tapasztalatom szerint vidékünkön *a rontás egy szűkebb értelmezésén* belül koherenciát mutatnak.

A kategorizálásra felhasznált fogalmak között előfordulnak jelentésbeli átfedések. Elhatárolásukat a leggyakrabban előforduló jelentések alapján végeztem.

Rontásformák

2.1. Betegség elhárítása, elhagyása

Célpontját tekintve nem egy bizonyos emberre irányul, és nem is rejt rosszindulatot. Az életösztön hatáskörébe tartozó gesztus, mely az egészség védelméért tesz „tisztogató” szolgálatot, a rontást a világnak (kozmosznak) vagy valamely elemének adja tovább. Az ilyen gyógymódok közé tartozhat *bármilyen betegséget tárgyra, anyagra ragasztó módszer*; például a szemölcs elhagyása a keresztúton² vagy a nyelvre nőtt falat elküldése³. Az ilyen módszereket alkalmazó ember számára egyedül az a fontos, hogy a betegségtől megmeneküljön. A „befogadó” fél, aki egy véletlen érintés folytán átveszi, vagy akire a levegőből ráragad, ismeretlen volta miatt közömbös számára.

A betegség elhagyásában álló gyógymódok az átviteli mágia képzetén alapulnak. Pszichoterápiás hatásuk van. A rítus elvégzése és az eredményességbe vetett hit kedvez a gyógyulást megelőző önszugesztiónak.

2.2. Az átok általi rontás

Ide tartozik tulajdonképpen minden kiejtett átok. Ezeknek a szómágián alapuló megnyilatkozásoknak káros hatásuk lehet az ember pszichikai állapotára, mint a

² A szemölcshez dörzsölt pénzérmét megköpdösve az ember hátrafelé elhajtja a keresztúton, utána nem néz hátra.

³ „Falat nőtt a nyelvemre, pü-pü, ragadjon a papné seggire.” A falat köpés által távolodik el a ráolvasás mondása közben.

rosszindulat, rosszindulatú kívánság kifejezőinek. Egészen súlyos esetben, például ha anya/szülő átkozza meg gyermekét, az „átok megfogja” azt, akire irányul: lelkében ugyanis az erős érzelmi kötődés miatt mély nyomot hagynak a gonosz szavak – el odáig, hogy szomatikus elváltozásokat is okozhat a lelki megrendülés (pszichoszomatikus betegség).

2.3.

A vidéken ismert rontó eljárások négy csoportba oszthatóak; ezek közül a negyedik a *szelmi varázslás*, amellyel most nem foglalkozom. A másik hárommal kapcsolatban felmerül egy terminológiai probléma: bár tulajdonképpen különféle eljárások, mindháromra használják a *csináltatás* kifejezést, amely a román „făcătură” (csináltatás, csinálmány) szóval függ össze, és a *halottal való megcsináltatás* jelenségét fedi. Ezért úgy döntöttem, hogy az ismertetés megkönnyítése végett csupán erre a rontásformára alkalmazom a csináltatás kifejezést, a másik kettőt pedig azokkal a fogalmakkal jelölöm, amelyek velük kapcsolatban a leggyakrabban előfordulnak: a *boszkonyálással* és *ráböjtöléssel*.

2.3.1. A boszkonyálás⁴: rontó tárgyak, anyagok egyvelegéből készített csomag vagy csupán egyfajta anyag, tárgy általi rontás.⁵ A szándék ebben az esetben egy jól meghatározott személy ellen irányul, ezért a *csinálmányt* olyan helyre teszik, ahol a személy igen nagy valószínűséggel megfordul. A rontás a csinálmány érintése útján érvényesül (érintkezésen alapuló átviteli mágia).

A cél legtöbbször egyfajta szubtilis egészségrontás, amely az életerő, az általános egészségi állapot megromlása. A megrontandó személy általában észreveszi, ha valamilyen módon megérinti a csinálmányt, tehát az ellene irányuló szándéknak tudatába kerül. Ha sikerül a csomag belsejében lévő dolgokkal való érintkezést elkerülni, s a csomagot égetés útján megsemmisíteni, megmenekül a rontástól. Ellenkező esetben pszichésen determinált lesz a szándék tudata által a betegségre: az elfogadott képzet elősegíti a *pszichoszomatikus* betegségek kialakulását. A boszkonyálás legrelevánsabb dimenziója a szociális szféra. Jól meghatározott emberi vagy családi viszonyok keretében történik, ellenséges érzületek, ártó, negatív gondolatok képviselője.

2.3.2. A csináltatás: szélsőséges rontó cselekedet: valamely személy tartozékának⁶ temetés esetén a sirbadobásával vagy a koporsóba helyezésével történik. A rontás alapjául az érintkezésen alapuló mágia „pars pro toto” típusa szolgál. Kimenetele halálos lehet, ha a megrontott személy nem fordul egy a megrontónál erősebb hatalmú emberhez, s ha esetleges aktivizálódó büntudata folytán a rontás folyamatában

4 Vö. a román a bosconi „ráolvas, megigéz” jelentésű ige. A jelenséghez tartozó ráolvasást nem gyűjtöttem.

5 A rontó tárgy/anyag lehet emberi haj, szőr, köröm, ürülék stb.

6 Felhasználható haj, köröm, szőr vagy ruhadarab, „pöszlék” a ruháról.

„együtt érvényesülhet félelme, szorongása, és a gondolaterő, a szuggesztió hatalma” (Oláh, 1986. 142). A csináltatás általában *kuruzslóasszony*⁷ segítségével történik valaki kívánságára. A tettet a megrontandó iránti ellenséges érzület motiválja, esetleg valamilyen valós vagy vélt bűn miatti bosszúvágy. Feloldója ugyancsak kuruzslóasszony, esetleg különösen nagy erejű *román pap* lehet. Az általam ismert esetekben többször előfordul, hogy a román pap elutasítja a megcsináltatott személyt, mondván, hogy a csináltató nála nagyobb erejű személy, avagy csupán maga a megrontó oldhatja fel, esetleg egy másik kuruzslóasszony.

A halottal való megcsináltatás románul használatos *ráolvasószövege*: „Atuncea să se desprindă făcătura de pe tine, cînd o să învie mortu”. (Akkor oldódj fel a csináltatás alól, amikor ez a halott feltámad.) Magyar nyelvű *ráolvasószöveget* nem ismerek.

2.3.3. *A rábőjtölés*: ugyanolyan végzetes célzatú rontó eljárás, mint az előbbi, csupán módszerében különbözik. *Szerződészerű*: a rontani akaró ember bőjtöt fogad (lemond az élelem élvezetéről) a hét bizonyos napjain (kedden és pénteken), s cserében elvárja a „másik féltől”, hogy teljesítse kívánságát: száradjon le a lábáról, pusztuljon el valaki, vagy éppenséggel ne tudjon meghalni, ha nagyon öreg⁸. Az amúgy sem felebaráti szerződés perverzítése: az a bizonyos „másik fél”, akivel kötődik, maga az Isten. A bőjt általában több hétig tart (6–7–9 hét), és a kijelölt napokon az elszánt ember nem eszik semmit vagy csupán bizonyos óra után „bőjtötset”. A bőjtöt nyomatékosabba teheti, ha nem dolgozik egész nap, és pl. térdepelve imádkozik. A fogadott bőjtjét az ilyen ember meg kell hogy tartsa, mert félbeszakítása reánézve nagyon veszélyes lehet. Másrészt ha egy büntelen emberre bőjtöl igazságtalanul, a bőjt „visszafordul” rá: a kívánt hatás rajta teljesedik be.

A rábőjtölés módszerének szellemi vezetője a közvélemény⁹ szerint a *román pap*. Ő szabja meg a bőjt menetét, időtartamát, és a kijelölt napokon együtt imádkozik a „kliensével”, valamint misét („szluzsbát” – román „slujbă” szóból) tart kívánsága teljesüléseért. A rábőjtölésnek lehet igazságszolgáltató szerepe is (Oláh, 1986. 142). A bűnös személy az ellene indított bőjtről tudomást szerezhet, vagy egészségi állapotának hirtelen romlása folytán bőjtre kezd gyanakodni (egy jól meghatározott személy bőjtjére). Ezért elmegy hozzá, bevallja bűnét és bocsánatot kér. A kapcsolat valamilyen módon rendeződik, a bőjt pedig félbeszakad. Az ilyen esetek pozitív kimenetelű változatai a bőjtölésnek.

Az emberi életre törő rontások esetében azonban a bőjt funkciója visszajára fordul. A fekete misék árnyékában tenyésző cselekedetekben nyoma sincs az üdvösséget és egészséget karbantartó szándéknak. A vallás eszközei egy ördögi folyamatban használódnak fel, a pap nimbusza degradálódik. Bár segítőkészségét általában jogosnak vélik, mert – úgy mond – a bűn megtorlásában segít, tulajdonképpen egy erkölcs-

7 Kuruzslóasszony. Szentmihályon a boszorkány szinonimájaként használt kifejezés.

8 Itt is az illető személy lényegi tulajdonsága ellen irányul a rontás, ugyanis ebben a világképben az idős korhoz pozitív értéként társul a „szép”, nyugodt halál képzete. Ezt meggátolni éppen olyan negatív cselekedet, mint a fiatal személy életére törni, vagy temetésétől megfosztani a növényeket, hasznától a tehenet.

9 Néphitnek is mondhatnám. Ieszőgezve, hogy a *nép* fogalma alatt nem parasztságot értek, hanem emberek összességét, jelen esetben a Szentmihályon és környékén élőket.

telen cselekedetben és egy közösségromboló folyamatban vesz részt. Fontos megjegyezni továbbá, hogy szluzsbáiért pénzt fogad el az emberektől, és nem is keveset.

Elterjedt jelenség, hogy a rontásról általában, főleg a súlyosabb kimenetelűekről, úgy beszélnek, mint amelyet csupán a *románok* gyakorolnak. Azt hiszem, egyáltalán nem arról van szó, hogy ez tényleg igaz, ezek csupán az előbb említett gátlás miatt fennálló elhárító mechanizmusok, amelyek együtt élő etnikumok vagy egymáshoz közel élő népcsoportok esetében mindig működésbe lendülnek. A kényelmetlen, kellemetlen, bűnös dolgokat mindig a másik nemzetiségű, a *másik csoportbeli* csinálja. Hogy mennyire nem vehetők komolyan az ilyen megjegyzések, azt maga a kijelentő személy bizonyítja legjobban, amikor néhány perc múlva ő maga mesél el egy olyan rontásetetet, amit két magyar asszony eszközölt ellene és testvérei ellen.

3. A gyógyító román pap

A román pap fogalma ezen a vidéken¹⁰ olyan ortodox papot jelöl, aki gyógyítással és más mágikus jellegű tevékenységgel foglalkozik. A továbbiakban az ilyen értelemben vett román papról beszélek, különös tekintettel fehérmágusi tevékenységére, amely a gyógyítást is magában foglalja. Az ortodox papok összességét tekintve a köztudatban az él, hogy nagyon sokan folytatnak mágikus jellegű tevékenységet, közülük legtöbbször egyaránt foglalkoznak fehér és fekete mágiával. Jó gyógyítónak tartott román pap azonban kevés van, vidékenként egy-kettő.

A román papnak létezik az egyház keretein kívül eső szerepköre is: a *mágusé*. Hogy hogyan alakult ki ez az állapot, számomra ismeretlen. Ezzel kapcsolatos szakirodalmat nem találtam, amely a jelenséget megmagyarázná. Ezenkívül teológiai szempontból sem tudom egyelőre megközelíteni a problémát, nem tudom, milyen viszonyban van az ortodox vallással például a román pap fekete mágusi tevékenysége. Ennek ellentétese, a fehér mágusi termékenységvárászlás, gyógyítás valószínűleg harmonizál a vallásos nézetekkel. Gondolatmenetem szempontjából a legüdvösebb, ha a román pap *gyógyítói funkcióját* vizsgálom meg azok alapján, amit különböző román papokkal kapcsolatban a gyógyulás reményében hozzájuk fordulóktól hallottam. Meggyőződésem, hogy az emberek gyógyítójukra való emlékezésében a betegségről és gyógyulásról szóló történeteikben tetten érhető a *román pap gyógyítói tevékenységének lényege*.

A gyógyító román pap esetében két igen fontos szociális szerep tevődik egymásra: a papé és a gyógyítóé. Mindkettő kiemelt jelentőségű a hagyományos környezetben (de ma is: pap-orvos), az ember életének olyan fontos meghatározói kapcsolódnak a paphoz és a gyógyítóhoz, mint a földi és égi üdvösség (a keresztény vallások vilásképe szerint), valamint az egészség. A két szerep ilyenfajta egymáratevődésének *ősképe* a keresztény ember számára Jézus, aki ideális lelki gondviselői tevékenysége mellett a testi bajok orvoslásában is csodaeredményeket ért el. A róla szóló elbeszélések az emberi lét megjavítójának (Meváltó) ideális képét vetítik eléink. Tulajdonképpen pszichoszomatikus gyógyítóként is felfogható, hiszen egyaránt

¹⁰ Mezőségen is. Lásd: *Keszeg*, 1994. 40.

törődik a test és lélek bajaival (a testével, hogy a lélek fölszabadulhasson). Sőt: a lélek gondozását fontosabbnak tartja, oly kiemelkedetten foglalkoztatja, hogy az már figyelmeztető értékű lehet arra nézve, hogy a test bajai lelki fennhatóság alatt állnak.

Az Isten szolgájaként felfogott papnak a nép képzeteiben tehát megvan a gyógyító előképe. Ezenkívül az ember általában Istenhez (istenekhez, természetfeletti erőkhöz) fordul először betegsége esetén (fohásszal, imával, reménnyel, hittel). Természetes módon következhet ebből a beidegződött hagyományból, hogy az ember betegségével a román paphoz fordul. Teszi ezt azért, mert a román papnak kialakult az ilyen tevékenységet befogadó *szerepköre*. A *kommendálás*¹¹ folytán ez népszerűsödik és bizonyos fajta problémákkal, melyeket gyógyítandó betegségeként fognak fel, hozzá fordulnak az emberek. Ilyen problémák: a *csináltatás* és a népi terminológia szerint *ijedtségként* felfogott halott szellemétől való félelem, halottól való megijedés és *frász* (nyavalyatörés ijedtség miatt).¹²

A magyar emberek román paphoz való fordulása ilyen problémák esetén azon túl, hogy valószínűleg román szomszédaiktól vették át mint „szokást”, azzal is összefügghet, hogy a magyar nép mindenkor különös képességekkel megáldott gyógyítóival a román pap képességei és cselekvései (így szerepköre is) strukturális hasonlóságot mutatnak.

A sámán a természetfölötti erők és az emberek között közvetített, a szellemek világával kommunikált, gyógyított, szociális problémákat is elsimított. A román pap ugyanezeket a funkciókat tölti be, hiszen az eleve szükségszerű papi tevékenysége mellett olyan gyógyító tevékenységet folytat, amely a halottal, a szellemvilággal kapcsolatos félelmeket anihilál, valamint rontást gyógyít: az ember pszichés higiéniájának fenntartásában segít, megszabadítva őt interperszonális hatóerők negatívumaitól, káros energiáitól. Egyszóval: pszichoterápiát végez. A pszichoterápia ősi formái is természetesen ugyanolyan kórokra és ugyanolyan úton hatottak, mint a maiak, csupán más eszközökkel, más formában (a pszichoterápia ősi módzatainak eszköz-táráról lásd: *Oláh*, 1986. 179).

A sámánnak az említett kontextuson belül későbbi párhuzama a gyógyítóember/gyógyítóasszony, aki gyakran látó is egyben (halottlátó, jövőbelátó). Hasonlóképpen a boszorkány rendelkezik ugyanezekkel a képességekkel, „kiegészítve” őket a fekete mágia módszereinek ismeretével, és (a közvélemény szerint) gyakorlatával. Eme kiegészítő szerep folytán a román pap legközelebb a népi képzetekbeli boszorkányhoz áll, akinek sok más tevékenysége mellett igen fontos szerep jut az emberek/állatok gyógyításában, pontosan mágikus jellegű tudása folytán. Ha arra gondolunk, hogy a rontani tudó boszorkány rendelkezett mindig azzal a képességgel, hogy fel is oldja a rontást, talán még rokonabbnak tűnik szerepe a román papnak tulajdonítottnal, aki szintén rontani és gyógyítani, kötni és oldani képes. Birtokában van a tudásnak, mely által természetfölötti erőket használhat (szabad akarata szerint), ennek tulajdonítható hatalma (kényszerítő hatalom¹³). Ez a hatalom kiegészítődik Isten-

11 A papot ajánló megbízható emberek véleménye, amikre alapozhat a beteg. *Oláh Andor* fogalma (1986. 179).

12 Felsorolásomban a kór-megjelölés a népi terminológiát követi.

13 Vö. *Grynaeus* (1990. 470) – parafrázis (Secord-Backman), a hatalmi formákról a szociálpszichológia szerint.

szolgai vagy ördög-cimborai mivoltának erejével, attól függően, hogy mágusi tevékenysége fehér vagy fekete. Tapasztalatom szerint azok a román papok, akik rontással és más kétes erkölcsű cselekedetekkel foglalkoznak (fekete mise) nem a „legnagyobb erejű”-nek tartott papok. Az igazán nagy erejű, valódi gyógyítók mentesek az ilyen szerepkörtől, így a személyiségükről alkotott kép szentséggel telítődik.

A kiemelkedő képességű (annak tartott) román papnak tulajdonított természetfeletti erők közé a termékenység- és egészségvarázsló képességen kívül a jövőbelátás és a telepatikus adottság is hozzátartozik. A szolgálaton (szluzsba) és imádkozáson kívül, amit az őt felkereső személy kívánságára, annak gyógyulása érdekében tesz, általában azt tartják, hogy már előre tudja, hogy ki fogja felkeresni, valamint információkkal rendelkezik magáról a személyről és problémáiról. Nemeszser jóslásba is bocsátkozik a személy jövőjét illetően. Mindezen képességeiről az emberek élménybeszámolói olyan állandó kifejezésbeli fordulatok révén tudósítanak, hogy önkéntelenül is felmerül a kérdés: vajon mi az az elmesélésből, ami valóban megtörtént, valamint mi az, ami utólagos értelmezés, újragondolás során a meglévő minták szerint ráépül az előre megszerzett információra (mások elbeszélései), ami arról szól, hogy a román pap már előre tudni fogja, hogy... stb. Akár egy jósnő kijelentéseit, a román papéit is utólag értelmezi az ember, az ottlét pillanataiban az izgalom, esetleg a döbbenet ereje fogva tartja. A hatás szempontjából végülis szinte mindegy, hogy mi történik.

Az előbbieket alapján a román pap hatásának másik fontos tényezője merül fel, tulajdonképpen az alapvető, amire az összes szerepe épül: a *személyisége*. Hiszen egyáltalán nem közömbös az emberi anyag, ami adott alkalom adtán akcionál, s aminek tulajdonítani lehet és tulajdonítanak is a valón túl is képességeket és hatásokat. A gyógyító személyisége mindig alapvető tényező volt szerepkörének kialakulásában (vö. gyógyítóasszony, orvos is). Ennek a személyiségnek egyik alapvető és (emlékezőkéségek által) hangsúlyozott tényezője a nyugalom, kiegyensúlyozottság, jóindulat, önzetlen áldozatkészség, becsületesség, empatikus (beleérző) képesség, és jól képzettség, tudás.

A román pap nem mitikus alak, nem „hiedelemlény” a népi képzetekben. Természetfölötti erejével együtt is valóságos, földi ember, akihez fordulni lehet, s akinek szolgálatait (ha csak szimbolikusan is) meg lehet fizetni. Nem mitikus, de misztikus, rejtett, titkos tudás birtokosa, legalábbis a közvéleményben ekként él, ezt az eddig leírtak is bizonyítják.

Gyógyítói funkcióköre a következőképpen foglalható össze: 1. rontás, átok, csináltatás alóli feloldás; 2. szelleműzés; 3. frász, ijedtség gyógyítása.

Ezek közül talán a *szelleműzés* az, ami manapság leginkább a papi szolgálat célját képezheti. Ilyen értelemben a román pap úgy jelenik meg, mint az evilág és másvilág közti kapu őre, aki hatalommal rendelkezik a rakoncátlan, erőszakos-szadista, gonosz stb. szellemek visszafogására. A rontások (főleg csináltatás) alóli feloldás nem ilyen egyértelműen tartozik a pap hatáskörébe. A csináltatás leggyakrabban kuruzslóasszony által kivitelezett akció, így feloldására is ő a legkompetensebb azon általános népi képzet szerint, hogy aki megrontotta, az gyógyíthatja meg leginkább az embert. Így rontás gyanúja esetén az emberek egyaránt fordulnak paphoz vagy kuruzslóhoz attól függően, hogy a szóban forgó (gyanított) rontó az elérhető román papnál nagyobb vagy kisebb „erejű”.

A terápia általában a következőképpen épül fel:

1. *Kapcsolatteremtés*: telepitikus képességekről, fensőbb erőkről való bizonygatótétel, valamint a személyiség összhatása alatt a beteg foglyul ejtődik. Bizalma el van nyerve, és miután állapotával és beteg státusával ez együttjár, alárendeli/aláveti magát a gyógyító hatalomnak és erőnek. A pap részéről megtörtént a *captatio benevolentiae*, ennek a lépésnek előzményét képezte mindaz az előzetes tudás és előítélet, amit a beteg a kommandálótól hallott. A további együttműködés (terápia) az így kialakult kapcsolatra épül.

2. *Exploráció*: A pap elbeszélget a beteggel (vagy családtagjával¹⁴), ez a mozzanat pszichoanalízisként is felfogható. Így szerzi meg a szükséges információt a beteg állapotáról, betegsége feltételezett okairól, családi és közösségi viszonyairól. A kapott információk alapján nem csupán a betegség természetéről tud meg részleteket, de azt is megtudja, hogy mi hiányzik a beteg életéből, s élete harmóniája hol bomlott meg. Szükségeitől tehát képet alkot, s mivel általában lelki eredetű bajokkal fordulnak hozzá, a segítségadáshoz már el is nyerte a biztonságos alapot.

3. A meghallgatással ugyanis a pszichoterápiás folyamat nem érhet véget, a gyógyuláshoz ennél több szükséges. Ennyit bármely jóbarát, szerető családtag megtehet. *A román pap sajátos funkciója itt kezdődik*: itt lép akcióba a személyiség presztízse, különlegessége teljes erejével. Amit tesz és amit mond, mind isteni erővel áthatott, hiszen papi mivolta által Istennel kommunikálhat. Ezen spirituális kapcsolat keretein belül a beteg panaszja hatékonyabban lel visszhangra, mint a hétköznapi ember fohászában, Isten tiszta szolgájának (a gyógyító papra gondolok, nem a fekete mágusra) imája, böjtje, szolgálata nyomatékosabb, értékesebb áldozat, mint a gyarló, bűnös emberé.

Maga a *betegség* a népi képzetekben általában úgy jelenik meg, mint valami bűn miatti *bűnhődés*, vagy mint Isten általi megpróbáltatás a megtisztulás érdekében (ez a szenvedés „váltható meg” a pap segítségével). A betegség nem ritkán tisztátalanság-képzetet konnotál, vagy mint szégyellnivaló¹⁵, takargatandó nyűg jelenik meg. Így például a szárazbetegséggént ismert tüdőbaj, amelynek már az elnevezése is a népi értékrend¹⁶ negatív tartományára utaló. A rontás is ezen értéktartományon belül fogalmazódik meg, úgy hogy „száradjon le a lábáról”.

A bűntől, bánattól és a lelki terhektől általában a keresztény embert Isten szabadítja meg. Ennek keretrítusa a *gyónás*. A rítus a *pszichoanalízissel* formális rokonságot mutat, és az ember gyógyításában/gyógyulásában azzal azonos szerepet tölthet be. A vallás dogmái szerint az ember megvallja bűneit és Isten megbocsátja

14 Előfordulhat, hogy a beteg súlyos állapota miatt már csak valamelyik családtag vagy családtagok mennek el a román paphoz. A gyógyítás ilyenkor közvetve történik, a kölcsönös bizalomra, gyógyulásba vetett hitre, a közös koncentráció, imádkozás betegeit segítő erőinek egymáratevődésére épül. A családtag hírt visz, beszámol a betegnek arról, hogy most érte böjtöl, imádkozik és szolgálatot tart a román pap. (→áldozatok Isten előtt a gyógyulásért) A családtagok is részt vesznek a böjtben és szintén imádkoznak.

15 Erről lásd még Sontag (1985), a tüdővész megítéléséről. Susan Sontag kifejti, hogy a tüdőbaj szégyellnivaló, titkolandó betegség volt, nem kevés mértékben azért, mert okai a szegénységgel jártak együtt.

16 Vö. szárazság, szikkadság az erőtlenség szinonimájaként negatív értékek hagyományos környezetben

azokat, s így megtisztulva, mintegy új életet kezdve térhet haza. A gyónásnak különös erejű alkalmá a búcsújárással, zárandoklattal¹⁷ egybekötött: a szent hely, és a neki tulajdonított csodatevő erő, szuggesztíven hat a beteg emberre és hite mélységétől függően nagymértékben elősegítheti lelki és testi gyógyulását.

A gyónásban Isten és ember között a pap a közvetítő. A lelki megtisztulás és esetleges gyógyulás eme alkalmával analóg szituáció a gyógyításé, amikor a román pap többek között szintén mediátori szerepet tölt be Isten és a beteg ember között. A célban jelentkező többletnek (meggyógyulás) megfelelő személyiség és szerepbeli többlet a gyógyító, ez az amivel több a *gyógyító* román pap „közönséges” társainál és ennek tulajdonítható, hogy segíthet a beteg emberen.

Gyógyítói tevékenységének lényege a *lelki vezetői* szerepkörben ragadható meg. A bizalom elnyerése után szabadon irányíthatja a beteg ember gondolatait, s eme hatalom tudatában nem csupán a reményt keltheti fel az emberben, hanem a gyógyulás biztos bekövetkeztét *ígéri*. Ígérete azért nem siklik ki, azért jelenthet támpontot a beteg számára, mert a már felvázolt papi személyiségtől ered, és a *bizonyosság* erejével hat az Istennel való kapcsolat fényében.

A gyógyítás mindig a *baj/betegség megnevezésével* kezdődik, ezt minden visszaemlékezés fontos momentumként emeli ki, és egyöntetűen a pap határozottságát hangsúlyozzák. A hitel fényében az elnyert információ már a gyógyíthatóság állapotába lendíti a beteget: a nevéen nevezett baj kezelhető, gyógyítható. Következő lépésként a pap tanácsokat ad a teendőkre nézve: ezek *rituális* és *életvitelbeli* csoportokra különíthetők el.¹⁸ A rituális vonatkozásúak a pszichoterápiaként felfogható lelki gyakorlatokban adnak útmutatást: imák, böjt tartamának, menetének leszögezése (mikor, hány, milyen imát mondani, hogyan böjtölni). Ez a lelki és testi megtisztulás programja. Az ilyen jellegű útmutatásokon kívül a pap gyógyítási tevékenysége magába foglal az életmód megváltoztatására vonatkozó tanácsokat is, amelyek olyan nagy hatással bírnak a betegre nézve, hogy akár személyiségében is változást idézhetnek elő. A román paphoz forduló ember ugyanis, az eddig felsorolt tényezőkön kívül a pap tudását, életpaszatát és bölcsességét csodálja és tiszteli függetlenül attól, hogy milyen formában van a tudás birtokában (a memóriájában van elraktározva vagy egy tulajdonát képező és általa szakértelemmel használt könyvben található). Hagyományos közösségek embere ugyanis talán egyedül a pap tudását becsüli, az értelmiségi tudása nem számítható a hétköznapokban használhatónak (elidegenedett).

A román pap tanácsai a beteg ember hite (vallásos + a gyógyulásba vetett hit) és reménye által hatnak, a gyógyulás javarészt önszuggesztíó hatására következik be, amit a papi tevékenység (ima, szolgálat) és a családi környezet szeretete, gondoskodása, hangsúlyozott reménykedése elősegíthet. Az ilyen módon bekövetkező gyógyulás pszichoszomatikus, és jórészt pozitív érzelmek, gondolaterek hatásának tu-

17 Talán ezzel áll összefüggésben, hogy egy-egy nagyerejű paphoz messze földről is ellátogatnak és gyógyulást nyernek. Az utazás, a nehezen megközelíthetőség növeli a gyógyítás hatékonyságát. A presztízis ebben az esetben gyógyítóerő lehet.

18 Mindkét előírástípus profán motiváció nélküli való, azaz nem rendelkezik a gyógyulás érdekében kívül semmilyen más értelemmel. Ez teszi lehetővé, hogy a gyógyítás legyen a fő motiváló erő, ezzel is növelve a hatékonyságot.

lajdonítható. A román pap által gyakorolt pszichoterápiás jellegű tevékenység nem pusztán egyénisége és cselekedetei, valamint szavai szuggesztív erejének tulajdonítható, hanem a gyógyító–beteg interperszonális kapcsolat keretében történtek egészének. A beteg számára képes azt nyújtani, amire szüksége van: a rá odafigyelő és meghallgató embert, aki az esetet egyediként kezeli, és érezteti, hogy mindig pontosan ahhoz a bizonyos emberhez viszonyul. Tanácsait szintén az emberhez és az esethez méretezi (egyéni), elkerülve így azt a káros hatású csalódást, amit a hideg és rutinszerű (orvosi) tanács okozhat. A betegség folyamatának távlatait is tekintetbe véve, mindig kilátásba helyez újabb látogatási lehetőségeket az ember számára, ami a kialakított kapcsolaton belül szilárdítja a biztonságérzetét.

Annak, hogy „hagyományos” környezetben a román pap szolgálatait veszik igénybe, és csupán végső esetben fordulnak pszichiáterhez, igen nyomós oka van. Sikerei pedig nem utolsósorban kapcsolatteremtő képességeinek, valamint emberséges viszonyulásmódjának tulajdoníthatóak. A visszaemlékezések háláról és csodálatról tudósítanak. Emögött nem csupán a siker (gyógyulás), hanem az emberi kapcsolat minősége áll (melegség). A legérdekesebb adalék, hogy ez a kapcsolat az esetleges sikertelen gyógyítás terhét is megbírja: a betegségtől csupán ideiglenesen megszabaduló ember nem fordul érzelmileg a pap ellen, nem hibáztatja őt élete alakulásáért. A sikeres gyógyítások pedig hagyománnyá formálják a román paphoz-fordulás lehetőségét, a szóbeliség szintjén továbbadva a tapasztalatokat betegségben szenvedő és papi erőben hinni képes embertársaiknak.

IRODALOM

Antal Z. László

1992 A természetgyógyászat és az orvostudomány konfliktusa. In: Leltár, szerk. Gáthy Vera MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatási Közp. 78–79.

Antall József–Buzinkai Géza (szerk.)

1979 Népi gyógyítás Magyarországon (Communicationes de historia artis medicinae, Ethnomedicine in Hungary), Supplementum 11–12. Bp.

Babulka Péter–Borsányi László–Grynaeus Tamás

1989 Sippal, dobbal... Hagyományos orvoslás az Európán kívüli népek körében. Mezőgazd. K.

Benkő Loránd (főszerk.)

1967 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Akad. K.

Bertalanfy, Ludwig von

1991 ...Am az emberről semmit sem tudunk. Közg. & Jog.

Bibó István

1989 A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Metrum. Bp.

Biedermann, Hans

1989 A mágikus művészetek zseblexikona. Bp.

Bologa, Valeriu, dr.

1953 Igézés, kuruzslás és doktorkodó vénasszonyok. Bukarest

Bornemisza Péter

1980 Ördögi kísértetekről. In: Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Szépirodalmi K.

Buda Béla

1975 A babona lélektani és társadalmi tényezői. In: Jahoda Gustav: A babona lélektana

- Culianu, Ioan Petru*
1994 Eros si magie in Renastere 1484.
- Daleth, Yliaster*
1994 Rejtett erők. A mágia újjászületése.
- Diószegi Vilmos*
1952 Hiedelem, gyógyítás. VII. Kézirat
- Dömötör Tekla*
1981 A magyar nép hiedelemvilága.
- Dobler Magda*
1991 Magyarországi szerzetesrendek gyógyító hagyománya. In: Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István. 435–436.
- Erdélyi Zsuzsanna*
1976 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok.
- Feyerabend, Paul*
1994 A tudomány egy szabad társadalomban (részlet. In: Replika 13–14. 27–33.
- Frank Tibor–Hoppál Mihály*
1980 Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I–II.
- Frazer, Sir James*
1994 Az Aranyág
- Füredi János–Buda Béla–Bagoly Emőke* (szerk.)
1991 Pszichoterápiás esettanulmányok. Bp.
- Geertz, Clifford*
1994 Az ethosz, a világkép és a szent szimbólumok elemzése. In: Az értelmezés hatalma, 5–21.
- Grynaeus Tamás*
1990 A magyar boszorkány egyes vonásainak szociálpszichológiai értelmezése. In: Ethn. 3–4.
- Gémes Balázs*
1979 A népi orvosláskutatás aktuális problémái Magyarországon. Orvostudományi Közlemények, Suplimentum 11–12. 15–34.
- Hollós István*
1990 Búcsúm a Sárga háztól.
- Hoppál Mihály*
1970 Az „igézés”-hiedelemkör alkotóelemei. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. 259–287.
1990 Népi gyógyítás. In: Magyar Néprajz VII. 693–725.
- Hoppál Mihály–Frank Tibor*
1980 Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Visegrád
- Howard, Michael*
1989 Contemporary Cultural Anthropology. Harper-Coll.
- Hárdi István, dr.*
1987 Pszichológia a betegágyánál.
- Ipolyi Arnold*
1929 Magyar mythológia I–II. Bp.
- Jahoda, Gustav*
1975 A babona lélektana.
- Jung, Carl Gustav*
1994 Az alkímiai konjunkció
1990 Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Bp.
1994 A lélektani típusok.
1994 Mélységeink ösvényein
1993 Az ember és szimbólumai
- Kerényi Károly*
1977 Görög mitológia
- Keszeg Vilmos*
1994 A mezőségi magyar hiedelemrendszer szerzete. Kézirat.
- Kiss Lajos*
é. n. A szegény asszony élete
- Kunt Ernő*
1992 Kultúranropológia és pszichoterápia. In: Múzsák a diványon, (Pszichoterápia és kultúra); szerk. Füredi János–Buda Béla

- Laing, Ronald David*
1990 Bölcsék, balgák, bolondok
- Lehmann, Alfréd*
1900 Babona és varázslat a legrégebb időktől a jelenig. Természettudományi Társ.
- Lorenz, Konrad*
1985 Összehasonlító magatartás-kutatás. Az etológia alapjai
- Losonczi Ágnes*
1989 Ártó-védő társadalom
1984 Az egészség és betegség társadalmi szabályozottsága. In: Életmód. Modellek és minták. Szerk.: *Hoppál Mihály-Szecső Tamás*, Tömegkommunikációs kutatóközpont Bp.
- Lukács György*
1978 Az ész trónfosztása (Az irracionista filozófia kritikája)
A magyarság néprajza III. 1943.
- Malinowski, Bronislaw*
1993 Magie, stiinta și religie. Iași
- Melzack, Roland*
1977 A fájdalom rejtélye
- Oláh Andor*
1986 „Újhold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza
- Pápai Páriz Ferenc*
1947 Pax corporis. Kolozsvár
- Piaget, Jean*
1973 A pszichológia, az interdiszciplináris kapcsolatok és a tudományok rendszere. In: Értelmi fejlődés társadalmi tényezői
- Pócs Éva*
1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom, 153–281.
1989 Tündérek, démonok, boszorkányok
- Róheim Géza*
1984 A bűvös tükör
1984 Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata
- Salamon Anikó*
1987 Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák
- Semlyén István*
1979 Modern mítoszok
- Sontag, Susan*
1985 A betegség mint metafora
- Sumner, W. G.*
1978 Népszokások
- Szendrey Ákos*
1950 Néphit és népszokás. Kézirat
1986 A magyar néphit boszorkánya
- Szendrey Zsigmond*
1937 A betegségek okai és előidézői. In: Népünk és Nyelvünk IX. Szeged
1934 Népszokásaink lélektani alapjai. Ethn., XLV. 3–19.
- Szőnyi György Endre*
1978 Titkos tudományok és babonák
- Vajkai Aurél*
1948 A magyar népi orvoslás kutatása. In: A magyar népkutatás kézikönyve. Bp.
- Vasas Samu*
1985 Népi gyógyászat

A SZÉPHAVASI SZENT LÁSZLÓ-KÁPOLNA ÉS BÚCSÚJÁRÓHELY

A Csíkból Gyimesbe átvezető hágó közelében, a széphavasi Szent László-kápolnánál már évszázadok óta tartatnak búcsúk a szent király tiszteletére. E búcsúk és a kápolna eredete egyaránt a múlt homályába vész. Egyes vélemények szerint az itteni búcsújárás egyidős a csíksomlyóival, mégpedig Csíksomlyó középkori, Sarlós Boldogasszony napján tartott ünnepével. Egy 1444-ből származó pápai oklevél említi, hogy a somlyói búcsúra mérhetetlen sokaság („ingens multitudo”) zarándokolt el ekkor, s hogy általában is „naponta nem szűnt meg seregleni a nép”. Tudjuk, hogy a régi út Csíkból Moldvába egészen a múlt század közepéig a Széphavas mellett vezetett, s felhetőleg forgalmas út volt, ugyanis a XIV–XVI. század folyamán a moldvai magyarság és az anyaország ezer szállal kapcsolódott egymáshoz (lásd például, hogy Tatros várában készült az első magyar bibliafordítás; hogy a bákói ferences kolostor a csíki filiája volt stb.). A moldvaiak Csíksomlyóra irányuló zarándoklatát tehát már ezen századokban is valószínűsíteni lehet, s tekintettel arra, hogy Szent László napja és Sarlós Boldogasszony ünnepe között mindössze négy nap a különbség, feltételezhető, hogy a Moldvából érkező magyarok a széphavasi búcsút is felkeresték, s onnan mentek Csíksomlyóra. Miként a későbbi századok során szokássá lett – immár a pünkösdi búcsú kapcsán. Ezen vallási célú kapcsolattartás a jelek szerint kölcsönös lehetett. Az 1646–1648 között írt Codex Bandinusban olvasható, hogy a sztánfalvi magyarok híres pünkösdi búcsúján egy bizonyos Ozsdolai Pál nevű, jelek szerint tehát Háromszékről származó plébános misézett a körmeneten részt vevők sokasága előtt.¹ S mint Bandinus püspök írja, a sztánfalvi pünkösdi búcsúra 1647-ben is „nemcsak Moldvából, hanem Erdélyből is több mint 3000 ember jött össze ájtatosság céljából. Ez a szám jóval nagyobbra növekedett volna, ha egy közbejövő óriási árvíz a patakok és folyók elé torlaszokat nem vetett volna”.² Tekintettel arra, hogy az azóta elpusztult Sztánfalva valahol a mai Onest-Ónfalva közelében feküdt, az erdélyi zarándokok csakis az Ojtoz és a Tatros völgyén át érkezhettek.

A székelyek Szent László-tisztelete közismert, ami ugyancsak feltételezi, hogy amikor a Székelyföldön már-már tucatszám készültek a László-legendát megörökítő falképciklusok (a csíkszentmihályi mindössze tíz kilométerre van Széphavastól), ne emeltek volna tiszteletére emlékkápolnát az egyik hadak által leginkább járt útvonal

¹ Codex Bandinus (In: *Domokos Pál Péter*, 1987. 384).

² Uo. 366.

határpontján. Lévén, hogy Széphavas után már a gyimesi rengetegek mint gyeprü következtek. Gyulafehérvárott, illetve a csíksomlyói levéltárban talán még rejtőznek középkori feljegyzések, utalások a széphavasi Szent László-kápolnára, és esetleg a búcsújárásra vonatkozóan is. Az általunk ismert legrégebbi adat Loisteiner csíksomlyói ferences szerzetes XVII. századi kéziratában bukkant fel, aki a kápolnáról és a lópatkányomról is említést tett.

A moldvai magyarok Csíksomlyóhoz való kötődését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy – egy ugyancsak Losteintertől származó információ szerint – éppen ők adtak a minden évben nekik adandó interencióért (koszt és szállás) a csíki Szentpéter-egyházközségnek (Várdotfalva, Csobotfalva, Csomortány, Taplonca és Szereda) a Bálványos havasát örök időkre.³ Az 1744. évi búcsúra például csak Moldvából mintegy ötezen jöttek el. Mint azt Gegő Elek egy korabeli egyházi feljegyzésre hivatkozva írja:

„S valóban századokon által annyira szaporodtak Moldvában a' székelyek, hogy a' határvonali veszteglés' daczára is, csak a' Szép havason keresztül – mellynek kápolnáját meglátogatván imigy énekeltek: »Zeng az erdő zeng, zúg a' levele, Mária' tiszteletére« – a' csíksomlyói búcsúra 1744-ik évben ötezeren jelenének meg.”⁴

Orbán Balázs is megemlíti a Széphavas tetején álló kápolnánál tartott búcsúkat. Értesülése szerint kilenc moldvai csángó falu lakossága jelent meg itt fehér ruhában, aranyhímzésű fehér zászlókkal, hogy találkozzanak csíki testvéreikkel. Zászlóikat összeérintve együtt mentek a somlyói búcsúba. Visszatérőben pedig az egész nép és a csíksomlyói diákság elkísérte őket a Széphavasig, „hol miséztek, mulattak, s jövő évre találkozást adva egymásnak búcsúztak el a távozó rokonoktól”.⁵ Mások ugyan-csak osztják ama véleményt, hogy zömmel a Csíkból kivándorolt székelyek jelentek meg akkor Széphavason.⁶ Mindez egyértelműen utal a rokoni és személyes kapcsolatok meglétére, s így még inkább érthető a pünkösdi „hazajárás”. Több adat is említi az 1744. évi búcsút, jórészt azért, mert a következő évtől a moldvai járványok miatt a hatóságok megtiltották a csángók erdélyi útjait.⁷ Nyilván nem sok eredménnyel, ám a tömeges zarándoklatot ekkortól válthatta fel a kisebb csoportokban való megjelenés.

A környékbeli nép máig is őrzi ezen búcsújárások emlékét. Az már nem deríthető ki, hogy mikor maradtak abba; az alapján, hogy már a gyimesiek is részt vettek rajta, valamikor a múlt század első felére-közepére tehetjük elsorvadását. Hozzávetőlegesen ez az az idő, amikortól az új országút is megépült, elkerülve a Széphavast. Megegyeznek viszont a visszaemlékezések abban, hogy régebben a pünkösdi búcsúra menet a csángók és a somlyói diákság mellett a gyergyói keresztalják is erre vették az irányt, s visszafelé is itt búcsúztak el egymástól:

„Itt künn a hegyen, ne, innet es láccik, Széphavas tetején Szent Lászlókor bócsú van. Rég-rég, mikor még nem vót országút Gyimes és Csík között, akkor amikor a

³ Orbán Balázs, 1869. II. 76.

⁴ Gegő Elek, 1838. 71.

⁵ Orbán Balázs, 1869. II. 76.

⁶ Szendrey Ákos, 1940. 87–90.

⁷ Orbán Balázs, 1869. II. 76.

gyimesiek a pünkösdi bócsúról a keresztekkel itt jöttek ki, nem a mostani úton. A csikiak szembejöttek szintén keresztekkel, s itt találkoztak.”⁸

„Azok a csángók, a bákói csángók, magyar csángók sokan vannak, sok falu van ott. S akkó jöttek, s nem ott jöttek az országúton föl, hanem gyalog jöttek itt a hegyeken, s itt vót a pihenőjük, itt a kápolnába. Rendesen oltár, s minden vót. S akkó itt megpihentek, s innen mentek Csíksomlyóra. S akkó innét is, a Gyimesföldje, mind ide jöttek, s innét indultak. Pogányhavas felé elkerültek, s onnan már rendes út van.”⁹

„Jöttek ide Moldovából, mentek Csíksomlyóra a klastromba búcsúba. Itt megpihentek, s mentek tovább. A gyergyóiak, a diákok itt találkoztak össze.”¹⁰

„Találkoztak, megpihentek, a papok miséztek, osztán mentek a keresztekvel Somolyóra a klastromhoz. Mikor jöttek vissza, itt jöttek, megpihentek, miséztek, s mentek lefelé, itt a hegyeken lefelé a Ciherek felé.”¹¹

A széphavasi kápolna a környékbeli nép számára is „klasszikus” szentbúcsú lehetett, hiszen mind Gyimes, mind a legközelebbi csiki település, Szépvíz viszonylag kései megtelepedésű. Szépvíz sokáig a szentmiklósi egyházközség filiája volt, s az iparosok számára az 1700-as években emelt Havi Boldogasszony-kápolnát inkább csak temetőkápolnának használták. A Gyimesvölgy még később, csak a XVIII. század közepe táján kezdett betelepülni, s legrégebbi egyházközsége, a gyimesbükki 1782-ben létesült. Az egyház Historia Domusából kiderül, hogy a ma is álló régi templomot a királyi kincstár építette föl, s mint filiális hely még évekig a csíkszentmiklósi plébániához tartozott. Az ottani plébános szentelte fel a templomot Nagyboldogasszony tiszteletére. A völgy rohamos betelepülését mutatja, hogy a bükkiek tizenhárom évvel később már filiális kápolnát emeltek a kialakuló Középlokon, Mária Magdolna titulussal (Felsőlokon 1902-ben épült templom). Mint láthatjuk, lényegében a XVIII–XIX. század fordulója az az időszak, amikortól a örnekbeli nép széphavasi búcsújárásával is számolhatunk, s nagyjából ez az az idő, ameddig a népi emlékezet még visszatekinthet. A kettő egybeesik, de külön-külön is azt igazolja, hogy a múlt század első felében még szervezett formában is léteztek széphavasi zarándoklatok. Pünkösdkor bizonyosan – ám a Szent László-napi búcsújárás, úgy tűnik, már korábban abbamaradt.

Talán még nehezebb megválaszolni azt, hogy mikor épült a kápolna. S bár a néphagyomány szerint még László király alapította, a XIV. század előtt nem valószínű, hogy létezett:

„Szent László nagyon szép ügyes vitéz vót, olyan kardos vitéz. Ez a kápolnája. Ő építette, persze, hogy ő. Erőst szerette itten, azért építette itt a kápolnát.”¹²

„Azt Szent László az ő nevenapjára építette, hogy élve megélte azt a napot. Ennyit tudok. Akkor is valami csata vót közbe a pogánysággal, s aszonta: édes Jóis-

8 Tankó Gyula, 1995. I.

9 Gyimesvölgy, Bothavas pataka – Tankó Ilona, 68 éves.

10 Gyimesfelsőlok – Fábíán Péter, 78 éves.

11 Uő.

12 Bothavas pataka – Tankó Ilona, 68 éves.

tenem, segíts meg, hogy valami emléket hagyhassak vissza, máma nevem napján. S akkor nekifogtak pár maroknyi vitézivel, s építettek oda egy kápolnát.”¹³

Arról is csak homályos sejtéseink vannak, hogy pontosan mikor romlott el a kápolna. 1744-ben még biztos, hogy állt, s talán épségben volt még a múlt század elején is, mert a helyi hagyomány még oltárát, keresztjét, harangját is említi. Az 1830-as években viszont már Gegő Elek csak romjait láthatta.¹⁴ E kelet-nyugati tájolású kápolna egyébként igen komoly építmény lehetett, hiszen 13x6 méteres nagyságával kisebb templomnak is beillett. Miként a Gyimesekben mondják, „talján malter”-rel készült (forró mész és homok), ez kötötte össze a köveket és a téglákat (a hagyomány szerint felül téglából volt). Manapság már csak alapfalai látszanak a kápolnának, ám a még élő szemtanúk visszaemlékezései ablakmagasságú falakat emlegetnek. Ezt igazolja Orbán Balázs leírása is:

„A régi útnak elgyepesedett vonalát követve a *Réczéd* és a *Laposhavas* lankáján egy óra alatt a Széphavas tetejére értünk, hol egy másik kápolnának látszanak jelentékeny romjai. Ez 26 lépés hosszú, 8 lépés széles épület volt, félkör apsisu szentélye a hajó szélességével bír, illetőleg annak minden megszakadás nélküli folytatása, nyugatra néző homlokzata még 7 láb magasságban fenáll, más oldalain is a 3 láb vastag falak még 4-5 láb magasan daczolnak az idővel.”¹⁵ A falak mellett Orbán Balázs még egy mély üreget is megemlít, utalva rá, hogy valószínűleg a hajdani kút helyéről lehet szó.¹⁶

A kápolna falmagasságú romjaira még jól emlékeznek a környékbeli idősebb emberek:

„Jártam ott kint a kápolnánál gyerekkoromban, még az ablakokon felül is vót egy-két téglá. Há hogyne, ilyen négyszegű ablakok vótak, látszottak. Még az ablakok tetején vót egy rend téglá, kettő – de most csak kövek. Téglából vót a kápolna, csak az alapja vót kőből. Körülbelül 18–19 éves vótam, amikor láttam, hogy az ablakokon felül egy rend téglá, kettő is vót.”¹⁷

„Még jól emlékszem 22-ben (1922) jó két méter magós vót a kápolna, vaj templom romja, mert itt a hegyen egy kápolna vót Szent László tiszteletére. Régebb es s most megint, itt minden esztendőben bócsú van.”¹⁸

„A mi időnk előtt omlott le. '39-ben még jó másfél méter magas vót. Gyerek s minden elpredálta.”¹⁹

„Nagy magos falai vótak, de osztán jöttek s elhordták.”²⁰

Az egyik visszaemlékező szerint kökeretes ablakok voltak a kápolna falaiban. A szépvíziek pedig úgy tudják, hogy a községben, az iparosok temetőjében lévő kápolna a széphavasi mintájára épült – ami éppenséggel nem is lehetetlen. A mondaképződés folyamatát érzékelteti, hogy a kápolna tönkremenését az egyik adatközlő már éppenséggel Cauceşcu idejébe helyezi.

¹³ Bükkhavas pataka – Bara Imre, 50 éves.

¹⁴ *Gegő Elek*, 1838. 11–12.

¹⁵ *Orbán Balázs*, 1869. II. 76.

¹⁶ Uo. 75.

¹⁷ Ciherek pataka – Póra István, 83 éves.

¹⁸ *Tankó Gyula*, 1995. 1.

¹⁹ Komját pataka – Karácsony Béla, 62 éves.

²⁰ Gyimesfelsőlök – Fábián Péter, 78 éves.

A múlt század elején megrongálódott kápolna további pusztulása azonban az emlékezések szerint sokkal prózaibb okokra vezethető vissza: köveit építkezésekre hordták el. A szájhagyományban élénken él annak tudata, hogy a kápolna köveit szent köveknek tartották, s épp ezért szentelményi céllal és főként templomok építéséhez vitték el:

„Csíkdánfalván építettek egy templomot a harmincas évekbe. Akkor az valami régi székely szokás lehetett, régiség végett eljöttek a Szent László-kápolnához, vitték, bontották a fundamentumot, vitték a követ oda a templom építéséhez. Sok követ elvittek, szekerekkel. Az egy komoly fundamentum vót. Én láttam, vitték szekerekkel csíkdánfalvi emberek. Ott pedig körengeteg vót, elég vót. Ez olyan régiség, olyan babonáságot tartottak. Szent kő vót, Szent László által. Azért vitték, hogy az ő templomaik es legyen részes ebbe a szent építménybe, ami itt vót, Szent Lászlót által.”²¹

„Téglából vót a kápolna, csak az alapja vót kőből. S azt es elvitték, a követ Szentdomokosra-e. Jöttek szekerekkel, s a követ szedték, vitték oda, Szenttamásra is, hogy a kövek olyan szentek vótak. Hát vitték, hogy legyenek ott is szentek az emberek.”²²

„Aztán építettek a falukon templomokat. Jöttek, aztán követ, téglákat szedtek, s vitték. A háború előtt már csak az alap látszott. De nagyobbacska vót.”²³

„S vitték templomépítéshez is ezeket a köveket. Azért vitték, mert ez fel vót szentelve. Ez vót kápolna. A köveket elvitték templomépítéshez fel Csíkba és ide le Bükklokába is. Ezeket a köveket nem hányták el, felszedték, mert szent kövek vótak.”²⁴

„A kápolnát szétrombolták. Ott a pásztorgyerekek mind az oldalon béeresztették a köveket. Élvezték, hogy mekkorát ugrik a kő. Me ugye leejtették. Osztán azokat a köveket is elhordták a szekerekkel.”²⁵

„Úgy tudom, hogy amikor a templom a hegytetején, ott a bitkón tönkrement, a harangját a vacsáresi iskolába vitték s az oltárt a szépvízi örménytemplomba, a keresztet pedig, amit úgy faragtak vót kőből, beépítették egy ház alá.”²⁶

A néphagyományban tehát egyaránt szerepel a dánfalvi, a szépvízi, a szentdomokosi, a szenttamási és a bükkloki mint olyan templom, ahová a régi kápolna egy-egy követ beépítették. Esetleg többet is. Van aki úgy tudja, hogy a bükkloki román templomot (a hágó közelében álló görögkatolikus templom) teljes egészében a széphavasi romjaiból emelték. A hagyomány szerint e templomot a szépvíziek építették: a kápolna a múlt században egy örmény birtokán volt, aki eladta az „ortodoxoknak”; s állítólag Majláth püspök meg is róttá érte, hogy katolikus létére így tett.

Fennmaradt ellenben a kápolna harangja, amely jelenleg a szépvízi iskolában van kifüggesztve. Ma már nincsen használatban, mert néhány évvel ezelőtt megrepedt. A kicsi harangot 1716-ban öntötték, és bár a kápolna számára készült, a szépvízi egy-

21 Ciherek pataka – Póra Péter, 75 éves.

22 Ciherek pataka – Póra István, 83 éves.

23 Gyimesfelsőlök – Fábián Péter, 78 éves.

24 Komját pataka – Karácsony Béla, 62 éves.

25 Csikszentmiklós – Erős Ágoston, 82 éves.

26 *Tankó Gyula*, 1995. 1.

ház tulajdonát képezte. A harangon a körbefutó feliraton kívül – AVE MARIA GRACIA PLENA (Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes) – készítésének dátuma és négy, ovális keretbe foglalt kép is felfedezhető. Két képen Mária látható a gyermek Jézussal; egyikén jogart tart kezében, másikon pedig két angyal koronát tart fejük fölé. A másik két kép figurális, emberi alakos domborművei már alig ismerhetők fel. Arra nézvést, hogy e harang mikor került el a kápolnából, mindössze találgatásokba lehet bocsátkozni, tekintve, hogy szinte mindenki másként meséli el. Mi több, a harang új helyül is a környék szinte minden települése megemlíttetik. Egy már idézett emlékezés a vacsárcsi iskoláról tud. Tény, hogy e század húszas éveiben már Szépvízen volt, mert az első világháborúban ágyúnak beöntött nagyharangok helyett egy ideig ezt használták a katolikus templomban, s onnan került át később jelenlegi helyére. Figyelemre méltó azon adat, hogy a Széphavason egykor harangláb is állt, igaz, erről hallgatnak az egyéb források:

„Jártam a kápolna helyinél. Rég elvitték, fiam, a harangot. Elvitték, bévítették Ágostba. Ott harang vót, harangláb vót. Még láttam a haranglábót. Ott vót a kápolnánál. Levették, s elvitték Ágostba, ide Palánkán felül. Mikor Szépvízre mentünk, jártunk át ottan a kápolnán keresztül, arrafelé.”²⁷

„Még a harangot aztán levették, a szentmihályi egyháznál van. Olyan harang vót – a régi öregek beszéltek – ha csendes idő vót, mikor harangoztak, az egész vidéken hallatszott. Azé vitték el innét, hogy ne rabolják el. Megigérte az egyház, hogy ha megépül a kápolna, visszaadják.”²⁸

A harang, amelyik most elromlott, onnan lett béhozva. Az első háborúban elvitték innét a harangokat, hogy ágyút öntsenek belüle. Oszt csak ez az egy harang maradt kilenc esztendeig, amelyik most megsemmisült.”²⁹

„Ebből a széphavasi kápolnából egy emlék azért maradt, a csengő az iskolában. Egy nagy csengő, 1716-ból. Ezt onnat hozták le. Amikor a kápolnát lebontották, amit nem lehet tudni, mikor, hogy megőrizték a harangot legalább onnan, az iskolába tették be. El akarták a kommunizmus idején vinni, múzeumokba akarták elszállítani, de nem adták ki innen, hanem gyors tempóban az iskola falába beépítették, hogy legyen egy biztos hely neki.”³⁰

Örvendetes módon a kápolna romjainál néhány évvel ezelőtt újraéledt a régi hagyomány. 1989-ben volt az első ilyen búcsú, amikor még tiltva is volt mindez. Akkor a mostani gyimesfelsőlói plébános Szent László napján egyedül ment ki misézni a Széphavasra, és bár nem volt kihirdetve a búcsú, rajta kívül még 115-en zarándokoltak ki oda. A rákövetkező évben immár legalísan történhetett mindez, s a régi szokás újraszerveződött. 1990-ben processzióval mentek ki mind a csikiak, mind a gyimesiek; egy ízben Szépvízről még hegedűt és tárogatót is vittek a Szent László-napi ünnepi misére. 1990 óta évente két ízben van búcsú a kápolna romjainál. Először pünkösöd második napján, emlékezve a Csíksomlyóról hazatérők Orbán Balázs által említett búcsúztatására; másodszer pedig a kápolna védőszentjének ünnepén, illetve újabban a László-napot követő vasárnap, hogy az a szépvízi templom-

27 Gyimesvölgy. Farkasok pataka – Farkas Anna, 89 éves.

28 Gyimesfelsőlók – Fábián Péter, 78 éves.

29 Szépvíz – Biró Pál, 85 éves.

30 Szépvíz – Barabás Domokos. 64 éves.

búcsúval ne ütközzön. E búcsúkat Csíkból a szépvíziek, a csíkszentmihályiak és a csíkszentmiklósiak látogatják, Gyimesből pedig elsősorban a környező patakák, a felsőloki egyházközség lakosai.

E búcsúkon az elmúlt években mindig több százan jelentek meg, igazi zarándokként, hiszen a kápolnárom mind Szépvíztől, mind Felsőloktól másfél-két órányi gyalogútra van, s csak mezei utakon lehet megközelíteni. Számos külsőség is egyfajta őskerestény, nemesen egyszerű hangulatot sugall, hiszen az oltár funkcióját egy a romokon belül felállított durva deszkalap tölti be, s kétoldalt két megtermett nyírfaág, jelezvén, hogy szent helyről van szó. Itt tartja a misét a felsőloki pap (akinek egyházközségéhez tartozik jelenleg Széphavas is). Az oltárt az istentisztelet végeztével elbontják, a nyírfaágakból pedig a búcsúsok törnek maguknak emlékül. Fokozott gyógyító erőt tulajdonítván nekik, szívesen szednek ilyenkor a romok környékén (az ún. Szent László-telken) teának különféle növényeket, gyógyfűveket is. A Szent László-búcsún néhány, a szent király életéről szóló éneket is elénekelnek, köztük a nyújtódi ferencesek³¹ révén meghonosított, dallamvilágában jellegzetesen népi hangulatú „Keresztes vitézek daliás vezére” c. éneket. A búcsúval kapcsolatosan egy kisebb csodát is emlegetnek: az egyik évben az istentisztelet alatt nagy vihar tört ki a környező hegyvidéken, ám az – bár körben mindenütt esett – a Széphavast valamiképpen elkerülte. Az utóbbi években a felsőlokiak tervbe vették a kápolna újjraépítését, amelyre a felsőloki egyházi iskola felépítését követően kerülne sor. A rajzok már el is készültek róla. E tervezett kápolna körbekerítené s teljesen magába foglalná a régi alapot, s jurta alakú formájával, tetején csapott kereszttel egyzersmind a Szent Korona látványát és szellemiségét is fel kívánná idézni.

IRODALOM

Domokos Pál Péter

1987 A moldvai magyarság. Bp.

Gegő Elek

1838 A moldvai magyar telepekről. Budán

Orbán Balázs

1869 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból II. Pest

Szendrey Ákos

1940 Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. In: Ethn. 87–90.

Tankó Gyula

1995 Szent László a gyimesiek tudatában és legendáiban. In: Partium 1. 1–2.

³¹ A nyújtódi templomot (Háromszék) ugyancsak László király tiszteletére szentelték.

A HAGYOMÁNYOS TÁPLÁLKOZÁS ÉS VÁLTOZÁSAI A MAROS MEGYEI MEZŐFELÉBEN

Nagy Ödön Sajóudvarhelyen (Szamos megye) született 1914-ben. Elemi iskoláit Mezőpanitban, a gimnáziumot a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. 1932–34 között a kolozsvári egyetem bölcsészkarán, 1934–37 között a református teológián folytatta tanulmányait. Néprajzi ismereteit a budapesti Néprajzi Intézetben szerezte meg 1938-ban. Lelkészi pályájának állomásai: Mezőbólkút (1940–1942, 1945–1946), Mezőméhes (1942–1944), Hari (1946–1950), Istvánháza (1950–1957), Mezőfele (1958–1967), Szolokma (1967–1970), Havad (1970–1981).

1935–1937 között tagja volt az *Ifjú Erdély* szerkesztőbizottságának, külső munkatársa a *Hitel és Havi Szemle* című lapoknak.

Kötetei: A mi játékaink (Jenei Sándorral). Ifjú Erdély kiadványa, 1936; Téli néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek. Kolozsvár, 1938; Tavasz néphagyományaink. Útmutató a néprajzi gyűjtőknek. Kolozsvár, 1939; Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. (Makkai Endrével) Erdélyi Tudományos Füzetek 103. Kolozsvár. 1939.

Fontosabb tanulmányai: Népszokások múltja és jövője Havadon. Népismereti Dolgozatok 1980. Bukarest. 191–202.; A havadi juhtenyésztés. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1. Kolozsvár. 1992. 24–36.; Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. Néprajzi Látóhatár II. (1992) 3–4. 53–63.; A hagyományos szőlőtermesztés és borászat Mezőfelében. Néprajzi Látóhatár II. (1993) 3. 140–141.; Népi joghagyományok Havadon. Néprajzi Látóhatár II. (1993) 4. 21–39.; Természetbeni fizetési formák Havadon. Népismereti Dolgozatok. 1994. Bukarest, 141–152.; A mezőfelei gyékényfeldolgozó háziipar. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2. Kolozsvár, 1994. 128–146.; Halál és temetés Hariban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3. Kolozsvár, 1995. 92–98.

Kiadatlan munkái: Havadi monográfia (társszerző); A mezőfelei adventista gyülekezet; Egy szörványgondozó lelkész naplója; Adatok tavasz néphagyományaink ismeretéhez (Makkai Endrével).

Meghalt 1995-ben. Lapunk e kéziratának közlésével búcsúzik hűség munkatársától.

Keszeg Vilmos

A mezőfelei táplálkozás leírását a mindennapi kenyérrel és – ami vele Erdély-szerzte egyenlő fontosságú – a puliszkával kezdem.

A kenyeret búkkfa törzsből faragott, domború aljú, *dagasztótekenyőben* dagasztották meg. Ezt a teknőt a hajlatát követő *dagasztólábra* tették. A sütés előtti este megszitálták az egy hétre elegendő kenyér lisztjét. A háziasszonynak mértéke volt, amivel a lisztesládából kimérte a szükséges lisztet. A liszt általában ún. *parasztkövön* örölt korpás liszt volt, a *nulláslisztnek* nevezett fehér lisztből, amit *lisztlangnak* is mondtak, csak tésztákat és az ünnepi kalácsot meg a laskaféléket készítették. Szitálás után egy kevés lisztbe *kovászt* tettek. A kovász készítése úgy történt, hogy az előző sütéskor félretett zsemle alakú tésztát egy kevés langyos vízben beáztatták s a liszttel elegyítve szétmorzsolgatták. Ha *pityókával* sütötték a kenyeret, akkor megreszelt főtt pityókát is keverték a kovász közé (a krumplit *magyarónak* mondják az öregek). Ezt

a masszát reggelig kelni hagyták, s akkor a teknőben levő liszttel összeelegyítve, langyos sós vízzel megdagasztották, liszttel behintve egy szőttes terítővel letakarták.

Ezután zsuppba kötött ágfával vagy a marhák elől a jászolból kiszedett *kórészékkel* hevítették a sütökemencét. Az égő hevítőt a *varizslóval* időnként szerteszórták, *megvarizsálták*, hogy a kemence minden része egyenletesen hevüljön. A szenet a *szénvonóval* időnként a kemence szája elé kihúzták. A szénvonó egy négyszögű lapát, amely a nyelére derékszögben küpüvel van ráerősítve.

Mielőtt a megkelt tésztát bevetették volna, régebben előbb a *hangalónak* nevezett lepényt sütöttek, amelyet káposztával, túróval, hagymával vagy szilvaízzel töltöttek és azon melegiben fogyasztottak a család tagjai. A hangaló igen kedvelt, ízletes tésztaféle.

Ezután a bükkfából készült *bevetőlapáttal* a teknőből *kiszakgatott* tésztát kenyérformára gyúrva a kemencébe tették. Az utolsó kenyér bevetése után a *kemence szájára* tették a pléhajtót és a parazsat köréje húzták, hogy a kemence hevessége, a *lebje* ne hüljön ki. (Utóbb a kemenceajtó már a főzőkályháéhoz hasonlóan – sarkokon forduló, a ráájára jobban ráfekvő ajtó szokott lenni.) Talán nem érdektelen megjegyezni, hogyha egy „legényes” leány férjhez ment, akkor azt mondták róla: „na, remélem, hogy N. N.-nek a *lebje* leégett”.

A kenyerek bevetése után a teknő oldalára ragadt tésztát a gazdaasszony evőkanállal levakarta és összegyúrta, ez lett a következő sütés kovásza.

Napjainkban a kenyeret élesztővel és kovással vegyesen dagasztják, mert a kovász következtében a kenyér tovább marad puha mintha csak élesztővel sütnék.

Sütökemencében sütik a kalácsot is, régebben, hólyagos oldalú, felfelé növekvő átmérőjű, mázas cserépedényben.

A kenyér helyi történetéhez még hozzátartozik az is, hogy a '70-es évek eleje óta a városi kenyérgyárból zárt tehergépkocsiban ún. *dubában* hozták a kenyeret a fogyasztási szövetkezeti boltba, hetente kétszer. Innen kapták az egyes családok a maguk porcióját. Ezért sok háznál a sütökemence a *sütőnek* nevezett nyári konyhával együtt összeomlott vagy megrongálódott. Ámde ez az 1 kg-os félbarna kenyér egyre rosszabb, egyre tippanósabb lett, minthogy nemcsak búzalisztből készült, másrészt pedig a kenyérgyáriak az élesztő egy részét ellopták és elfeketézték. Jellemzőnek tartom, hogy amíg az üzletekben az élesztő ritka volt, mint a fehér holló, addig a kenyeres kocsi munkásaitól rendszerint megvásárolhattuk az élesztőnket. Végül a '89-es változások után a városi kenyér árusítása megszűnt, miután 1-2 alkalommal a kenyér a bolt kenyeres ládájában megpenészedett, mert egyrészt nagyon rossz volt, másrészt pedig disznóeleségnek igen drága volt.

Azóta, minthogy a szántó földet a volt gazdák vagy örököseik – részben vagy egészben visszakapták, a legtöbb család kenyerét ismét itthon, az újjáépített, kijavított kemencében sütik, két különbséggel. Az első az, hogy már nemcsak kovással, hanem élesztővel vegyesen kelesztik meg a tésztát, a másik az, hogy sokan pléhformában teszik a tésztát a kemencébe.

Akik még a városi vállalatoknál dolgoznak, azok közül egyesek ott veszik meg a kenyeret és hozzák haza a család szükséglete szerint. Ezek többnyire csak a sátoros ünnepek előtt sütnék a szomszéd kemencéjében néhány kenyeret, hogy legyen jó ízű *házikenyerük*.

A kenyér mellett fontos szerepe van a *puliszkának* (puliszknának) is. A puliszkát általában erre a célra használt, zománczott belsejű vassfazékban főzik. A múltra

nézve jellemző, hogy Fölpesi Domokosné a lakodalmán 1928 körül egy ma is használt puliszkafőző fazekat kapott ajándékba egyik rokonától, mert az akkor értékes háztartási tárgynak számított. A puliszkát fővő vízbe tett *málélisz*ből főzik 1/2 óráig, akkor leveszik és a sodrófához hasonló *pujszkakavaróval* a földön, a két láb köré szorítva megkeverik. Asszonyok is keverték, de minthogy a kavarási komoly erő igényel, ez inkább a férfi dolga volt és ma is az. A keverés után visszateszik a *füttőre*, hogy *megszusszanjon* s ezután a puliszkás deszkára kiborítják. A jól főzött puliszkának szép kerek alakja van és vagy fonállal vagy erre a célra készült, ívelt alakú vágóval szeletelik fel.

Az *eresztett puliszkát* a *füttőn* főzik úgy, hogy a lobogó vízbe markonként eresztik bele a lisztet és közben fakanállal állandóan kavartják. Ezzel inkább csak tej, esetleg tejföl esznek, de használata nem általános. Szász Józsefné (72 éves) szerint az eresztett puliszka amolyan „úri dolog”, amit ő a '30-as években a papné konyháján látott.

A puliszkával emberemlékezet óta többféle ételt ettek s esznek ma is. Éspedig levesételek: lucskoskáposzta, *rátottás* leves, cibrelves, tejes puliszka; keményebb ételek: túrópuliszka, *pörgölt*, hagymatokány, rántott káposzta disznóhússal, sült kolbász, májas, véreshurka, tepertyű, füstölt oldalas, sonka, csirkepaprikás. De eszik szilvaízzel, sőt dinsztelhagymával és apró kockákra vagdalt rántottpuliszka formájában is. S ezekhez számítsam hozzá a *bálmot*, amely a juhsajtkészítés egyik melléktermékéből a *fehérsavóból* készült kitűnő puliszkaféleség.

Évtizedekkel ezelőtt még főzték a *jukaskását* is. Ez a *rezsnyicén* (kézimalom) örölt kukoricadara, amit olyan sokáig főznek, hogy megkavarása után üveges lesz. Tejjel vagy túróval kitűnő eledel.

A kenyér és puliszka után rátérek az ételek lehetőleg módszeres ismertetésére.

Levesek

a) A húsleves a magyar ételek királya. Valamikor, amikor a falvakon gyakran vágta szarvasmarhát és *hapsában* vették meg a családok, marhahússal és velős csonttal főtt a legízletesebb húsleves, de erről az utóbbi évtizedekben a rendszer leszoktatott, hiszen szigorúan megbüntették azt, aki nagy állatját nem a húskereskedelmi nagyvállalatnak adta át hatósági áron. Napjainkban, miként többnyire a múltban is volt, a húslevest majorsághússal főzik és a vetemény – murek, petrezselyem, celler, karalábén – kívül konzervgyári ízesítővel (*vegetával*) is ízesítik. De a legjobb ízesítő a *delikát* amit nem csak húslevesbe, de általában mindenféle levesbe belefőznek. A húslevest *laskalevesnek* hívják, minthogy régebben valószínűleg csak laskával sűrítették. A laska lehet hosszú, kockás és zabszemre vágott, de olykor galuskát, vagy rizskását főznek bele. A laskát otthon gyúrják ill. *serítik* és vágják apróra. A népes összejövetelek alkalmával (pl. lakodalom stb.) a laskát a meghívott rokon és szomszédasszonyok napokkal az összejövetel előtt kalákában készítik és vágják. Újabban már nem kézzel vágják, hanem a külföldről – Magyarországról – behozott laskavágóval.

A húsleves nem hiányozhatik az itteni magyarok egyetlen ünnepi lakomájáról sem, mint pl. keresztelés, konfirmáció, ballagás, lakodalom, valamint a sátoros ünnepeken: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor.

b) A múltban is nyáron gyakori volt a paradicsomleves, télen már ritkább, mert akkor még csak néhány üveggel főztek és tettek el belőle télire. Laskát, galuskát vagy rizset tesznek bele. Ma már mindegyik gazdasszony igyekszik minél több paradicsomot befőzni télire. A nyers piros paradicsomot hatvan-hetven évvel ezelőtt falun nem ették, az utóbbi évtizedekben városi hatásra lett általánossá nálunk is. A töltött paprikát is paradicsomlével eszik.

Főzték és ma is főzik a *tárkonyos levest* bárányfejvel és aprólékkal, de disznóhússal is.

Újabbán kedvelt leves a zöldségleves is, amit apróra vágott murokkal, petrezselemmel, cellerrel és reszelttel főznek.

c) A *rántott levesek* közül a *fokhagymás levest*, a *rántottás levest*, a *fuszulyka-, meggy-, egres- és a köménymaglevest* kell megemlítenem. Ezeket újabbán egyesek már nem rántással, hanem eresztékkel főzik.

d) *Gyümölcslevest* főként aszalt gyümölcsből főzték rántással vagy eresztékkel, árván vagy füstölthússal, azonban nagypénteken ma is csak árván főzik és fogyasztják.

Az aszaltgyümölcs leginkább szilva és alma, de lehet körte is. A szilvát úgy aszalják, hogy az *aszalótáblára* rakják és sütés után a sütökemencébe teszik, utána a napon szárítják és esetleg újra beteszik a sütökemencébe. Az almát és körtét úgy aszalják, hogy meghámozzák, felszelelik, fonalra fűzik s a *tornáclábra* akasztva vagy másként, a szabadban felakasztva a napon szárítják.

Külön említem a múltban gyakori, most már csak nagyon kevesek által főzött *cibrelevest*. Ezt sóval, fokhagymával és borssal fűszerezték és tojásos eresztékkel sűrítették, de olykor *púposrántottát* is tettek belé, hogy táplálóbb legyen. A púposrántottát lábosban bő zsírban, illetve olajban sütik úgy, hogy a tojást felverik, a sercegő zsírba öntik, s miután az alsó fele megsült, megfordítják, hogy egészen át-süljön, végül pedig kockákra vágva beleteszik a cibrelevesbe.

A cibrét úgy készítik, hogy búzakorpába egy marék málélisztet, egy kis kovással elvegyítenek, elkevernek. Ezt a keveréket egy napig vízben áztatják, majd feltöltik vízzel s kb. 6 napig állani hagyják. Ezután lehet használni s ha a cibrét letöltötték az *ágyáról*, újra feltöltik vízzel.

A cibrét régente savanyításra is használták a savanyú leveseknel, de ma már annyira kiment a divatból, hogy a fiatal asszonyok nem is tudnák elkészíteni.

Levesbe valók: csipetke, reszelt, grízgaluska és újabbán a rizskása is.

Húsok

a) A húsok között előkelő helyük van a szárnyasoknak: a tyúkfélének, a rucának és libának. Az utóbbi kettőt *törőbúzával* (kukoricával) meghizlalják (*töltik*), hogy zsírjukat leszűrhesse. A szép sárga majorságszír csemegének számít. Az adventisták, minthogy számukra a disznó tisztátalan állat, amelynek húsát megenni vétek, több majorságot tartanak, mint a reformátusok, többen pulykát is. Ők csak olajjal főznek, és véteknek tartják a levágott majorság vérének fogyasztását is, minthogy Mózes szerint „az élet a vérben van”. Érdekes, hogy míg a falu régi, még református lakosai az állati vért megvették és jóízű tokányt, illetve a disznó véreből hurkát

készítettek, amit puliszkával jóízűen fogyasztottak, a mostani reformátusok többsége a vért nem veszi meg és nem eszi. Egyik 72 éves adatközlő asszony elmondta, hogy néhány év óta irtózik a vértől, disznóöléskor nem töltenek véreshurkát és a *gömbecet* is vér nélkül készítik. Azt hiszem, hogy itt adventista hatásról van szó.

b) A *marhahús* jelenleg nem jelentős élelmiszer, mert a kollektivizálás miatt a faluban alig maradt szarvasmarha, a városi mészárszékek meg is szűntek. A gyenge minőségű marhahúst pedig 1 kg-os csomagokban csak a városiak vásárolhatták meg a kijelölt élelmiszer üzletben. A változás után ismét megjelentek a mészárszékek, de az infláció miatt csak a sokpénzű emberek tudják megfizetni.

c) A *disznóhús* a legjelentősebb húsféleség. December a disznóvágás ideje. Többnyire szombaton vágják, mert a szombat 1990 óta munkaszüneti nap, míg aztán a rá következő vasárnap a húсок besütésével, sőt a zsírolvasztással is végezni lehet. Virradatkor fognak hozzá a hozzáértő disznóölő emberek, akiket *henteseknek* neveznek, noha nem ez a főfoglalkozásuk. A disznóvágás bizonyos szertartással jár, ami egy-két pohár pálinka elfogyasztásával kezdődik és a disznótoros vacsorával végződik. A leszúrás után jön a perzselés, amit régebben szalmával végeztek, manapság pedig a kézben tartott *perzselővel* történik. A perzselőben a szárazfa és csusza tűzét a villany meghajtású ventilátor biztosítja. Ezután jön a surlókefével, éles késsel és forró vízzel való dörzsölés és vakarás addig, amíg a disznó bőre sárgásfehér lesz. Az eddigi művelet a család gyermekeinek jelenlétében történik, jutalmuk a disznófül, ami ünnepi csemegének számít.

A disznó feldarabolása általánosan ismert, azt hiszem, hogy mindenütt egyformán történik. A mészáros legelőször *leveszi* a 4 *látat*, akkor a disznót a hasára fektetik s levágják az *orját*, vagyis a gerincét, amelyen rajta van a fej felső része is a koponyával, ezután kivesszik a disznó belső részeit: a szívet, májat, tüdőt és a beleket, majd *felveszi* a két oldalast, feldarabolja a szalonnát, amit besózva egy tiszta cseberbe tesznek s ott tartják egy vagy másfél hétig, amikor felakasztják a füstölőbe s megfüstölik. Füstre teszik a *gömbecet*, a kolbász egy részét, a disznólábakat, az *orját* és a *sódart* (lapockákat).

A kolbászt és májas hurkát újabban már nem a húsvágó géppel töltik, hanem a kolbásztöltő géppel, amivel sokkal gyorsabban történik a töltés. A disznólábakról levágják a húst és olajjal besütik, sonkát nemigen hagynak egészben. Besütik az oldalast is, sőt a kolbász nagy részét is, ami kétségtelenül ízletesebbé teszi a *disznóköccséget*, mint a füstölés. A disznó feldolgozása kalákában történik a testvérek, illetve kománék segítségével. Amikor a zsírolvasztás is megtörtént, a legközelebbi rokonoknak, jó szomszédoknak egy tányér *kóstolót* küldenek, amiben egy darabka hús, zsirnakvaló, kolbász és májas hurka van. A kóstolót viszonzni szokták. A változás szempontjából figyelemre méltó, hogy egyesek kb. 10 év óta kenőmájast is készítenek, amit 3 dl-es befőttes üvegben kidunsztolnak. Ezt a házi pástétomot – román hatásra – *páté*-nak is nevezik, ami azt mutatja, hogy a konzervgyári lapos fémdobozokba zárt pástétom hatására kezdték készíteni.

A múltban a füstölés a ház *hiján* (a padláson) történt, amikor a kakasüllőkre erősített rudakra akasztották a füstölendő kolbászt stb. A régi házaknak ugyanis nem volt kéményük, a füst a padláson oszlott el. A kéményt akkor kellett építeni, amikor 1960-ban falunkban is bevezették a földgázt. Ezért az utóbbi két és fél évtizedben a legtöbb református háznál különálló füstölő épült. A füstölő kb. 2 m magas, 1 m

széles téglá vagy deszkaépítmény, amelyben megnedvesített fűrészporral és csuszával füstölnek.

A disznóból sokféle ételt készítettek s készítenek ma is. Így pl. a fentebb már említett besütött húst, aminek nagy előnye, hogy hamar melegíthető, aztán a hurkaféléket, a *csontosából* tárkonyos és fokhagymás levest, a fejéből és a bőrből kocsonyát, a *tepertyűt* pedig mindenki szívesen eszi puliszkával vagy kenyérral.

A disznótoros vacsora régebben a bő zsírral tálalt *torokpecsenyéből* és friss hurkafélékből állott, amit *káposztacikával* fogyasztottak. Újabban *gombócleves* (káposztaléleves) és pörkölt az étrend. A vacsorán a hentesen kívül csak a családtagok és az esetleges segítség vesz részt.

d) A *juhhús* nem jelentős élelmiszer, mert csak az öreg és meddő juhokat szokták levágni és *kikilózni*, de falunkban kisszámú a juhállomány. A juhhúsból gulyást és tárkonyt főznek.

A *bárányhús* tavaszi éték és húsvétkor bizonyos rituális árnyalata is van a fogyasztásának, ennek oka az is lehet, hogy *húsvétra vágnak bárányt*, a húsvét pedig tavasszal van, de bizonyos, hogy mindenki igyekszik legalább egy *cimert* (lábat) venni, ha nincs saját báránya, mert bárányhús nélkül éppen úgy nem lehet húsvétot ünnepelni, mint ahogy piros tojás nélkül sem lehet. Itt nyilván egy régi hagyomány továbbéléséről van szó, mert a mai felei reformátusok többségéről igazán nem mondható, hogy vallásosak és ezért „Istennek Bárányára”, az Úr Jézusra gondolnának, amikor ragaszkodnak a húsvéti bárányhoz.

A bárány húsából tokányt készítenek, vagy kisütik és tojást ütnek rá, a csontosából pedig tárkonyos levest főznek.

e) Az elmúlt években több család tenyésztette a nyulat, de aztán beleuntak és ma már nemigen számít mint húsforrás.

Az adventistákkal kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy – minthogy a disznóhúst nem eszik – nemcsak több *majorság* (szárnyas háziállat) van udvarukon, hanem több növényi táplálékot is konzerválnak, így pl. gombát, amiért egyesek a Szászrégen melletti havasalji erdőbe is elmennek gombászni *őzlábgombáért*, róka-gombáért, de az itthoni legelőkről is szorgalmasan begyűjtik a *szekfűgombát* és megaszalják. A gombát aszalással vagy sós-ecetes vízzel befőttés üvegekbe rakva tartósítják.

Tészták

A *főtt tészta*, lehet laska vagy galuska, amit cukorral, dióval, vagy juhtúróval ízesítenek. A *főtt tészta* második fogásként az utóbbi években nyert polgárjogot a felei konyháiban.

A *kelesztett tészták* eleje ma is az ünnepi kalács, amit dióval, mákkal vagy ordával töltenek, de ma már nem a kenyérsütésnél leírt cserépfőzőben sütik, hanem a hosszúkás pléhtepsiben.

A *kürtöskalács* valamikor az ünnepi asztal elmaradhatatlan tartozéka volt. Ma kevesen sütik, helyébe az *aranygaluska* és a diós, mákos vagy lekváros kifli lépett.

A *zsírban sült kelesztett tészták* közül ma is jelentős a *pánkó* (fánk) és a *csöröge*. E két utóbbit nagy ünnepekre, de néha vasárnap is sütik a felei asszonyok.

Egyesek, a jobbmódúak a fentiekén kívül már a 30-as években sütötték a *rózsaköves*, másként poronyó tésztát is.

És ne felejtjük el a *tepertyűs pogácsát* sem

Második fogásként gyakori a *köttes* és a *hígpalacsinta*. Az elsőt kaporral és cukorral ízesített ordával, az utóbbit pedig cukorral hintették be, vagy szilvaízzel kenték meg. Ezeket a pityóka, fuszulyka, káposzta, vagy egres leves után fogyasztják.

A *tészták terén a leglátványosabb a városiasodás*, amit különösen a nagy asztalülések alkalmával szemlélhetünk. (Lásd a *Hagyományos és új ünnepek* stb. című dolgozatomban.) Ugyanis a fiatalabb nemzedékekhez tartozó asszonyok most sütik a krémesbélest, a piskótát, a sósrudakat, az islert, a kekszet, a habcsókot és a csokoládé-, valamint dobostortát. Senki sem merne már ünnepi alkalmakkor csak kalácsot vagy pánkót és csörögét tenni az asztalra. Hiába na: a változó idővel nemcsak az erkölcsök változnak, hanem az étkezési szokások is.

A címben jelzett témával kapcsolatban még két dologról kell írnom. Mindkettő mutatja a hagyományosnak tartott falusi életmód rohamos városiasodását. Az egyik az éléskamra kialakítása, a másik a főzőkályha változásai.

1. A '40-es évek előtt a felei falusi házakban nem volt külön éléskamra. A házaknak – kivéve az egészen szegény családokat – 3 szobájuk volt. Az utcára néző *elsőház* volt a tiszta szoba, amelyet csak fontos családi összejövetelek alkalmával használtak, pl. lakodalomkor. De itt ravatalozták fel a család halott tagjait is. Itt állott a nagymama is az asszonynak hozományba kapott és később készített párnáival és pokrócaival, szép szőttes terítővel letakarva. Továbbá a kaszten és egy festett asztal 4 hátasszékkal. A mellette lévő szoba a *középsőház*, amelyet az öregek még *pitarnak* neveztek. Ez volt a lakószoba ahol télen főztek és télen-nyáron háltak. (Nyáron a különálló *sütőben* főztek többnyire nyílt tűzhelyen, de itt volt a sütökemence és itt történt meg 1-2 hónaponként a *szapulásnak* nevezett nagymosás is.) A harmadik szoba volt a *hátsóház*, amelyben a lisztesláda, a dagasztóláb, rajta a dagasztóteknőben a kenyerek, a gerendákra szegett rúdon az üres zsákok és a szennyes ruháknak lógtak. Egy másik rúdra pedig a kolbászok, a szalonnatáblák és az oldalasok voltak felakasztva. Egyszóval a hátsóház amolyan raktárhelyiség volt. A 60-as évek után, amikor már a feleiek is igényesebbekké váltak, hiszen már nem lehetett a földvásárlásra spórolni, mert beütött a kollektivizálás, szükségét látták a külön éléskamrának is. Ezt a rétebben épült házaknál a hátsó ház hátuljához ragasztott kisebb szoba jelentette, az új házaknál pedig a kamra már az épület szerves része lett. Az éléskamrát itt mindenki *spájznak* vagy *spájcnak* nevezi, ami nyilván a városi kispolgárság, illetve a német eredetű lakáskultúra átvételét jelzi.

2. Ezelőtt 60-70 évvel a felei középső házban, az akkori minden szobában *ler* (sütő) nélküli érckályhán főzték az ételeket, később ezt a Szentkeresztbányán készült érckályhát felváltotta az ún. *csikókályha*. Ez vaslábakon álló, vasvázú pléhkályha, amelynek a hátsó részén kiemelkedő lerje (sütője) van. Ilyen formán:

Valószínű, hogy nevét az alakjáról kapta.

A csikókályhát a különböző nagyságú *asztali kályhák* követték, amelyek nemcsak abban különböznek a régebbi típusú elődeiktől, hogy nagyobbak amazoknál, hanem utóbbi abban is, hogy oldaluk és ajtóik zománccal festettek bevonva.

De úgy látszik, hogy a technika korában ezen a téren sincs megállás, ugyanis néhány év óta divatba jött a *csempének* nevezett csempekályha, amelynek az az előnye, hogy tovább tartja a meleget, mint a hamar kihülő főzőkályhák. És ez nem megvetendő nyereség – különösen télen – az egyre drágább gázfűtés korában. Persze a csempekályhára, amit valamikor – 1960 előtt – csak a paplak hálósobájában és ebédlőjében lehetett látni, inkább a fiatal családok áldoznak, mint ahogy minden újításnak ők a kezdeményező.

Hasznos volna kitérni az edények terén bekövetkezett változásokra, talán elég ha annyit jegyzek meg, hogy a két világháború közti évtizedekben még a *korondi agyagedények* domináltak. Ezeket a korondi fuvarosok a *kóberes* szekereiken helybe hozták és gabonáért – búzáért vagy kukoricáért – cserébe árulták. Akkor cserépben főzték a kukoricakásával készült töltöttkáposztát, még pedig a sütőkemencében, cseréplábosban főzték fel a tejet, amit cserépfazékban altattak meg és cseréptányérokban kanalazták a levesételt. S cserépkorszóban, gyakran a *csicses korszóban* állott az ivóvíz is. A legtöbb házban csak a puliszkásfazék volt ércből és még 1-2 pléhfazék egészítette ki az edénykészletet. Nos, napjainkban a cserépedény úgyszólván teljesen eltűnt az edények közül, csak zománcos edények – lábasok és fazekak vannak 1 literestől 10–20 literesig, sőt a fiatal házaskonyhájából nem hiányozhatnak a *kukták* sem.

Ha végigtekintjük a táplálkozás körében bekövetkezett változásokat, tagadhatatlan a múlttal szembeni gyökeres változás. Csak a puliszka őrizte meg régi népszerűségét. A táplálkozási szokások terén a legszembeütőbb változás, ami az idősebbek állandó, de eredménytelen rosszsallását váltja ki, a kávé és a cigaretta bevonulása a 20–30 évesek mindennapi életébe. Igaz, hogy egyik sem táplálék, hanem élvezeti cikk, de annyira általánossá vált, hogy a református fiatalasszonyok többsége már nem tud élni a napi 2–4 csésze kávé és a 8–10 cigaretta nélkül. Természetes, hogy ehhez képest a konyhai felszerelés is gyarapodott a villamos kávédarálóval és a kávéfőzővel, közkeletű szóval a *presszóval*, meg a kávékészlettel. A fiatalok számára, már olyan megszokottá és természetessé vált a kávézás és a dohányzás, mint a végtelenbe nyúló Dallas-sorozat kötelező megnézése heti 2 alkalommal. Vagy, hogy még szembeütőbb példával éljek, mint amilyen természetes és megszokott volt nagyapáink és dédanyáink számára a vasárnap délutáni tánc, illetve a kapu előtti üldögélés és terepere.

A kávézás térhódítására nézve jellemző, hogy még az egyébként sok tekintetben puritán adventisták egy része is behódolt már ennek a szenvedélynek.

Legvégül megemlítem, hogy az ételt egy idő óta nem főzik, a kenyeret és tésztát stb. nem sütik, hanem *csinálják*. Még a puliszkát is *csinálják*. Úgy vélem, hogy ebben az anyaországi beszélt nyelv is hibás, hiszen a rádióban naponta halljuk, hogy a színi rendezők a színdarabot *megcsinálják*, a zenés műsort sem összeállítják, hanem *csinálják*, sőt még a politikát is *csinálják*.

Adatközlők:

Fülpesi Domokosné 80 éves; ifj. Tóth Gyuláné 26 éves; Iszlai Samuné 67 éves; Pápai Lajosné 30 éves; özv. Tövissi Jánosné 79 éves; Nagy Tiborné 42 éves; Nagy Ödönné 67 éves

A VALLÁSI ÉLET MAGYAR-SKÓT KÖZÖS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKÉRŐL

Megtiszteltetésnek és kiváltságnak érzem, hogy részt vehetek ezen a konferencián, és hálás vagyok a lehetőségért, hogy újra találkozhatok a régen ismert és nagyra becsült kollégákkal, és újabb ismeretségeket is köthetek, egyszersmind a tanácskozás során bővíthetem ismereteimet a régi és mai magyar vallásos életről.* Egyúttal szeretném tolmácsolni azoknak az edinburghi egyetemen tanuló és dolgozó kollégáknak az üdvözlését, akik valamiképpen érdekeltek e téma kutatásában. A következőkben három szempont szerint kívánok beszélni a vallásos élet magyar-skót közös kutatásának értékéről:

1. közös egyházi hagyományok,
2. a vallásos jelenségek közös megnyilatkozási formái és értelmezései,
3. közös módszerek.

Mindenekelőtt szeretném elismerni a magyar néprajzkutatók vezető szerepét közös vallási néprajzi vizsgálatainkban, és megköszönni szíves bátorításukat, ösztönzésüket. Örömmel látom, hogy közülük sokan jelen vannak ezen a konferencián is.

1. Közös egyházi hagyományok

Napjainkban az összes nagy világvallásnak vannak hívei Skócia lakosságán belül, így a vallásos életet kutató személy bőségesen talál magának lehetőséget a gyűjtő- és elemző munkára. A keresztény tradíción belül mind a protestáns, mind a katolikus és ortodox ágazat megtalálható, sőt a protestáns egyházon számos kis egyházra és felekezetre bomlott a századok során, melyek mind a mai napig léteznek.¹

Magyarország adta nekünk Skócia egyik szentjét, Szent Margitot, aki félig magyar származású volt, és vannak feljegyzéseink olyan skót családokról, akik Magyarországon telepedtek le, köztük a Leslie családról, akik Erdélyben élnek. Skócia egyháztörténetének legfőbb alakítóereje a katolikus és kálvinista vallás volt, s tulajdon-

* A szerző a Scholl of Scottish Studies (University of Edinburgh) igazgatónöje. Az itt közölt szöveg előadásként hangzott el a Mátraházán megrendezett vallási néprajzi konferencián.

¹ Callum G. Brown: *The Social History of Religion in Scotland since 1730*. Methuen, London, 1987.; Callum G. Brown: *The People in the Pews, Studies in Scottish Economics and Social History* 3, 1993.

képpen az 1560-as skót reformációtól kezdetük felvázolni a skót–magyar vallásos élet közös pontjait. A történelem során ezek a közös vonások a különböző protestáns egyházak nagy családjának együvértartozását manifesztálták. Ez tükröződik például a skót egyházi személyek, papok, hitoktatók és misszionáriusok magyarországi munkájában (pl. a Skót Misszió megalapításában Budapesten, 1841-ben), valamint a magyar papnövendékek és teológiai tanulmányokat végző tudósok skóciai tanulmányútjaiban. A Skót Egyház (Church of Scotland) és a Szabad Egyház (Free Church) jelenleg is évente fogad magyar teológushallgatókat, az egyházi személyek pedig évente találkoznak egymással a hivatalos látogatások alkalmával.

A kálvinista vagy presbiteriánus vallás meghatározó szerepét Skócia nemzeti életében, ill. a helyi kultúrák kialakításában már nagyon sok szempontból tanulmányozták nálunk. Egy sor teológiai és egyháztörténeti tanulmányt, gyülekeztörténeti írást, valamint egyházi személyek életrajzát és önéletrajzeit lehetne itt felsorolni. Azonban nagyon hiányoznak az olyan dolgozatok, amelyek azt vizsgálják, milyen szerepet tölt be a (kálvinista vagy másmilyen hit-) vallás az egyén életében, vagy magát a vallásos élményt – a vallásos kifejezésformák etnológiájának (ethnology of religious expression) nevezett témát – tárják fel és elemzik. Ez az a terület, ahol nekünk, Skóciában dolgozó kutatóknak a magyar kollégákhoz kell fordulnunk segítségért, a gyűjtő- és feldolgozó kutatómunka modelljeiért. Nagyon ösztönző számunkra azt látni, hogy Magyarországon az ilyenfajta kutatások elindítása és támogatása az egyházon belülről származik. Napjainkban a skót egyház is érdeklődést mutat a vallási néprajzi kutatások iránt.

2. A jelenségek közös megnyilatkozási formái és értelmezései

Az olyan vallási kultúrák, ahol a vallásgyakorlatban és a teológiai doktrínában is fellelhetők a közös jegyek, az összehasonlító munka értékes alapjául szolgálnak. Időhiány miatt sajnos csak néhány, a skót történelemből vett példára szorítkozhatok.

Itt van például az emberi élet vallásos szokásainak egyike, a szülés utáni *egyházkelés* (*the mother's kirking*) gyakorlata. Míg Skóciában ez már csak múltbeli hagyomány, addig a magyar kutatóknak még lehetőségük van arra, hogy ezt élő gyakorlatként gyűjtsék és tanulmányozzák.

Második példám az *elbeszélő (narratív) hagyományt* érinti. Skócia északnyugati hegyeiben (Highlands) és nyugati szigetein az évente két alkalommal megtartott 4-5 napos „gyülekezeti időszakok” (*communion seasons*) – amelyekre távoli területekről utaznak oda a hívek –, kiváló alkalmat teremtenek az ún. *megtéréstörténetek* elmesélésére. Sor kerül ilyenkor az isteni beavatkozást tükröző személyes élmények elbeszélésére, vagy az olyan személyekről szóló történetekre, akiknek az életében a vallás jelentős szerepet játszott. (Ez utóbbi elbeszéléstípust példázza az a közismert történet, amely szerint egy ember többször hallotta a következő szavakat: „*Hajítsd kenyered a vízre!*”. Végül is az ember megtöltött egy kis hordót zabliszttel, vízre tette, és a hullámokra bízta útját. A hordócska olyan valakihez jutott el, akinek nagyon nagy szüksége volt az élelemre.)

A skóciai reformáció után azonnal jelentkeztek nehézségek a kilencszáz skót egyházköziség pappal való ellátásában. Ez a probléma még súlyosabb volt a hosszú ideig

a fejlődéstől elzárt kelta nyelvű vidékeken. Minek következtében ezeken a területeken a *reformáció előtti* (és néhány esetben még a *kereszténység előtti pogány*) *hagyományok továbbélését* tapasztalhatjuk. Ilyen például a kutak gyógyítóerejébe vetett hit, ami még ma is létező hit. Protestáns területekről származik *Alexander Carmichael* hatkötetes gyűjteménye a *Carmina Gadelica*, ami imákat, ráolvasásokat, mágikus igéző szövegeket és áldásokat tartalmaz, és bizony közülök sok a szenteket, Szűz Máriát, meg Jézus tanítványait hívja segítségül.

Skóciának azokon a területein, ahol a tizenhetedik századból származó *zsinatpresbiteri egyház* hagyománya (*convenanting tradition*) erős volt, a protestáns mártírok sírjait még a mai napig is ápolják, élettörténetük tárgyi emlékeit pedig máig is őrzik, és közszemlére teszik, mint például azt a zabkásás tálkát, ami a legenda szerint feltartóztatott egy puszkagolyót.

A fent említett okok miatt, a skót Felföldnek és a szigeteknek vallásos gyakorlata többnyire nem a reformáció-előtti időszakból, hanem a késő tizennyolcadik/kora tizenkilencedik századi evangéliumi újjászületés (*evangelical revival*) korszakából származik. E történelmi mozgalom számos személyiségét természetfeletti erővel és képességekkel ruházta fel a hagyomány. (Ilyen például a „*Farquharson hosszú alvása*”-ról szóló történet, amely egy lelkésről szól, aki mennyei látomásáról számolt be felébredvén.) A papok és világi személyek (férfiak és nők) által megalkotott *vallásos költészet vizsgálata* is hálás kutatási téma.

A *Zsoltároknak* különleges szerepük van Skóciában mind a közös, mind a magános vagy családi vallásgyakorlatban. Sok skót emigráns család, beleértve a sajátomat is, őriz emlékezetében egy-egy zsoltárt, amit együtt énekeltek azok, akik hajóra szálltak, és azok, akik búcsúztatták őket, miközben a hajók útnak indultak a jövődöbéli telepésekkel Kanadába vagy Ausztráliába. Néhány zsoltár pedig a mai napig különleges jelentéstöbblettel bír mind a mi számunkra, mind a magyarok számára. Ilyen a 90. és a 124. zsoltár. Ahogy azt két évvel ezelőtt megfigyelhettem a Kárpátalján az előénekes vezetésével gyakorolt ún. *diktálásos éneklés* ('*giving out the line*', vagy a '*lining out*') a templomban szintén egyik maradványa közös protestáns hagyományainknak.

A *vallásos kifejezésformák és az etnikai vagy nemzeti hovatartozás szimbolikus reprezentációja* szorosan összefügg egymással a diaszpórában élő skótok számára éppen úgy, ahogy a jelenlegi országhatárokon kívül élő magyarok számára is. Igen tanulságos lenne például megvizsgálni ebből a szempontból egy skót és egy magyar gyülekezetet Torontóban vagy Vancouverben.

3. Közös módszerek

Az együttműködés ezen a területen a leggyümölcsözőbb, mert az Önök úttörő jellegű munkája nyomán már nekünk is lehetőségünk nyílt arra, hogy a vallásos élmények különféle megnyilvánulásait vizsgáljuk, úgy, ahogy ezt Önök itt is bemutatták. Az Edinburgh-i Egyetemen a Skót Tanulmányok Intézetében (*School of Scottish Studies*) a zsoltáréneklés hagyományával, a keresztelési szokásokkal, a gyógyító forrásokhoz fűződő néphittel és a farsang utolján (*Shrovetide*) játszott labdajátékokkal már elkezdett munkát szeretnénk folytatni, és kiszélesíteni kutatási programunkat a

személyes és közösségi vallásos gyakorlatot dokumentáló magnós interjúkkal, illetve fénykép- és filmanyaggal. Itt kell megemlítenem, milyen nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy 1994 augusztusában elkísérhettem Molnár Ambrus ny. esperes urat és dr. Küllös Imolát Kárpátaljára, és személyesen megtapasztalhattam néprajzi gyűjtőmódszerüket, amely csodálatra méltó anyag- és terepismeretből, emberi kapcsolatteremtő erőből és elkötelezettségből állt, és általában lelkes együttműködésre ösztönözte mindazokat, akik részesei voltak e kutatásnak.

Mi, az Edinburgh-i Egyetem skót összehasonlító néprajzi programja keretében (*Scottish Ethnology*) beindítottunk egy kurzust a felsőéves hallgatók számára *A vallásos megnyilatkozás etnológiája (The Ethnology of Religious Expression)* címmel, és hallgatóink kutatási témái hozzájárulnak majd adattárunk anyagának bővítéséhez, olyan tanulmányokkal, mint például a zene szerepe a Brethren hittestvéri közösségben, vagy az Üdvhadsereg sajátos nyelve. A magyar néprajzosok által már kipróbált és eredményesnek bizonyult megközelítési lehetőségeket az *oral history (szóbeli történelem)* és a *life history (élettörténet)* gyűjtés gyakorlati módszereit mi sikeresen alkalmazzuk vizsgálatainkban.

Hálásak vagyunk dr. Küllös Imola kétszeri edinburghi látogatásáért, és reméljük, hogy a jövőben másokat is alkalmunk lesz fogadni a Skót Tanulmányok Intézetében. Nemrég kezdtünk meg a posztgraduális hallgatókkal egy vizsgálatot a szenttiszelet jelenlegi szerepéről egy edinburghi gyülekezetben. Örömmel említem meg, hogy az olyan forrásokat, mint dr. Szacsvey Éva filmjei a Bán-völgyében fekvő református falvakban szokásos keresztelőről, esküvőről és temetésről, mint dr. Barna Gábor publikációi, valamint a Molnár Ambrus esperes úr és dr. Küllös Imola által gyűjtött néprajzi adatokat be tudtam építeni a mi tananyagunkba, és felhasználok az oktatásban.

Jelenlegi vallásetnológiai programunk másik fontos eleme annak a kérdőívnek az alkalmazása (természetesen kissé módosított formában), amelyet Magyarországon állítottak össze a mai ember mindennapi vallásgyakorlatáról, hitéről és vallásos értékrendjéről,² és amelyet Önök közül többen aktívan használnak. Bár az általunk eddig összegyűjtött anyag nem nagy terjedelmű, reméljük azonban, hogy nemsokára ez is felhasználható lesz az összehasonlító vizsgálatokban.

Marion Bowman a „*Fenomenológia, helyszíni gyűjtés, és vallási néprajz*” címen megjelent³ cikkében a hivatalos vallás, a népi vallásosság és az egyéni vallás kapcsolatát vizsgálja, és megállapítja, hogy „*Mind a hívők, mind a kutatók hajlamosak túlbecsülni az emberek vallásos hitének és hitgyakorlatának szigorú értelemben vett teológiai és filozófiai tartalmát, és ennek következtében alábecsülik a népi vallásosság mértékét és jelentőségét. Ha a népi vallásosságot aberráns (romlott) vallásként elutasítjuk, vagy a normától való eltérésnek tekintjük, akkor az magának a normának a félreértéséből származik. Ha viszont nem veszünk tudomást róla, azzal csak a vallásról kialakított tudásunkat szegényítjük.*” Úgy vélem, erre a tételre épül a népi vallásosságot feltáró kutatómunkánk Magyarországon és Skóciában egyaránt.

2 Útmutató a vallásos értékrend méréséhez egy falun belül, a különböző felekezetekhez tartozó egyének között. (Összeállította a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója.)

3 *Marion Bowman*: „Phenomenology, Fieldwork and Folk Religion”. British Association for the Study of Religions Occasional Papers, 1992. 21.

Én először gyermekkoromban, az 1950-es évek elején, Kanadában kerültem kapcsolatba a magyarok vallásos életével, amikor is családom rendszeresen vendégül látta a békevári hitközösség lelkészét saskatooni látogatásai alkalmával. (A békevári hitközösséget Saskatchewanban alapították a századelőn az északkelet-magyarországi Bótrágyból, Karcagról és Szabolcsból származó családok.) És most, életem e későbbi szakaszában igazán szerencsésnek érzem magam, hogy magyar kutatókkal dolgozhatok együtt egy olyan közös munkában, amely az emberi élet vallásos dimenziójának megértését szolgálja.

Mi, skótok őszintén tiszteljük magyar kollégáinkat, és nem győzzük hangsúlyozni, mennyire szerencsések a magyar kutatók nemcsak abban, hogy lehetőségük van arra, hogy felgyűjtsék és tanulmányozzák a vallásos tudás gazdag tárházát, hanem abban is, hogy olyan személyek vezetik ezt a munkát, akiknek gyűjtői tapasztalata, interpretációs képessége, értékörző és ismeretterjesztő készsége egyaránt segítségükre van. Ez nagyon szerencsés helyzetbe hozza a magyar vallási néprajzi kutatást, olyan helyzetbe, amely a bibliai példabeszédre emlékeztet minket:

*„Derék asszonyt kicsoda találhat,
mert ennek ára sokkal felülhaladja az igazgyöngyöket.”
(Példabeszédek 31:10)*

*

Benyomásaim a mátraházi Vallási Néprajzi Konferenciáról (1996. január 25–28.)

*„Rendelj magadnak útjelzőket,
rakj útmutató oszlopokat,
vigyázz az útra, amelyen mentél...”
(Jeremiás 31:21)*

Ez a konferencia, amelyet Molnár Ambrus nyugalmazott ref. esperes rendezett a református lelkészüldülő vendégmarasztaló légkörében, az egyik legesztőnzőbb és leglelkesítőbb élményem, amit valaha is átéltem. A konferencia témája és célja a határokon túl, Kárpátalján és Erdélyben élő magyarok egykori és mai vallásos életének tanulmányozása és az utóbbi 4 évben végzett néprajzi vizsgálatok eredményeinek dokumentálása volt. A konferencia résztvevőinek lehetőségük nyílt arra is, hogy átfogó képet kapjanak a Doktorok Kollégiuma Molnár Ambrus és dr. Küllös Imola által vezetett Egyházi Néprajzi Szekciójának az elmúlt 15 év során folytatott kutatásairól és tudományos publikációiról.

Engem ezen a tanácskozáson leginkább a jelenlevők közötti erős együttműködési szellem, a kutatók elkötelezettsége, és a sok esetben igen nehéz körülmények között elért eredmények magas színvonala ragadott meg. A konferencia résztvevőit a Küllös Imre, dr. Küllös Imola és Molnár Ambrus által rendezett nagyszerű kiállítás vette körül, amely részint fényképeket, részint népi kéziratokat, a mindennapi vallásos élet tárgyait, és a kutatásban részt vevők publikációit mutatta be. A kiállított tablókön régi és mai templomokat, temetőket és parókiákat láthattunk, ezenkívül a képek bemutatták az emberi életút állomásait a születéstől a halálig, a nemzeti ünnepekről

való megemlékezések helyi formáit, a családon belüli és templomi vallásgyakorlatot, valamint az úrasztali felszereléseket, azaz a klenódiumokat.

Amikor dr. Küllös Imola beszámolt a kárpátaljai prófétaasszony, Borku Mariska tevékenységéről szóló kutatásáról, megtekinthettük a prófétaasszony híveiről és követőiről, valamint *Lettszövetség* című kéziratáról készített fényképeket. Amikor dr. P. Szalay Emőke és Felhősné Csiszár Sarolta felvázolták a kárpátaljai úrasztali kelyhek (néhányik tizenhatodik századi!) és terítők recens listájának összeállítását célzó, nemrégiben megkezdett munkájuk nehézségeit, ugyancsak jól megválogatott fotódokumentációval illusztrálták előadásukat. Amikor dr. Dankó Imre előadásában emlékeztetett bennünket arra, hogy a vásáros helységnevek a helyi életmód és vallásos hagyomány történeti szempontjait világítják meg, ismét csak konkrét példákat kaptunk a vallási néprajz sokszínűségére.

Azok a videófilmek, amiket Molnár Ambrus készített Visken (Kárpátalján) a „felfogadás” szokásáról (ez tulajdonképpen egy a lelkész előtt tett ünnepélyes, alkohorról lemondó fogadalom), valamint a Haranglábban és Oltszakadaton (Erdélyben) felvett filmek a temetési rituálékról és a húsvéti kakasütséről, fontos szerepet tölthettek be a konferencia programjában. Habár csak töredékét képviselték annak a gazdag anyagnak, amit ezzel az egyedülálló pályázati munkával sikerült a kutatóknak összegyűjteniük.

A más intézményekből érkezett előadók hozzájárulása segített abban, hogy Molnár Ambrus és dr. Küllös Imola vallási néprajzi munkáját szélesebb összefüggésekben lássuk. Egyikőjük dr. Nagy Zoltán (OSZK Mikrofilmtár) arról beszélt, hogy életbevágóan fontos az értékes egyházi archívumok anyagának mikrofilmre mentése. Dr. Barna Gábor (JATE, Szeged) gondolatébresztő előadásában összefoglalta a 15 éves Egyházi Néprajzi Szekció kutatásának és publikációinak eredményeit, és új témákat javasolt jövőbeli vallási néprajzi kutatások számára. Dr. Szigeti Jenő (Adventista Egyház) előadása értékes áttekintést nyújtott az „*oral history*” (szóbeli történelem) és az élettörténet-kutatás felhasználásáról a vallási néprajzi vizsgálatok során.

Dr. Hegedüs Loránd dunamelléki református püspök dicsőréssel és ösztönzéssel szólt a csoport eddig végzett munkájáról. Hangsúlyozta, hogy mennyire fontos feljegyezni a vallásos élményeket minden aspektusból, megadva a népi vallásosságnak is az öt megillető helyet a hivatalos egyházi formák mellett. Biztató volt hallani tőle, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy ennek a kiállításnak állandó helyiséget biztosítsanak valahol.

A konferencia alatt nyilvánvaló volt számomra, hogy nemcsak széles körű csodálat veszi körül a kutató csoport munkáját, hanem más szakemberek is nagyfokú hajlandóságot mutatnak arra, hogy hozzájáruljanak a kutatás távolabbi céljainak teljesítéséhez, azzal, hogy speciális ismereteiket felajánlják, például a néprajzi filmezésben vagy a festett templommennyezetek tipológiájának elkészítésében. Nagyszerű volt találkozni a konferencián az egyetemi hallgatókkal, és látni, mennyire lelkesednek az ilyen jellegű munkáért.

Molnár Ambrus nagytiszteletű úr az a személyiség, aki mindenki fölé tornyosul ebben a munkában. Az ő előrelátása, elkötelezettsége, eltökéltsége, energiája és lankadatlan erőfeszítései nélkül ennek az anyagnak legnagyobb része, ha nem az egésze teljesen elveszett volna. Molnár Ambrus fáradhatatlanul felkutatja, magnószalagra veszi, lefényképezi és lefilmezi az embereket és eseményeket, dokumentum-

értékű anyagot gyűjt, információkat terjeszt és másokat is erre buzdít és ösztönöz. Szavakkal nem lehet kifejezni azt az elismerést, amit munkájával kiérdemel. Mély és maradandó benyomást tett rám egész személyisége, ahogy a konferencia láthatatlan motorjaként megszervezte ezt az emlékezetes programot.

Azzal a biztos és jó érzéssel jöttem el erről a konferenciáról, hogy egy figyelemre méltó és egyedülálló értékű anyag gyarapodik egy elkötelezett, szakértő, gyűjtő- és kutatócsoport kezei alatt, amely képes arra, hogy hatékonyan feldolgozza és másoknak is bemutassa munkája eredményeit. Nagyon hálás vagyok a lehetőségért, hogy részt vehettem ezen a konferencián, mert rájöttem, hogy a bemutatott úttörő jellegű munka modelleket kínál és összehasonlító vizsgálsorozat elvégzésére ösztönöz bennünket egy másik protestáns területen, Skóciában. Köszönet illeti a Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekcióját és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályát, akik megrendezték és anyagilag támogatták a konferenciát, valamint az Edinburgh-i Egyetemet, amiért engedélyt adott a konferencián való részvételre.

Jeremiás idézett soraihoz (31:21), azaz a konferencia mottójához hűen, ez a rendezvény figyelmet fordított a múltra, jelenre és a jövőre. Kitüntetés volt számomra, hogy részese lehettem, és örömmel nézek a jövőbeli együttműködés elé mindazokkal, akik érdekeltek ebben a nemes ügyben, és akiknek ezennel is szeretném köszönetemet és gratulációimat küldeni.

(Fordította: *Küllös Imola*)

VERSEK ÉDESANYÁM,
KISS EMERENCIA KAPCSOS KÖNYVÉBŐL
(részlet)

(Hajlék-keresés, Tolnába érkezésünkkor)*

„Csukni ablak, salukáter,
Jünni uton sok cigáner” –
Záródott bé minden ablak,
Záródott bé ezer ablak.

„Kerüjj elé, ház-gazdája,
Engegyél bé éccakára,
Ihatnékunk, ehethékünk,
Hálni csúrbe es megférünk...

Kerüjj elé, ház-gazdája” –
Könyörögünk százaggyára,
Százaggyára, ezreggyére,
Csaksem érkezik elünkbe...

Hogy es jőne mü elünkbe,
Messze szökött a legtöbbye,
Ím hol egy ház, nincs gazdája,
Kőtözzünk bé éccakára.

Kőtözzünk bé éccakára,
Azután meg másnapjára,
Elég vót mán bujdosódni,
A világba ösvent csapni!

* Koponyák völgye. Válogatott és új versek, 1965–1992. Orpheusz Könyvek, 15. lap. Budapest, 1992.

ÚJABB ADATOK A BUKOVINAI SZÉKELYEK AL-DUNAI ÁTTELEPÍTÉSÉNEK GAZDASÁGI HÁTTERÉHEZ

Az al-dunai öblözetek árvíz által teljesen elpusztított térségében¹ három telep került kialakításra, visszaállításra 1883 tavaszán.² Így jöttek létre Torontál és Temes megyékben – a bukovinai székelyek³ egy részének hazatelepítésével – az al-dunai csángó, mai elnevezéssel székely telepek. Gazdag népi hagyományaikat⁴ máig őrzik, s tartják a kapcsolatot a volt bukovinai székelyek Tolna-Baranyában, Bács-Kiskun megyében és Érden lévő tömbjeivel, melyhez tartoznak.

Hertelendyfalva 1883. július 21-én kapta nevét, Hertelendy József torontáli főispán tiszteletére.⁵ Az elpusztult Ivanova határában alapított helység előbb a Nagy-Györgyfalva nevet nyerte a telepítés első kormánybiztosa, Nagy György szegedi kincstári jószágigazgató után, majd amikor Bonnáz Sándor püspök alapítványából két falu templom és papi-lakjára támogatást kapnak, 1888 őszén a hála „jeléül” Sándoregyházára változtatják.⁶ Az elpusztult Gyurgyevó előbb Rádayfalva, majd „az ott létezett Kevevára emlékére Székely-Keve névre keresztelték”.⁷

- 1 A katonai határőrvidéki kormányzat az al-dunai öblözetekben nyolc községet hozott létre 1861-ben, közöttük Marienfeldet, Ivanovát és Gyurgyevót. Az 1876. évi hatalmas árvíz azonban elpusztította valamennyit.
- 2 A kormány 1881-ben vette tervbe a 6. és 7. öblözetek ármentesítését. Nagy Györgyöt, a szegedi kincstári uradalom jószágigazgatóját 1881. november 15-től kormánybiztosi minőségben e feladattal megbizta. 1882-ben a pénzügyminiszter elfogadta Nagy két javaslatát: a mentesítés „társulás útján” vitessék keresztül, a mentesítendő területekre – az előzőek visszaköltöztetésén túl – új telepesek „kizárólag magyarok legyenek telepítendőek”. 1882 tavaszán megalakult a Pancsova-Kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat. Amikor megkezdődik a töltésépítés, a régi, mélyen fekvő Ivanovának magasabb fekvést keresnek, Gyurgyevónak – Temes-Kubin mezőváros mellett – hasonlóan.
- 3 A bukovinai székelyek történetének korai forrásait összegyűjtöttük és közölni kezdtük: *Solymár Imre-Szűts Zoltán*, 1986., 1988., 1995. – További folytatásához, kéziratban: *Foki Ibolya*, 1993., és saját, kiegészítő kutatásaink.
- 4 A néprajz és nyelvészet terén igen gazdag publikációkkal: *Penavin Olga, Matijevics Lajos*. Hazai összefoglalás: *Balassa Iván*, 1989. További jelentős néprajzi, nyelvészeti közlemények, művek szerzői: *Berze Nagy János, Bodor Anikó, Bori Imre, Botka József, Faragó József, Fazekas Tiborc, Kiss Lajos, Kósa Lajos, Lenhardt Ferenc, Szmik Antal, Ujváry Zoltán, Zsidó Domonkos* stb. Szociográfiában: *Thomka Viktor, Kalapis Zoltán*.
- 5 *Pesty Frigyes*, 1888.
- 6 *Szmik Antal*, 1896. 269., 272.
- 7 *Szmik Antal*, 1896. 272. – Szádeczky Lajos szerint: „Letelepítésükre Kubin mellett az Aldunánál, Alvaniste határában – melyet a régi Keve vára emlékére Székelykevének neveztünk el – jelölvéni ki helyet.” *Szádeczky Lajos*, 1908. 6.

Ma e három: Vojlovica (Pancsova-Pančevo város részeként) Ivanova, illetve Skorenovac – Belgrád közelében.

A telepítés körülményei meglehetősen ismertek: ezer embert akartak hozni és bejött négyezer.⁸ A legkorábbi, szinte rémült reagálás Benedek Elek „fiatal író”-tól való. A helyszínről, az első szerelvény indítása előtt, 1883. március 22-én írja: „...Ami a táviratnak azt a részét illeti, hogy ezernél többre nincs is hely, nem tudom mit mondjak reá. Mi nem izgattuk a népet, sőt mindenütt kijelentettük, hogy csak ezer lelket vihetünk ez alkalommal, de mindennek daczára nem ezer, de ötezer is kész jönni.” Néhány sorral odább pedig: „Ha ezeknek nem tudnak helyet adni, akkor irtózatosan felsülünk a telepítéssel. A nép szörnyű csalódáson fog keresztül-menni, hiába volt akkor minden lelkes mozgalom, ha ide az a hír jön vissza, hogy nincs hely.”⁹

A későbbi események Benedek Elek aggodalmát igazolták. Sejti a botrányt Nagy György kormánybiztos is, ezért írja meg és adja ki már 1883-ban a maga „ment-ségét”, emlékiratként. S amikor a telepítésben aktívan részt vállaló Szádeczky Lajos negyedszázaddal később a már „történetté vált” munkálatokra visszatekint, teszi ezt „emlékezetnek okáért, de meg pragmatikus tanulság céljából is a jövőben történendő betelepítések intézésénél.”¹⁰

A köztudatban ekkor már benne élt: Bukovinában s odább, Moldvában nagyszámú magyar él, keleti testvérek, akiket nem szabad veszni hagyni. Ám amikor 1875-ben a magyar parlament elé kerül a bukovinaiak hazatelepítési ügye, tisztán érzik, nem időszerű: „...ha most nincs is itt arra az idő, hogy ez megtörténhessék, de mindenesetre lesz idő, midőn a kormány gondoskodni fog, hogy ezen testvéreink akár a kincstári uradalmakra, akár az alföldi pusztákra letelepíttessenek...”¹¹ László Mihály is – aki pedig bukovinai, istensegítsi születésű volt, s iskoláztatása után maradt Budapesten – távolabbra tekint, amikor erről szól 1877-ben: „... a bukovinaiakat... kevesebben levén, mielőbb telepítsük be... Nem sokára ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet itt lakik; nagyszerű emlékek akarja a nemzet megörökíteni ezeréves állami életét; ez emlékek egyik maradandó momentuma az lehetne, hogy egyelőre Bukovina csángóinak Pusztaszer tágas földén egy nagy falvat építenénk s ide telepítenők. Ez méltó emléke lenne az ezeréves honalapításnak!”¹² S mégis! 1882–

⁸ Bukovinából négy szerelvény indult: 1883. március 30-án, április 2-án, 3-án, május 11-én. Fedeles szekerekkel április 18-án és május 7-én indult egy-egy karaván. Pontos létszámadatokat ad meg egy bizonyos időpontig Nagy György 1883-as emlékirata, az általa vezetett törzskönyvek adatai szerint. Összesítése: 3460 lélek. Miután a kormánybiztosi teendőket 1883. július 19-én adta át Gromon Dezsőnek, adatai valószínűleg nem tartalmazzák az andrásfalvi reformátusok aratás után érkező II csoportját. Lásd: Nagy György, 1883. 52–53., és 60. – Létszámadatokat találunk még Szádeczky Lajosnál, 1908., továbbá László János, 1935. kéziratában. – Pontos adat a visszaköltözések és a visszahagyott családtagok utólagos mozgása, továbbá a gyors családalapítások családszámot módosító hatása miatt nem állapítható meg. (Vö. Csángó-Magyar Egyesület 1885. évi jelentése, 6–7. és Nagy György, 1883. 53.) – Mindezeket kutatásai során már végiggondolta Szvoboda Béla, aki így összegez: „A négy csoporttal, a szekerekkel és a később érkezett kisebb csapatokkal együtt közel 4000 bukovinai magyar tért vissza ősi hazájába”. Szvoboda Béla, 1940. 36–43. – A bukovinai magyarok lélekszám-változására nézve lásd 1880–1890–1900. évekre: Thirring Gusztáv, 1904.

⁹ Benedek Elek, 1883.

¹⁰ Szádeczky Lajos, 1908. 2. – Ezt az aktualitást éreztük Szvoboda Bélánál 1940-ben, egy évvel a bukovinai székelyek bácskai telepítését megelőzően.

¹¹ Idézi: Foki Ibolya, 1993. 34.

¹² László Mihály, 1877. 199.

83-ban a konkrét szándéktól a megvalósulásig háromnegyed év sem telik el! Mi ez a nagy sietség, „magyar menés”, „csángó láz”?

Kétségtelen, hogy a megelőző nyolc-tíz év demonstratív kapcsolatépítéseinek¹³ volt jelentősége, a sajtó¹⁴ és a társadalmi szerveződés is¹⁵ a bukovinai magyarok ügyét segítette, mégis, az okokat kinn, Bukovinában kell keresnünk. Mégpedig a gazdasági okokban!¹⁶ Mint ahogy a honi telepítés alternatívája helyett székelyeink választását is eredendően gazdasági ok motiválja. A kérdés irodalmában eddig nem méltatott Szmik Antal írja meg, hogy a töltések építését a Pancsova-Kubini Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat bizonyos Kutlány János vállalkozóra bízta, aki azonban „...nem volt képes elegendő munkást állítani, mivel akkor – a szegedi katasztrófa után – az egész országban nagymérvű töltésépítési, helyreállítási és erősítési munkálatok folytak, s e miatt nagy volt a hiány munkásokban.”¹⁷

Kezdetben a gazdasági okok, s csak ezt követik a hazafias érzelmek. Bukovinában „...az ármentesítés és telepítés tervének híre eljutott hozzájuk is és reményeket keltett szívükben...”¹⁸ Az Al-Dunánál pedig: „...felmerült az eszme, miszerint czélszerű volna a töltések felépítésére a bukovinai testvérek közül munkásokat hozatni... az idea visszhangra találván, mind nagyobb hullámokat vert, s a sajtó útján kezdte az ország közvéleményét foglalkoztatni, mely azt mindjárt lelkesen támogatta.”¹⁹

Néhány apró adat arra utal, hogy az áttelepedési szándék ezúttal az egyébként kis létszámú andrásfalvi reformátusok köréből indult.²⁰ Joggal írja tehát Nagy György: „Hozzám, mint kormánybiztoshz, Tomka Károly, az andrásfalviak derék lelkésze for-

13 1874 novemberében Drusbáczky György plébános, Várda János bíró és Mezey János esküdt adománygyűjtő körutat tesznek Magyarországon. Nyolc gyereket hoznak iskoláztatásra. – 1875-ben egész éven át tart az országos adománygyűjtés a bukovinai, józseffalvi magyar iskolára, templomra. – 1879-ben – Egerben – névtelen szerző szöveget intéz a magyar néphez. – 1880-ban a kalocsai püspök, 1880 decemberében Szádeczky Lajos történész jár Bukovinában.

14 A Vasárnapi Újság 1875. évi I. száma *László Mihály* „Bukovinai magyarok” c. cikkét hozza, 1877-ben jelenik meg dolgozata a Földrajzi Közleményekben. – Szádeczky Lajos 1880-ban és 1881-ben tudósít az öt faluból. – 1882-ben – némileg módosult szöveggel – megjelenik *László Mihály* könyve, a „Keleti testvéreink”.

15 Időszakunkban folyamatosan ügyködött a *Szent László Társulat*. 1882 decemberétől 1883. április 11-ig működött az ún. *Csángó Bizottság*, 1883. április 29-től a *Csángó-Magyar Egyesület*.

16 *László Mihály* 1875-ös helyzetképe a sok gyermekről és a telekprózódásról. Kevés kivétellel mind Moldva és Oláhországban kénytelenek a mindennapi kenyeret megkeresni. *László Mihály* 1877-es leírása szerint a bojárok megbízottai már kora tavasszal összetoborozzák a munkaerőt, akik aztán hónapokon keresztül távol vannak. Azt, hogy a moldvai előlegezési rendszer – mint ursora és ledolgozás – hogyan működik, *Tomka Károly* andrásfalvi ref. lelkész fogalmazza meg 1883-ban: „...az oláh bojárok már karácsonykor hozzák be a pénzt Moldovából, s hús, harminc, söt negyven forintot is szívesen előlegeznek a nyári munkára, amibe csak 6 hónap múlva kezdenek” (i. m. 45.) – Moldovában, Besszarábiában az élelmezés rossz, a bánásmód embertelen, hajrá-munka van, a szerződési feltételeket nem teljesítik, kijátsszák, az igazságot hasztalan keresni. *László Mihály*, 1882. 11. Fontos változás: Amíg a vasúthálózat ki nem épült, a bukovinai magyarok híres szekeresek voltak. Eljártak Kolozsvárig, Nagyváradig, Oláhországban Galaczig. Akkor még volt kereslete a lovaknak is. Lásd: *László Mihály*, 1877. 163–164.

17 *Szmik Antal*, 1896. 269.

18 *Nagy György*, 1883. 33.

19 *Szmik Antal*, 1896. 269.

20 Másodikként lép majd a józseffalvi plébános, Drusbáczky György, a „bukovinai magyarok édesapja”, aki meg van győződve a kis Józseffalva és Fogadjisten közeli pusztulásáról, beolvadásáról. Lásd: *Drusbáczky György*, 1882.

dult először.²¹ A Ferenc József császár és királyt, a református Tisza Kálmán miniszterelnököt,²² továbbá Szapáry Gyula pénzügyminisztert felkereső küldöttséget is ő vezeti, 1882 november–decemberében.²³

A háttérben rejlő gazdasági ok – melyre nézve eddig ismeretlen forrásokat sorakoztatok fel – az andrásfalvi református egyház anyagi összeomlása. A korabeli presbitériumi jegyzőkönyvek és egyházi tudósítások megörökítik,²⁴ hogyan vitték egyházukat volt előljárói a „végromlás örvényébe”, hogyan lett az „egy-két hamis sáfár siralmas áldozatává”.

1875 végén még kifejezetten jól áll a gyülekezet, 2853 frt. 26 kr. pénze és vagyona van.²⁵ Ez a vagyon azonban alig két év alatt semmivé olvadt!

Balog Gergely kurátor ugyanis építkezést, tatarozást kezdett az állomáshelyre érkező Láng Károly, később Tomka Károly lelképásztort várva. A munkálatokat túlméretezte, így a „munkaköltségekre” további pénzek beszedése lett volna szükséges. Azzal az „ürüggyel” is, hogy a pince-, kút- és kerítésépítésnél „nem hagyhatják félbe a munkát”.²⁶ Csakhogy a nép nem állt úgy anyagilag, hogy ezt megadhassa. Ekkor a nagygazdák, hatan összeállva, az egyház nevében – de a közösség tudta nélkül – 1876 őszén 1050 frt „uzsorapénzt” vettek fel.

A gyülekezetnek minderről hat hónapig nem volt tudomása. Amikor már a fölvert pénzt mind elköltötték, úgymond „elsikkasztották”, 1877. április 8-án csak akkor rendeztek közgyűlést, a lelkész elnöklete alatt „...melyben a maguk fejétől viselt adósságot határozatilag az egyház nyakába vetették”.²⁷

21 Nagy György, 1883. 33.

22 Amikor 1881. szeptember 16-án Tomka Károly az iskolai alap támogatása ügyében császári kegyért folyamodik, így emlékezteti a miniszterelnököt: „...küzd a haldoklással az egyetlen egyházunk... Nagyméltóságod, mint aki anyaságunknak miniszterelnöke, sőt vallásunknak is rendíthetetlen oszlopa – országos gondjai között...” Lásd: Andrásfalvi ref. presbitériumi jegyzőkönyvek kötetében. Jelenleg Baranya megyében, Hidason, a ref. gyülekezet irattárában. *Victor István* ref. lelkésznek ezúton mondok köszönetet a becses forrás kutatására bocsátásáért! – Egy 1884-ben megjelent népies verszetet „nagy éljenzésről” beszél, mikor László György pohárköszöntőjében „Tisza Kálmánt olykép tisztel meg, / Hogy a kálomisták szentjévé tev meg.”

23 Tagjai: Kántor János, Kerekes Samu, Csobot Antal, László György, Daradics Mihály andrásfalvi magyarok. Lásd: *Nagy György*, 1883. 40–41.

24 Andrásfalvi presbitériumi jegyzőkönyv kéziratok kötetében a hidasi ref. egyház irattárában. – Andrásfalvi ref. egyház elöljárósága közlése a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1879. évfolyamában. Ugyanott az 1880. évi évfolyamban Tomka Károly beszámolója. – A továbbiakban e három dokumentumanyag forráskritikával kezelt információit dolgozom egybe!

25 Készpénzben és kamatozásra kiadott tőkepénzben volt Bíró Mózes néhai lelképásztor után 1070 frt. 40 kr. – Zsadányi lelkész hagyatékaként, a néptől beszedve 213 frt. – Ugyancsak beszedtek a néptől 402 frt 16 kr-t az egyházi és iskolai épületek tatarozására, pince- és kerítésépítésre. Mint látjuk majd, ez nem lett elég. – A magyarországi egyházkerületektől támogató könyvöradományként 529 frt 86 kr. érkezett. – Volt továbbá két alapítványuk: 1868 óta, Kovács Sándor lelkész „praktikus buzgóságából” létezett egy egyházi takarékmagtár. Huszonhárman alapították az éhínségek, gyenge termések idejére, az „egymásoni uzoráskodás, egyes emberek öncélú üzérkedése” kivédésére. 1885. december 31-vel 400 korec gabonakészletük volt, melyet 800 frt-ra értékelték. – Végül az ún. fundus, az iskolai va-gyon, melyből 60 frt-ot a presbitérium, 180 frt-ot Kl- adminisztrátor tartott magánál, úgymond: el- számolásra a „kezei közt volt”.

26 A kiadási költségek egy része „koholt” volt, saját célra is költöttek.

27 1880-ban erről azt írja Tomka Károly, hogy a közgyűlés nem volt nyilvánosan kihirdetve, azon a népnek csak kis töredéke jelent meg. Éjnek idején tartották, nem azt iratták alá, amit felolvastak, a jegyzőkönyv egy oldalal később kiemelték, a nép „résztint megvesztegetve, résztint fenyegetésből” fogadta el a határozatot, melyet később az egyházi felsőbb hatóságnak felterjeszteni elmulasztottak.

Az adósság az elmaradó kamatfizetések miatt egyre növekedett, így szó szerint „uzsorapénzt halmoztak”. A kamattörlesztés érdekében ekkor gyorsan bevonták amihez még hozzáférhettek. Hogy „kisebb zajjal” törleszthessenek, hozzányúltak az egyház alaptőkéjéhez is. Az iskolaalap pénzeit kamatra elfizették, holott ebből kellett volna a lelkészi és tanítói fizetéseket folyamatosan finanszírozni.

1887 őszén nem volt tovább halasztható a rendezés, ám a hitelt felvevő hat személy „nem akart elismerni semmit”. Közben a kamat „gőzerővel” növekedett. Az egyháztagnak is megmakacsolták magukat, nem akartak, de nem is tudtak fizetni. Így történt tehát – amint ezt a presbitériumi jegyzőkönyv megőrökíti –, hogy a lelkész és esperese „...mivel a hitelező már beperelte volt a községet s az uzsora törvény még akkor nem volt életbe léptetve, kivitték a radautzi kapitányságnál, hogy az adósságot az adósokon az egyház javára hivatalból hajtsa fel, mivel már a kamatok ... a tőkét is meghaladták...”

A tartozást tehát hatósági engedéllyel és karhatalommal keményen beszédtek, az ellenszegülőkre zsandárokat vittek, s még az „utolsó ruhadarabokat is elszedték, megzalogolták”. A kétségbeesetteket kikacagták, bántalmazták.²⁸ Ráadásul az 1878-as tél rosszul indult, kitört az inség.²⁹ Az „egyházi pótlék” után pedig – legalább is a szegény nép – a saját adóját már nem volt képes fizetni.

Láng Károly lelkész idáig juthatott el. Ahogy később megőrökítik: „...nagy lelki erővel a bajt kijavította, de erre el is kedvetlenedett...”, olyannyira, hogy nemsokára elment. 1878 májusában megjött az új lelkész, Tomka Károly.³⁰ Neki a hívek „könyörögve adták elő”, mi történt. Júliusban már maga is tapasztalhatta, mennyire hiányoznak az anyagi alapok. A kurátor a járandóság töredékét hozta: „...többet most nem adhat, mert a zsidók már nagyon szorítják s még 600 fttal tartozik az ekklezsia.”

Volt azonban az általános eladósodásnak egy másik okozója is: az egyházi takarékmagtár³¹ kiürítése, csődje. Készlete évente mozgott, valamikor volt mód növelni, most sokan mások – inségükben – csak kölcsönvettek. Egy idő után mindez összeomlott: „...sok éven át az utolsó gabona szemig egyeseknél volt kölcsön... az egyháznak alig volt olyan tagja, ki tetemes gabonával ne tartozott volna... ha a gabonát össze akarták volna szedni, az egész községet kellett volna a községnek perbe fogni...” – írja a presbitériumi jegyzőkönyv. S mert a kölcsöngabonát behajtani nem lehetett, közös akarattal eldöntötték a magtár feloszlását. Ezzel azonban a „gabonában kimutatott” egyházi vagyon semmivé vált.³²

28 Ezt már az új kurátor, Varga György hajszolta végig. A törvénytelenül, „egyházi pótlék” címen kivetett „vérig csigázó adót” 698 frt helyett 803 frt összegben szedte be, később pedig nem volt hajlandó pontosan elszámolni. Nem csoda, ha a nép úgy érezte, „...Varga Gyurka kezébe többé egy krajcárt sem adhat: s ha ő közelít feljök... készek fejszét ragadni még az asszonyok is”.

29 Olyannyira, hogy november hónapban „...télvíz idején 192 családapa kénytelen volt helyzetük sanyarúságánál fogva Benderbe (Muszkaországba) vasúti munkára vándorolni, hogy inségben hagyott házanépe szájába táplálékot szerezhessen”.

30 A lelkésznek komája volt Kántor Jancsi, az egyetlen, aki nem volt hajlandó fizetni az uzsorapénz népre hárításakor.

31 A takarékmagtár intézményéhez: *Eötvös József*, 1903.; *Fürjész István*, 1880.

32 Az inségek miatt 1880-ban újra kellett indítani. Az első nyár után csak 19 kőből gabona jött össze, huszada a korábbi mennyiségnek.

A hívek eladósodásának hasonló folyamata zajlott le az egyházi földek haszonbérleténél. A lelkészi állások átmeneti üresedése időszakában a nép „jó drágán” haszonbérbe vette a földeket, „...számítva, hogy kegyes hitelezővel lesz dolga”. A haszonbérleti díjak rendezése helyett úgy vették, mintha kölcsönként náluk hagyott volna: „...Ebből az egyház egy kis tőkére tett szert, ez a tőke azonban kinn volt a híveknél”. – Amikor Balog Samu és öt társa „önfejűleg” kiköltekezte magát, a néptől a haszonbérleti díjakat kérték, ám mindenki csak az aratás után tudta, próbálta volna megadni. Ezért fordultak a „pénzemberhez” – s a következményeit már tudjuk!

Az előjáróság 1879-ben a magyar református közvélemény elé tárta a részleteket, levélben tudósította a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap” olvasóit.³³

Közben Andrásfalván az egyházon belül is folyt a küzdelem. Amikor 1880. január 1-jén presbitériumi ülést tartanak, betolakodik az uzsorakölcsön ügyben érintett két személy, Balog Samu és Varga György kurátor. Most már mint községi esküdtek. A békítő szavakra vakmerően közbeszólnak: „Ők nem akarnak a múltra fátyolt vetni, s követelésüket 'vérig' nem hagyják!” – A cs. és kir. Főegyháztanács által megítélt keresetnek a néptől való behajtását maguknak akarják megszavaztatni.

Tomka Károly a továbbiakban valamelyest próbálja visszaszállítani a bizalmat. A macacsságot félretéve, legalább az járuljon hozzá az egyház fenntartásához, aki teheti, hiszen anyagi alapjaik elvesztek. Nem maradt más, mint a párbérek módszeres beszédese. A nép azonban annyira eladósodott, s a moldvai előlegezési rendszer miatt oly nyomorban van már, hogy ezt is alig-alig fizeti. 1880 nyarán írják: 150 református családfőből júliusig csak három hozta be az egész évi párbért.

Tomka úgy ítéli meg, a legmagasabb kegyhez, magához a császárhoz kell folyamodnia, hiszen az anyagi alapok helyreállítására semmi remény. Alkalmat ad erre Ferenc József bukovinai látogatása, mikoris esegő levéllel fordulnak hozzá.³⁴

1880 őszén püspöki vizsgálatot kapnak. Ennek részleteiről Tomka lelkész referál az említett lapban.³⁵ A püspök a pereskedést nem javasolta, igyekezett a békeséget

33 Lásd Andrásfalvi ref. egyház előjáróság közlése, 1879.

34 Szövege a következő: „Császári Királyi apostoli Felség. Legykegyelmesebb urunk!

Bukovina határain a legfényesebb tünemény: Felséged megjelenése, mely midőn a legszegényebb, legárvultabb gyülekezet az andrásfalvi helvét ref. egyház tagjainak bocságó (!) szívét is szent reménnyel ragyogja be, bátorodunk alolírtak mint Felséged legalázatosabb hú alattvalói, egyházunk veszély esedező levelőket Felséges lábaihoz tenni.

Száz év óta áztatja be a földet munkáinak verejtékével a Kárpátok bércei mögött, mint az anyaország bujdosó árvái, de midőn hitfeleink az elszaporodás és a határunkat évről évre kisebbtő vízmosás következtében már mind elszegényedettek, hogy a nagy nép Módovába kénytelen egész nyáron át, szülőlködő családjának élelmet keresni: egyházunk további fenntartásához semmi alappal nem bírunk s maholnap félő templomunk is – melyet öregeink még a század elején emeltek – összeomlással fenyeget.

A legalázatosabban esdeklünk egy oknál fogva, ne terheltessék Felséged a ki népünknek hit és faj különbség nélkül, az egész világon legszeretőbb atyja s legdicsebb uralkodója: egyházunk templomi és iskolai alapját császári királyi kegyében részesíteni.

Legykegyelmesebb urunknak legalázatosabb hú alattvalói

Andrásfalva – Sept. 1. 1880.

Tomka Károly lelkész, Kerekes Sámuel gondnok, Katona István, Kerekes Gergely, Kántor János, Gecző József, Németh János, Lőcsey József, Varga József, Kis Márton.” (Andrásfalvi ref. egyház presbitériumi jegyzőkönyve.)

35 Tomka Károly, 1880.

helyreállítani. Ígérte, törekszik majd kijárni valamiféle anyagi támogatást, de azt már nem adják kézhez, uzsorakamat fizetésre sem költhető.

Láng Károly lelkész – aki később, 1885 májusától 1888 márciusáig ismét a lelkészük lesz – úgy tudja, hogy Tomkát ekkor „eltanácsolták” az ügy „felkavarásáért”, „...s kapott volna olyan ítéletet, hogy nézzen más állomás után, s egy év alatt hagyja el Andrásfalvát”.³⁶

Ezek voltak tehát azok a gazdasági okok, melyek az andrásfalvi reformátusok körében – velük kezdve – a hirtelen áttelepülési szándékot elemi erővel kiváltották. Szabadulni kellett a bojárok népnézésétől, előlegezési rendszerétől, az eladósodottságtól, de mindenekelőtt az anyagi alapjait vesztett egyházközség fenntartásától.³⁷

Tomka találta meg a megoldást. Mai szóval „le kell szanáltatnia” egész addigi csődtömegüket. Közösén újra kezdeni, ráadásul – majd Hertelendyfalván – „tisza kálomista községet” alakítva! Ez az egyetlen megoldás, egyetlen kivezető út maradt.

A presbitériumi jegyzőkönyv – a visszamaradók érzületével – így értékeli Tomka sorsdöntő lépéseit: „...Ebből nőtte ki magát később az, hogy... nem tarthatván magát Andrásfalván, a magyar kormánynak egyenes tilalma ellenére a nép nagyrészt felizgatva és elámítva bement a nép nagy részével, tehát már azokkal, kiknek ellátására a kormány anyagi eszközök híján egyelőre nem vállalkozhatott... Így vitte bele Tomka úr abba az időben a nép nagy részét... a nyomorúságba.”

A rokonok és hittestvérek érzületével még hozzátézi: „Hála istennek, hogy ez a nyomorúság csak pár évig tartott, addig ti. míg a magyar kormány jól elláthatta őket, s most már jó sorsban vannak s panasz nélkül élnek...”³⁸

Ez az al-dunai áttelepedés háttér-története.

IRODALOM

Andrásfalvi ref. egyház előjáróság közlése:

Az andrásfalvi ref. egyház helyzete. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 22. évf. (1879), 27. szám. júl. 6., 859–861. hasáb.

Balassa Iván

1989 Az al-dunai székelyek. In: *Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza.* 256–261. Bp

Benedek Elek

1883 Levele. In: *Csángó testvéreink hazatelepítése.* Nemzeti Újság, 6. mutatószám. 1883. márc. 25., 4.

³⁶ Írott nyoma nincs, kivéve a közölt jkv. részletet.

³⁷ A gyors szabadulás újabb gazdasági-pénzügyi gondokat teremtett. A bojároktól már felvett munkaelőlegeket vissza kellett fizetni stb. A magánadóságokat külön-külön rendezni: „Fogadjistenben százharmincnyolc család egységre lépett a zsidó hitelezőkkel, most szabadon indulhatnak”. „A zsidó hitelezők kijelentették, készek várni, elfogadják a törlesztést Pancsováról is. A bojárok pénzét azonban vissza kell adni a bírónak.” Lásd: *Odeschali Arthur*, 1893. Tomka már 1882 júliusában, Nagy Györgyhöz küldött levelében azt írja: „...annyira terhelve vagyunk adóssággal, hogy az egész Andrásfalván alig van 30 ház, mely részint a zsidók, részint az úgynevezett rusztikál-bank körmei között ne volna”. *Tomka Károly*, 1882.

³⁸ A későbbi kapcsolattartásra, megítélésre nézve szép példa a bukovinai magyarok nagy képes nap-tárában megjelent 4 írás: *Bukovinai magyar telepések...*

- Bukovinai magyar telepesek az Al-Dunánál. Hertelendyfalva. Sándoregyház. Székelykeve.*
In: A bukovinai magyarok Nagy Képes Naptára az 1912. évre. (II. évf.) Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal. Bp., 1911. 25–26., 28–30., 35–36., 38–39. Képanyag a 29–35. és 39–41. oldalakon.
- A Csángó-Magyar Egyesület igazgatótanácsának 1885. évi jelentése. Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság. Bp., 1886.*
- A Csángó-Magyar Egyesület igazgatótanácsának 1889. évi jelentése. Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság. Bp., 1890.*
- Domonkos Pál Péter*
1887 A moldvai magyarság. Magvető Kiadó, Bp.
- Drusbáczky György*
1883 Levele Nagy Györgyhöz, 1882. augusztus. In: *Nagy György* i. m. 36–37. Szeged
- Eötvös József*
1903 A takarékmagtárak dolgában. In: Eötvös József kisebb politikai cikkei. 49–53. Révai Testvérek, Bp.
- Foki Ibolya*
1993 A bukovinai székelyek történetének dokumentumai az 1870-es évektől az al-dunai telepítésig. Kézirat. Zalaegerszeg
- Fürjész István*
1880 Egyházi magtárak. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 23. évf. 43. szám, okt. 24. 1379–1382. hasáb.
- Kiss Lajos-Bodor Anikó*
1984 Az al-dunai székelyek népdalai. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék. (A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára, 2.)
- Kósa László*
1983 Az al-dunai székelyek telepítése. Honismeret, XI. évf. 5. szám, 15–17.
- László János*
1935 Az 1883. évi hazatelepítés az Al-duna környékére. Az Al-duna vidékére telepítettek sorsa. In: *László János: A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásának története 1762–1914-ig, az első világháború kitéréséig.* Kézirat, Déva, Hidason készült gépiratos példány. 117–124.
- László Mihály*
1875 A bukovinai magyarok. Vasárnapi Újság. 22. évf., 1. szám, jan. 3., 1–3.
1877 A bukovinai és a moldvai csángók. I–II. közlemény. Földrajzi Közlemények, 153–168., 193–199.
1882 Keleti testvéreink. Franklin Társulat nyomdaja, Bp.
- Lukáts Mária*
1989 Az al-dunai székelyekről. Honismeret, XVII. évf. 1. szám, 52–55.
- Major Antal*
1888 Az al-dunai csángó-magyarok egészségügye 1883–1888. Kiny. az Orvosi Hetilapból. Bp.
- Nagy György*
1883 Emlékirat az al-dunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről. Várnai L. kiadása, Szeged
1883 Levele Somssich Pálhoz, a „Keleten lakó magyarok hazatelepítésének előmozdítására alakult országos bizottság” elnökéhez. 1883. február 25. In: *Nagy György: i. m.* Szeged, 46–49.
- N. N.*
1879 Szózat a magyar néphez csángó-magyar testvéreink érdekében. Nyomatott az érsek-lyceumi könyvnyomdában, Eger
- Oberding József György*
1939 A magyarországi vissztelepítés. Egy jugoszláviai csángótelep. In: *Oberding József György: A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlatja.* 11–14., 27–29. Gloria Könyvnyomda, Kolozsvár
- Odeschali Arthur*
1883 Levele a szerkesztőséghez, 1883. március. In: Csángó testvéreink hazatelepítése. 4–5. Nemzeti Újság, 7. mutatványszám, 1883. márc. 25.
- Pesty Frigyes*
1888 Hertelendyfalva, In: Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben, I. 131. Bp.

Solymár Imre-Szöts Zoltán

Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához. I–II–III. közlemény. In: *Szita László* (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás* 1985/86. (Pécs, 1986), 495–513.; *Baranyai Helytörténetírás*, 1987/88. (Pécs, 1988), 358–418.; *Baranyai Történetírás*, 1991/94. (Pécs, 1995), 477–529.

Szádeczky Lajos

1908 A bukovinai székelyek visszatelepítése 1883-ban. In: *Szádeczky Lajos: A székely határ-
őrség szervezése 1762–64-ben*. Kiadja a MTA Történelmi Bizottsága. Athenaeum Rt.
könyvnyomdája, Bp. 1–7.

Szmik Antal

1896 Az al-dunai csángók. In: *Wigand János* szerk.: *Pancsovai Emlékkönyv... Wittigschlager
C. Könyvnyomdája, Pancsova, 267–274.*

1896 Az al-dunai csángók életviszonyai. In: *Wigand János* szerk.: *Pancsovai Emlékkönyv...
Wittigschlager C. Könyvnyomdája, Pancsova, 353–358.*

Szvoboda Béla

1940 A „csángó láz”. (A bukovinai magyarok hazatelepítése 1883-ban.) Stádium Rt. Bp. (Könyv
az „Egyedül vagyunk” c. társadalompolitikai lap III. évf. 6. és 7. számából.)

Tomka Károly

1880 Püspöki látogatás az andrásfalvi reformált egyházban. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*.
23. évf. (42. szám, okt. 17., 1366–1369. hasáb; 43. szám, okt. 24., 1398–1400. hasáb.)

1883 Levele Nagy Györgyhöz, 1882. július. In: *Nagy György* i. m. Szeged, 33–36.

1883 Levele Nagy Györgyhöz, 1883. febr. 19. In: *Nagy György* i. m. Szeged, 44–45.

Thirring Gusztáv

1904 A bukovinai csángó-magyarok. In: *Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás és a
külföldi magyarság*. Fritz Ármán Könyvnyomdája, 1904. 232–244. Bp.

GAZDÁLKODÁS A RÉGI HADIKFALVÁN

A bukovinai magyar telepes falvak XIX. századi gazdasági életéről kevés korabeli forrásunk van.* Ezt a hiányt részben pótolhatjuk a hadikfalvi falukönyv adatainak közreadásával.¹ A falujegyzőkönyv az 1799–1874 közötti évekből (hézagosan és hiányosan) összesen 260 bejegyzést tartalmaz. A bejegyzések tartalmi szempontból rendkívül változatosak, ugyanakkor igen széleskörűek: 1. Hivatalos rendeletre kiadott bizonyosságlevelek, körlevelek és kérelmek – 20 db, 2. Falugyűlések határozatai – 90 db, 3. A falu törvénye, hitesek törvénye, ítéletei – 71 db, 4. A bíró és hitesek, a hitesség előtt kötött és szentesített szerződések földvásárról, -cseréről, -jussolásról – 79 db, – a falu mindennapi életéről számolnak be. A feljegyzett események, a számos konkrét adat és utalás alapján következtethetünk a földművelés és az állattartás gyakorlatára, s ezzel párhuzamosan megismerhetjük az intézmények, jogszokások körét és működésük módját, amelyek irányították, megszabták, illetve befolyásolták a falu gazdasági életének rendjét.

Természetesen a fentiekén kívül sok más jelenség, szokás XIX. századi meglétét és gyakorlását is mutatják a jegyzőkönyv adatai: pl. a köz- és magánélet rendjét meghatározó számtalan apró szabály, a megszólítások rendje, a nemzetségek összetartása, az esettekről való gondoskodás, erkölcsi értékek stb. E szokások közül néhány működött, hatott még a XX. század első felében is, többségüket azonban már csak az öreg elbeszéléseiből, s az írott emlékekből ismerjük. Jellemző, hogy a rokonság, a nemzetségek összetartása, szervező ereje napjainkban is megnyilvánul: „Mű magunkkal húztuk a szokást, hogy egyik a másért legyünk.” – így fogalmazzák ezt meg vallásaikban az egykori közösség tagjai.

Jelen alkalommal azonban csak a gazdaságra vonatkozó adatokat, utalásokat mutatom be. Az anyag rendszerezése és értelmezése során figyelembe vettem és felhasználtam más forrásokat is: a XIX–XX. századi közlések vonatkozó adatait, a néprajzi gyűjtések eredményeit. Az ezekből kibontakozó képet hitelesíti, kiegészíti és pontosítja a falukönyv. A különböző forrástípusokból nyert adatok sem elégségesek azonban teljes, részletekbe menő kép megrajzolásához. Meg kell elégednünk azzal, hogy segítségükkel nagyobb biztonsággal következtethetünk a gazdasági élet általános rendjére és fejlődésének XIX. századi folyamataira.

* Az alábbi írások az 1995. április 7–9-én Bonyhádon tartott tanácskozás – részben átdolgozott – előadásai.

¹ A kézirat az Országos Levéltárban, P.992 jelzet alatt található (117 folio), a forrás feldolgozása, közlésre előkészítése folyamatban.

1. A telepítések idején, a XVIII. század végén egész Bukovina gazdasági és társadalmi képe átalakul, s ez meghatározta a telepes magyar falvak életét is. Az első értékes leírást Hacquet a XVIII. századvégi feljegyzésében találjuk. Hacquet természettudós, aki két kötetben adta ki a Kárpátok két oldalán 1788–89-ben tett kutató útjainak tapasztalatait.² Bukovinai útjáról is beszámol, aprólékosan leírja Radautz községet, a környék német telepeseit, a lipovánokat stb. A székely telepekkel foglalkozva felidézi a madéfalvi eseményeket, amelyeknek szemtanúja volt. Ismerteti a székely községeket: elmondja, hogy a laposabb helyekre települtek, feltűnt neki a hosszan elnyúló egy utcasoros települési forma. Különlegességként említi, hogy a bukovinai magyarok falvaikat – bármily hosszúak – kapukkal ellátott kerítéssel veszik körül. Ezt a szokást a székelyek sokáig őrizték, így pl. 1858-ban Bálinth Gyula tudósít arról, hogy látogatásakor a közelben lévő gyermekek nyitották ki szekere előtt a faluba vezető utat elzáró kaput.³ A falukönyvben is említik a vetéskertet.

Hacquet pontos leírást ad a telekelrendezésről (lakóház, istállók, háromosztatú csűr). Kiemeli, hogy a házakat egy-egy család részére építik (fából), s hogy ezek az épületek az őslakosokéihoz képest valóságos paloták. Az imént említett Bálinth is megemlékezik a házakról, s megjegyzi, hogy azok – és általában a bukovinai magyarok építkezése – az erdélyi székelyekéhez hasonló. Ő még látott néhány szalmatetőt házat, a többség zsindeletet. Megfigyelése szerint egy telken két-három lakóház is áll „a kiszállott raj miatt”, vagyis a megházasodott fiúk részére. Ez a telekbeépítés a XX. században is szokás a Székelyföldön. A falukönyvben az osztozólevelek mindig kikötik az örökös házhelyhez való jogát. A ház berendezéséről szintén Bálinth tudósít⁴, majd leírását kiegészíti a 70-es években László Mihály részletes beszámolója.⁵

Megélhetésüket a bukovinai székelyek állattartással, földműveléssel és fuvarozással biztosítják. Ugyancsak Hacquet számol be arról, hogy istállóikat négy tehén és két ló számára építik.⁶ A marha- és a lótartról a XIX. századi forrásokban többször is szó esik, mert ehhez a földművelésnél „nagyobb kedvet mutatnak”, ahogy ezt pl. Kiss hadnagy 1824-ben megállapítja.⁷

A földművelést befolyásolják a községek közvetlen szomszédságában lévő nagybirtokok, aminek következtében egy-egy családnak igen kevés föld jut, a családok pedig igen népesek. A földek megtermették a búzát, rozsot, árpát, zabot, de mivel a föld kevés, kevés a kenyérnekvaló, s a nép elsősorban a törökbúzából való málét fogyasztja – minderről a XIX. század derekától egyre nagyobb számban megjelenő tudósításokból értesülünk.⁸ A községek határát uraló nagybirtokok, uradalmak a

2 Hacquet's neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789. Nürnberg, 1790. 1791.

3 *Bálinth Gyula*: Kirándulás Bukovinában az ottani magyarok között. Magyar Néplap, 1858. 60:3.

4 *Bálinth*, i. m. 4.

5 *László Mihály*: A bukovinai és moldvai csángók. Földrajzi Közlemények, 1877. 53–68., 193–199.

6 *Hacquet*, i. m. Bev. XIII. 1.

7 *Kis Károly*: Holmi apróságok bukovinából. Tudományos Gyűjtemény, 1824. VI: 98–105.

8 *László*, i. m.; *Bálinth*, i. m.; *Kriszár Károly*: Bukovinában szenvedő magyar testvéreinkről. Hazánk, s a külföld, 1866. 28–29.; *Druzbáczy Bonaventura*: Bukovinai levél. Eger, 1866.

székely falvak jogi helyzetét még az 1860-as években is befolyásolták. Erről a falukönyvben szereplő panaszlevél is tanúskodik.⁹

A XIX. századi közlésekből értesülünk arról is, hogy a fuvarozás, szekerezés fontos kiegészítő, sőt némelyeknek télen-nyáron, fő kereseti forrás volt. Messze földre is vállaltak fuvar, útjaik a kereskedelmi főútvonalakról is tájékoztatnak. Járnak Moldvába, Besszarábiába, Erdélybe és Lengyelországba a kereskedők áruival. Az éhínség idején, 1866-ban, Nagyváradra pl. 35 szekeres hozta a kendermagot, s tengerit vittek haza.¹⁰

A vagyoni állapot szerinti rétegződésről is szó esik a forrásokban. A XIX. század második felében sokan végszükségben csak munkára, vagy egészen átszöktek Moldvába. A rétegződést – a földbirtokon kívül – az iparűzés is elősegítette. 1859-ben Göndöcs tanító feljegyi¹¹, hogy fafaragó, szekércsináló, házépítő, csizmadia, szabó, szücsmesterséget értő jó néhány van közöttük. A 70-es években László Mihály ad erről bővebb tájékoztatást.¹²

A XIX. századi leírások tehát csak igen vázlatos képet adnak a bukovinai magyar falvak anyagi kultúrájáról, s benne a gazdálkodás gyakorlatáról.

2. A falukönyv bejegyzései némiképp közelebb mutatják az anyagi kultúra alakulását. A faluközösségi határozatok, a hitesek előtt kötött szerződések, egyezések, testámentumok és inventáriumok adják a legtöbb felvilágosítást a falu gazdasági életéről.

A feljegyzések rendkívül bőséges helynév-, határnévanyagot tartalmaztak. A határnevek előfordulási éve alapján megállapíthatjuk a határ képeinek, szerkezetének kialakulását, a művelés alá vont területek gyarapodását, s utalnak a határhasználatra is. A szinte kivétel nélkül magyar eredetű helynevek arra engednek következtetni, hogy a telepítés lakatlan területen és addig jórészt műveletlen földeken történt, amelyet a telepesek irtással, kiszáritással, feltöltéssel tettek művelésre alkalmassá (pl. erdő volt a Cserés, Csutakos nevű határrészeken; vizenyős, mocsaras terület volt a Bonyha, Nagy- és Kicsi Nyilak stb.). Megfigyelhetjük a szántóföldek terjeszkedését: pl. Vermek – 1808-ban legelő, 1859-ben már szántó.

Már a határhasználatra utalnak az Alsó mező, Alsó forduló, Felső forduló, Felső mező – határrész-megnevezések. Az Alszegei határ, Felszegei határ elnevezések arra utalnak, hogy a településszerkezet szerint osztották fel és használták a határt is. Az alszegei határ kincstári birtok: „Camorális részin levő község”, a felszegeiek pedig privát uradalomhoz tartoztak.

A telepítéskor osztott telkeket a családok birtokolták, a föld fölött teljes örököségi joguk volt. Saját gazdaságuk megművelése mellett úrbéri szolgáltatásokat is teljesítenek. Az agrártermelésre alapozott faluban önellátó gazdálkodás folyik, a háztartások keretein belül állítják elő a szükséges gazdasági felszerelést, a család ruházatát, a berendezési tárgyakat. Vannak specialisták is, akik kiszolgálják ezeket az igényeket (kovács, mészáros, szekérműves, kocsosár stb. – róluk kevés adat van a

9 Panaszlevél 1848-ból, kiegészítve 1861-ben (137–139).

10 *Druzabáczky*, Kriszár i. m.

11 *Göndöcs Lajos*: A bukovinai magyarok szokásairól. Vasárnapi Újság, 1859. VI: 163–164.

12 *László*, i. m.

jegyzőkönyvben, pl. az 1800-as évek elején a mézárások egyezsége, 1823-ból egy szerződés szekerészítéséről.)

A kereskedelembe az állattenyésztéssel kapcsolódnak be (l. ló- és marhaeladásról szóló bizonyoságlevelek 1800-ból; jelentős a juh- és sertésállomány is, külön pástort fogadnak melléjük).

Az állattartásnak meghatározó jelentősége van: ebből biztosítják a háztartások pénzükségletét, s ebből teremtik elő a pénzt a földvásárlásokra is. A nagyszámú állatállomány meglétét igazolja, hogy a belsőségeken nagy csűrök, istállók állnak, amelyekről az osztozólevelekben is rendelkeznek. Az ingatlanokat is felsoroló hagyatéki feljegyzésekben az első hely a kaszálókat illette (kezdetben). Az állattartás módját meghatározta, ill. befolyásolta az időjárás: a tartós hideg időszak megkövetelte a hosszú istállóztatást. Ez tette szükségessé a rétekekkel való ésszerű gazdálkodást, a leigeltetés rendjének szabályozását, a takarmánynövények termesztéséről való gondoskodást.

A földműveléshez tehát biztosított az igaerő és a talajjavításhoz szükséges trágya. Szántóföldnek előbb a faluhoz közel eső laposabb területeket törték fel, majd a hegyoldalakat, tetőket is megművelték. Földjeiket kétnyomásos rendszerben művelték, a határt alsó és felső fordulóra osztották (nevezik alsó-, felső mezőnek is). Ezzel a termelési renddel csak 1863-ban hagytak fel. Földjeiken megterem a búza, árpa, rozs, zab, „pityóka”, „terebúza” (köztesként tök, bab, répa), jelentős a káposzta, hagyma és általában a zöldségtermesztés. Kendert a háztartás szükségletére termelnek. Gabonát csak a nagyobb földdel rendelkezők termelnek, a népes kis- és középréteg számára a kukorica jelenti a kenyeret, a fő táplálékot. A „pityókát” takarmányként, a sertések etetésére használják. A gabonatermesztésnek a földrajzi környezet, az éghajlati adottságok nem kedveztek, s háttérbe szorulását az is elősegítette, hogy az öröklés során minden fiú örökösnek mindkét fordulóban lévő földből kellett juttatni egy darabot. Így a 60-as években már 8–10 helyen volt található 1-1 család kevéske – 2-3 fálcsa – földje, amelyek egymástól nagy távolságra estek a határban. Cserével, örökös vásárral igyekeztek egymáshoz közelebb hozni ezeket az apró birtokokat. Jellemző, hogy az adásvételi szerződésekben a földnagyságot csak darab, darabocská hely, negyede, harmada jószág méretben nevezik meg, majd az '50-es évektől már a fálcsa, prazsina (1 fálcsa: kb. 2 hold = 80 prazsina; 1 prazsina: 40 négyszögöl) mértékét is megadják, s ugyanígy a jussolásoknál is. Pl. Miklós Ferenc gyermekeinek apai jussát 1858-ban a conscriptio nro 49. jószágból így rendelték ki: „Belső palag 20 prazsina, Első osztás 20 prazsina, Nagy föld felső ága, 30 prazsinás, Bonyha 16 prazsina, Kitsi föld 12 prazsina, Káposztás 6 prazsina, Kert 20 prazsina”. A föld helyének meghatározásához pedig a szomszédok neveit jegyzik fel (ti. a határnéven kívül).

A gazdasági eszközök, felszerelések csak igen ritkán fordulnak elő a feljegyzésekben. Ezek: fakó szekér, vasas szekér, szán, ekevas, hosszúvas, borona, lánc, fejsze, vasvilla. Jellemző, hogy igen fontos szerepe volt ezeken a tárgyakon a vasalásoknak. A lószerszámot, nyeret és a kengyelvasat is külön említik. Az inventáriumokban, testamentumokban a felsorolás sorrendje: kaszáló, szántó, állat, gazdasági felszerelés, pénzvagyon (ha van), portéka (házbeli holmi, üst, cserge, szokmány stb.), értéket általában nem adnak meg a tárgyak mellé.

Az öröklésnek tehát igen nagy szerepe van abban, hogy a felaprózódott birtokokon – a szántóföldeken is – a gabona és kukorica helyett a krumpli, káposzta, hagyma és egyéb zöldségfélék termesztésével foglalkoznak a népes családok. Ezeket a terményeket már piacra termelik, eladják vagy cserélik kukoricára, gabonára stb. E vállalkozások sikerei teszik lehetővé a gazdasági felemelkedést, a sok ház- és földmegváltást.

A földművelés gyökeres átalakulása 1863-ban kezdődik, amikor a faluközösség tagjainak igényeihez, a változott körülményekhez igazodva – elfogadja és határozatban kimondja a nyomásos gazdálkodás megszüntetését.

A falukönyv adatainak e vázlatos ismertetése alapján is joggal következtethetünk arra, hogy a Bukovinába települt székelység nagyon hamar kilép a gazdasági ön-ellátásból. A fokozatos elszegényedés és a XIX. század mozgalmas idői (háborúk, járványok, természeti csapások) több téren gazdasági próbálkozásokra, új termelőmódokkal való kísérletezésekre vezettek. Az állattenyésztés és a zöldségtermesztés mellett a székelységnek végig legjövödelmezőbb gazdasági vállalkozása a fuvarozás, amelynek nyomaival a vasút megépítése (1866) után is találkozunk pl. 1877-ben, az orosz-török háború idején. A fuvar hol Erdély, hol a Regát irányába viszi őket. Aki nem tőkét húzatni járt (fakitermelésre még Gyimesben is), az termelvényeit (burgonya, káposzta, hagyma) értékesítette a moldvai piacokon, vagy munkára járt a messzi Regátba. A gazdasági vállalkozásoknak ez a székelységnél tapasztalható jelentősége nem kizárólag e népcsoportba jellemző sajátosság, hanem a bukovinai környezetben élő népcsoportok gazdasági egymásrataltságának következménye.

A BUKOVINAI SZÉKELYEK ÁLLATTARTÁSÁRÓL¹

Ennek a tanulmánynak az anyagát 30 esztendővel ezelőtt, az 1960-as évek derekán gyűjtöttem Tolna megye Bukovinából ide települt székelyek által lakott falvaiban. Ma már bizonyára módszeresebben dolgoznék közöttük, nagy értéke viszont a gyűjteménynek, hogy olyan emberektől jegyeztem föl, akik még Bukovinában születtek, felnőtt fejjel települtek át Bácskába, majd Tolnába, így a bukovinai állattartás részletei jól rekonstruálhatók.

Bukovinában, ahol viszonylag hűvösebb volt a levegő, és igen kevés föld állt a XVIII. század második felében odakerült székelyek rendelkezésére, a megélhetés szempontjából igen nagy jelentősége volt az állattartásnak. *Kiss hadnagy* a XIX. század elején azt írja róluk, hogy „Eledelmöket földművelésben és marhatartásban keresik. A földműveléshez közönségesen értenek ugyan, de a dologban nem elegendő szorgalmatosak, a' ló- és szarvasmarha-tenyésztéshez nagyobb kedvet mutatnak.”² Hasonlóképpen a XIX. század végén megjelent *Osztrák–Magyar Monarchia* is arról tudósít, hogy a bukovinai magyarok „földművesek és baromtenyésztők”.³

Az emlékezettel elérhető időben, vagyis a XX. század elején Bukovinában még egymás mellett élt a legeltetéses és az istállózó állattartás gyakorlata. A pásztorkodásról valamennyi állatfajnál kevés adatunk van, de kétségtelenül megvolt ez a külterjes állattartási mód is. Általánosabb azonban az istállózó, természetett takarmányokra alapozott, az árutermelés érdekeit szem előtt tartó állattenyésztés.

Az öt bukovinai magyar falu között jelentős eltérések voltak mind az állattenyésztés méreteit, mind pedig szerkezetét és jellegét tekintve. Mutatják ezt a XX. század elejére vonatkozó, sajnos csak két településről rendelkezésünkre álló adatok (1. táblázat).

1 Ez az írás nem törekszik a téma részletes feldolgozására. Elsősorban anyagközlés, mindössze annyi irodalomból származó kiegészítéssel, ami egy-egy témakör jobb megvilágításához szükséges. Ugyanezért nem építettem bele tanulmányomba *Csermák Géza* (1949. 236–266) a bukovinai istensegítsiek állattartásáról szóló, igen alapos munkájának anyagát sem.

2 *Kiss hadnagy*, 1824. 101.

3 *Osztrák–Magyar Monarchia*, 1899. 312.

1. táblázat
Az állatállomány alakulása a XX. század elején két bukovinai faluban⁴

Az állatfaj megnevezése	Hadikfalva		Fogadjisten	
	db	100 főre jutó db	db	100 főre jutó db
Ló	436	12,3	21	3,7
Szarvasmarha	961	27,1	150	26,2
Juh	827	23,4	47	8,2
Sertés	1155	32,6	111	19,4
Méhcsalád	1117	31,6	49	8,6

Eszerint Hadikfalván gyakorlatilag minden családnak volt legalább egy tehene, juha, két disznója és minden másodiknak egy lova, a jóval szegényebb körülmények között élő Fogadjistenen csak szarvasmarhából érték el ezt a szintet, minden más állatfajból jóval kevesebbet tartottak.

A bukovinai székely falvak népének az állatok iránti vonzalmáról van még egy kissé csúfondáros hangvételű adatunk a múlt század ötvenes éveiből, mely szerint „...ezen kedves magyar testvéreink szeretnek más ökrének vagy tehenének húsából jóllakni. Ezen eset igen gyakran megtörténik, s az itteni népek az elvesztett jószágot nem is igen keresik, csak rendszeren Andrásfalva, Hadikfalva, Istensegítség, Józseffalva, Fogadjisten és Tomnátik magyar falvakban, s rendszeren reá is szoktak akadni, ha nem késnek, legalább a szőrire, bőrre s szarvára”⁵ Valószínű azonban, hogy zsumnalisztikai túlzásról, nem pedig tényszerű tájékoztatásról van szó.

1. A ló

Bukovinában a székelyek körében a lónak megkülönböztetett jelentősége volt. Különösen Andrásfalván és Hadikfalván tartottak sok lovat, ezekben a falvakban csaknem minden második háznál volt ló. Hadikfalván inkább fuvarozással hasznosították a lovakat, Andrásfalván és Istensegítségben pedig a katonaságnak és továbbtegyezésre értékesítették.

Jelentőségének megfelelően a székely ember meg is becsülte a lovat, fontosnak tartotta, hogy szép, mutatós lovai legyenek. „A jó ló feje kicsi – mondták Hadikfalván –, kicsik és hegyesek a fülei is. Az igen szép fejű lóra azt mondták: *győzős*. Nem szép az a ló, amelyiknek olyan a feje, mint egy zsák, amit korpával töltöttek meg. A nyaka olyan legyen mint a kakasé: rövid és vastag. Az eleje legyen széles, a háta egyenes, a dereka hosszú. A fara ne legyen leütött. A jó ló lába vékony, *csiklója* (csukló) rövid. A hosszú *csikló* nem jó.” A bukovinai székely falvakban volt nóniusz, lipicai, murafajtájú, sodrott és félsodrott ló. A sodrott csikókat általában Besszarábiában vették. Olyat kerestek, amelyiknek az anyja volt nehéz, hidegvérű.

⁴ Lahovari, George Ioan, 1908. 115., 116.

⁵ Göndöcs Lajos, 1858. 490.

Nagy súlyt helyeztek arra, hogy szép *pár* legyen a lovuk. Megvett a székely egy fekete csikót, s óriási területet bejárt, amíg megfelelő küllemű, színű párt talált mellé. Fontosak voltak a jegyek is. *Kesely lábú* amelyiknek fehér a *szára* (térd alatti lábszár), a homlokán lehetett *csillag* (fehér folt), ha pedig leért egészen az orráig, az volt a *hóka*. Ha az orra cimpája fehér, akkor *pisztra*.

A „legpénzesebb” ló a *fekete* volt, utána az *almásszürke*, meg a *piros pej*. A *sárga* és a *fakó* „úgy szekerre jó volt”, de csak olcsóbban lehetett eladni. A fekete ló sem egyforma, van *fekete*, meg *nyári fekete*. Ez utóbbi, ha a téli szőrét ledobja, akkor fekete lesz májusig, de utána vörösödik. Ugyanígy volt *nyári piros* is. A *piros pej* sötétebb mint a *pej*, a *vasderes* pedig a *szürke*, a *sárga* és a *pej* keveréke. Fehér csikó nincs, de öregkorára megőszülhet a ló.

A háznál nevelt lovaknak sokszor a gyermekek adtak nevet, még csikókorban. A leggyakoribb lónevek Andrásfalván: Laci, Miska, Csillag, Kesely, Szajkó, Deres, Szőke; Hadikfalván: Miska, Laci, Deres, Fecske, Cigány, Balán (pejszínű), Bandi, Szürke, Pista, Véro, Juci.

1.1. A ló tenyésztése

A székely falvakban nagy gondot fordítottak a lovak szaporítására, ami az esetek túlnyomó részében már tudatos tenyésztésnek tekinthető. Pontosán számon tartották, hogy melyik csikó melyik csődörtől való, nehogy utóbb a lányát vigyék az apjához. Ügyeltek arra is, hogy milyen évszakban fedeztetnek, mert nem mindegy, hogy mikor születik a csikó. Hadikfalván úgy tartották, hogy az őszi csikó jobb, mint a tavaszi. „Még a húszéves lónál is meg lehet mondani, hogy őszi, vagy tavaszi csikó volt-e, mert az őszi csikó agyari szembe nőnek egymással, a tavaszié pedig laposabban. Az öreg tavaszi lónak néha nyúlszája lett, mert az alsó sor foga előrébb nőtt a felsőnél.”

A nagyobb településeken, mint Hadikfalva, Istensegíts, Andrásfalva 3-4 fedező csődör is volt. Hadikfalván legutóbb Csobot Albertnek, Csobot Titusznak, Fazekas Albertnek volt csődöre. Aki csődört tartott, az kapott 1,5 fálca⁶ földet a községtől. A csődörökkel dolgoztak is, mert kevés volt a fedeztetés. Mindenki ahhoz vitte a kancáját, amelyik csődör a legjobban tetszett. De előfordult az is, hogy fuvarozáskor valamelyik faluban megtetszett a gazdának egy szép csődör, s a kancája sárlott és nem voltak nehéz teherrel, akkor ott helybe befedeztette.

A gazdánál lévő csődörökön kívül volt egy állandó méntelep Andrásfalva és Hadikfalva között, az úgynevezett Hámorokban. Ez a katonaságé volt, de bárki odavihette a kancáját, s 200 lejt kellett fizetni egy fedeztetésért, akárcsak a csődört tartó gazdának. Ez a méntelep még a Monarchia idejében alakult, és 1920 után, a román világban is megmaradt.

Amikor a kanca betöltötte a harmadik évét, akkor vitték először a csődörhöz. A sárló kanca ideges volt, gyakran nyihogott, vilyelt. „Sárlík a kanca, peselik mint az istennyila, lepeseli az embert a kocsiról.” Ilyenkor szóltak a csődörösnek s másnap

⁶ Fálca = moldovai földmértékegység 1 fálca = 14,322 m²

reggel odavezették a kancát. Az udvaron kerítés volt, amellé állították a csödört, a másik oldalra a kancát. Ha látták, hogy szépen megáll a kanca, akkor ráeresztették. A kanca lábát általában nem kellett kengyelbe kötni, mert a rúgós lovon hamar túladtak. A kanca farkát a tövénél befászlították, hogy meg ne sértse a csödört. Rendszerint a kanca tulajdonosa igazgatta a csödör szerszámját. Hágatás után a kancát lecsutakolták, hazavezették, befogták teher nélkül, hajtották, hogy „állapodjon meg nála a csikó”. Utána újra megcsutakolták. A fedezetés napját beírták a kalendáriumba, s néhány napig kímélték a lovat, de utána is vigyáztak rá, mert „ha a vemhes kancát kiizzasztották, akkor odalett a *csikó*”.

Ha a kanca *csikót fogott*, akkor *lapított*, nem sárlott. Ha kétszer 24 nap alatt nem sárlott vissza, akkor biztos a csikó. Ha többször nem fogott, akkor megpróbálták más csödörrel is; ha úgy sem, akkor eladták. Amikor hat hónapja volt vemhes a kanca, akkor már nem terhelték, csak úgy „járogattak vele, mint a tehenszekervel, az ostor csak lógott a szekeres hátán”. A kanca 11 hónapig vemhes. Még ellés előtt is befogták, de már csak egészen könnyű munkára. Mikor eljött az ideje, az istállóban elkerítették számára egy részt, s ott ellett meg.

Voltak emberek, akik meg tudták fordítani az anyjában a rosszul fekvő csikót. Ilyenkor lefektették a kancát, lefogták és a hozzáértő ember benyúlt, hogy megfordítsa a csikót. Néha, főleg először ellő lovaknál, előfordult, hogy elléskor megfogták a csikót és segítettek neki egy kicsit. Ilyen beavatkozásokra azonban csak elvétve került sor.

Az újszülött csikó nem olyan nyálkás mint a borjú, de volt olyan kanca, amelyik nyalta a csikóját. Gyakoribb, hogy a gazda csutakolja le az újszülöttet. A csikó körmén lévő kocsonyás anyagot, a *gombáját* is levették. Ügyelni kell, mert volt olyan kanca, amelyik nem engedte a csikót szopni. „Amelyiknek *csiklik* a tögye, a saját csitkóját is veri földhöz. Ritka az ilyen kanca, de van amelyik már tizenkettőt ellett, s mégsem állja a csikóját. Ilyenkor gúzsba kötötték a kanca első lábát, kötédarabból *perecet* készítettek, s térde alatt átkötötték, s a fejét a jászolhoz erősítették. Így szoptatták két-három alkalommal, aztán már magához engedte a csikót.” Ennek ellentéte volt az olyan kanca, mely annyira féltette a csikóját, hogy nem lehetett a közelébe menni, mert levágta az embert. Ellás után a 6. napon fogták be először a lovat.

Úgy tartják, hogy a csikó 11 napos koráig nem lát, akkor jön meg a szeme világa. Addig óvták a napfénytől. A csikó a család, különösen a gyermekek kedvence volt, csengőt kötöttek a nyakába s úgy megszelídült, hogy még a házba is bejött, ha cukorral csalogatták. Hat hónapos koráig akkor szoptott, amikor akart, de már előbb elkezdett enni. A csikót nem volt szokás nyírni, mikor már rákapott a zabra, az „levitte a szőrit”.

1.2. A ló elhelyezése

Bukovinában az istállók fából készültek, deszkából volt a padló is, a teteje pedig *zsendel*. Néhol téglával rakták ki az istálló padlóját, de a ló első lábánál föld volt. A jászol is deszkából készült.

A jászol általában szemközt volt a bejárattal, de a módosabbaknál, ahol több jószág volt, nagyobb istállót készítettek, s oldalt húzódott a jászol. A nagyméretű

istállóban előfordult, hogy a bejárati ajtóval szemközti falon volt a lovak helye, oldalt pedig a teheneké. Alkalmanként valamelyik sarokban szénatartó is volt. A lovak közé *strájfát* tettek, hogy össze ne rúgjanak.

Az istállóban az állatok alá szalmával, falevéllal, fűrészpórral *megajztak*. A trágyás *ajzatot*, a *ganyét petáska* nevezetű saroglyával hordták ki az istállóból.⁷

1.3. A ló takarmányozása

Bukovinában kevés volt a föld, ezért a lovakat csak alkalmanként legeltették. Ősszel néha kiengedték őket a sarjúra. Megbéklyózták s a legények egész éjjel őrizték őket, de ez inkább szórakozás volt. Egyébként a ló kapta a legjobb takarmányt: szénát, zabot, főként pedig szecskát. „A mátyusszéna volt a lónak a lelke” – mondják –, ez egy muharhoz hasonló, de annál nagyobb fűféle, amit Sebestyén Ádám sem tudott botanikailag azonosítani.⁸ Vörösherével együtt vetették, kimondottak lószénának.

A csikó három hónapos korban kezdett enni. Zabot négy hónapos korában kapott először, kicsidenként tanították enni. 6-7 hónapos korban választották el, azután kezdtek jobban etetni répát, zabot kevertek neki. A csikó gyakran *murokrépat* (sárgarépat) is kapott.

Nyáron lucernát (de ebből kevés volt), jobban *trifojt* (here) etettek a lóval, meg zabot és *céklát* (marharépa). Télen a szecska volt a fő eledele. A *szecska* búza, rozsszalmából készült, cséplés után a gép összevágta az egész esztendőre valót. A szecskába kelesztéséből és *mathiusz* (mátyus) *fűből* is tettek, továbbá korpát és összevágott marharépat adtak, az utóbbiból csak keveset, mert *idzad* tőle a ló. A szecskát beletették a keverővályúba és megvizezték. Máskor a megfőtt *pityókát* (burgonyát) *összevacskolták* s zabot adtak hozzá. A csöbörben összekevert ételt általában éjszakára adták a lónak, kivált ha reggel útnak indultak vele. Ilyenkor a csöbör egyik fülét a két ló között lévő földre ásott karóra, a másikat a jászolra akasztották, s kétfelől mindkét ló evett belőle. Hereszénát szálasan is adtak a lónak, az abrak pedig zab volt és rozs, ritkán kukorica.

1.4. A ló hasznosítása

A lónak Bukovinában is többféle haszna volt. A legfontosabb természetesen az igaerő (teherhordás, szántás, fuvarozás), régebben a nyomtatás, közlekedés, aztán az értékesítés, de még holtában is hasznot hozott a bőrével és a szőrivel.

Azok a székely családok, amelyek elsősorban a földből éltek, inkább kancát tartottak, s a csikót értékesítették. Volt olyan vélemény is, hogy „a csikó nem hozza be azt, amit kihajt az anyja bőriből”, mivel a vemhes, meg a szoptatós kancát kímélni kell, s nem lehet annyira terheini, mint akár a heréltet is. De azért az általános mégiscsak az volt, hogy a földművelésből élők kancát tartottak és csikókat

⁷ Sebestyén, 1976. 16–17.

⁸ Sebestyén, 1976. 247–249.

neveltek. Ezzel szemben a kevés földdel rendelkezők, vagy éppen földtelenek, akiknek a fuvarozás jelentette a fő keresetet, vagyis akik *a lovak után éltek*, inkább heréltet, vagy csödört tartott, mert azok erősebbek voltak. Ha nem volt sárló kanca a közelben, a csödörrel a szekér előtt sem volt baj, mert az egész nap keményen dolgozó mén nyugodtabb is. Sokan szerették a „félőkű” lovat (*renkács*), mert erősebb volt mint a kanca, de nem volt olyan vad, mint a mén. A fuvarozással foglalkozók nem bajlódtak csikóneveléssel, a vásárban – leginkább Radócon – megvették a 4-5 esztendő, jó erős lovakat, heréltet, vagy csödört.

A paraszti gazdálkodás rendjéhez szervesen hozzátartozott, a lószerező gazda számára pedig valóságos gyönyörűséget jelentett a csikó betanítása. A kezes csikóval ez nem jelentett olyan nehézséget, mint máshol, a ménesből kiszakított állatok esetében. A csikóra már szopós korában rátették a kötőféket, a vásárban vettre is azonnal rákerült. Gyakran az anyja mellé kötötték, hogy szokja a szekér előtt való járást. Nyolc-kilenc hónapos korában kezdték próbálni, másfél éves korától fogták komolyabb tanulásra. Előbb könnyű hámot tettek rá az istállóban, hogy szokja, aztán egy idősebb, nyugodt lóval párba fogták. Ilyenkor a gazda hívott két embert, azok vezették körbe a kötőfékszárral, a gazda pedig a kocsiról igazgatta. A zabla két szélét ronggyal betekerték, hogy ne vágja a száját. Így kísérték két-háromszáz métert, aztán egy kicsit elengedték. Ezután mindennap megjáratták a falu körül, de csak könnyű teherrel. Amikor a *csikó* már *fogó* lett, levették róla a csengőt.

A csikó betanítása a lónevelés kényes szakasza. Ilyenkor ugyanis egy életre el lehetett rontani a csikót. Aki magának nevelte, mindig sokkal több türelemmel tanította a lovat, szoktatta a szekérhúzás tudományára. De aki tudta, hogy hamarosan eladja, az gorombább módszereket is alkalmazott, oda is vert neki ha hánykolódott, ficánkolt. Másfél éves csikóval már szépen lehetett szántani, ha vezették. Kétéves korában kezdték a lovat patkolni, komoly megterhelésre pedig hároméves korukra került sor.

Amikor kialakították a fogatpárt, a nagyobb lovat mindig *hiszből* (Andrásfalva), *hajszra* (Hadikfalva), vagyis jobbra tették, mert szántáskor az járt a barázdában. A bal oldalra fogott volt a *csás*, vagy *csálás*. Az egyes lovat a rúd bal oldalára fogták. A lovak bukovinai hámolásáról és a hám részeinek elnevezéséről alapos leírást közöl Sebestyén Ádám Andrásfalva gazdálkodásáról készült munkájában.⁹

A fuvarozásnak igen nagy jelentősége volt a kevés földdel rendelkező túlnépesedett bukovinai falvakban. Már a múlt század közepéről arról tudósít Bukovinából a Protestáns Lap, hogy „rendszerinti üzelmük a szekerezés...”¹⁰ Fuvaroztak fát, deszkát, homokot, sódert; szeszt Grabicából; sert a sergyárból a városba; vasárut, szenet Radócról Csernovicba, továbbá hasított lécet, deszkát, birkabőrt, ecetet, étolajat, cementet, pálinkát. A fuvarozás (*tyirázás*) valóságos életforma volt, leginkább a földtelenek, vagy a kalandvágyóbbak foglalkoztak vele. Sokan közülük egész esztendőben úton voltak.¹¹

Téli hónapokban *tőkére mentek*, rönkszállításra. Mikor leesett a hó felkerekedtek, felpakoltak zabbal, szecskával, szénát meg vettek a havason. Ilyenkor kettős lovat fogtak a *bakó* elé, ez két, szányszerű alkalmatosság volt, amire rápakolták a rönkfa

⁹ Sebestyén, 1976. 37–46.

¹⁰ Bíró, 1858. 313.

¹¹ Sebestyén, 1989. 94.

elejét s végét. Olyan távolságra került egymástól az első és a hátsó bakó, amelyen hosszú volt a rönk, akár 22 méter hosszúra is el lehetett nyújtani. Életveszélyes foglalkozás volt ez, mikor a síkos meredélyekről kellett lehozni a súlyosan megrakott bakót. „Úgy kuporogtak a rönkön, mint a patkány, hogy ugorjanak, ha dől, s mind rikoltottak: höp-höp, höp-höp, hogy a szemközt jövők térjenek ki. Sóval ölték az utat, hogy ne fagyjon meg. Ha megfagyott az út, már vitték is az 5-6 mázsa sót, s szórták el. Volt elég, ott a lelke a sónak.” 5-7 köbméter fát is felpakoltak a bakóra. A *tökére menésről* bővebben ír Sebestyén Ádám.¹² A fuvarozás másik formájáról, a suterra járásról, amikor is sódert, kavicsot szállítottak ebben a kötetben olvashatjuk ... írását.

Bukovinában háromféle szekértípust használtak: a löcsös szekeret, a fűrgentyűs szekeret és a széna és szalma hordására szolgáló *rekket*. Képeiket lásd Sebestyén Ádám könyvében.¹³ Szerinte a múlt században és a századfordulón még *löcsöseket* használtak, később elterjedtek a *fűrgentyűs szekerek*.¹⁴ Ezeket jobban szerették, mert nehezebben borult fel, fuvarozáshoz nyújtani lehetett. Voltak akik úgy emlékeztek, hogy Andrásfalván inkább a fűrgentyűs, Hadikban pedig a löcsös szekeret használták.

A XX. században lóval már nem nyomtattak Bukovinában, de a múlt században még elterjedt volt a szemnyerésnek ez a módja. Egészen az áttelepülésig általános volt a lóval való szántás. Ilyenkor levették a lóról a *farhámot*, mert nem volt rá szükség, tehernek számított. Szántás közben vezetni kellett a lovat, különösen akkor, ha két szegény gazda állt össze, *esszefogták* a lovaikat a szántáshoz, s azok nem voltak összeszokva.¹⁵ Régebben fagerendélyes ekével szántottak, s ökröket fogtak elé. Mikor kijöttek a vasekék, azt két ló is elhúzta, így gyorsabban haladtak.¹⁶

A lovat *közlekedésre* is használták Bukovinában, de csak különleges alkalmakkor. A falvak között néha lóháton jártak udvarolni a legények, ünnepi felvonulásokkor is feltűntek a lovasok, kivált a lakodalmak alkalmával, amikor a *véfők* feldíszített lovon ültek. Ilyenkor a ló fején bokréta volt, be-be mentek a házakhoz, s pálinkával kínálták őket. Ilyen alkalmakkor általában szőrén ülték meg a lovat, nyereg nélkül.

A ló igaerejének hasznán kívül a másik hasznosítása a vele való *kereskedés* volt. A Bukovinában élő székelyek értettek a lóhoz, messze földön híresek voltak jó lovaikról, ezért aztán jöttek is, különösen a hadiki, andrásfalvi gazdákhöz lóért. S ha nem volt elég saját tenyésztésű, akkor vettek máshonnan, feljavították, s haszonnal továbbadták. Erről a tevékenységről egy andrásfalvi ember így beszélt: „Nem vótam én kupec ember, csak sokszor vettem lovat. Vót egyszer két szép lovam, s jött egy ember, hogy aggyam el nekik, aggyam el. De nem attam. Rea két hétre megdöglött mind a kettő. Akkor megfogattam, hogy még ha az ekéből kell is kifognom, akkor is eladom, ha kéri. S veszek másikat.”

Korábban még nagyobb szerepe lehetett a bukovinai magyar falvak életében a lóval való kereskedésnek, mert László Mihály azt írja 1877-ben, hogy „lovakkal kevésbé kereskednek, mint azelőtt, mert a vasút kiépült”.¹⁷ A gyakorlat általában az

¹² Sebestyén, 1989. 96–97.

¹³ Sebestyén, 1976. 262–267.

¹⁴ Sebestyén, 1976. 261.

¹⁵ Sebestyén, 1976. 50–51.

¹⁶ Lőrincz, 1986. 128.

¹⁷ László, 1877. 164.

volt, hogy 1-2 éves csikókat vettek. A románoknál mozgékonyabb, tájékozottabb székelyek elmentek akár Besszarábiába a csikók után, aztán felnevelték, betanították őket, a románok lejöttek értük a hegyekből. A lóval való kereskedés másik formája az volt, mikor leromlott lovakat vettek meg, s feljavítva eladták. „Vett apám egy fekete lovat Radócon – meséli egy hadiki ember –, de olyan rossz volt, hogy alig ért vele haza. Három-öt hónap alatt kihízott s eladta.”

A lóval való kereskedés során huncutságokra is sor került. A *fortijos* (csökönyös) lovat berügatták, úgy adták el. De a leggyakoribb, esetenként már folklorizálódott történetek arról szólnak, mikor az öregségére kifehéredett lovat almásderesre festve adták el a hiszékeny vevőnek. Ezek közül itt egy hadikfalvi történetet közlök.

„Volt egy lovam, lehetett 18–20 éves, mert már fehér volt, csak térdtől lefelé a lába, a farka, meg a haja volt szürke. Gondolkodtam, hogyan lehetne eladni, miként lehetne megifjítani. Árultak olyan cipőpasztát, kenderuszt fakupában, hát olyat vettem. Egy keddi napon vásár volt Szeretben. Reggel szépen megpucoltam a lovat, s reatettem a *besztercei szerszámot*. Elővettem a dobozt s próbálgattam, először a lába szárán, s *nezegettem*, hogy fest. Fogtam egy kefét, s azzal beszórtam almákkal a lovat, jól bedörzsöltem a bőriig, még a nyakát a sörénye alatt es megkentem. Vártam aztán, hogy a nap süsse meg egy kicsit, aztán gyapjúpokrócval jól megsúroltam, hogy ha valaki hozzányúl, a kezét ne fesse meg. Mehetünk a vásárra! Előbb azonban megnéztem a passzust, hogy oda mi van írva, hát látom, hogy deres. Azt is beírták volt, hogy hat esztendő, pedig megvolt vagy húsz is, de őszi csikó volt. Meg aztán csúszott 20–25 lej is.

Elindultunk. De mondják ám útközben, mert jöttek a népek mindenfelől, hogy: te, honnan vetted ezt a szép lovat? Nézzétek, micsoda ló! Hát, szép lánynak nincs annyi kéréje, mint amennyi a lónak lett a vásárban. Éppen azon gondolkodtam, hogy falubelinek nem adom, mikor odajött egy istensegítsi kupec, s mondja, hogy eladjuk a lovat, mert sok a kéréje.

Jött aztán egy román, azt kérdezi: – No magyar, eladod-e a lovat? Hú-z-e rendesen, hamis-é? – Mondják a segítsiek, hogy ne adjuk románnak ezt a szép lovat, elvégre is magyarok vagyunk, meg minden. De én meg inkább románnak adtam volna, mert azt ki tudja mikor látom. A segítsi kupec ígért érte háromezer háromszáz lejt. Kérdi egy másik román, hogy meg lehet-e próbálni a lovat? Abba biztos voltam, hogy jól húz, mondom: lehet. – No – mondja –, a hegyen felhúzza-e a kocsit, ha egy kereket bekötünk? Mondom neki: ne legyen az, hogy én hajtom, nesze itt a gyeplő, meg az ostor, hajtsd ahova akarod. Próbálgatta a román mindenfelé, s kérdi, hogy mit hagyok ki a három és félezerből? S mondom: semmit.

Mondja az istensegítsi kupec, hogy el van adva a ló, itt az előleg, kétezer lej. Mondom neki, hogy azért a pénzért, amit a román ígér nem adhatom, mert még a törvény elé vihet, hogy nem neki adtam, hanem a magyaroknak. De aztán kétszáz lejjel megtoldották a magyarok, hát az övük lett. Mondja akkor a román: – Bolond vagy, itt van ötszáz lej a rekeszbe, addig vertük volna fel az árát, s megosztottunk volna. Mert ő es kupec volt. Elmentünk aztán, fizettem egy liter pálinkát, aztán a segítsi kupec is egyet, úgyhogy lett nagy ivás.”

Végezetül az *elhullott ló hasznáról*. Azon voltak, hogy ha öreg vagy súlyos beteg volt a ló, ne dögöljön meg, levágták. Megnyúzták, a lóbórt eladták, vagy *megkéreltették* a tímárokkal, s hámot csináltattak belőle. A farkát levágták, s akinek

hegedűje volt, az kért belőle. A lószórt kefének is feldolgozták, Andrásfalván tudtak keféket csinálni. A levágott ló tetemét eltemették, vagy feletették disznóval, kutyával.

1.5. A ló gyógyítása

Éppen mert a ló olyan jelentős gazdasági, sőt szellemi értéket jelentett a székely ember számára, nagy gondot fordítottak arra, hogy a különböző betegségektől megóvják, ha pedig beléesett, meggyógyítsák. A következőkben a betegségeket, illetve gyógymódjukat egészen egyszerű, testrészek szerinti csoportosításban, azon belül abc-sorrendben ismertetem. Bizonyára nem véletlen, hogy a legtöbb gyógymód a ló két legfontosabb testrészével illetve berendezésével kapcsolatos, nevezetesen a végtagjaival és az emésztőrendszerével.

A végtagok betegségeinek gyógyítása

Békavaras vagy *békarühes* lett a ló lába, ha sáros ősszel megbökte valami tüske. Patikában vettek vazelint s azzal kenték, vagy főző (forralt) vízzel öntötték le.

Ha a lába *megficamodott* bokában, akkor sós vízzel bekötötték.

Ha *gennyesedett* a patkószeg, kihúzták, kimosták gállickövet tettek bele, vattát is, bekötötték, s ügyeltek, hogy piszok ne menjen belé. *Gyűrűs* volt néha a ló csuklója húzatástól, vagy születéstől. Nem veszélyes, kímélték.

Ha *megnyilazta* a kovács a lovat (patkoláskor elevent ért a szög), akkor levette a patkót, kivágta, megsütötte, s sárga földet, sót, ecetet, vagy forró zsírt töltött bele. Mikor meggyógyult, újra patkoltatta.

Melyik ló a *patáját elveti*, el akarja dobni, azt addig faragta, míg a régít mind lefaragta, aztán *tehenganajba* kötötte, s nagy ronggyal *béfacsarta*.

Ha *pókos* a ló, a *csiklójában* (csukló) két kis ikerbog van, akkora mint egy dió. Lehetett ugyan hajtani vele, de amíg bemelegedett a járásba, addig bicegett.

„Egyszer *megrúgták* egy csitkó *lábát*, s megdagadt hatalmasan. Mondom az orvosnak megvenném, hátha ló lesz belőle. Azt mondja: no azt rosszul teszi. Hát csak megvettem s kezelgettem. Sárga földet zsírral kevertem, azzal orvosoltam. Megis gyógyult s mondom az orvosnak, hogy lássa-e? Azt mondja: nem kend gyógyította ezt meg, hanem az Isten.”

A *spák* nagy vagy *spát* olyan mint a pók, de a hátsó *térgyibe* kapja a ló. „Dagadott meg.” Erős húzástól kaphatta a ló. Kötözgették sárga földdel, de nem apadt, csak *megsolt*. Mondták, hogy *spák* lesz belőle, de egyelőre csak *vizes*. Ezt a vizes részt kézzel el lehetett masszírozni, de fél óra múlva visszajött. Ha kocsira fogták a lovat, fél óráig nem látható. Ahogy öregszik a ló, a spák megnő, libatojás nagyságú lesz. Kicsit biceg tőle, de ha már mindkét lábára megkapta, akkor nem lehet észrevenni.

Ha *szegbe lépett*, kihúzták a szeget, tettek a sebbe ecetet, jó erőset, hogy a seb ne gennyedjen el.

Az emésztőszervek gyógyítása

A *bélcsavarodást* – mint mondják – nemigen lehetett gyógyítani, mert „megfordult az emésztője”. A földön forgatták, s ha sikerült, akkor helyrejött. Utána jól megszúrolták.

A *gilisztát* pergelt rozssal hajtották ki.

Ha *fájt a hasa* a lónak, keserűsóval „megfosatták”, s attól meggyógyult. A *kónyikás, kónikás* (kólikás) ló veri magát a földhöz, általában – mondják – nem lehet meggyógyítani. Volt aki úgy emlékszik, hogy fél liter rumot töltött a beteg ló szájába, aztán jól meghajtotta, megsúrolta, s helyrejött.

Meggebed, megzabál a ló, ha sok friss *törökbúzá*t (kukorica), vagy meleg abrakot evett. *Megmered a lába*, nem tud menni. Ilyenkor bicskával eret vágta rajta: „megvágta a sarkantyúját”, vért engedtek ki, majd vízbe állították s megjáratták. Volt aki rumot is adott neki. Egy hasonló jellegű de másként gyógyított betegségről szólt az egyik hadiki ember. „A lovak nem kaptak Bukovinában kukoricát. Amikor mentek Romániába kukoricáért, némelyik ember azt gondolta, hogy na, most meghizlalja a lovát, s bezabáltatta. Egyszer többen mentek, s mire a második csoport odaért, látják, hogy két ló *meggebedt*, veri magát a földhöz, az egyik meg esdőglött. Volt ott egy öreg apró ember, azt mondja: Vetközz! Inget es! Nyújj bé a valagába! Azt benyúlott, s kiszedett másfél vödör törökbúzá. Szépen haza es jöttek, nem lett semmi baj.”

Kiválasztószervek gyógyítása

Ha *megállott a huggya*, paprikát tettek a *vaginájába*, vagy a *csökibe*, s megindult.

Ha *vesevérzése, véres vizelete* volt akkor eret vágta. Megvágta a *sarkantyúját*.

Légzőszervi betegség gyógyítása

A *kehességnek* két változata van. Ha fiatal a ló, akkor „a bőre alatt szaladgált, vagy az ajkára jött össze”. Ahol összejött, ott a bőrt *savanyító korpájával*¹⁸ lekötötték. 24 óra múlva levették, s akkor olyan volt a ló bőre, mint a cigarettapapír, s megdagadt akkorára, mint egy emberfej. Akkor bicskával felbökték, máskor magától felfakadt, s kifolyt a genny. A másik gyógyítási mód szerint *punzát* (*Feketegyökér* = Fekete nadálytő, *Symphytum officinale*) fűztek a kehes ló bőre alá, rendszerint a szügyibe, mikor látták, hogy a ló szomorú és köhög, hogy „ne érje utól a genny”, s *ne fujtsa meg*. A *szügyin* a bőrt *felfogták*, egy árral átbökték s a *punzát* az ár helyébe *bédugták*. Két nap múlva megdagadt a szügye s a genny magától jött ki. Máskor a hasa alján vágta fel a kehes ló bőrét, de a hártját meghagyták. Rossz bakancs szárából karikát vágta, kenderrel becsavarták, terpentinbe mártották, s a bőr alá dugták. 48 óra múlva folyt ki a genny.

¹⁸ Savanyító úgy készült, hogy egy hordócskába rozskorpát, búzakorpát tettek, vizet öntöttek rá, s meg-savanyodott.

A keheesség másik formája volt a *szárazkeh*. Ezt megfázástól, poros szénától, vagy az öregségtől kapta a ló. Sokféleképpen gyógyították, de a lényeg a nedves étel és a párolás volt. Árpadarát főztek, tarisznyába tették s a ló fejére húzták. Máskor fűzfatapló füstjével párolták; répát vágtak, nedves moslékot, zöldtakarmányt, ziverebb ételt adtak neki; ha nagyon aggódtak érte tojásos sört keserűsóval keverve, rumot, pálinkát is tölthettek belé. Ha azonban az öregségtől lett kehes a ló, azt bizony nemigen lehetett gyógyítani.

Ugyanígy a *taknyo* ló is menthetetlen volt – szerintük. Ragályos is volt – nyilván a takonykórra emlékeznek –, ezért meglőtték őket.

A szem betegségének gyógyítása

Azt tartották, hogy attól kap *hályogot* a szemére a ló, ha ostorral belecsapnak. Ilyenkor drasztikus, de sokszor hatásos kezelést alkalmaztak: kemény anyagból való port fújtak a szembe, ami lemarta, vagy legalábbis felszakította a hályogot. Ez az anyag lehetett dohánypor, összetört só, összetört üveg liszttel és cukorral keverve, amit nádszállal, vagy kis facsővel fújtak a ló hályogos szemébe. Sokan úgy tartják, hogy a cukor a legjobb, mert az elolvad s nem sérti annyira a ló szemét, mások arra esküdnek, hogy idősebb lónál a só a legjobb.

Ha utóbb *megvakult* a ló, azt már nem tudták gyógyítani.

A szájbán lévő betegségek gyógyítása

Ha valamitől megsérült a száj nyálkahártyája, lenőtt egy darab hús és *ínnyes* lett a ló, *ínnye* lett a lónak. Ilyenkor nehezebben evett. Rendszerint a szájpaddlásán, a foga mögé nőtt a hús, sokszor a fogát is meghaladta. Ilyenkor egy fával kitémasztotta a ló száját, s egy görbe késsel kivágta, a rossz vért kiengedte, majd beszóta.

Egyéb lóbetegségek gyógyítása

Ha *sebes* lett a ló háta, feltörte a hám, akkor lemosták vízzel, hideg vizes ruhával borogatták, kenőccsel kengették.

Ha *megvérhült* (szomorú, hideg a füle, hideget fűj¹⁹) a ló, akkor az orrán eresztettek vért. Bényúltak az orrába, s patkószeggel, vagy az ujjukkal jól megkarcolták. Aztán a vérzés magától elállt.

Ha *meghúzták* a lovat és *elszédült* az erőlködéstől, akkor meghúzogatták a hátát, megsűrolták a szeméit.

A *lóherélés* nem éppen gyógyító tevékenység, de ahhoz hasonló. Bukovinában nem volt általános a ménló herélése, a fuvarozással foglalkozók inkább meghagyták csödörnek, mert úgy erősebb volt. A fuvarozott csödör nem nagyon *hánykolódott*, de

¹⁹ Csermák, 1949. 253.

ha bolond volt, akkor kisherélték 3-4 éves korában, vagy még később. A földműveléssel foglalkozók általában csikókorban heréltették ki az állatokat, rendszerint egy-másfél évesen, de ha gyenge volt a csikó, akkor később.

A lovak herélése *tudomány* volt, nem mindenki értett hozzá. „Hadikfalván egy Anika János nevezetű herélt lovat, utóbb a Tolna megyei Kismányokon folytatta a mesterségét. Andrásfalván Fóka Jancsi és egy német ember herélt, Istensegítsen pedig az öreg Cena. Ennek mindig az volt az első:

– Hozzatok egy fertály szeszt!

– Minek?

– Fertőtleníteni fiam, fertőtleníteni.

Előhozták a szeszt, az öreg zsebrevágta s nekifogott. Váltik lesték, mikor kerül elő az üveg. Egyszer csak bényúl a zsebibe, húz egy nagyot az üvegből, lenyeli s beleköp a sebbe.

– Ez elég – azt mondja –, ez elég!”

Heréléskor ledöntötték a lovat. Hurkot vetettek a ló nyakára, az első lába között átvezették és a hátsóra két bilincs segítségével rákötötték, újra előrevezették, meghúzták és a ló szépen elfeküdt. Fűzfából vagy bükkfából készítettek 2 cm vastag, arasznyi pálcikákat, s azt kétfelé hasították. Egy ember felvágta a herezacskót, kivette a herét, s csiptetővel elcsipte az ereket. Ugyanigy a másikat is, s a csiptetők két ágát összekötötte. Utána a sebet sóval kimosta, hogy apadjon a vérzés, majd megjáratták a lovat. A sebet *korpás savanyítóval* locsolták. Nyáron pokrócot tettek rá, hogy a legyek ne szállják meg. Az ágacsok addig maradtak ott, míg a seb begyógyult, majd rendszerint 7-8 nap múlva levették róla. Többnyire meg sem dagadt, de ha mégis, akkor gyöngye, langyos *savanyítóval* megmosták. Utána néhány nap múlva már befogták a lovat könnyű *terűvel*.

1.6. A lóval kapcsolatos hiedelmek

A kancákat leginkább szombati napon szerették *fedeztetni*, pénteken nem. Ha *hold teljes* volt, akkor nem vitték a kancát a ménhez. Ha *holdfogytán fedeztettek*, akkor angolkóros lett a csikó.

A szájbán lévő „vadhúst”, mikor *innye lett* a lónak nem volt szabad *holdujáságor* kivágni, mert akkor újra nőtt.

Úgy tartották, hogy a csikó nem táplálkozik addig, amíg meg nem eszi az *anya ganyéját*. Az az első takarmánya.

Ha reggelre a lónak össze volt fonva, gubancolva a sörénye, azt mondták, hogy *ezt a lovat járják*. Ilyenkor reggelre megizzadt a ló. A *szépasszonyok* nyergelték éjjel a lovat az istállóban. Úgy megnyomták, reggelre merő hab lett, „meg es gebedt”, nem lehetett vele dolgozni. Úgy védekeztek ellene, hogy lókoponyát akasztottak ki az istállóba, máskor hagymakoszorút, feszületet, tükröt tettek az istálló falára, az istálló küszöbére pedig talált patkót szegeztek.

A bukovinai Hadikfalván ismert *szépasszony* volt Zózinásné, se vége se hossza a vele kapcsolatos történeteknek. Példaként kettő:

„Egy asszony fehér ló képében járt a kovácslegény után. Mondja a mester: megfoglaljuk, megvasaljuk, de jobb kézzel ne nyúljon hozzá, mert eltűnik. Megfoglák, megkötötték a *kapusashoz*, jól *megdengelték* s megvasalták. Éjfél után az ágyban feküdt, s a kezén, lábán vas volt. Mondta, hogy *csakes* a kovácsfiú veheti le. Zózinásné volt.”

„Az egyik fiú lovát állandóan lovagolta Zózinásné. Mikor este a fiú a guzsalyosból hazakísérte a leányt, akinek udvarolt, akkor a ló mindig ijesztgette őket. Azt mondja a leány a fiúnak: – Ha holnap este megint jössz, hozz magaddal egy kötőféket, s ha jön a ló, dobd balkézzel a nyakába. Aztán vidd el a kovácshoz, hogy vasalja meg. A fiú úgy is tett. Harmadik nap hallja az anyjától, hogy Zózinásné hal-doklik, gondolta, elmegy s megnézi. Mikor a kapuhoz ért, szörnyen kiabálni kezdett a *szépasszony*, hogy ne engedjék be a fiút. De az mégis bement, s mikor az ágyhoz ért, gyorsan lekapta a dunnát. Hát atyám fia! A lábán s a kezén patkó volt.”

További hiedelemtörténetek a lóval kapcsolatosan

„A hadiki Palkó Lajos fuvarozott egy nyáron. Amint haladt a kocsival Szucsáva mellett, egyszercsak leröpült a fejéről a sapka, s a ló fülére akadt. A ló megbokrosodott, a földhöz vágta magát, a száján fehér buborék jött. Mindez azért, mert Palkó Lajos egy gazdag lánynak udvarolt, és ez nagyon bosszantotta a falubeli boszorkányt. Volt annak ugyanis egy istentelenül csúnya lánya, s azt szerette volna, hogy annak udvaroljon. De rajta nem tudott bosszút állni, így a lónak ártott. Csak úgy tudtak továbbmenni, hogy Lajos összeharapdálta a ló nyakát.”

„Volt Bukovinában egy bábaasszony, s kérdik egyszer tőle, hogy nem fél ilyen sötét este s éjszaka járkalni. Mondja, hogy nem fél ő, világra segitené ő magát az ördögöt es. Hát csak jönnek érte egy este, de későn, szánval, ami elé két gyönyörű fehér ló volt fogva, s hívják szülséhez. Béült s elindultak. Ahogy mentek, a határban a két fehér ló átváltozott két kakassá, a szán pedig, amiben ült, kosárrá, s úgy mentek tovább. Meg es lett a gyermek s az asszony kapott egy nagy zacskó pénzt. Vissza es hozták, s a kakasok a határban megint átváltoztak fehér lóvá, a kosár meg szánná s letették a háznál. Örült az asszony a sok pénznek, hát amint belényült a zacskóba, merő birkaszarrá vált az egész.”

Egy hiedelemtörténet a közelmúltból: „Egy Hadikfalváról Tevelre került székelynek volt két szép tarka csikója. A sióagárdiak megfoglák egyszer a faluban, hogy adja el nekik. Adja el, adja el, s ő nem. Pedig nagy pénzt ígértek, merthogy igen-igen megtetszett nekik, s megkívánták a csikókat. Mikor hazajött, egy hétre rá megdöglött az egyik, s nemsokára rá béugrott a rúdba szügyivel a másik es. Ezért nem jó s jelent bajt, ha valaki *erőst* megkívánja a lovat.”

S végül még egy a múlt századból: „Denás István Moldvából hazafelé jöttében éjjel, amint a fűzfák között ballagott, már el volt fáradva, s úgy gondolkodott: bár-csak egy lovat látna valahol a sötétben, biz ő ráülne, s úgy menne haza. Alig megy tíz lépést, hát hallja a lónyertést. Pár lépésnyire meg is talált egy igen szép pejlovat; az én Denás Istvánom a szép lovat megához csalta, s jobb kezével a nyakát átkarolta. Miután nála semmi madzag, vagy kötél nem volt, gatyá madzagját kihúzta, s abból zablát készített, beteendő azt a ló szájába, hát nincs a lónak állkapcája! Az

én emberem úgy megijedt, hogy lábai tovább nem bírták, a lovat otthagya, s csak fél óra múlva jöttek vissza menő-tehetségei.”²⁰

2. A szarvasmarha

Bukovinában a századforduló táján tértek át a külterjes szarvamarhatartásról az istállózó, természetett takarmányra alapozott, intenzív tartásmódra. A legelőket feltörték, illetve – mint Andrásfalván – kézen-közön eladták.²¹ László Mihály nem véletlenül írta 1877-ben, hogy „hús évvel ezelőtt a marhatenyésztés még nagyban virágzott”.²² De még ennek a századnak az elején is jelentős számú szarvasmarha lehetett a bukovinai falvakban, mert Istensegítről azt olvassuk, hogy mikor 1917-ben bejöttek az oroszok, elvitték a marhákat, s minden háznál csak egy *maradt*.²³

2.1. A legeltető és az istállózó marhatartás

A külterjes, rideg szarvasmarhatartás a század elején még élő gyakorlat volt „Nyárba – emlékeznek – annyi állatot tarthatott az ember, amennyit akart. Andrásfalvához 90–100 km-re voltak a Kárpátok, mi csak úgy mondtuk: a havasok. Onnan lejöttek a *hucányok* (huculok), s elvállalták nyárra a növendékmarhát, s másfél éves üres üszöket, a tinókat. Ezeket aztán elhajtották, s két-három nap alatt felértek velük a havasokba. 50-60 lejért kinyaraltatták darabját. Elment a marha májusban aprón s mire szeptemberben hazajött megnőtt, kitellett.” Ezekből a tinókból aztán szépen pénzelték.

A faluban maradt marhákat általában egyénekenként legeltette a család. Andrásfalván sokáig nem volt csorda, a teheneket a gyermekek őrizték. Ezt nem is legeltetésnek nevezték, hanem *etetésnek* – akárcsak a moldvai magyarok – a terület sem legelő, hanem etetőhely. A marhákkal napfölkeltkor mentek ki, mert később már sok a *banzár* (bögöly). Tízkor hazajöttek, délután háromkor mentek ki újra, így délben is tudtak fejni. Ezzel szemben Istensegítsen csak a módosabb gazdáknak volt saját etetőhelyük, a legtöbben közös csordában járaták a tehenüket. A pástort terményben és pénzben fizették.

Jelentős szerepe volt a szarvamarhák – és a juhok – takarmányozásában a betakarítás után felszabadult határnak. Mikor minden *leszakadt* (betakarodott), a *tolukon* (tarlón) olyan gaz volt, hogy kaszálni lehetett. A gazdák a gyöngébb, nehezen szánrható földjeiket bevetették füvel, ősszel pedig a heretarlót legeltették. Az ügyes gyermekek *kézenfogva* vitték a marhájukat a tarlóra, s ott jöltartották a jószágot. Majd *Bódogasszonkor* (VIII. 15.) *felcsapatták* (felszabadították), s aztán már a csordát is *reaengedték* a tarlóra. Ez a módszer a föld ganyézását is szolgálta. And-

²⁰ Göndöcs, 1859. 163.

²¹ Sebestyén, 1976. 8.

²² László, 1877. 164.

²³ Lőrincz, 1986. 39.

rásfalván egészen 1941-ig szokás volt az ugarolás, a föld egy részét *pallagon* hagyták, s legeltették.²⁴

Nyáron csak néhány jómódú gazda tartotta istállóban a teheneit. Télen azonban istállózták és természetett takarmánnyal etették őket. A takarmányozás napi rendje jelzi annak összetételét. Reggel a marhák előtt kipucolták a jászolt, majd kaptak egy kis szénát, hogy elfoglalják magukat. Ez után következett a *csöbrös étel*. Az 50–60 cm magas csöbrökben minden tehennek külön keverték az ételt. A reggelire valót még este leforrázták, az estit reggel, hogy puhuljon. Alapja a forró vízzel meglágyított pelyva volt, ehhez adták a felszeletelt *marhacéklát* (répát), szecskát, gabonadarát, korpát, pityókát (burgonyát) – mikor mi volt. Ez után rétiszenát, vagy mátyusszenát, hereszenát kaptak, majd egy idő után megittatták őket. Ezt követően néhány kéve *törökbúza* (kukorica)szárat dobtak eléjük, hogy töltsék vele az időt. Itt vékonyabb kukoricaszárak voltak, könnyebben megette a jószág.

Két hold földre számítottak egy tehenet, ebben volt szántó és kaszáló is. Kellott is a tömegtakarmány, mert mint mondják: „ha egyszer bekötötték ősszel a marhát az istállóba, akkor tavaszig nem jött ki, csak néha szalasztották meg őket az udvaron”. Az istálló fából készült, jó meleg volt, kívül betapasztották szalmás sárral, zsindelelyel, vagy drányicával fedték.

2.2 A szarvasmarha szaporítása, tenyésztése

A két világháború között Bukovinában is megtörtént a szarvasmarha fajtaváltása: a síkvidéki, nagy szarvú szürkemarhát és a hegyvidékek barna, rövid szarvú, borzdesres jellegű hegyi marháját fokozatosan felváltotta a szimentáli jellegű, pirostarka, jól tejelő fajta. Már az 1880-as években hírt adnak „jó svájcer fajtákról”, bőven tejelő, nagytestű állatokról.²⁵ Előszeretettel tartották a szimentáli bikák helyi hegyvidéki fajtákkal való keresztezéseit, mert ezek jól tejelő, szívós, ellenálló, igénytelen állatok voltak. A szimentáli bikákat főként a németektől vették. Voltak akik saját bikát tartottak, s hogy ingyen fedezzenek, bikánként 3 fálcsa földet, *bikarészit* kaptak a községtől. Mások pénzre tartották a bikát, fizetni kellett a fedezésért. Hadikfalván például 5 bika volt, s ingyen fedeztek. Aki tenyészbikát tartott, az köteles volt reggel és este otthon lenni.

Aki bikát, tehenet akart nevelni, az tovább szoptatott. Ha eladásra szánták a borjút, akkor 3 hétig szoptatták, akkorra elérte a mázsát. Aki rá volt szorulva a tejre, az 5-6 hétig hagyta szopni a borjút, de aki továbbtenyésztésre szánta, az 8 hetet is engedélyezett számára. Utána sündisznóbőrt húztak a borjú orrára, hogy az anyja ne engedje magához.

2.3. A szarvasmarha hasznosítása

A bukovinai székely falvak szarvasmarhatartásának jelentőségét elsősorban a tejtermelésben lehet megjelölni, az összes többi haszonvétel – mint az igaerő, a hús, a bőr, a ganyé – alárendeltebb jelentőségű volt.

²⁴ Sebestyén, 1976. 9–11.

²⁵ Csopor, 1987. 87.

A *tej haszna* kettős. Az egyik, ami úgyszólván létszükségleti kérdés volt, a *család tápláléka*. Ezért még a 2-3 holdas kisparasztnak is tartottak legalább egy tehenet. Bukovinában általában 10 liter fölött adtak a tehének, nem volt ritka a 25 literes sem. Így aztán a sokgyermekes bukovinai családokat is ellátta, de még a legnagyobb családnál is jelentkezett fölösleg, amit a piacra vittek. Általánosságban a kifejt tej nagyobb részét értékesítették. A tejet a csarnokba vitték, túlnyomó részét pedig vajként, sajtként, túróként értékesítették. A tisztán és ízlésesen cifrázott, negyed-, fél- és egykilós adagokban elkészített, fehér gyoicsba csomagolt vaj kelendő volt a radóci, a szucsávai vásáron. Mint mondják, sok lányt stafíroztak ki vajból és tejfölből. A tehéntúróból is sok pénzt csináltak az élelmes székely asszonyok.²⁶

Cserépköcsögökben, vagy ha több volt, dézsában letették a pincébe, majd egy idő múlva leszedték róla a tejszint, ebből köpülővel vaját csináltak, az *írot*, vagy *vert tejet* pedig a malacoknak adták. A vajat *fakalánval* kicifrázták s úgy vitték a vásárba. Ha hagyták megaludni a tejet, akkor leszedték a *fölét*, s megmaradt az *altej*. Ebből túró készítették, vászonzacskóban felakasztották, s ami kicsöpögött, az volt a savó, ami a malacoké. Így készült a *savanyú túró*. Az édes túró úgy csinálták, hogy felforralták a tejet, majd egy köcsög *fóles tejet* öntöttek bele, s ez mind túróvá vált. Ruhán átszűrték, 2-3 órára elhagyták, majd vitték a piacra. Jó, *édeskedvű* túró volt. A csinált tej úgy készült, hogy a felforralt tejbe öntöttek *fólet* (tejszint), összekeverték s letették a hidegre. Szép sűrű tej lett belőle, elállt 8-10 napig. Itták is, de inkább piacra vitték.

A *húsnak* alárendeltebb jelentősége volt a szarvasmarhatartásban. Néha levágtak egy-egy borjút valami nagyobb ünnepre, de rendszerint a mézárósnak adták el, mivel még a nagyobb családnak is sok volt annyi hús. Persze csak bikaborjút vág-tak, az üszőt megtartották. Az öreg marha is a mézárszékben végezte.

Az I. világháború előtt a bukovinai székely falvakban sokkal nagyobb jelentősége volt az ökröknek, mint később, a két világháború között. Ökrökkel, esetleg tehennel szántottak, szekér elé is fogták őket. Valószínű, hogy a vasút megépülését, majd a határváltozást követően megnövekvő fuvarozási lehetőségek miatt, továbbá a népesség sűrűsödésével járó földhiány és ezzel párhuzamosan az intenzívebb gazdálkodás előtérbe kerülése együttesen vezetett oda, hogy a több földet igénylő és kevesebb hasznot hozó ökörtartás helyett a mozgékonyabb, fuvarozásra is igénybe vehető lovat részesítették előnybe. Megfelelő statisztikai adatok alapján érdemes volna áttekinteni, hogy a múlt század második felétől az 1940-es évekig miként alakult Bukovinában az igaerő összetétele, s hogy e tekintetben milyen sajátosságok figyelhetők meg a székely falvakban. „Az első világháború előtt – *ökrökvel* szántottak, s még *tehenekvel* es.” „Vót ló es a háború előtt, de a nagyobb gazdáknál mind ökrök vótak. A lovakat akkor csak ezért tartották, hogy a városba, vaj ide-oda hamar el tuggyanak menni. Szántottak *lovakval* es, de inkább *ökrökvel*.”²⁷ Így emlékeznek az idős andrásfalviak a század elejei állapotokra. Az igaerő váltását kiváltó okokat pedig Lőrincz Imre önéletrírásából érzékelhetjük: „A mezőre mindig *tehenszekervel* tudtunk menni. Nagyon nehéz és unalmas volt vezetgetni a teheneket, a szekérben lassan mentek. A közeli földeket be lehetett a tehennel takarítani vagy hordani, de már

²⁶ *Sebestyén*, 1989. 91.

²⁷ *Sebestyén*, 1976. 46.

Harájcira nagyon nehéz volt tehénszekerrel elmenni, pedig ott is volt földünk. Oda lószekeret kellett fogadjunk, és csak azzal tudtunk behordani mindent.”²⁸

Ezek az okok vezethettek oda, hogy az I. világháború után a bukovinai székely falvakban rendkívül megcsappant az ökrök száma, a teheneket csak a szegényebbek fogták járomba, a gazdasági munkákat pedig a szántástól a betakarításig lófogattal végezték. A hadikfalviak például úgy emlékeznek, hogy hazatelepülésük előtt a faluban mindössze 2-3 pár ökör volt. Andrásfalván pedig nem is emlékeznek arra, hogy az 1930-as években ökör lett volna, „de tehennel es, hogy szántottak vóna, meglehetett számolni. Talán egy vaj kettő szántott tehennel.”²⁹

2.4. A szarvasmarha gyógyítása

Jellemző, hogy míg a lovak esetében, ahol elsősorban a végtagok hajtják a gazda számára a fő hasznót, a betegségek csaknem fele a lábakra vonatkozott. A szarvasmarhánál hozzávetőlegesen ugyanez az arány a tőgygel kapcsolatos gyógyítóeljárások tekintetében.

Emésztőszervek gyógyítása

Ha *felfívódott* a tehén a legelőn, akkor vödörrel hideg vizet öntöttek rá, s úgy lehűtötték, hogy lepadt. Máskor hámozott vöröshagymát dugtak a fenekibe, „kezdett fosni s lepadott”. Ha mindez nem segített, akkor csipőcsonttól kimérve megkeresték a bendőjét az állat bal oldalán, s a „bicskával bátran megszúrták”. Ha idejében nem avatkoztak közbe, előfordult, hogy a marha *kihasadott* s le kellett vágni.

Ha *elállt* a marha *kérője*, akkor csöves kukoricát adtak neki, vagy ha akkor éppen volt kenderkórót, *halándert* (magkender) kötöttek a szájába, hogy rágja. Mésztejet is itattak vele, vagy porcelánt, üveget összetörtek s beöntötték a szájába. Vagyis erős izgató hatásnak tették ki a nyelőcsövet s a bendőt, hogy kiváltsák a kérődzés reflexét.

Száj- és körömfájás

A fertőző száj- és körömfájás – az emlékezet szerint – Bukovinában nem pusztított nagymértékben; valószínű, hogy az ellenálló, szívós helyi fajtákra alapozott állományt nem viselte meg annyira ez a betegség. Ilyenkor *egymás nyálával kenték be* az állatok pofáját, hogy a betegség gyorsan végigfusson az állományon. Gálickövet összetörtek, vízzel jó sűrűre elkeverték, egy botra rongyot csavartak s avval kenték be az állatok száját. Ha a körméből jött a genny, arra is apróra tört gálickövet szórtak. Egy-két nap múlva már semmi baja nem volt.

²⁸ Lőrincz, 1986. 329.

²⁹ Sebestyén, 1976. 46.

Ha *megrévül* a marha, akkor szomorú, nem evett, nem ivott s hideg a füle. Ilyenkor bevágták a fülit, s ha nem jött vér, egy bottal megkopogtatták, amíg vérezni kezdett. Jó liter vért kiengedtek, attól megjavult.

A tőgy betegségeinek gyógyítása

A tehén legfontosabb szervének, a tőgyének gyógyításához már a természetfölötti erők hatalmát is igyekeztek igénybe venni. Pedig a népi állatgyógyításra általában az jellemző, hogy – szemben az embergyógyítással – a természetes szerek hatását kevésbé igyekeznek lelki tényezőkkel fokozni, hiszen az állatnál nincs különösebb jelentősége a szer hatásánál, hogy hisz-e benne a marha vagy sem. Mégis, a beteg tőgy és a véres tej gyógyításánál fontos szerepük van a szentelményeknek és a mágiikus cselekedeteknek.

Ha a tehénnek *megdagadt a tőgye és véres tejet adott*, akkor főtt árpát tettek mellette a tőgye alá s azzal párolták. Általánosabb gyakorlat volt, hogy virágvarásnapkor *szentelt pimpóval*, koszorúval megfüstölték vagy *likas kövön* át fejték. Ez a likas kövön át való fejtés nyilvánvalóan a gyulladás lohasztását is szolgálta, de már átvezet bennünket a következő fejezetre.

A lukas kövön át való fejtés ugyanis akkor gyógyította hatásosan a tőgy betegségét, ha a követ húsvétkor – rendszerint a sonkával együtt – *megszentelték*.

2.5. A szarvasmarhával kapcsolatos hiedelmek

A hiedelmek körébe tartozik az a szokás is, hogy a tehenek *szerdán és pénteken nem kaptak sót*.

A szarvasmarhára vonatkozó hiedelmek túlnyomó többsége a *tej elvevésével és visszaszerzésével* kapcsolatos.

A tejet többféleképpen szokták elvenni: az illető (rendszerint öregasszony) *megfeji a kapufát; felszedi a tehén lábnyomát; elvisz – akármilyen keveset – a tehén ganyejából; küldött béka* által esetleg úgy, hogy a béka megissza a kifejt tejet, vagy kiszopja a tehén tőgyéből; végighúzza az *ujját a tehén oldalán; gyönyörködik* a tehénben. Vagyis mindegyik esetben közvetlen vagy közvetett, valóságos vagy jelképes birtokbavétel, „elvevés”, tehát a rontás történik, amely azonban egyértelműen a tehén legfontosabb haszonvételeire, a tejjel kapcsolatosakra vonatkozik. Az összegyűjtött hiedelemtörténetekből nem derül ki, hogy a „negatív személy” önös érdekből, vagy pusztán lényéből fakadó gonoszszágból veszi el a „pozitív személy” tehenének a tejt, vagyis hogy jelentkezik nála a másiktól elvett tej. Néhány olyan esetről is tudunk, amely nem illik a tejelvévés szituációs és jelképrendszerébe, elképzelhető, hogy itt hiányos változatokról van szó. Ilyen például amikor hajtják a tehenet és az öregasszony csak „kijön az útra”, máskor a juhász betér az „áldozathoz” és csak parazsat kér a pipájába – a tej mégis „elmege”.

A tej visszaszerzésének, vagyis a rontás hatástalanításának cselekedetei is egyféle szándék köré rendeződnek. Nevezetesen, hogy a tejet „elvevő” személynek közvetlenül vagy közvetve, valóságosan vagy jelképesen fájdalmat, szenvedést okozzanak s

ezzel kényszerítsék arra, hogy a rontását feloldja. Ezért valami kevés tejet fejnek a megrontott tehéntől s azt megverik: patkószöveget, sarlót tüzesítenek s azt *vízbeverik*, vagy *lepisilik*; a küldött békát *lefejezik* vagy *karóba húzzák*. Újabbkeletű, a hiedelmek világának jelképrendszerét mellőző változat, mikor közvetlenül a rontással vádolt személyt *verik meg*, vagy jobb esetben *megfenyegetik*. Kilóg ebből a sorból az egyik történet, talán nem véletlenül, mert egy „oláh” gyermek szerepel benne közvetítőként, s lehet hogy a román folklór hatása: a rontó személyt jelképező puliszkát hangyabolyba ássa a fiú.

A tejelvévés és -visszaszerzés eseményeinek közös motívuma még, hogy a rontó személy *valamit kér* s nem szabad adni, vagy *valamit szól*, s nem szabad válaszolni.

A felsorolt típusokat szemléltető hiedelemtörténetek.

„Jövök a tehenvel, s Kovács Jánosék előtt megállott s béordít. Az öregasszony kijött a fejővel a kapun küjjel s bé. Mire hazaértünk, hát lóg a tőnye, s otthon a kisborjú éhen. Kispál Mária azt mondta, nem kell búsulni, fejjünk ki akarmennyicske tejet belőle. Rúgott, de fél litert kifejtek arra a pokrócra, amelyiken született a borjú. Akkor átjött Kispál Mári, s a nyírfaseprűvel megverték a pokrócot. Jött az az asszony nagy betegen, hogy te adtál volt nekem három tojást, s most visszahoztam. Pedig sohasem adtunk. Letette a három tojást s elment. Visszajött a tej.”

„Itt is volt Tevelen, hogy hajtom bé a tehenet, egy asszony jő utánam s szedi zsákba a tehen nyomát. Mondom neki: – Mit csinálsz? Azt mondja: – Semmit. Mondom: – Vigyázz te! Azt mondja: – Reggel elvesztettem a rózsfüzért s most szedem össze szemenként. – Vigyázz – mondom –, mert ha baja lesz a tehennek, elverlek. Nem is lett semmi baj, de az az asszony azóta nem köszön.”

„Este, mikor vacsorázni akart a család, hallják ám, hogy valaki sír az ajtóba. Kinyitják, s egy nagy varangyos béka ugrott be a szobába. Felugrott az asztalra s inni kezdte a forralt tejet, éppen tejes puliszkát akartak volt enni. Hiába ütötték, piszkálták, nem tudták lelökni az asztalról, míg az egész tej el nem fogyott. Akkor leugrott, az ajtóhoz ugrált, közben ütötték, s kidobták az udvarra. Reggel az asszony korán reggel fejni akart, hát látja, hogy a tehen tőgyin van a béka. Belepiszkálta s sétárba, kivitte az udvarra, s a fejszéivel levágta a fejét. Egyszerre csak Kovács Jánosné áll előtte, s mondja, hogy mossza meg a tehen tőgyit, s fejje. Jött is a tej, még bővebben mint azelőtt.”

„Megellett a tehen, a kisborjút eladtuk vágóba. Molnárok voltunk, s volt egy szomszédasszonyunk, aki örökké azon kereskedett, hogy csináljon velünk valamit. Utóbb már nem lehetett a tehenhez közelíteni. Mondtam a szomszédasszonynak, hogy hagyjon fel a jószág rontásával, majd fel is jelentettem. Én tudtam románul, a szomszédasszony nem. Elmondtam a rendőrnek, hogy mi történt, az meg azt mondta a szomszédasszonynak, ha nem jön vissza a tej, kitépi a haját. Másnap a szomszédasszony odaküldte a lányát lenmagért, de nem adtunk. Jött a menyé, az es lenmagot kért, de annak sem adtam, mert mondták, hogy ne adjak. Jött aztán az öregasszony es, s olyan nagyon kért, hogy adtam neki, akkor aztán elment a tej. Ismét feljelentettem, mert a cseléd látta, hogy az öregasszony megfejte a vederbe a *kapufát*. Akkor azután jól *lecirmolták*, s mondták neki, hogy ha nem jön vissza a tej, lófarkához kötve húzzák végig a falun. Akkor megjött a tej.”

„Elvitte a tehenünk tejét a *szépasszony*. Édesanyám kiment a temetőbe, mikor a hajnali misére az elsőt harangozták, s vadrózsaágot hozott onnan. Majd fejt egy

keveset a tehéntől, beléöntötte a vájúba, s verni kezdte azzal a rózsággal. Erre megjelent a kapuban Zózinásné és a *kapusast* fejni kezdte. S abból rendesen jött a tej, mint a tehénből. Édesanyám az istállóba futott, s fejni kezdte a tehenet. Ismét lett teje.”

„Egy istensegítsi gazdánál fejnének, de csak bög a tehén, rúg a tehén, s nem jön a tej. Nézik, hát egy nagy béka jön az ajtóhoz, piros szalag a nyakán. A gazda botra húzta a békát, s kitette a kertbe. Sír ám az anyósa, Borka néni, hogy bajuk van a bárányinak a kertben. El es lopta a békát a botról.”

„Elvitték valamelyik gazda tehenének a tejét. Erre két félpatkót melegítettek s egész éjjel nem szóltak egymáshoz semmit. Reggel aztán lepisilték a tüzes patkókat. Jött es a román asszony, s a kapuban békiált nekik. Nem lett volna szabad szólniuk, de az asszony visszakiáltott. Meg kellett volna várnuk, míg az istállóra jön, s jól elverni. De a tej így es visszajött.”

„Elvették valamelyik tehéntől a tejet. Elment aztán Prinulánéhoz, az egy ilyen kártyavető oláh bábaasszony volt. Eljött, megnézte s kérdezte, hogy vitt-e el valaki a tehén ganyéjából, s mondták, hogy igen. Akkor azt mondta, hogy napfelkelte előtt egy *sallót* tegyen a tűzbe, pirosra égesse meg. Verje a vízbe, s akkor aki elvette volt a tejet, az oda kell jöjjön, mert úgy ég majd a szive mint az a *salló*. Meg es csinálták, verték a *sallót* a vízbe, hát jön egyszer csak Sebestyén Mári s mondja: hagyd abba az Istenért, mert nem bírom tovább.”

„Nagyon finom tehenet vett apám, mondta es, vigyázzunk rá, hogy bé ne menyen az öregasszonyhoz. Ügyeltünk es, méges beszélgettünk az udvarába. Az meg kijött, s végighúzta az ujját a tehén oldalán. Mire hazamentünk, nem volt teje. Egy oláh gyermek aszongya, hogy ő visszahozza a tejet. Apámval puliszkát főzetett, azt kivitte az almásba, s egy hangyabolyba bétette. Mit csinált, mit nem, aztán eldugta. Azt mondta apámnak, fizessen öt koronát, s apám meg is ígérte. Erre megjött a tehén teje. De aztán apám méges csak két koronát adott az oláh fiúnak, mire elment az egész tej. Mondtuk aztán, hogy odaggyuk az öt koronát, de a fiú azt mondta, hogy öt bécsaptuk, nem csinálja vissza a tejet. *Végüles* elfogadta, s akkor visszajött a tej. Még több teje lett, mint volt.”

Végezetül álljon itt még egy történet, amelyről azonnal látni lehet, hogy nem a hagyományos hiedelemvilághoz tartozik, nem annak íratlan szabályai szerint kerekedik, hanem pusztán szélhámoskodás.

„Elvették a tehenünk tejét, hát bémentünk Radócra, ott lakott egy oláh asszony. Az mindjárt kártyát húzott, s mondta, hogy egy barna asszony vitte el a tejet, amire mi mindjárt mondtuk, hogy bizony a szomszédasszony, csakes az vihette el. Azt mondta erre az oláh asszony, ő megcsinálja, hogy visszagyűjjön a tej, ha mit kér, adjuk.

Pénteken – azt mondja – hozunk be egy kövér tyúkot. Bémentünk, vittük a tyúkot, szép kövéret. Azt mindjárt eltette, s morgott, mondigatott valami varázslást, elment a mások szobába, s hozott valami gazt. Ezel füstüljék meg, aszongya, s ami maradott, azt hozzák vissza. Összekötögette s idatta. Megfüstöltük, a maradékot visszavittük, akkor kellett még száz lejt fizetni. Nem akartunk, akkor azt mondta, hogy ha nem fizetünk, *megguruzsol* minket, hogy nem tudunk hazamenni. Hát aztán kifizettük a száz lejt, mert hát féltünk tőle. De mire hazamentünk, csak nem volt tej.”

A juhászat igen elterjedt állattartási ágazat volt Bukovinában. „A legszegényebbnek is volt egy-két birkája, a tehetősebbnek 15–20, vagy még több.”³⁰ Úgy tartották, hogy a jó pásztor mellett a birka egy év alatt kifizeti magát. A juhot elsősorban tejéért, s az abból készített sajtért, túróért tartották, de fontos volt a gyapja is; jó ételek készültek a húsból és a ganyéjára is szükség volt. A juhtartás természetéből adódóan a gazdának viszonylag kevés dolga volt a juhaival, mindenestre kevesebb gondja és felelőssége, mint a többi jószágával. A hagyományosan kialakult munkamegosztás szerint a juhok az esztendő nagy részében juhászok kezén voltak, többnyire távol a falutól. A pászortársadalom Bukovinában gyakorlatilag kizárólag a juhászokból állott, de ők aztán erőteljesen képviselték. Részükre a juhokkal való foglalatosság nem is foglalkozás, hanem hivatás és életforma volt. Ezért szinte alig lehet elválasztani a birka esetében a tartásmódot, az elhelyezést, a takarmányozást és a hasznosítást. Hiszen valamennyi a juhász tevékenységéhez kötődött, színhelye pedig az *esztena* volt.

3.1. A juhok szaporítása

Bukovinában nem beszélhetünk a juhok tudatos tenyésztéséről, legalábbis nem olyan értelemben, mint a lovaknál. Akinek már 6–8 anyája volt, az tartott kost, vagy ahogyan ők nevezték: berbécset. Az idősebb kosokkal vigyázni kellett, mert gorombák voltak, gyereket asszonyt fellöktek, néha még a tehenet is megtámadták. Egy kosra 10–15 anyát számítottak. Kosnak a jól tejelő anyák bárányaiból hagytak.

Ősszel jól tartották a kosokat zabbal, s hagyományosan Szentmihálykor, de rendszerint már előbb engedték őket az anyák közé. Azt, hogy melyik kos jöhet a turmába (nyáj), a juhász választotta ki. Mivel a birka négy hónapig hasas, az ellés december végén megkezdődött, a zöme pedig februárra és márciusra esett. Ha a bárány később született és május elejére nem tudták elválasztani, az lemaradt a turmáról, s egy esztendeig visszatartották a nyájtól.

Gyakori volt a kettős, néha előfordult a hármas ikerbárány. A gazdák általában nem szerették az ikreket, mert ezek gyöngébbek voltak. Az elléssel a gazdának nem volt úgyszólván semmi dolga, néha nem is volt jelen. Ha azonban baj készült, s a bárány lába már kijött, akkor fogta s előhúzta, ha pedig hanyatt feküdt az anyjában, benyúltak s megfordították. Ha kiment a nyájjal a hasas birka, akkor mondták a juhásznak: „István, vigyázz az ellenivalónkra, s ha nem tud elleni, vedd el tüle”.

Ha az anya nem akarta szoptatni a bárányt, akkor külön tették őket, míg *hozászokott*. Ha egy bárány megdőglött, a gazda kért valahonnan egy ikerbárányt, hogy a tej el ne menjen, s azt az anyával együtt egy kisebb, elkerített helyre tette. Választás után a bárányt visszaadta a tulajdonosának.

Ha már áprilisban kihajtottak, akkor a bárányok egy hónapig ott voltak az anyjakkal, de előfordult, hogy a rossz idő miatt csak május végén mentek fel a hava-

³⁰ *Csupor*, 1987. 87.

sokba a nyájjal. A juhászok természetesen azokat az anyákat szerették, amelyeknek későn lett báránya, mert azok több tejet adtak. Volt aki a fias anyákat áprilisban, májusban külön *pallagon* tartotta.

3.2. Legeltetés és takarmányozás

Amikor a hó elment és kisütött tavasszal a nap, a birkának már nem kellett a száraz takarmány. Volt, amikor már április első felében ki lehetett hajtani. A juhok egy része a falu határában legelt: Hadikfalván volt Alsóporond, meg Felsőporond és két *turmában* jártak. Az egyik turmában kisbárányok voltak, kosok, meg meddők. Amelyik juhnak már volt báránya, de valamelyik évben nem fogott, az volt a *diszke*, ezek is a turmával jártak. Az anyák bérelt legelőn voltak, ott *esztenázták*, fejték őket. A bérelt legelők egy része a közelben volt, más része a havasokban. A legelőt a juhász bérelte, 10 birkát számítottak egy fálcsára, bár jó legelőn 12 is megélt rajta. A legelőt rendszerint a paptól, vagy a kántortól bérelték, meg a szomszédos román községekben. Áprilisban a juhászok összeírták, hogy hány fejős birka jön a legelőre. Mikor a gazda odahajtotta a birkáit, lefizette a fübér felét, a másik felit akkor fizette, mikor a sajtot elvitte; addig nem is kapta meg az összes sajtot, míg az egész fübért ki nem fizette. Olyan is volt, hogy a gazdák bérelték a legelőt és juhászt fogadtak. Ha a juhász bérelte, akkor a gazdák juhonként 40 lej fübért fizettek a nyáralásért, ezen kívül adtak még 3 kiló *málét* (kukoricalisztet) és 3-4 kg fát *ordafőzéshez*. Akkoriban 300 lej volt egy birka ára.

A legelők között nagy különbségek voltak. A homokos talajú legelőn nagyon kopott a birka foga, ezért inkább a fekete talajú legelőt szerették. Az egész legelőt nem egyszerre használták, hanem háromba *szakasztották*, s két hétig, tíz napig legeltettek egy-egy részt. Azt a legelőt szerették, amelyiken jól nőtt a *perje fű*, mert az kiadósabb volt. A legelőre is úgy ügyeltek, mint a szántóra, ha teknős volt, kiárkoltatták, hogy lefolyjon a víz. A gyomot *esztekével* szurkálták ki.

A gazdák jórésze *pallagot* hagyott a földjéből, leginkább a kiöregedett lóherét. Ezen egy-két tehén és három-négy birka is ellegelt. Amikor betakarítás után leszakadt (felszabadult) a határ, akkor odahajtották a birkát, a *pallagot megugarolták, megbuktatták, jól leganyézták*. A *pallagon* a jószágot gyermek vagy szolga legeltette. Ruszin gyermekek gyakran elszegődtek magyar gazdákhoz, aztán volt amelyik *ki is keresztelkedett*, vagyis áttért római katolikus hitre. A széna és a kalászosok betakarítása után felszabadultak a kaszálók, s a *tollókat felcsapatták*.³¹ Ilyenkor az esztenákat a nyári legelőkről átvitték a kaszálókra és a tarlókra, s a juhokat itt legeltették tovább, közben *aklyaztak*. Ez rendszerint Boldogasszony táján következett be, és elsősorban a kaszálók és a szántók ganyézását szolgálta, de a legeltetést is megoldották.

Télen a juhok a faluban, vagy valahol a falu közelében voltak a *téli akolyban*. Itt is volt *fogas* (szénarács), meg *vájú*, s amit nem ettek meg, azt bevitték az istállóba a jószág alá. Az *akolyból* általában kétnaponként kiganyéztak, de volt úgy, hogy csak

31 *Sebestyén*, 1976. 25.

tavasszal, s szalmával almozta. Télen az anyák is kaptak nedves keveréket: répát vágta, kukorica- meg árpadarát szórtak rá, árpaszalmás hereszénán rágódtak, a pityóka (burgonya) kóróját is ették. Ha nagyon hideg volt, az ivóvizüket meglangyosították.

3.3. A juhok hasznosítása

Igaza volt annak a hadikfalvi embernek, aki a birkáról szólva azt mondta: kis állat, de több hasznot ad mint más. Hiszen hasznosítja a tejét, a gyapját, a húsát, a ganyéját, a bőrét, a belét, s még döggként sem haszontalan. Ennyiféle hasznosítása egyetlen más háziállatnak sincs.

A tej és a tejtermékek

A juh sokféle haszna közül kiemelkedik jelentőségében a tej, különösen a tekintetben, hogy aránylag ebből jutott legtöbb a piacra, ez volt a bukovinai székelék árutermelésének egyik alapja.

Május elején adták a gazdák a juhaikat az *esztenára*. A gazdák felfogadtak egy *bácsot* (számadójuhász), két *csobánt* (juhászat) és egy *sztrungárt* (bojtárt). Ilyenkor a bárányokat már elválasztották, az anyákat pedig kiadták az *esztenára*, a *turmába*. Hogy könnyebben felismerjék, megjelölték: bevágták a fülüket, vagy drótot, rossz pénz fűztek bele. De a jó juhász megismerte a rábizott juhokat, főleg a mozgásukról.

Érdemes megjegyezni, hogy az *esztenás juhászat* újabb keletű a bukovinai némi falvakban. Sebestyén Ádám megjegyzi, hogy régen a gazdák maguk dolgozták fel odahaza a tejet, amikor még nem volt *esztena*. Andrásfalván az első *esztenás* bács Bada Antí volt.³²

Mikor *béadták* a birkákat az *esztenára*, 3-4 napig próbálták a fejést, s amelyik anya nem adta meg egy fejésre legalább a 3 decit, azt nem vették be. Persze egyezség szerint ment a dolog. Ha volt valakinek például 8 birkája és évről évre ugyanahhoz a juhászhoz adta őket, akkor azt mondta: – „Nézd komám, van nyolc birkám, öt belőle százszázalékos, igen jó. De három... tudod... korán elletet, tavaly együtt volt a kosokkal s megellett már januárban. De az öt kifogástalan!” A juhász tudta, hogy az illető rendes ember, azt mondta: – „Jól van, megadom a nyóc kilót, a többi majd béhozza.” – De ha csak egy volt valakinek, s az is gyöngécske, akkor: – „Nézze ember! Mit csináljak én evvel? Nem veszem be!” – Akkor kérte az ember a juhászt, hogy mennyit adnak, mire amaz: – „Nézze, nem alkuszom, adok öt kilót.” – S a gazda: „Vigye.” – Amelyik birkát „átalányba” adták be, azért 7–8 kiló sajt és 2 kg ordát adtak.

A jó tejú birkát a gazdák *tejre adták*. Elvitte a gazda az *esztenára*, s kipróbálták a fejést, megnézték a zsírját s kiszámították mennyi sajt lesz. Volt, hogy 20 kiló

³² Sebestyén, 1989. 92.

sajtot, meg 1 kiló ordát ígértek. Ha aztán látta a juhász, hogy kevesebb sajt lesz, vagy úgy gondolta, hogy meg tudja csalni a gazdát, vagy rossz volt az idő – szóval ha valami ürügyet talált –, akkor szólt a gazdának: – „Nézd barátom, ez s ez a helyzet, így áll a dolog, nem tudok 20 kilót adni, csak 17-et, vagy 18-at. – S ha a gazda belément, akkor a juhász haszna lett az a 2-3 kiló.”

Amikor *tejre adták* a birkát, a gazdák igyekeztek becsapni a juhászt a próbafejéskor. Odahaza tehéntejet tettek egy laposüvegbe, s azt bédugták a csizmaszárba. Mikor aztán fejték – mert a gazdák fejték – a juhot, hozzáöntötték. Pedig járkáltak köztük a csobánok, járt a szemük, de az ügyesebbe csak belélőtyintette. Úgy is próbálták gyarapítani a tejet a *befejés* napján, hogy *gebesztett* (ázatott) babot adtak nekik kihajtás előtt. Persze a juhász is ügyeskedett. *Kövecses vízen* hajtotta át a *tur-mát*, mert attól leapadt a tej. Odaálltak a gazdák s vigyáztak, hogy be ne hajtja. Mondta a csobán, hogy „meg kell itatni őket” a gazdák meg hogy: „kibirja az, ne hajtja bé”.

Az esztenán sajátos munkamegosztásban éltek a juhászok. A *bács* volt a számadó, az első fejő és a sajtkészítés mestere. A *csobánok* fejtek is, őriztek is. A *sztungár* pedig a bojtár volt, az esztana inasa. Egy ember 100–120 anyát tudott fejni, 250-et kettő. Délután ötkor nekifogtak a fejsnek, előtte mindig kerültek velük egyet, hogy kipisiljék, kiganyézzák magukat. Száz birkát egy óra alatt ki lehetett fejni, mikor már az ember keze s a birka tőgye is megtört, hozzáédzett. Fejéskor kétszer-háromszor megcsepegtették a csicset, hogy a *tejlikak kiduguljanak*, aztán két hüvelykujjal elszorították a tőgy tövit, két marokkal pedig megszorították. A fejőjuhász karja közben a térdén nyugodott. Háromszor kellett megszorítani a tőgyit, s kijött a tej. Kihajtás után először köves (csomós) volt a tőgy, de aztán megtört, s gyorsan ment a fejes. A sztungár hajtotta a birkákat a fejőkalibához – *lyukra hajtott* – de később már túlekedtek az anyák, hogy melyik jöjjön előbb.

Fejés után a birkák *ledéreltek*, s ahol elfeküdtek, egy juhász is közibük hevert. A többi beoltatta a tejet, kifőzte az ordát. Este 9-kor kerültek egyet a juhokkal, s 10 óra után *béállították* a fókát. Ha a *Fias* (Fiastyúk) feljött – éjfél után két óraker –, újra csináltak egy nagy kört reggelig. Ha a sztungárgyerek ügyelt éjjel s *elaluva kapták*, jól elverték. Reggel ötkor kezdték újra a fejest.

Május elejétől augusztus közepéig, szeptember elejéig fejtek, rendszerint naponta kétszer, de nyáron, ha volt elég tej, olykor délben is.

A birkatejet faedénybe, *sétárba* fejték, majd átöntötték egy 150–200 literes, ugyancsak fából készült cseberbe. Kipróbálták, hogy milyen erős, s annyi *ojtót* tettek belé. Kisbárány, vagy borjú bendőjéből készült ojtót használtak, olyanét, amelyik még nem evett, csak szopott. Olyan volt az ojtója, mint egy kicsi sajt, s úgy készült, hogy elvágták a kisbárányt, kivették az ojtóját, megsózták, *sajttejet* tettek hozzá, s amint kiszáradt, betették az *acsokójába* s ott megérett a sóval. Mikor kellett kivették, megtörték vagy megdarálták. Az *ojtót* mindig sötétben kellett tartani.

A sajt készítése nagy figyelmet és hozzáértést igényelt. A május–júniusi tej több volt, de hígabb, a sajtját nem lehetett olyan jól tárolni. A porrá tört ojtóból száz liter tejhez fél kávéskanálnyit tettek. Ha előbb beáztatták 10 liter tejbe, akkor ebből 2 deci kellett 100 literre. A tejnek langyosnak kellett lennie, ahogy kifejték, s akkor egy negyed óra múlva megalvad. Ősszel, mikor hűvösebb volt, oltáskor melegítették a tejet. Az ojtást 150 literes dézsában végezték. Mikor megaludt, akkor *tejverő fával*

összeverték, s ahogy összetört öt percre elhagyták, hogy elváljon a savótól s leszállt az aljára a sajt. Egy jó méteres *lapockával* addig hajtotta, kevergette, míg *összegömbölyödött*. A dézsából a *sajttejet* (savó) leöntötte annyira, hogy karral be tudjon nyúlni s összehajtogatta. Végül vékony vászonból (*gyér zsidózsák*) készült *szűrőtárisznyát* terített rá, szépen behúzta alá, összefogta a négy sarkát s ügyesen kiemelte, de úgy, hogy „egy borsószem sajt sem maradt benn”.

Mindez másfél órát vett igénybe. Ha sok ojtót tettek a tejbe, akkor gyorsabban megalvadt, de vicsorgós, csikorgós lett a sajt. Minél kevesebb oltót használtak, annál lassabban aludott, de annál jobb lett.

Voltak a *kaliba* (az esztenán lévő házikó) falában 30 centis vasszegek, kováccsal csináltatták, arra akasztották fel a sajtos tárisznyát. Alátettek egy vödört, s másnapig csöpögött, szirkadt a sajt. Akkor kiszedték a vászonból és feltették a *lészkára* (farácsból készült polc), s ott hagyták 3-4 napig, amíg kiszáradt, „héjat nevelt, mint a kenyér”.

Az esztenán lévő *kaliba*, ami a juhászok szállása és részben a sajtkészítés helye volt, 3 méter széles és 2 méter hosszú. Deszkából készült, a teteje *zsindele*. Egy ágy volt benne, azon aludt a bács. A falon *lészák* voltak, s egy *katlan* (nagy üst), amely gyakran a sarokfához kötözött korláton lógott a tűz fölött, abban főzték az ordát. A korlát be volt ásva a földbe, a karja 1 méter hosszú volt. Máskor a *kekánra* (hármastüsláb) akasztották az ordafőző üstöt. Előfordult, hogy a juhászok *gödörkalibát* készítettek. Ez 30-40 cm mély volt, háztetőszerűen rakott karókkal lefedték, *homppal* (gyepkocka) letakarták. Néhány földbe ásott lépcsőn lehetett lemenni, s egy pircs volt benne, azon pihentek a juhászok.

Száz liter tejből tavasszal (május, június) 30 kiló, ősszel (július-szeptember) 35 kiló sajt és 3,5-4 kiló *orda* lett. Az orda úgy készült, hogy *sajttejet* (savó) mázas üstben felfőzték, közben *lapockával* keverték, s kicsapódott belőle a túrószerű orda. Az orda csak egy-két napig volt jó, aztán kiszáradt, *megsoványodott*. Ilyenkor fel-frissítették: szakajtóruhába tették és édes, meleg, vagy melegített birkatejjel locsolták. Majd összehajtogatták a szakajtót s felakasztották, hogy a tej *olvadjon ki* belőle. Olyan édes lett, mint a friss orda, s még zsírosabb is. A savóval disznókat hizlaltak.

A 4-5 napos sajtot otthon egy nagy teknőbe tették, hogy tovább száradjon. Majd főlseletelték és bőven megsózták. Aztán *nekitürkölözött* az asszony, s jó erősen, mint a tésztát, meggyúrta. Addig kellett gyúrni, míg a sajt lejött a keziről, mint a jó tészta. Kis, fedeles fadézsába gyúrta a túrot, az öklével, vagy valami *durungfélével* jól leverte, *lebótolta*. Egybe-egybe 10-20 kiló túró fért. Kicsi vékony vászonrongyot, vagy megmosott *cserefalapít*, diófalevelet helyezett a túróra, majd pedig *szigonyos* (agyagos) földet tett rá, az nem engedte hozzá a penészt. Ülhetett aztán akár két esztendeig is. A gazdák rendszerint két részletben vitték el a sajtot az esztenáról: nyáron, ősszel. Az egyikből készült túrot megették télen, a másik rendből készültet farsang után bontották meg, mert nagybőjtben túrot, tojást, halat s lekvárt ettek.

A gyapjú

Május végefelé, vagy ha későn tavaszodott, akkor Péter-Pál-napjáig, évente egyszer nyírták a birkákat. Minden gazda a sajátját nyírta, vagy ha nem volt rá

ideje, akkor megfizette a juhászt, s az. A nyíráshoz összekötötték a birka egyik első és a másik hátsó lábát, a térdükkel leszorították és a fejüknél kezdték a nyírást egykezes ollóval. A juhok zöme racka volt, fekete, szürke és fehér gyapjút adtak, de az 1930-as években bejött egy új fajta – *esztrigánnak* nevezték –, ennek finomabb gyapja volt. A jobb birkák 4 kiló gyapjút is adtak.

A gyapjút kimosták meleg, majd hideg vízben, megszáritották, s megtépték – ezt gyakran gyermekek végezték. A szálát fésülték kézi kártolón, majd fonták *guzsalyról* vagy *rokkán*, s megszőtték az *osztovátán*. A szomszédos román és német lakosságú Satu Mare-ből jött a *ványoló*, annak odaadták. Előzőleg azonban a szövet sarkára mindenki rávarrt valamilyen jegyet, színes rongyot, egyebet. A *ványoló* a sarkot levágta, ezzel kettévágta a jelölést, s a sarkot otthagya. Mikor jött vissza a ványolt posztóval a levágott részt a szövethez illesztették, s így senki nem vihette el a másikét. A posztóból férfiruhát varrtak az asszonyok, de szőttek a természetes színű gyapjúból *csergét*, a színezetből pedig *festékeseket*.

A bőr

Ha a birka bőrre volt szükség, a levágott állatot megnyúzták, s a bőrt kimosták. Ehhez *csávát* készítettek: rozskorpát vízzel és sóval összekeverték malterszerű sűrűségűre. Bekenték vele a bőrt, összehajtogatták majd sós vízbe tették. Ott 7 napig állt, majd kimosták és megszáritották. Felkötötték egy gerendára és *córolták*, vagyis letisztították. Ehhez bal kézzel fogták a bőrt, jobbal a *córoló* fogantyúját, s a jobb lábukat bedugták a *córoló karikájába*. Így kézzel-lábbal, a *córolót* föl s le mozgatva megtörték és megtisztították a bőrt. Végül a szoba sarkába egy deszkát tettek a két fal közé, arra rádobták a bőrt és késsel kipucolták.

A megfelelően kikészített és kiérlelt birkabőrökből a férfiak részére *kerekbundát*, *mejesbundát* és *mintyánbundát*, az asszonyoknak pedig *könyökesbundát* és *kozsókot*, majd mikor a könyökesbunda kiment a divatból, *selymes derekbundát* varrtak, illetve varrattak.³³

A birka húsa

Bukovinában a kosbárányokat nem herélték, hanem levágták, vagy eladták. A fiatal, 8–10 hetes bárányokat szívesen megvették a zsidók, a székely gazdák leginkább ősszel, pityókaásáskor,³⁴ vagy disznóvágás előtt öltek birkát. Ha eladták a mézárósnak, rendszerint úgy egyeztek, hogy a bőrt visszakapják. A birkából igen jó ételek készültek.

Savanyú leves – a lakodalmak másnapján virradóra készítettek, hogy „aki részeg, józanodjon ki”. A birkahúst felvágták s vízzel feltették főni. Csináltak rántást paprikásra, tejfőlt, zöldséget, paradicsomot, ecetet tettek bele, meg szemesborsot, cseresznyepaprikát.

³³ *Sebestyén*, 1989. 92.

³⁴ *Csupor*, 1987. 87.

Paprikás – zsíron hagymát rántottak, paprikásan. Rátették az összevágott birka-húst, majd vizet öntöttek rá s főzték, míg el nem főtt.

Káposzta birkával – hagymát rántottak zsírban s belé tették a húst, káposztát, szalonnát. Be is takarták káposztával, kevés vizet tettek rá s úgy főzték meg.

Sült birka – a birka *sonkáját* betették a tepsibe, s még fokhagymát is tettek hozzá. Ahogy sült, a zsíros lével locsogatták.

A birka ganyé

Bukovinában a kaszálók, de főleg a szántóföldek ganyézásának elterjedt módja volt a kosarazás, vagy ahogyan ott nevezték: *aklyazás*. Ennek lényege, hogy ősszel, amikor felszabadultak a tarlók és kaszálók, a birkákat 2-3 naponként más-más, hordozható korlátokkal elkerített helyen *hálatták*, s így a kiszemelt földet *megganyézták*. A kaszálókon kevesebb ideig hált egy-egy helyen a birka, a szántóföldön tovább. Ez a másik módszer igen fontos volt a talajerő-visszapótlás szempontjából. Ezért a juhászt külön megfizették, mert ott jobban kellett ügyelnie a jószágra.

Egy hadikfalvi juhász a következőképpen beszélt erről: „Ha fölzsabadultak a tarlóföldek, azt járattuk. A gazdák kérve kérték a juhászt, hogy csakes az ő fölgyükön hálassuk a birkát, s akkor megesztenáztuk a főggyit. Két éjjen hálattuk egy helyen a birkát, s akkor tettük tovább az aklyot. Oda aztán vethetett hat évig es pityókát, törökbúzát, amit akart. Volt olyan gazda, hogy kérte, elsőbb az övét aklyazzuk, mert őszit akar vetni, inkább ráfizet egy százast. Hát akkor csakes oda mentünk.”

Egy fálcsa földet 2000 lejért aklyaztak. Késő ősszel, ha a határban sok egér volt, a birkákkal megjáratták a vetést, meggyúraták. Azok aztán *bétapották* a lukakat s az egerek elmenekültek.

A birka egyéb hasznai

Ha birkát vágtak, a belét eladták, de ha disznóvágáskor hiány volt, abba is töltöttek.

A *birka* *gyógyból* gyertyát öntöttek. Az öregasszonyoknak volt gyertyöntőjük, vasból, erősebb pléhből készült cső. A belet (gyapjúszál) behúzták, a két végét megkötötték, s beleöntötték a felolvasztott fagygyút. Csizmát is kentek birkafagygyúva.

Az anyajuhokat 10–12 esztendő korukig tartották, akkor már fogatlanok voltak. Jöttek a zsidó felvásárlók s megvették. De volt aki nem akarta eladni, azt mondta, ha idáig adott tejet meg kisbárányt, most már itt döggöljön meg. A *dögöt* a kutyának adták, vagy elásták a kertben. Dögtemetőbe csak lovat vagy marhát vittek.

3.4. A birka gyógyítása

Úgy tartották, hogy ha zúzmarás a birka háta – vagyis megáll rajta a hó – akkor egészséges. Ha elolvadt a rászálló hó: akkor beteg, lázas. Egyébként a birkának nem sok betegsége volt. —

A *felfúvódott* birkát hegynek felfelé fordították, a nyelvét kihúzták, a lábuk közé vették s megnyomkodták a hasát, hogy *kipöfögje*. Ha búza- vagy árparatlót járatnak a juhokkal, utána két hétig nem itattak, hogy fel ne dagadjon.

Mételyt vagy *mételt* nedves legelőn kapott a birka. Szomorú lett, taknyolt. Isztort (orvosság) adtak neki, de legtöbbször le kellett vágni.

Tüdőbajkor (tüdőgyulladás) ultraszeptil tablettát kapott. Az orvosságot úgy adták be, hogy a juhász a lába közé vette a birkát, kítátotta a száját, kihúzta a nyelvét, bedugta a tablettát, s *fakalánval* lenyomta, de volt hogy nem is kellett a kanál, mert amikor a nyelvét elengedte, a tableta magától lecsúszott.

Ha *megcsemelt*, *megvérült* a birka, hideg lehelletet fúj, hideg volt a füle. A szeme alatt megvérelték, vagy a fület megvágták, tenyerük között sodorgatták, s vért eresztettek belőle. A vért hüvelykujjuk körmére tették, s nézték, hogy megfesti-e, mert akkor megél. Ha sárga a vér, akkor „szúrhatták nyakon”.

Ha *taknyos* volt a birka terpentint megsóztak, beöntötték a szájába, s megittatták.

Le is sántulhatott a birka, ha esős időben sokáig állt a hodályban, és a *sár megette a körme közit*. Ilyenkor kifaragták a lábát késsel, formalinnal kimosták, majd kreolinnal bekenték. Máskor *gálickővel* gyógyították.

Megnyüvesedett a birka, ha rászállt a *kukacszaró* (bögöly). Ilyenkor kipucolták a sebet s kreolinnal kimosták.

Ha *kullancsot* szedett fel a birka, azzal nem sokat törődtek. Nyíráskor kihullott, vagy fűröszteskor elmaradt.

3.5. A juhokkal kapcsolatos hiedelmek

Meglehetősen szegényes a kép, mindössze a tejelvés fordul elő. Hol egy-egy állatot rontott meg a boszorkány, hol pedig az egész nyáját. Ilyenkor a juhász, illetve a juhászok leterítik a földre a subát szőrével lefelé, s a juhászbottal jól *megverték*. „Nagy jajgatást hallottak a hodály mögött, s könyörögve jött Zózinásné: – Visszaadom a tejet, csak ne üssetek. Még azt es visszaadom, amit kicsinként elvettem. Azzal a kapusasba bökött két fapálcikát, s úgy fejte, mintha a juhokat fejné.”

4. A sertés

A sertéstartásnak számottevő jelentősége volt a bukovinai székely falvakban, a családi szükségleten felül komoly tényező volt az árutermelésben és így a család bevételeiben.

4.1. Fajta és tartásmód

Az emlékezet szerint elsősorban fehér, *kesely* színű disznót tartottak, *jorksirnak* mondták és különböző nagybirtokokról került a gazdákhhoz. A két világháború között göndör szőrű, mangalicaősöktől származó disznót már nemigen tartottak. A fekete

disznót nem szerették, arra azt mondták, hogy „vaddisznó”, meg hogy azt „az olájok tartják”.

Egész esztendőben ellettek, s a malacokat általában hat hétig szoptatták. Ha télen ellett a koca, akkor az ólból bevitték az istállóba és elkerítették neki egy kis helyet. A bukovinai falvakban a disznók nem jártak ki szervezeten a legelőre. A választott malacokat mintegy 40–60 kilós korukig süldőztették: a kertben hevelyezett akolyban, vagy pányván legeltették, gazon, hullott gyümölcsön tartották, csak félmázsás koruk után fogták hízóba. Sok bukovinai család nem bajlódott a kocával s az elletéssel, hanem a radóci, szucsávai piacon vették a választott malacot, s azokat nevelték és hizlalták meg.

4.2. Takarmányozás, hizlalás

Bukovinában nem úgy hizlalták a disznót, mint az Alföldön, vagy a Dunántúlon. Kevés volt a kukorica, s annak az emberi táplálkozásban nagyobb szerepe volt, ezért a disznókat inkább burgonyával hizlalták. A *pityókát* héjastól megfőzték, összetörték, árpadarát, zabdarát, *törökbúzadarát* hintettek rá, s ezt a *pityókás loccsot* adták eléjük. Ha tudtak olajpogácsát szerezni, abból is kaptak a disznók. Csak a hizlalás vége felé, a vágás előtt egy hónappal adtak nekik több kukoricát. Az eladásra, különösen a Bukarestbe „sonka disznónak” vitt állatokat 90–110 kilósra hizlalták, elsősorban krumplin. Ezzel igen jól kerestek, mint egy hadiki ember mondta: „Disznóból pénzeltünk a legjobban. A krumplival hizlalt igen jóízű. Bukarestet mi elégítettük ki.”³⁵

Sajátos takarmányozási módot alkalmaztak az esztenán a juhtej savóján hizlalt disznóknál. Itt a nyári fejési idő alatt három rend disznót is meghizlaltak, 200 birka mellett egyszerre 6-8 hízót tartottak. A savóba dobtak néhány szem *pityókát* és egy kis darát. Összesták bele a tejesedényeket is. Az esztenán való sertéshizlaláshoz 2-3 hónapos, 25–30 kilós süldőket vettek, s két hónap múlva elérték a mázsát – mesélték a székelyek, amiben nyilvánvalóan van egy kis túlzás, de az nyilvánvaló, hogy a fehérjedús savóval a jó fejlődőképeségű disznókat igen hamar fel lehetett hizlalni.

A kupeczek által elvitt mázsás disznókkal szemben a saját maguk számára vágott, vagy a *kimérő* disznót legalább 150, nemegyszer 180–200 kilósra hizlalták. A kupecok rendszerint eljöttek a disznókért a faluba.³⁶ Előfordult, hogy levágták a disznójukat s a húst részben vagy egészben kimérték, nekik maradt a zsír és a belsőség. Ez volt a *kimérő disznó*.

A disznót általában pénteken, vagy szombaton reggel vágták. Orjára bontották, vagyis a hátán vágták fel.

35 Belényesi, 1958. 129.

36 Sebestyén, 1989. 91.

4.3. A sertéselhelyezése

A disznókat rendszerint lábakon álló *pajtában* tartották. Mint mondják, elsősorban a patkányok miatt emelték fel a pajtát a földtől, de azért is jó volt, mert így kifolyt a trágyalé. A teteje zsendelyből vagy *drányicából* készült, kifutója is volt, s a vályú fölé lengő ajtót készítettek, ami megkönnyítette a moslék beöntését. Télen szalmával almoltak a disznók alá.

A székelyek nem emlékeznek arra, hogy Bukovinában a sertéseknek valami betegségük lett volna. Ha elment az étvágyuk, megkoplaltatták őket, s azután egy ideig kevesebbet kaptak. Határozottan állítják, hogy a sertés nem kapta meg a száj- és körömfájást.

5. A tyúk

A baromfiak közül Bukovinában a tyúk volt a legáltalánosabban elterjedt. Önellátásra gyakorlatilag mindenhol, még a legszegényebb háznál is tartottak néhányat.

5.1. Szaporítás

Úgy tapasztalták, hogy a különböző színű tyúkoknak más és más tulajdonságai vannak. A kendermagost jó tojónak tartották, nagy tojást tojt, de különösen a kopasznyakút mondták jó tojónak. A fehér is sokat tojik, de az kényes. A barna színű kevesebbet tojik, de igen jól kotlik.

Általában 15–17 tyúkhöz számítottak egy kakast. Hozzávetőlegesen ennyi tyúkot is tartottak egy-egy udvaron. Két kakas nem jó, mert veszekszenek és leverik egymást a tyúkokról.

Bukovinában a csirkéket *pire-pire-pire* szavakkal hívták, a kiscsirkés kotlóst pedig: *kotya-kotya-kotya*.

Hogy a tyúkok ne tojjanak szerteszét, *polozsnát* – rendszerint *kotlott tojást* – tettek a fészekbe. Drasztikusabb módszer szerint a tyúkot reggel megtojózták, aztán zsákba dugták, amíg meg nem tojt. De ezt az eljárást csak a türelmetlenebbek alkalmazták, akiktől még az is kitellett, hogy bekenjék sóval a tyúk fenekét, mert úgy tartották, hogy akkor hamarabb tojik.

Legszívesebben februárban, március elején ültették a kotlót, mert akkor korán lett csibéjük. Ha nem kotlott meg idejében a tyúkjuk, akkor kölcsönkértek rokonoktól, ismerősöktől. Szívesebben rokontól, mert különben 10–15 tojást illett adni a kotló használatáért. Mindig friss tojást tettek a kotló alá. Ha nekik nem volt, akkor vettek, kölcsönkértek, ha pedig nem bíztak a kakasukban, akkor cseréltek. A kotlót március elején a konyhában, a tűzhely mögött helyezték el rossz kosárban, szalmán. Később, ha melegedett az idő, már ki lehetett tenni az istállóba.

Mindig páratlan számú tojást tettek a kotló alá, 21-et, vagy 23-at. Nagyobb tyúk alá néha 25-öt is. Ültetés után egy kicsit megsimogatták a tyúkot, hogy nyugodtan üljön. Van tyúk, amelyik leszáll a fészekről és eszik, iszik, de van olyan buta, amelyiket le kell venni naponta, különben éhenveszne. Aztán van olyan is, amelyiket

úgy kell a fészkére visszazavarni. A kotló tyúknak rendszerint reggelente adtak vizet és zabot.

Egy heti kotlás után már meg lehet nézni, hogy melyik tojásból lesz csirke. Este a lámpánál megvizsgálták, és amelyiknél a vastagabb (bőtűsebb) végénél látni lehet egy kis, fekete pontot, az jó. A kelés előtt egy héttel meleg vízbe teszik a tojásokat, s ha van benne élő csirke, akkor a tojás megmozdul a vízben. Amelyik tojásban nem lett csirke, az volt a *kotlott tojás, polozsnának* való.

Ha a tyúk jól üli a tojásokat, akkor a csirkék egyszerre kelnek ki, rendszerint 3 hétre, vagyis 21 napra, jó meleg időben esetleg 1-2 nappal hamarabb. Ha nem egyszerre kelnek a csibék, akkor a tyúkot leborítják egy rostával, hogy maradjon a tojásokon. Ha egyszerre több kotlóalja csirke kelt, akkor összeszedték őket, s a legnagyobb kotló alá tették, mert egy jó nagy kotló 40 csirkét is fel tud nevelni.

Amikor az összes csibe kikelt, akkor adtak nekik enni. Egy rossz pokrócot, zsákot terítettek le a konyhában, arra helyezték a csirkéket és főtt *puliszkát* kaptak enni. A márciusi csirkék egy hónapig is a konyhában maradtak a tűz hely alatt vagy mellett egy nagy ládában, ha pedig hűvösebb volt az idő, néha még tovább is. Csak amikor már akkorák lettek, *mint egy szép furj*, akkor engedték őket ki az udvarra. Az udvaron rendszerint *csirkeborító* alá tették a kiscsibéket. Ez vesszőből készült, az alját 15 cm magasan körbefonták, a tetejénél pedig összekötötték a vesszőszálakat, majd ronggyal letakarták. Ilyenkor a csirkék kerültek a borító alá, s a kotlós kinn maradt.

Ha nem akarták elültetni a megkotlott tyúkot, ledobták a pincébe három napra, hogy *elfelejtse a kotlást*. A fűröstést nem tartották jó módszernek, mert ha megszárad, visszaül.

A tyúkok általában a disznópajta *hiujában*, vagyis a disznóól padlásán aludtak. Ritkábban fordult elő, hogy fán háltak volna.

5.2. A tyúk takarmányozása

A „bezzeg Bukovinában” szemlélet gyűjtésem során erőteljesen érvényesült a baromfitartás témakörében is. Bukovinában „jobban tojtak” és „jobban kotlottak” is a tyúkok – mondták a visszaemlékezők és ennek okát általában a másféle takarmányozásban jelölték meg. Bukovinában a csirkék jobban nőttek. A szítálatlan lisztből, a főtt puliszkán nevelt csibét „6-8 hetes korban már vághatták”. A tyúkok szinte egyáltalában nem kaptak kukoricát, az emberi táplálékul szolgált. Inkább zabot és árpát adtak nekik, valamint főtt *pityókát*. Itt Tolna megyében úgy gondolják, hogy Bukovinában attól tojtak jobban és kotoltak szívesebben, hogy nem ettek ilyen sok kukoricát, nem nehezültek, nem kényelmesedtek el.

Úgy emlékeznek, hogy nyáron reggelente zabot, árpát, este pedig inkább főtt krumplit kaptak, télen azonban krumplit nem kaptak, mert megfagyott volna a begyükben.

5.3. A tyúk hasznosítása

A tyúk, a csibe és a tojás fontos szerepet játszott a bukovinai székelyek táplálkozásában. Kisebb ünnepeken, vagy ha váratlan vendég érkezett levágtak egy-egy csirkét, esetleg tyúkot, de kiszámítható alkalmakra (karácsony, húsvét, lakodalom, búcsú) inkább nagyobb állatot neveltek (borjút, disznót, birkát). De a tojásnak is komoly jelentősége volt, hetente többször is került az asztalra.

A tojásnak olyan szerepe is volt, hogy ha nem volt éppen pénz a háznál, a boltban apróbb dolgokat, dohányt, sót, petróleumot kapott érte a gazdasszony, a gazda pedig, még inkább a legény, nem egyszer tojással fizetett a korcsmában. De vitték a tyúkot, csirkét, tojást a radóci piacra is, gyakran pedig megállapodás szerint az ismerős radóci családokhoz.

5.4. A tyúk gyógyítása

A tyúknak, csirkének nem sok betegsége volt, még kevesebb az olyan, amit gyógyítani is próbáltak. Mert a tyúk nem képviselt nagy értéket, ha „*beléesett a vész, keresztet vetettek rá s béhányták a Szucsávéba*”.

Ha a csibe fölfázik, vagy ha a tyúk nagyon kövér, akkor *fosik*. Ilyenkor csupa zsír a gyomra, rendszerint meg is döglik.

Mikor a tyúk taréja kezd fehéredni, s a lábára kezd sántítani, gyakran leül, akkor *májbajos* és pálinkát kell vele itatni. Próbálkoztak azzal is, hogy az ivóvizébe hiper-mangánt, vagy kékkövet oldanak fel, de a „legjobb a pálinka”. Mikor reggel engedik ki, akkor mindegyikbe tölt egy kevés, vízzel hígított pálinkát. Az ilyen tyúknak, ha megdöglik, kis fehér kövek vannak a májában.

Előfordul, hogy *szomorú a tyúk*, még nem tudják mi baja lesz, de nem egészséges. Ilyenkor néhány *fokocska* fokhagymát tömtek belé, vagy szalonnát vág-tak vékonyra, megpaprikázták, s leeresztették a torkán.

Ha a tyúknak *megromlik a tojástartója*, akkor legjobb levágni.

Amikor *megkövesedik a zúzája*, akkor megdagad a begye, mert nem tudja megemészteni amit megeszik. Az ilyen tyúktól el lehet búcsúzni.

Ha beütött a *tyúkvész*, nem lehet vele mit csinálni. A tyúk leül tojni s ottmarad hótan.

A betegségeken kívül a „*sas*” is gyakran elvitte a kiscsibét, kistrécét az udvarról, különösen onnan, ahol nem volt kutya. De még a *cigányok* is gyakran elhordták a baromfit.

5.5. A tyúkkal kapcsolatos hiedelem

A különböző állatfajok esetében a hiedelmek, és ezzel összefüggésben a mágikus – rontó vagy éppen az eredményességet szolgáló – cselekedetek túlnyomó része az illető állat legfontosabb haszonvételére vonatkozik. Nem véletlen tehát, hogy a tyúknál szinte valamennyi hiedelem azt szolgálja, hogy minél eredményesebb legyen az ültetés, vagyis hogy minél több legyen a csibe.

Amikor elültették a tyúkot, *áldást mondtak* rá. Megsimogatták a tyúkot és így szóltak: „Legyen szerencsénk, hogy jó sok legyen”, vagy „Aggyon az Isten jó szerencsét”. Általában azt tartották, hogy a *májusi csibe nem jó*, majdnem mind elpusztul, ezért úgy ültették a kotlót, ne májusban keljenek a csirkék. Arra is ügyeltek, hogy a *hét melyik napján* ültetik a tyúkot. Úgy tartották, hogy hétfőn és kedden, mások szerint szombaton kell ültetni a tyúkot. Ezzel szemben pénteken és szerdán nem szerencsés elültetni a kotlót, különösen a hamvazószerdán és a nagy-pénteken ültetett tyúk nem lesz eredményes a költéssel. Vasárnap sem ültettek tyúkot.

A kotló ültetésekor a holdra is figyeltek. *Holdfogytán nem ültettek* tyúkot, és gyakorlatilag ugyanez az értelme annak a hiedelemnek is, hogy az *újholdkor kell csibék* szépen fejlődnek, míg a *teliholdkor* keltek gyengék. „Tyúkot s uborkát újholdkor kell ültetni – mondták Andrásfalván –, mert akkor jól kel.”

Mindig *páratlan számú tojást* tettek a tyúk alá, mert akkor jó lesz a kelés. De ismeretesek a tyúkültetéssel kapcsolatosan egyéb szempontok is. Ha *halott van a faluban*, akkor nem szerencsés megültetni a kotlót. „Jaj, halott van a faluban – mondták –, nem ültetem el a tyúkot, mert nem kelnek ki a csibék.”

A csirkék jó kelését szolgálta az is, hogy amíg nem ültették el a kotlót, vagy a kotlókat, addig sem tyúk alá, sem étkezésre *nem adtak ki a házból tojást*. De még így is elvihették a kotlóhoz való szerencséjüket. Az egyik hadikfalvi asszony elmondta, hogy „egy olyan görcs, rafinált asszony kért egyszer tőlünk kölcsön tojást, hét darabot, s nekem attól kezdve sohasem volt szerencsém a csirkékhez, mert az elvitte a szerencsémet. Mondták, hogy menjek, s én is kérjek tőle valamit, hogy vegyem vissza a szerencsémet, de aztán nem mentem.”

Vannak *szerencsés kezű* emberek, vannak akik értenek hozzá, s „akkor van kotlójuk, amikor akarják”. Az egyik hadiki asszonynak nem volt szerencséje, ezért a lányának szólt: „Gyere Kató ültess el, neked talán lesz szerencséd.” A lánya megrendezte a fészket, beletette a tojásokat, s rátette a tyúkot. Ki is kelt mind. Mindig az ültette a családból a kotlót (s a fát is), akinek „*szerencséje volt hejza*”.

6. A lúd

A bukovinai öt falu közül elsősorban Andrásfalván, Hadikfalván és Istensegítsen tartottak sok ludat, mert ott közel volt a Szucsáva. A településeken belül is a víz mellett lakók foglalkoztak elsősorban – eladásra is – ludakkal. Akik a Szucsáva mellett laktak, azok akár 30 ludat (tojót) is tartottak, de az átlagos létszám a 4-5 tojó és 1 gúnár volt.

Fiatal korában *kislibának*, *libának*, később *lúdnak* nevezték; a többéves öreg tojólúdnak szinte tulajdonneve volt, hogy *Öreg*. Az egyik hadiki asszonynak 14 esztendő tojólúdjá is volt, végül is a megáradt Szucsáva vitte el. A gúnárt rendszerint három évig hagyták meg.

Többnyire tarka és fehér ludat is tartottak. A tarka igénytelenebb volt „jobban ellátta magát”, de akinek elsősorban tollra volt szüksége, az jobban szerette a fehérét.

6.1. A lúd szaporítása, nevelése

Február közepén kezdtek el tojni Bukovinában a libák, február végén ültették el fészerbe, istállóba, ólba. A jó lúd tizenötöt is tojik, a gyöngébb csak tizenhármat. Ha a kotlós lúd nem szállt le magától a tojásról, akkor napjában egyszer, rendszerint reggel, levették, megetették, megittatták. Négy hétig ült a kotló lúd a tojáson, a *fiú* (kisliba) volt benne, akkor a kotlás vége felé már olyan forró volt a tojás, hogy többször *lekelt* róla a lúd. Volt olyan kisliba, amelyiknek segíteni kellett a kelésnél. Ahogy keltek, elszedték őket a lúd alól, s egy puha rongyokkal bélelt kosárba tették, hogy fölszáradjanak. Kelés után megjelölték a kislibákat: bevágták a lábukon az úszóhártyát, mindenki más variáció szerint.

A kelést követő napon adtak enni először a kislibának. Ezután néhány napig az udvaron legeltek, majd mikor megerősödtek, kijártak a *porondra*, ami libalegelő volt, oda csak a libák járhattak. Kisfiúk, kislányok ügyeltek rájuk, vagy a család valamelyik idős tagja. A ludakat és a kislibákat reggel 7-8 órakor megetették, aztán kihajtották a *porondra*. A kislibák törökbúzaliszttal kevert, összevágott és megvizezett *csollánt* kaptak (*az pucolja a gyomrát*), a ludak pedig árpát, zabot szemes törökbúzát.

A porondon különösen arra kellett ügyelni, hogy a „sas” el ne vigye a kislibákat. Hathetes korukban mehetek a kislibák a patakra, pocsolyába, a Szucsávrára pedig csak akkor engedték őket, ha már kinőtt a szárnyuk.

Ha több ludat ültettek, a kikelt libákat összerakták, hogy minden tojónak legyen legalább 15 libája. Amelyik lúdnak nem maradt, az újból tojni kezdett, többnyire még 5-7 darabot. Ha ezeket is kikeltették, akkor ezekből lett a *sarjúlíba* s árpaaratásra bújtak ki a tojásból. Kisebbség voltak mint a tavasziak, de őszre utolérték őket.

6.2. A lúd hasznosítása

Ludat általában ünnepi alkalmakkor vágtak: Boldogasszony napján, pityókaásó, vagy ganyéhordó kaláka esetén, s más jelesebb alkalmakkor, ha jól akarták tartani a vendégeket. A lúd igazi haszna azonban abban mutatkozott, hogy a tollát, valamint megtömve, kihizlalva őt magát értékesíthették.

A ludakat általában kétszer tépték, de a jól takarmányozott, korai ludat háromszor, vagy akár négyszer is meg lehetett tépni egy esztendőben. Első alkalommal Péter-Pál-napján tépték. Tépés előtti napon lehajtották a ludakat a vízre, hogy jól megfürödjenek, aztán tiszta szalmával almoztak alájuk, s a tépés napján nem kaptak reggelit. A lúdtoll tépése női munka volt; egyik kezével az állat lábát fogta az asszony, a másikkal tépte, a szárnyát pedig a térdével, a combjával szorította le. Volt aki összekötötte a lúd két lábát, s a hátára fektette. A hason, a háton és a szárny alatt tépték, de az oldalán meghagytak egy sor tollat, hogy ne lógassa, tartani tudja a szárnyát. Tépés után egy hétig nem engedték a ludakat a vízre, hogy meg ne fázzanak.

A kitépott tollat zsákokban a napra tették száradni, hogy ne legyen szaga, éjjelre pedig az eresz alá akasztották. Rossz időben a *tisztaszobában* szárították a tollat. A

nagy tollakat a téli időben rendezett *fosztókban* lefosztották. Voltak azonban, akik úgy tartották, hogy nem jó lefosztani a tollat, mert nagyon összeesik a dunyha, ha nincs benne kemény toll. A fehér liba tolla szebb volt, de a tarkának több a tolla. Akinek sok lánya volt, annak sok toll kellett a *pilipárnába* s a dunyhába. De azért a toll jelentős részét eladták és jó pénzt kaptak érte a városiaktól. A nagyobb bevétel érdekében maguk szötte dunyhatokkal (*angin*) együtt értékesítették a tollat.

Talán még jelentősebb volt a tömött lúd eladásából származó jövedelem. Csak azok tömtek, akiknek volt rá elegendő kukoricájuk. Mikor lehült az idő, kezdték a tömést. Ilyenkor a ludat nagyon szűk, szoros helyre rekesztették. A törökbúzat tizenkét órára beáztatták (*meggebesztették*), vagy éppenséggel megfőzték, *meglobogtatták*. Ezzel aztán reggel, délben és este tömtek a ludat. A sarjúlíbat csak kétszer tömtek naponta. Általában 3-4 hétig hizlalták így az állatokat, de a nagy testűeket akár 6 hétig is tömtek, s 9 kilóra hizlalták.

Főként a bukovinai városokban lakó zsidók és örmények vásárolták meg a ludat. Vették fölnevelt állapotban is, de a tömötteket sokkal jobban megfizették. A zsidó felvásárló *megmatatta* a liba hátát, meg a hónaalját, megmondta mit ad érte, aztán alkudtak.

A libának nemigen volt betegsége. A kisliba néha *megfostosodott*, olyankor szárazabb takarmányra fogták. Tömés közben a lúd néha *fuldoklott*, azt levágták.

6.3. Hiedelmek

Pénteken és szombaton *nem ültettek* ludat, mert Jézus akkor szenvedett és halt meg. Rendszerint hétfőn, kedden *ültették* és vasárnap, „mikor jöttek a népek a templomból”, mégpedig azért, hogy „úgy (olyan sokan) jöjjenek majd a kislibák is”.

A kislibát *nem volt szabad keléskor idegennek megnézni*, nehogy szemmel megverjék. Mikor kelt a kisliba *megköpködtek*, hogy *ne ártsanak neki*. A kikelő kislibára a következő verset mondták:

*Szem megnézte,
Szív megszerette,
Valahány szem megnézte,
Annyi angyal álljon melléje.*

Ezt a versikét egyébként kisgyermek születésekor is szokták mondani.

7. A réce

A bukovinai székely gazdák általában 10–15 récét tartottak, de volt aki többet. Tarkát és fehérét egyaránt, de tapasztalatuk szerint a tarka réce nagyobbra nőtt. Ha jól tartják, a réce már karácsony után tojni kezd. Azt tartják, hogy addig tojik, míg a csalán virágzik (július), de közben szüneteket tart, majd újakezdi. A réce ültetésével nem siettek, hogy időben megoszoljon a gazdasszony gondja, s nem is kellett vele

sietni, mint a lúddal, mert a récét nem tépték. Récét még májusban is ültettek, így a kistrécék nem fáztak meg olyan könnyen.

Ritkaság, hogy a réce megkotolják, de ha igen, akkor jó kotlós lett belőle. Szépen ül, félti a tojását, ha valaki a közelébe megy *sziszeg, mar*. Ügyesen leszáll a tojáról, eszik, s vissza is ül. De a récét nem kosárban ültetik, mert nem tudna fellépni, hanem csak úgy a földre. Amelyik réce megkotlik, az maga készíti a fészket, szalmát kapkod össze, s a saját tollát tépi ki. De a megkotlott réce alá nem lehet 8–10 tojásnál többet tenni, mert nem tud úgy szétterülni mint a tyúk.

A legtöbb esetben azonban tyúk alatt keltették a récetojást. Ilyenkor 15–17 tojást tettek alá. Négy hét alatt kelnek ki a kistrécék. Két hét múlva lámpánál vizsgálták, 3 hetes ülés után pedig langyos vízbe rakva figyelték, hogy megmozdul-e, van-e benne élet.

A kistrécék kényesek a megfázásra, de a kotló jól gondjukat viselte. Amíg kicsik voltak a padlásjáratnál aludtak, szalmán. Csakhogy a kotló által költött kistrécék „két-háromhetes korukra észheztertek és úgy otthagyták a kotlót, hogy az gondolkozhatott az udvar közepén”.

A récét ritkán hálatták ólban, csak ha tömték. Számukra fontosabb a víz, mint a lúdnak, ezért lejártak nemcsak a Szucsávrára, de mindenféle patakra, pocsolyára. Ahol nem volt víz, ott ástak egy lukat az udvaron, s vizet öntöttek bele. Télen a récék felültek a ganyédombra, mert ott meleg volt.

A kistrécéknek *csalánlevelet* vagdaltak össze, s törökbúzalisztet hintettek rá. A csalán kipucolja a bennük lévő piszkot. Később salátalevelet, répalevelet vágtak, s azt keverték össze darával. Úgy emlékeztek, hogy akinél sok réce volt, ott „egy cseléd egész nap csak a répalevelet vágta”, olyan falánkok voltak.

A récetojást használták főzéshez, meg el is cserélték: két tyúktojást adtak érte. De a legtöbb récetojást a radóci piacon értékesítették. Récét is sokat adtak el. A nyolchetes récét már le lehetett vágni, de szívesebben vették a tömött récét. 3-4 hétig tömték őket szemes törökbúzával, vagy ha nem sajnálták a fáradságot, akkor főtt puliszkával.

A réce betegségeiről nemigen esik szó. Úgy mondják, hogy „a réce nem lesz beteg, csak megdöglök”.

8. Egyéb baromfi

Pulykát – úgy emlékeznek – Bukovinában nem tartottak. Amint egy andrásfalvi asszony mondta: „sok gyerek közé nem való a pulyka”.

Pávát néhány ember tartott, inkább kedvtelésből. Bár az andrásfalvi Kelemen Jánosék, akik sok pávát tartottak, eladták a tojását, mert drága volt.

*

Végezetül álljon itt egy jellemző részlet Lőrincz Imre önéletírásából, amely jól mutatja: milyen jelentősége volt az állattartásnak a bukovinai székely életében. „Találkozik egy andrásfalvi meg egy istenszegi. Kérdi az andrásfalvi: – Mi van kendvel, komám uram, métt sütötte le úgy a fejét? Mondja a koma: – Hogy ne süt-

ném le a fejemet, mikor a feleségemnek ikerlányai születtek. Most már van nyolc gyermekem, mit csináljak velük? Erre azt mondja az andrásfalvi koma: – Ha a kancája ikret csitkózott volna, bezzeg komám, hogy feltartaná a fejét, és milyen örömmel dicsekedné!”³⁷

IRODALOM

- Belényesy Márta*
1958 Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Budapest
- Bíró Mózes*
1858 A bukovinai protestáns egyház. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 13. sz. 311–314.
- Csermák Géza*
1949 Istenségsiek állatorvoslása. Ethn. 236–266.
- Csupor Tibor*
1987 Mikor Csíkból elindultam. Budapest
- Göndöcs Lajos*
1858 Hogyan élnek magyar véreink a távolban? Vasárnapi Újság 491–491.
1859 A bukovinai magyarok szokásairól. Vasárnapi Újság 163–164.
- Kiss hadnagy*
1824 Holmi apróságok Bukovinából. Tud. Gyűjt. VII. 98–105.
- Lahovari, George Ioan*
1908 Marele divtionar geografic al Romîniei, VI. Bucuresti
- László Mihály*
1877 A bukovinai és moldovai csángók. Földr. Közl. 153–168.
- Lőrincz Imre*
1986 A bukovinai Istenségtől a völgyégi Majosig. Budapest
- Osztrák–Magyar Monarchia*
1899 Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen, XVII. Bukovina. Bécs, 310–313.
- Sebestyén Ádám*
1976 Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván. Szekszárd
1989 A bukovinai székelység tegnap és ma. Szekszárd
- Szádeczky Lajos*
1880 A bukovinai magyarok között. Pesti Napló, dec. 25

³⁷ Lőrincz, 1986. 263–264.

A BUKOVINAI SZÉKELYEK VISELETE

Az 1764-ben Székelyföldről elüldözött, majd tízévi moldvai bujdosás után Bukovinába letelepített székelyek magukkal vitték a székelyföldi viseletüket. Bár ez a viselet 200 év alatt sokat változott, megőrizte a székelyes vonásait. A Székelyföldön hordott viseletből egy sajátosan bukovinai öltözet alakult ki, mely magán viseli a moldvai és a környezetükben élő népcsoportok viseletének elemeit is.¹

Az 1800-as évek derekán még szinte minden ruhadarab házilag készült. Az asszonyok maguk szőtték az alapanyagot a viselet elkészítéséhez lenből, kenderből, gyapjúból, s maguk is varrták meg, kivéve a bőrből és a posztóból készült ruhadarabokat. De már megjelenik néhány kereskedőtől vásárolt anyag is, melyet manufaktúrákban készítettek. Ilyen a *besztercés rokolya* anyaga. A századfordulón már terjed a gyári gyapjuszövet, a „teveször”, mely Csehországból, Lengyelországból s Kanadából jut el a vevőkhöz. A két világháború között a férfiak a *vásongagya* és a *posztóharisnya* viselete mellett a bársonyból készült öltöny is divatba jött. Bácskában megjelenik az élére vasalt nadrág, a rövid szövetkabát. A lábbeli többnyire még a csizma, de a vasalt nadrághoz már félcipőt vesznek fel. Télen szívesen viselik a bundák valamelyikét, mert illik az új ruhadarabokhoz is.

Legelőbb (leghamarabb) az istensegítsi asszonyok kezdik elhagyni a hagyományos ruhadarabok valamelyikét, vagy igazítják a divathoz pl. *tászlis* (fodros) *szédetting*, *rezes* (flitterrel díszített) *lájbi*, pliszézozott (rakott) *rokolya* stb. Legtovább az andrásfalviak maradtak hűségesek az őseiktől örökölt viselethez. Az alsóneműt is fokozatosan a bolti anyagból készült ing, alsónadrág váltja fel férfiaknál, nőknél, gyermekekénél egyaránt. Legfeljebb *kendézőt* (törölközőt), lepedőt, *rongypokrócot*, gyapjúból *festékes* és posztó ruházat alapanyagát szőtték.

1945-ben, a Dunántúlra telepedéskor még minden korosztály népviseletben járt. Az új hazában megakadt az alapanyag utánpótlásának lehetősége. A hagyományos viselettől való „menekülést” siettette az új környezet is, a nem bukovinaiak bántó megjegyzései.

Természetesen a mindenkori divat is jelentős szerepet töltött be a változások felgyorsulásában. Az ötvenes évek végén megkezdődik, s a hatvanas években rohamos asszimilációs folyamat játszódik le. A tévesztés következtében sokan ipari munkások lesznek, s ez a tény is hozzájárul a „kivetkezéshez”. Sok család elkótyavetyéli

¹ A nők gyári anyagból készült blúza a krecsán, német hatást mutat. A posztóból készült férfiruhák közül a szokmán és a mentáva elnevezésben és formájában is kelet-európai szláv eredetre utal. A bőrruhák közül a mintyán és a kozsok a bukovinai románok viseletében is jelen volt.

a tárgyi hagyaték maradványait, így a viseletet is, de számosan takargatják az eddig is féltve őrzött „kincseiket”. A viselet kicserélődésével párhuzamosan „kopik le” a székely tájnyelv, bomlik fel a család eddigi megszokott értékrendje. A fiatalok végyes házassága, önálló lakásba költözése fokozatosan új életformát teremt, melyből már teljesen kiszorul a hagyományos bukovinai életmód.

Napjainkban a bukovinai székely viseletet már csak szereplések alkalmával veszik fel, ha még megvan.

Adatközlőim a két világháború közötti időszak, valamint a negyvenes évek viseletére emlékeznek. Ezért a továbbiakban ennek az időszaknak a viseletét, annak változásait írom le. A gyűjtött korabeli fényképek is támpontot nyújtottak a vizsgálódáshoz, elemzéshez.

A NŐI VISELET

A bukovinai nők viselete fehér vászoningből (szedetting), *vászonpëndélyből* (szűk alsó szoknya), alsó és felső *rokolyából* és *karincából* (kötényből) állott, ünnepnapokon nyáron az ingre *lájbit* (mellényt), vagy *dérékbundát* (hímzett rövid bőrmellényt, sejmestlájbinak nevezték Istensegítsen) vettek. Télen az ing felett *krécsánt* (gyári anyagból varrt, elől gombos női blúzt), *bekecsét* (bőrmellényt) vagy bundát öltöttek.

Lábbeli télen csizma, nyáron hosszú szárú cipő, *miesnap* (hétköznap) mezítláb jártak.

Az asszonyok télen, nyáron *ruvát* (fejkendőt) kötöttek a fejükre, a lányok *hajonfejt* (hajadonfött) jelentek meg.

Hajviselet

A *fejérnép* hajviselete mindig hosszú. A *lejánkák* haját soha nem vágták le. Ahogy befonható volt, hasított *rongykötő* segítségével összerendezték. A fej közepén végig választékot fésültek, majd keresztbe is elosztották (egyszer-kétszer) a haját úgy, hogy minden hajszálnak meg legyen a helye. A rövid pihéket a homlokhoz közel egy-egy *gicába* (hajfonat) szorították a választék mellett, megtoldva a *rongykötővel*, majd hátrébb, a fej görbülete előtt újabb két *gica* következett, melyhez az előző kettőt keresztbe téve hozzáfonták.

Ha ez a két fonat az utolsó (alsó) két *gicát* nem érte el, *kötővel* meghosszabbítva (alkalmanként ezt is keresztbe téve) fonták bele (*kosárkásan*) a befejező két *gicába*.

Miesnap (hétköznap) keskenyebb, már viseltes *pántikát*, vásár- és ünnepnap új, szélesebb *pántikát* kötöttek a *gica* végére *csukorba* vagy leeresztve. A fésülködés alkalmával állati zsiradékkal kenték meg a haját, hogy jól tapadjon, fényesebb legyen. A szabadidőtől függően (ha nem kellett hajnalban mezőre menni, tehenet, libát legeltetni) naponta, vagy 2-3 naponként, de vasárnap a misére minden esetben megfésülték a lejánkák haját. A fésüléshez a bontó és simító *fösüt* (fésüt) házilag készítettek vasból, vagy boltból vettek szarufésüt.

A *lējányok* két *gicába* (kétágú hajfonatba) fonva viselték a hajukat. A végébe 1-2 m hosszú *szörkötőt* fontak (Andrásfalván), vagy színes szalagból kötötték *csukrot* (csokrot). A szalagot a boltból vásárolták, a *szörkötőt* a lányok, asszonyok szőtték az erre a célra rendszeresített szövőszerkezeten. A szükséges fonalat maguk fonták, festették, vagy a boltból vásárolták. Az anyaga gyapjú volt, ezért nevezték *szörkötőnek*. Mivel Andrásfalván volt divatos, ezért az andrásfalvi lányokat *szörkötősöknek* csúfolták. Az istenségi *lējányok* 19 éves kortól egyágba fonott haját viseltek szalaggal.

Az *asszonyok* kontyba tekerve hordták a hajukat. A két *gicát* (fonatot) keresztbe tették, majd a *gica* felett, a koponya hátsó részének közepe táján a hajba szúrt keskeny, sima deszkalapocskán átvezetve tekerték a fonatokat addig, míg el nem fogyott, majd a végeket rögzítő rongyocskával összekötötték, a lógó végeket begyűrték a kontyba. Ezután húzták a fejükre a főkötőt, s arra *kötték* (kötötték) a *kicsi ruvát* (a fejkendőt).

A hajtű használata nem volt általános, ill. alkalmoszerű volt, s csak a negyvenes években terjedt el. *Miesnap*, gyors fésülködés alkalmával elmaradt a kis deszkadarab is. A koponya közepe táján felemeltek jobbról, balról két hajtincset, ez alatt átlósan átbújtatva készítették el a kontyot a kötő végekkel rögzítve (bogra kötve). A gyors kontykészítés másik módja a kétfelé választott hajtömeg megcsavarása, a rögzítéshez rongykötő alkalmazása, a felemelt hajtincseken átfonva, kötővel megkötve, összefogva a két vége. Ez a konty nem volt tartós.

A fésülés alkalmával kihullott haját gondosan összegyűjtötték és a tűzbe dobták.

A *személyek* (megesett leányok) egy *gicába* fonva hordhatták a hajukat, a végét egy *rongykötőcskével* rögzítették. A *ruva* (kendő) elmaradhatatlan volt a fejükről. A templomban csak a kórus alatt állhattak, le nem ülhetek. Kiközösítették őket. (Istenségisen nem volt meg ez a szokás.)

A főkötő

A főkötő a Székelyföldről elvitt és megőrzött viselet darabja. Anyaga boltból vásárolt erős, brokátszerű fekete *födű*, veres mintás anyag. Jól formálható, elkészítés után meglehetősen idomul a fej formájához. Hátral jobbról, balról, középen két-két pie található, mely elősegíti a konty belesimulását. Körben fekete csipke díszíti az alapanyagról 4-5 cm-re lelőgra. A csipkét gyakran ripszszalaggal rögzítették a főkötő anyagához. Ez egyben díszítette is. Alkalmanként ezt a szalagot lerakták, mindkét szélén rögzítették az alapanyaghoz. Az áll alatt fekete szalaggal megkötötték. Bár díszes, elegáns viselet, mégis gondosan elrejtve marad a *ruva* alatt. A kendő alól kizökölő csipke miatt megszólalták a viselőjét.

A kicsiruva (fejkendő)

Az esküvő napján, éjfélkor, a *gyöngyöspárta* leszedését követően *békontyolták* az új asszonyt. A menyecske hajából magas kontyot csavartak, minden hajszálat főkötővel gondosan leszorították, majd – a leendő anyóstól ajándékba kapott – *kon-*

Idős andrásfalvi asszony főkötőben

tyoló ruvával békötötték a fejit. Ruvát viselt haláláig. A ruvát az átló mentén kettőbe hajtották, a fej legmagasabb pontjánál indulva mindkét oldalon mély hajtást készítve az áll alatt két bogra kötötték. A ruva eltakarta hátul a nyakat, rejtette a főkötőt. A főkötő jelenléte gátolta a más formában történő viselését (pl. ruva hátrakötést). A szokásostól eltérő kendőviselés illetlen dolognak számított.

A míesnap viseletnél a ruvát egyszer keresztbe vetve, lazán meghúzták az áll alatt. Az öregasszonyok – alkalmanként – egyáltalán nem kötötték meg a kicsiruvát. A végeket visszahajtvá az arc mellett jobbról, balról betűrték (*ésszészúrták*) a keresztbe vetett végeket.

Munka közben (dagasztás, mosás, kapálás stb.) a ruva végeit a fejre vették (vetették) egy gyors mozdulattal, vagy hátrakötötték egy bogra a ruva felett, a konty alatt. Hátrakötötték még melegben a táncban, de a ruva alatt, szintén egy bogra.

A női ing, szedetting

A női viselet egyik legfontosabb darabja a *szedetting*. Télen alsónemüként, nyáron felsőruhazatként viselték. Alapanyaga len, kender, gyapotvászon és gyolcs. Hidegben az ünnepi viselet gyapotvászon, melegben gyolcs. *Míesnap* (hétköznap) len vagy kender. A vásznat az asszonyok szőtték, maguk varrták. Egy-egy ing elkészítéséhez 3–3,5 m anyagot használtak fel attól függően, hogy milyen széles volt a vászon. Az anyagot három részre osztották. Egy-egy ujjhoz 1-1 m-t, míg a törzset borító részhez 1-1,5 m-t vágtak le. A vállhoz 10x15 cm, a hónaljhoz 8x8 cm-t. Az ujjaknak leszabott anyag egyik végét 2-3 mm szélességben visszatűrték, majd a kívánt színnel *béhányták*. A fiatalokét *vörös*, az idősebbekét *kék*, az öregasszonyokét fekete *fejtővel* (hímzőfonal), vagy az anyag szálával végezték. A *fejtőnek* tökéletesen kellett takarnia a fehér anyagot. A béhányás vékony hurkaként futja körbe a gyol-

Pocolos ingminták (Égi Ferenc felv. 1995)

csot. A pontatlan behányás *tetves* vagy *mákos* elnevezést kapta, nem dicsérte a készítőjét.

Ezután következett a ráncolás. A behányás mellett 3-4 szálánként, 3-4 sorban türe szedték az anyagot teljes szélességében. A csukló magasságában összehúzták a kelmét, a szálakat bogokkal rögzítették. Ezek a redők adták a szedéshez a támpontot. Az összeráncolt részt színes *fejtővel* domborított mintával díszítették. A redők felemelésével, leeresztésével a színes szál hol a jobb, hol a bal oldalán tűnt elő, így alakítva ki a szedésmintát.

A minta különböző szélességű volt. A kezelő általában más mintát kapott, mint a nyakrész. Ezek a minták a természetből vett alakzatokra emlékeztettek (a lajtorjás a létrához, az

Öregasszony feketefejtős ingben

*Napjaink rezeslábija, Kakasd
(Érdi György felv. 1993)*

3-4 szálanként, 3-4 sorban ráncolták (béhasogatták: a tüvel eligazították, kiegyenesítették a ráncokat). Ezek a ráncok a vezérlői a szedésnek. A felvett, le hagyott redőből a *fejő* bujtatásával emelkedik, rajzolódik ki a minta.

A két világháború között a *tászlin* (fodron) kívül az ingek mintája is egyre színesebb lett. A hagyományos veres, kék, fekete és *fejér* mellett megjelentek a zöld és lila szedésű ingek is. A Bácskába telepítés alkalmával, 1941-ben a legelső dolguk volt az asszonyoknak egy piros-fehér-zöld ing szédése. A váll nem ráncolt részén is megjelenik a minta, akármilyen vékony az alapanyag. A nyakkivágás bal oldalán elől egy kis hasítékot készítettek körbe behányva, hurokszerű gomblyukkal és gombbal. Az ujjak felső részét is ráncba szedték és a vállrészt ráhelyezve rögzítették. A két vállrészt dupla anyagból készült, hogy a nehéz ujjakat elbírja. Az ujjat a hónaljban

asztallábos a keresztbe tett asztal lábához hasonlított). A zsinórszerű behányást minta betevése után 8-as mintázatot eredményező tűzéssel rögzítették. Ez a lezárási mód elsősorban praktikus okból és nem esztétikai szempontból volt lényeges. Megkönnyítette a viselést, a mosást, nem akadt bele a tárgyakba. Az istensegítsi asszonyok indították azt a divatot, amikor a behányás „hurkáját” nem fogták le, a kiválasztott mintát ettől 1-2 cm magasan kezdték be rakni. Így keletkezett a *tászli*. A nyakrészénél 2-3 cm-t visszatűrtek, vagy külön betoldották a *tászlit*, s azután szedték a mintát. Az ing derekához 1-1,5 m hosszú, a szövőszékben szőhető szélességű vásznat szöttek lenből, kenderből vagy gyapotból, vagy gyolcsot vettek a boltból.

A kimért kelmét félbe hajtották, s középen kiszabták a négyszögletes nyakkivágást. A nyakkivágást körbehányták, majd

Hadikfalvi lányok krecsánban (1920 körül)

pálhával toldották meg, hogy kényelmesebb legyen (a pálya egy négyzet alakú darabka az anyagból kivágva). Sokáig kézzel varrtak, de a varrógép megjelenésével (az 1930-as évek után) géppel szegték az alját, oldalát. A kézimunkát (ráncolás, behányás, szedés) minden *leján* és *asszon* maga végezte, majd a részek összevarrását „elfizette”, aki tehetette. A 70–80 éves öreg asszonyoknak az ún. *pocolos* ing készült. Megjelenítése szerény, egyszerű, a korhoz illő. A nyak és a kézelő ráncolt, de nincs behányva az 1-2 mm-es tűrés. Ezután következik a minta szedése fekete fejtővel, de gyakrabban az alapanyag fonalával, fehér szállal. A minta keskeny, egyszerű, alkalmanként vonalszerű.

Rekonstruált besztercsés rokolyás viselet, 1993

A pendely

Az inget kiegészítő, testhez közvetlenül tapadó, derékon aluli női viselet. Anyaga len, kender és gyapot. Minden asszony maga állította elő az alapanyagot a len, kender vetésétől a szövésig, s maga is varrta meg. A gyapotfonalat a boltból vették, a belőle szőtt vászonból ünnepi alkalmakra készítették a fehéreneműt: inget, gatyát, pendelyt. Olyan széles vásznat szöttek, hogy a pendely hosszának elég legyen.

Annyi anyagot vágtak le a vég vászonból, hogy fejen át bele tudjon bújni viselője. A két szabad szélét szembeöltéssel rögzítették, majd díszítő öltéssel az eredeti varrást eltakarták. Ezt az öltést nevezték *ökörhugyozásnak*. Alulról 5–10 cm-es nyílást hagytak a lépés megkönnyítésére, majd 4–5 cm-es *felkötéssel* díszítve zárták a nyílást. Ez a díszítés a táncolásnál kivillant. Az alját kézzel, *szembeöltéssel* felhajtották. Felül, a derékrésznél 2 ujjnyi korcot tűrtek vissza, melybe *séritett* vagy *szőtt kötőt* húztak. Ezzel kötötték meg derékon a pendelyt. A pendely készülhetett több *széjből* (szélből) is. Ebben az esetben ahány *széjből* varrták, annyi nyílást, felkötést csináltak.

A tarka pendely

A fehér vászon pendely mellett az asszonyok színes pendelyt is viseltek *miesnap* (hétköznap). Anyaga színes *pargét* (flanel) volt: kék, veres, fekete és mintás. Szabása, elkészítése annyiban tért el a fehér pendelyétől, hogy nem volt a lépést megkönnyítő oldalnyílás, így felkötés sem. A *pargétot* a boltból vásárolták. Mosása, kezelése könnyebb volt, mint a vászoné.

A fejéres rokolya (alsószoknya)

A pendely fölé egy, két vagy három fejéres rokolyát (Hadikfalván fánerkának nevezték) vettek a lányok, asszonyok. Anyaga lehetett gyolcs. A fehér (liszter Isten-segítsen) *fődűt* (alapanyagút) apró, színes minták díszítették. Csipke a századfordulón nem volt az alján, a 30-as években kezdték az istensegítsiek és a józseffalviak a csipkével való díszítést. Istensegítsen szokás volt a keményítés. Az aljára egy-két *abroncsot* (piét) varrtak, ez a keményebb tartást szolgálta. Az aljától 10–15 cm-re helyezkedett el. A ráncolás módja: balról jobbra haladva, a derék bőségéhez igazodva, kb. 1 cm-es hajtásokat borítottak le egyenletes távolságra. Ezt cémával rögzítették, majd egy erősebb, színben harmonizáló vászonnal *gallért* képezve beszegették. A gallért először bal, majd a jobb oldalán rögzítették a rokolyához. Az alját 1-2 cm-re felhajtották. Melegben csak pendelyt viseltek a rokolya alatt. Ünnepi viselethez és télen két-három fejéres rokolyát is felvettek.

FELSŐ RUHÁZAT

A női lájbi (mellény)

A női viselet ünnepi, díszes kiegészítője volt. Az ing és a kreccsán elterjedése után alkalmanként a kreccsán felett hordták. Helyettesítette a melltartót is.

A gyári anyagok megjelenéséig a lájbi anyagát festett len- vagy kenderfonalból maguk szőtték az asszonyok. A fiatalabbak vereset, az idősebbek fekete *fődűt* viseltek. Díszítése fekete bársony volt. Kétféle lájbi volt divatban: *egész-* és a *fél-lájbi*. Az *egészlájbi* fekete bársony díszítése a lájbi alsó részét is körülölelte, a rokolya gallérjáig ért. A bársony díszítése 5–7 cm széles, mellette egy vagy két fél cm széles bársonyszalagot is elhelyeztek. Bélése egyszínű, vagy színes karton. A *féllájbi* abban különbözött az *egészlájbitól*, hogy a fekete bársony díszítés csak elöl a nyak- és a mellrésznél volt megtalálható, hátul elmaradt. A századfordulón kezdték a fekete bársonyszalagot a fiatalabbak lájbiján sárga farkasfoggal felváltani. A lájbi anyagát is már a boltból vették. A fiataloknak veres posztót, az 1930-as évektől sima bársonyt, az idősebbeknek fekete posztót vagy bársonyt. Napjaink lájbija, a kor divatja szerint, erősen hivalkodó, flitterrel gazdagon díszített. A lájbit elöl hat-nyolc fémkapoccsal fogták össze.

A kreccsán (női blúz)

Az első világháború tájékán, a gyári anyagok térhódításával, valószínű német hatásra jelenik meg a *kreccsán* (a női blúz). Elöl nyitott, a mell alatt húzott, hosszú ujjú, galléros vagy gallér nélküli kerek vagy szögletes nyakkivágású, csípőig érő női viselet. A mellrészen 2-3 *pie* szaladt végig lefelé mindkét oldalon. A galléron *rece* (csipke), fodor vagy elütő színű anyagból rátét díszítette a kivágás vonalán 2-3 cm szélességben. Ez a rátét alkalmanként végigszaladt a gombolás mellett a blúz alsó széléig, és megtalálható a kézelőn is.

Karincás asszonyok az 1943-as kiállításon

A *krecsán* megjelenéskor derékig, a 40-es években már a csípőig ért. Legtöbbször patenttal záródott elöl és a kézelőnél. A rokolyán kívül hordták. A városokban szolgáló leányok *krecsánja* magas, zárt nyakú, a mell felett elvágott, a szabás vonalán csipkével díszített. A rokolyába kötve feszesen a testhez simulva viselték. Erős polgári hatás figyelhető meg. Anyaga karton, pargét, flokon miesnap, ünnepre: selyem, fényes bíbor vagy brokát. A krecsán viselését is befolyásolta az életkor. A *leányok* világos, az idősebbek sötét, az öregek szigorúan fekete *krecsánt* vehettek fel.

A rokolya, a karinca (szoknya, kötény)

A XIX. században még házilag szőtt *fejér* és *veres borozdás* rokolyát viseltek az asszonyok, 13 ráncba volt rakva.² Anyaga gyapot volt. A házilag szőtt és a gyári szövetből készült rokolya közötti átmenetet képezte az ún. *bésztercés rokolya*.³ Ezt már nem mindig maguk szőtték, de még kézi szövésű, borozdás (csikos). Andrásfalván az 1930-as években Kerekes (Pál Gergé) Gizella és Mári még saját kezűleg szőtték meg a rokolyájukat. Alapanyaga len és kender. Veres, fekete, mélykék és

² A Néprajzi Múzeum raktárában megtalálható egy Hadikfalváról származó, lejánkák számára készített, házilag szőtt fejér, veres borozdás rokolya. Az 1880-as években még felső rokolyaként viselték, de már csak a kislányok. Felső rokolya került rá, lassan elmaradt a veres borozda, alsószoknya lett belőle: (Fánerka).

³ Ugyancsak a Néprajzi Múzeum raktárában található az a besztercés rokolya, melyet Szolnok János vásárolt a múzeum számára 1953-ban Fábíán Mátyásnéól Lengyelen. (Lsz.: 53.10.3.)

Bukovinai székely ünnepi viselet
(1920-as évek eleje)

Forhant rokolya és karinca, Andrásfalva
(Tusa Attila felv., 1992)

zöld fonalból szőtték. Komor színösszetétele miatt az idősebb korosztály *rokolyája*, *karincája* készült belőle.

A fiatalok *miesnapi* viselete bokáig érő volt. Ilyen *rokolyát* az andrásfalvi aszszonyok az 1940–50-es években még néhányan viselték. Kásler (Szepe) Lászlónénak is volt ilyen *rokolyája*, a lánya hordta, emlékszik rá Sebestyén Ferencné Csiszer Borbála. Schmidt Katinak ugyanilyen *borozdás* gyapjúból készült *rokolyája* volt. Lőrincz Aladárné, a népművészet mestere is emlékszik ilyen *rokolyára*.

Az ünnepi lerakott *rokolya* ebben a században vékony gyapjuszövetből készült. Ráncolása ugyanúgy történt, mint a *fejérés rokolyáé*, csak a rakásokat lefektetve, nehezékekkel lenyomtatták, így rögzítették. A *rokolyát* átitatták vízzel és addig nyomtatták a súlyokkal, míg meg nem száradt. Ezután hurka formára tekerték, *rongykötővel* átkötözték, rögzítették. Újabb szárítás után a tulipántos ládába fektették. A *rokolya* elejét sokszor idegen anyaggal váltották ki, a felhajtáshoz is vendégaljat alkalmaztak. Az eljárás takarékosági okokra vezethető vissza. A szomszédos országokból, még a tengeren túlról is érkeztek *rokolyaanyagok* a századfordulón. A *koronás* vagy *favirágú*, *tükörvirágos*, *csércsés*, *epres*, *poháros*; egyszínűek: *lángszín*, *kék*, *zöld*, *rózsaszín* stb. a fiataloknak, sötét árnyalatúak az idősebbeknek. Az öregek tiszta feketében, durvább anyagú *rokolyában* jártak.

A *csihán*, *félhánt virágú rokolyát* az öreg és fiatalabb korosztály egyaránt viselte. Ezek alapanyaga teveszőr, könnyen ráncba lehetett szedni, több generációt kiszolgált egy-egy darab.

A *rokolya* és *karinca* ugyanabból az anyagból készült. Leért a magas szárú cipő felső részéig. Csak ünnepnap alkalmakkor vették fel templomba, esküvőre, kereszt-

telőre. Az idősek a rokolyát és a karincát nem díszítették. A fiatalabb korosztály a *karincáját* elől 15–20 cm-re az aljától csipkével díszítette. Később a kötény szélét és a kötőjét is körbevarrták csipkével.

Az ünnepélyes aktus után azonnal *forhant rokolyába* öltöztek.⁴ A *forhant rokolya* anyaga olcsóbb karton, flokon volt. Ráncba szedték, de nem rakták le. A köténye lehetett eltérő színű is. Egyik rokolya karincáját viselték a másik rokolyához is. A *forhant rokolyához krécsánt* (blúzt), vagy kevésbé díszes, ünnepi alkalomra már nem megfelelő inget is viseltek. Hadikfalván *kerekrokolya* a kötény nélküli, kékecske a kékfestőhöz hasonlító németes rokolya nevet adták, Istensegítsen a *forhant* rokolyát *fennjáró* rokolyának nevezték.

A micsnapvi viselet könnyen kezelhető. A századfordulón már boltból vásárolt anyagból készült. Kartonból, flokonból, pargétból. Az idősebbek sötét, a fiatalabbak világos fődűt (alapú) anyagból varrták. A *karinca* lehetett sötétebb, eltérő színű is. *Fattyúaljat* (vendégalj, idegen anyag) alkalmaztak a felhajtáshoz. A *karinca* alatt, a *rokolya* nyitott eleje is vendéganyagból készült. Így szebben állt a rokolya.

A LEJÁNYOK VISELETE

Ünnepi viselet

A századfordulón *teveszőr rokolyát* viseltek a *lejányok* is. A módosabb szülők már a 14–15 éves *lejányocskák* számára megvásárolták. A *koronás rokolyáért* egy *bornyúcskát* is (borjat) adtak. A *tükörvirágos* (*vörös és zöld fődű*), *csércsés*, *poharas*, *pettyés* vagy *babos*, *legyecskés*; *egyszínű*: *lángszín*, *lila*, *zöld*, *kék fődű* rokolyák voltak divatosak. A *teveszőr rokolyát* ráncba szedték, lerakták. A *karincát* csipkével díszítették alulról 15–20 cm-re és szélekre (körbe), valamint a kötőjére varrtak belőle. Mosni nem lehetett. A *karinca* és *rokolya* azonos anyagból készült. Istensegítsen az egyszínű rokolyára, karincára 2-3 *rend* (sor) keskeny fekete bársonyszalagot varrtak.

A *teveszőr rokolyát* ünnepnapokon pl. a mise után le kellett vetni. A *vecsérnyére* (litániára) már csak *forhant rokolyába* mentek. Anyaga karton, flokon (hidegebb időben) pargét volt. Könnyen kezelhető. A *karinca* elütő színű is lehetett. A *rokolya* ráncai nem voltak lerakva. Olyan hosszú volt, hogy a magas szárú cipő felső részét takarta. A mintás *rokolyát* nem díszítették. Az egyszínű (rózsaszín, kék, veres) *rokolyára*, *karincára* körbe keskeny, színes szalagot vagy bársonyszalagot varrtak. A 40–50-es években már lábszárközépig ért a rokolya.

⁴ A *forhant* a hétköznapi és az ünnepi viselet közötti átmenetet jelenti. Hasonlítót a hétköznapi viselet ruhadarabjaihoz, de a *forhantot* nem vették fel munkára. Vasárnap délutánonként hordták, de ezt vették fel ha a városba vagy hivatalos helyre mentek.

Miesnap (hétköznapi) viselet

A *lejányok* miesnap könnyű, világos színű karton *rokolyát* viseltek. Sem a *rokolyának*, sem a *karincának* nem volt díszítése. A magasszárú cipő felső részéig ért. A *rokolya* és a *karinca* ugyanolyan hosszú volt, de lehetett eltérő színű. Könnyen tisztán tartható anyagból (pl. kartonból) készült.

A LEJÁNKÁK VISELETE

Ünnepi viselet

A *lejánkákat* 5–11 éves korig *vigánát* (egész ruhát) viseltek. Anyaga karton, flokon, pargét volt. Ünnepnapokra világos színű (világos fődű, apró mintás) ruhát kaptak. Leggyakrabban a szülők varrták meg. Lehetett rövid vagy hosszú ujjú, de bokáig ért. Tűzésekkal, tászlival és világos szalaggal díszítették. Ritkán övet is varrtak elöl a derék rész felett és hátul csokorba kötötték meg. A nyaka szögletesre volt kivágva. Nyári ruhán akkora volt a nyílás, hogy a fej beleférjen. Téli vigánán hátul 8–10 cm-es nyílás indult a nyak felső részétől s gombbal záródott. Istensegítsen *tászlis karincacska*t is hordtak a vigánán. Elöl 1-2 zsebet is elhelyeztek a ruhán díszítésül. Mosni könnyen lehetett. Hadikfalván és Istensegítsen *vigánát köntésnek*, az övet Hadikfalván *brevónak* nevezték.

Miesnap (hétköznapi) viselet

A *lejánkákat* hosszú inget és *vigánát* kaptak, ahogy menni tudtak. Az ing anyaga az anya által szőtt vászon, len vagy kender. Kerek nyakkivágása akkora, hogy a fej beleférjen. Hosszú vagy rövid ujjú volt és bokáig ért. A mosása elég nehéz volt, lúgozást kívánt.

A NŐI LÁBBELI

A női lábbeli a csizma, majd a magas szárú cipő, az 1930–40-es években megjelenik a csatos félcipő. Amíg az időjárás megengedte mezítláb jártak, sokan még a templomba is. Lakodalomba, keresztelőbe, táncba lábbeli nélkül nem mentek.

A csizmába kapcát, a magas szárú cipőbe barna cérna *istrimfit* (harisnyát) húztak. Fehér cérna harisnyát a *hazaji* (menyasszony) viselt, de csak a 40-es évektől, majd a *lejányok* is egyre többen kezdték hordani. A *lejánkákat* viselete nem különbözött a felnőttétől. Csizmát azonban csak a jobb módú családok tudtak lejángyermekeknek csináltatni, melyet a kisebbek örököltek.

A FÉRFIVISELET

A bukovinai férfiak hagyományos viselete a vászon *gagya* és ing. Télen ezt kiegészítette a posztóból készült *harisnya* (szűk nadrág), *szokmány*, *méntáva*, krecsán és különféle bundák.

Hajviselet

A fiúgyerekeket mindig kopaszra nyírták. A legények és a házasemberek is rövid haját viseltek oldalra fésülve. Szakállt nem, de pödrött bajuszt az öregemberek, kis pamacs bajuszt a fiatalemberek növesztettek.

Fejrevalók

A gyermekek és felnőttek kalapot és *kucsumát* (kucsmát) hordtak. A pödrött (felgömbölyített) szélű a *Kossuth-kalap* 1848 után jött divatba. Néhány idős ember még az új hazába telepítéskor is viselte. Ezt a viseletet a kis karimájú kalap váltotta fel. A kalap díszje a fekete pántika. Lakodalom és táncmulatság alkalmával pávatollat, árvalányhaját és bokkrétát tűztek a legények a *pántikába*. A virágbokkrétát színes krepppapírból a leányok készítették a szeretőjüknek, melyet a *húshagyati bálban* tűztek a legények kalapjára szerelmi zálogként. Bevonuláskor hosszú, nemzeti színű szalaggal jelentek meg, melyet a leányok kötöttek a kalapra.

A férfiing

Anyagát az asszonyok szőtték lenből és kenderből, a századfordulón már gyapotfonalból. Az első világháború után egyre jobban elterjedt a gyolcs. Az ünnepi ingeket már ebből varrták. Télen továbbra is megmaradt a gyapotvászon ing, mert ez melegebb volt.

Az ing elkészítéséhez 3 m anyag kellett. Egy-egy méter az ujjakhoz, egy méter eleje, háta. A nyakrésznél elöl, hátul ráncba szedték annyira, hogy a váll szélessége megmaradjon. Elöl 10–12 cm-es nyílást hagytak, s hogy felvevéskor ne hasadjon le *felkötötték*, tüvel készített csipkével lezárták. A gallért két kötővel fogták egybe. A két világháború között kezdtek gomblyukakat és gombot alkalmazni. A „*bong*” kék színű volt, később fehér (3 db). A kézelő kb. 5 cm széles, *1 bong* fogta össze. Az ing az ülepet eltakarta. A nadrágba mindig belekötötték, a *gagyán* kívül viselték. Legtöbbször *lájbit* vettek rá.

Bukovinában a férfiak is *szedett ingben* jártak, csak a szedetting nem volt *fejtővel szedve* (hímezve). Kivétel az ünnepi ing: kézelőjére (leginkább a vőlegény ingére) az alapanyag szálával egyszerű, vonalszerű mintát szedtek. A 40-es években jött divatba a *táblásing*. A gallér „elszakad” a hátrésztől azáltal, hogy egy 8–10 cm széles betét keresztbe toldva biztosítja a gallér kiemelkedését, ezáltal jobban érvényesül, mert kiemelkedett pl. a zsinóros *lájbi* álló gallérja fölé. Az ujjak kevesebb anyagból készülhettek, mert nem kellett sűrűn ráncolni.

*Istensegitsi férfiak ünnepi viseletben
(1920-as évek vége)*

*Férfi ünnepi viselete, Kakasd
(Érdi György felv., 1992)*

Az elejét is külön szabták már. A bebújónyílás megnyúlik (15–18 cm), 5-6 gombbal záródik. A gallért kiemelő nyakrészen alkalmanként két gombot is elhelyeztek. A gombolás mellett, jobbról, balról 3-4 *piét* (hajtást) illesztettek díszítésül a nyílás aljáig. A nyílást az anyag egy darabkájával (négyzet, téglalap, háromszög alakúval) lezárták. Ezt már varrógéppel varrták, mint az egész inget.

Gagya (gatyá)

A fehér gyapot vászonból készült *gagya* ünnepi viselet volt. Két téglalap alakú bő szárát lépésbetétek egészítették ki. A derékreszen 2 cm széles visszahajtásban a *korcban* található a *síritett kötő*, melyet a két szál keresztbefogása után megkötöttek. A keresztbe tett két szál segítségével húzták össze a derekon, majd csukorra kötötték.

A két *gagyszár* belső oldalán levő nyílást szembeöltéssel rögzítették, majd díszöltéssel eltakarták. A len és kenderből készült *gagyát* míesnap hordták.

Felsőruházat

Az ünnepi *férfiharisnya* gyapjúból szőtt és ványolt posztóból készült szűk nadrág. Fekete zsinórral díszítették. A derék *korcába* *síritett* kötő vagy bőrszíjat húztak nadrágtartónak. 2 *ellenző* rejtette a nadrág nyílását és a nadrágtartót. A szára talpban végződik. A tisztán tartása nem volt egyszerű.

*Ünnepi férfiviselet az 1940-es években
(Andrásfalva)*

*Szokmányos székely férfi Kanadában
(1926)*

A hétköznapi téli nadrág sötét színű posztóból készült, szűk szárú. Díszítés nem volt rajta.

Férfilájbí (mellény)

A férfiviselet kiegészítője ünnep- és hétköznapon, meleg időben. Ing felett hordták. Anyaga a századfordulón posztószövetből készült, melyet a boltból vásároltak. Férfiszabók zsinórral díszítették. 2-3 cm-es álló gallérja volt. Nem gombolták be. Színes anyaggal bélelték. Kívül 2 kisebb, belül 1 nagyobb zsebet helyeztek el rajta. A hétköznapi *lájbira* nem varrtak zsinórt. Szabása, varrása megegyezik az ünnepi lájbíéval.

A férfi bársonyruha (rend ruha)

A bársonyruha (kordbársony) viselet a két világháború között jött divatba. Anyagát kereskedőktől vásárolták és szabómesterek szabták, varrták. A *rend ruha priccse nadrágból* és kiskabátból állt, melyet pargéttal béleltek ki. A nadrág térdig egyenes szabású, majd hirtelen térdhez, lábszárhoz simuló. A hirtelen szűkítés folytán nyert egy oldalt kiálló fület. A csizmában hordták. A kabát egyenes szabású, dupla gombolású, az ülep közepéig vagy kissé lejjebb érő, merev gallérú, hosszú ujjú viselet. Tartós és meleg ruhadarab volt. Az idős korosztály még ma is viseli csizma nélkül. A nadrág szára már végig egyenes, így félcipő hordható hozzá.

A felső, téli, posztó viselet

A posztó alapanyagát fekete vagy fehér gyapjúból az asszonyok szőtték. Ez laza szövésű gyapjuszövet volt, amelyet *ványolóban* préseltek sűrűre. A ványolást pl. Radócon, román mesterek végezték. Abból a sűrű, vastag fekete vagy szürke posztóból készült a *szokmán*, a *mentáva*, a *krécsán*, a miesnap *harisnya*, a fehér posztóból az *ünnepi harisnya* a férfiaknak.

A szokmán

Barna vagy fekete posztóból készült. Férfiak, nők egyaránt viselték. Enyhén karcúsított, lábszár közepéig érő kabát volt. A nyakát 3-4 cm-es állógallér zárta. Elöl zsinórral díszítették. Ez a télikabát a negyvenes évek után kiment a divatból. Helyét a gyári szövetből készült, combközépig érő kabát foglalta el. Ma már csak elvétve található egy-egy.

A mentáva

Barna vagy fekete gyapjú posztóból készült, hosszú, szürhöz hasonló, egyenes szabású férfikabát. 10-12 cm széles gallérja állítható. A gallér alá derékig lelógó hegyes csuklyát erősítettek, melyet szükség esetén a fejre lehetett húzni. Hosszú ujjá kesztyűpótló kézfajtkaróval volt meghosszabbítva. Bele lehetett akasztani a négy ujját. Viselőjét nem zavarta a munkában, nem csúszott fel a hidegben a kézfejről.

Posztókrécsán (kabát)

Barna vagy sötétszürke gyapjúból szőtt, ványolt posztóból készült, csipőig érő férfi téli viselet. A gallérja egyenes szabású fekete bársony. Két ujjá fekete bőrrel díszített, enyhén szűkített kézelőben végződik. A gallértól lefelé a két elején 1 cm széles fekete bőr szegődísz húzódik. Két fekete bőrrel díszített zsebe vízszintesen helyezkedik el az aljától 15-20 cm magasan, ezek felett újabb, szélesebb bőrcsíkkal díszített, ferdén elhelyezkedő zsebek voltak. Flanelbélése szürke. 5 gombbal zárható.

Kötött krécsán

Sötétszürke, fekete vagy barna kötött pamut- vagy gyapjúanyagból készült hosszú ujjú, egyenes szabású férfi kiskabát, melyet a boltból vásároltak. Gallérja nem volt, elöl végig gombos. A posztónál könnyebb viselet volt.

A FIÚGYERMEKEK VISELETE

A gyermekeket a megszületésükkor *pókaribancba* csavarták (nagyobb méretű pelenka) a fejét is.⁵ Majd egy négyzet alakú *pókapárnába* átlósan elhelyezve újabb *pókaribancba* az alsó testét külön becsomagolták. Felhajtották a párna alsó sarkát a csecsemő válláig, majd behajtották a jobb, utána a bal sarkát úgy, hogy a *bubacska* mindkét keze szorosan rögzítve legyen. Végül *pókakötővel* szorosan átkötötték. *Pókapárnába* addig tartották, amíg ki nem verekedte a *buba* magát belőle.

A felülő, mászó gyermek fejére *ruvacskát* (kendőt) kötöttek. Hosszú inge bokájáig ért. Nagyon korán, már a karon ülő gyermeknek csináltak vagy csináltattak ünnepi viseletet. *Szedett* (ráncolt) *inget*, *lájbit*, *gagyát* vagy *harisnyát* és kalapot tettek a fejére. A templomban tartott szertartásra (mise, esküvő, keresztelő) adták fel. Elkészítése ugyanúgy történt, mint a felnőtteké.

Nyáron hosszú inget hordtak, lobogó hosszú ujját kezelőbe fogva a csuklón gombolták. Nyakkivágása kerek volt. Télen a boltból vásárolt *kezes-lábasban* jártak (elől, hátul nyitott meleg bolyhos nadrág) egészen iskoláskorig. Alája hosszú inget vettek, mely elől, hátul kilógott. Iskoláskorban az anya által szőtt kender *bikfanadrágot* viseltek, melyre télen posztónadrágot húztak. A *bikfanadrág* tulajdonképpen vastag gaga volt.

A FÉRFILÁBBELIK

A férfiak, fiatalok, idősek, gyermekek vagy kemény szárú gombos, vagy bőrfonattal díszített, rogyant szárú csizmát viseltek, melybe a *harisnya* és a *gagya* szárát belegyűrték. Istensegítsen már az iskolásoknak is vettek bakancsot, ebbe kapcát húztak. Bácskában és Magyarországon nem tudtak megbarátkozni a *klumpával*.

A csizmát télen, nyáron, ünnepnap és miesnap is felhúzták, de úgy ügyeltek *rejä* (rá), hogy több nemzedéket kiszolgáljon a szára. Többször megfejelték. A csizmába a lábukra tekert kapcával bújtak, hogy a láb ne fázzon, a lábat fel ne törje a kemény bőr.

Amíg lehetett, mezítláb jártak. A felnőttek mezőre, *tyirijára* (bérfuvarozásra), a gyermekek iskolába hegyes bocskort is húztak. A bocskor egyetlen darab bőrből készült. A ló, a marha vagy a disznó bőrét egyaránt használták. A talpat, a lábujjakat és a talp szélét védte. A bocskor széleit, orrát hasított bőrrel (bőrszíjjakkal) húzták össze és ezáltal rögzítették a lábfejhez, lábszárhoz. Mindenki maga elkészíthette. A szegények lábbelije volt. (Szívesebben jártak mezítláb, ha az időjárás megengedte.)

A 40-es években a pantalló nadrág megjelenésével jött divatba a félcipő.

⁵ Pókaribancot (pelenkát) már a felvevésre alkalmatlan ing, fejéres rokolya maradákaiból hasították. Az újszülött fejét is ilyen anyaggal kötötték be, egy másikkal a testet beborították.

A BŐR KIKÉSZÍTÉSE

Bukovinában hosszú, vastag fehér, fekete, szürke rackajuhokat tenyésztettek. Legtöbb családnak volt juha 5–10–20. A szőre, a bőre használati tárgyak alapanyagául szolgált, a húsa, teje ízletes étel volt. A szücsmesterség apáról fiúra szállt, így tanulásra kiváló lehetőség kínálkozott az apa mellett. Iskolát Radócon végezhettek, ahol mestervizsgát is tehetek. A bőr kidolgozását, hímzését sokan Szóts Jákob istensegítsi *kozsokárnál* (szücs) tanulták.

A rackajuhnak a hosszú, tincses szőrét általában összel nyírták le. A gyapjút az asszonyok mosták, fonták, szőtték. *Festékést, csérgét, harisnyát* (nadrágot), *kabátot, szokmánt, mentávát* készítettek a szövött, *ványolt* posztóból.

Báránybőrből a női *kozsokot, derekbundát, könyökös bundát* és *bekecset* készítettek.

Csávázás

A lenyúzott bőrt besózták és kitették száradni a bőrével kifelé fordítva. Ezután egy nagy kádban 1-2 hétig áztatták. Áztatólevet korpából, sóból, timsóból meleg vízzel készítettek, ebben csávázták a bőrt. Megmosták és lehúsolták. Ismét csávázás következett. Majd lecsepegtették a vizet. Kivitték a bőrt a Szucsávára. 1-1 bőrt ráfektettek egy ajtónyi deszkára, melyen átfolyt a víz. Egy falapattal a szőrt állandóan lökdösve mosták, tisztították a folyó vízében, amíg tiszta nem lett a szőr, bőr. Otthon csiptetőbe fogatták, lehúsolták.

Érlelés

Az érleléshez készített keverékhez a következő anyagokat alkalmazták: bőrönként 25 dkg só, 2 kg rozskorpa, kb. 3 l langyos víz. Ezt a keveréket a kiterített bőrre kézzel kenték. Utána a hajtogatás következett. Behajtották a lábakat, ráhajtották a fejeket. A két szélét újból összehajtották (bedobták) középre. Addig végezték a hajtogatást, amíg kis doboz alakú lett a bőr, s hajtogatni lehetett. Kívül volt a szőrös rész. Egy nagy *cseberbe* (faedénybe) helyezték a bőroket s annyi tiszta vizet öntöttek rá, hogy ellepje. 21 napig érlelték. Érlelés után a *cseberén* keresztülfektetett rúdra kiszedték, lecsepegtették a vizet. A bőroket egyenként kivitték az udvarra és lerázták (lerittyegtették) róla a korpás keveréket. A csürben felfüggesztett rudakon szárították. A száraz bőroket sós vizes ronggyal *mégnyirkították* (benedvesítették). Kétrét hajtva egy nap s egy éjjel pihentették. Ezután keresztül, majd hosszában puhították. A bőr egyik szélére ráléptek és a másik láb sarkával puhították, közben két kézzel tartották a bőrt.

Corholás (fehérítés, „kiszépités”)

A műhelyben erre a célra felszerelt gerendára kötelel erősítettek, a kötélre egy vastagabb pálcát, és erre akasztották a bőrt. Bal kézzel tartották, jobb kézzel *corholó*

késsel corkolták (puhították) a bőrt. A városban vettek *kozsockárkövet*⁶, összetörték, majd *füttőben* (tűzhelyben) kiégették. Egy nagyobb lapos kövön kalapáccsal porrá zúzták. Szükség esetén egy másik lapos kövel addig dörzsölték ide-oda a kövön, amíg liszt finomságú nem lett. A *kicorkolt* bőrt egy asztalra terítették, rászórták a kozsockárkőből készített port (kiégetett gipszet) és bedörzsölték. Csiptetőbe szorították. Bal kézzel megfogták a bőr szélét, jobb kézzel kis kaparóval lekaparták a maradék hárttyát. Az asztalon *leszéjjelték* (a lógó hárttyát késsel levágták). Ezután a megrendelő méreteinek megfelelően kiszabták a kívánt bőr ruhadarabot.

A bukovinai székelyek tízféle bundát készítettek báránybőrből.

Férfibundák

Legrégebbi a *kerekbunda*, *mintyán* (fél és egész) bunda, a legújabb a *zsidós* vagy *örményes bunda*. Ezek ujjas bundák.

Ujjatlan a *mejjes bunda* és a *bekecs*.

Női ujjas bundák

Könyökös bunda (a bunda hossza a könyök magasságában ért véget), a *kozsock* (derékban megtoldott hosszú bunda).

Ujjatlan bundák

Derekbunda (selymes lájbi, a bőre feketére festett), *bekecs* (a bőre barnára festett). Szabásuk egyenes hátú, ujj nincs bevarrva. Az ujjvarrás a felső karra esik, nem a vállra. Ez a szabás-varrásmód utal a XVIII. századnál korábbi eredetre. A bőrruhák fehérített bőrből készültek, kivéve a női és a férfibekecs, valamint a női derekbunda.⁷

JUHBŐRBŐL KÉSZÜLT FÉRFIBUNDÁK

Egészmintyán bunda

A férfiak viselete, de asszonyok is felvették. Nyakán, elején, ujjain görény- vagy rókabőrből díszítés, azaz görény került. Alsó részén fekete báránybőr-prém fogja körbe, mely tartozéka a báránybőr bélésnek. A nyakat körbefutó *hányás* (felvarrás) sárga és kékfonalú csillagokat fog közre. Ez alatt irha, *kérésztbevarrás* és *vízfolyásos varrás* következik. A bunda elején, a görény mellett, *vízfolyásvarrással* levartt, két-

⁶ A kozsockárkő: kiégetetlen gipsz.

⁷ Szabó Imre a dévai székely-csángó viseletet ismertető munkájában (Ethnographia 1904. 3–4. szám, 70–71.) 5 bundát említ, Kresz Mária: A népi szücsmesterség című könyvében nyolcat. Valójában tíz félbundát készítettek és használtak a bukovinai székelyek.

*Kakasdi férfi mejjesbundában
(Érdi György felv., 1992)*

*Asszony kozsókkban
(Érdi György felv., 1992)*

*Kerekbundás férfi, Kakasd
(Érdi György felv., 1992)*

szer leirházott, csillagokkal díszített *bádszák* nyúlik le. Erre mindkét oldalon 5-5 nagy virág helyezkedik el. Közből s a két végén *tulipánt virág*, ezek között *szögletes rózsák* vannak. A tulipánt végében egész madárlábacsák, tövében fél madárlábacsák. Kétfelől *cserelapik*. A szögletes *kerekrózsa* közepét barackmag vagy *sarlóbingó* és szüvecske tölti ki.

A bunda beirházott vállán *csipkés bádszák* fut végig, közepét szembeöltéssel varrott hullámvonalas *tekerős virág* vagy *kégyóvarrás*, széleit pedig *halfarkak* s *irhák* díszítik.

A kissé görbe ujj alsó részét *kapának* nevezik. Ezt s a bunda hátsó részét *keresztbe varrással*, *vízfolyás varrással*, *szögletes kerekrózsával*, *félmadárlábakkal* és 2-2 *sarlóval* ékesítik.

Hónalj alatt *zsinórral*, *halfarkakkal*, *irhakkal* díszített *bádszák* s *boszorkányfoltok* találhatóak.

Andrásfalvi család, a férfiak mejjesbundában (Öböli Péter felv., 1935 táján)

Félmintyán bunda

A félmintyán bunda három bőrből készült. Nyakdíszítése görény, a többi részeken prém. A bádzsákat egy tulipánt virág, két szegletes kerekkrózsa, bongok s madárlábacskák szegélyezik. Az ujjakon szerény madárlábacskák vagy szilvماغok a díszek. A hátán levő díszítés olyan, mint az egészmintyán és mejjes bunda hátsó díszítése.

A kerek bunda

A legrégebbi viselet, megjelenése egyszerű. Három bőrből készült, egyenes szabású, az ülepet jól eltakarta. Meghosszabbított ujjá a kézfejet beborította, ezáltal pótolta a kesztyűt.

A gombolás mellett a fejér bőrt vörös és zöld szőrfejtővel (gyapjúfonallal) vízfolyásos mintával díszítették. A bőrrészek

Zsidós vagy örményes bunda, Kakasd (Érdi György felv., 1992)

összeillesztése fejr börcsíkkal történt. Közvetlen mellette a veres és *zöldfejtős* díszítés húzódik ferde öltéssel. 3-4 cm széles toldott, álló gallérja kék, zöld, veres fejtős, ferde öltésű díszítést kapott. A toldás alatt, a nyakrészen zöld, veres fejtős díszítés vonul végig körbe. Ez a díszítés a vállon és a toldott kézelőn is megtalálható. A nyakrészt és a kézelőt keskeny fekete szőröcsk zárja le.

Öt börgommbal zárható.

Mejjes bunda

Két bőrből készült. *Szokmán* alatt viselték, vagy a felöltőre vették. A bal váll felett és lent a bal csípőnél 5-6 saját készítésű gombbal zárták. A nyaka körül görényprémet, az aljára a báránka lábszáráról lenyúzott bőrt varrták. Elején díszes kivarrás volt. Lehetnek néhány *tulipánt* vagy *bádzsákok*, *kihasadt tulipántok*, *rózsák* és *csigarózsák*, *cserelapik* és *madárlábak* a díszítői. A két zseb szegletes *kerekrózsát*, *sarkalapot*, *madárlábacskákat* s szüves rózsát fog közre.

Zsidós vagy örményes bunda

3 bőrből készült, ülepig ért. Egyenes szabású, elöl a gombolás mentén, az ujjak végén, valamint a bőr összedolgozásának vonalán fekete bőrrel fedték és díszítették. Bal felől a szív magasságában, jobbról és balról az alsó részétől számítva 10–12 cm magasságban díszes zsebeket helyeztek el. A fekete, veres, fejr színű bőroket díszvarrással rögzítették, a fejr bőrt csipkézték. A kis zseb felett egy tulipántot hímeztek 3 levéllel, selyem *fejtővel*. A tűzés részben varrógéppel, részben kézzel történt.

Fekete kondor szőrű gallér díszíti. 7 gombbal gombolható. A neve az eredetére utal. A székelyek a két világháború között kezdték viselni.

FELSŐ TÉLI, BÁRÁNYBŐRBŐL KÉSZÍTETT NŐI VISELET

Kozsók

Hosszú, díszes lefelé bővülő női bunda. Nyakát *hányások*, állógallérját egy rend görénybőr díszíti. Elejét 2-3 rend görény, *vízfolyás-varrás*, *bádzsákok*, *tulipánvirágok*, *szegletes kerekrózsák*, *cserelapik* és *bingók*, valamint *félmadárlábak*, *zsinórprém*, *irha* és *boszorkányfoltok* ékesítik. Vállán *halfarkakkal* szegélyezett *bádzsák*, ujján *prém*-dísz. Hátán és vállán *tulipántok*, *szegletes kerekrózsák*, *csere-* és *falapik* vannak.

Ujja hosszú, a kézfejtét takarja. Elöl 5-6 börgommbal záródik.

Könyökesbunda

Két bőrből készült, derékig érő női viselet. Az ujjja jóval hosszabb a bundánál, prémmel szegélyezett. A nyakdíszítése az egészmintyán, az eleje a félmintyánéval azonos. Hátát és vállát tulipántok, szegletes kerekrozsák, csere- és falapik díszítik.

A derekbunda (selymeslájbi)

Olyan börmellény, amelynek egész felületét színes hímzés borítja. Télen-nyáron egyaránt viselték. Csak a jómódúak engedhették meg maguknak az elkészítését. A női viselet legdíszesebb darabja volt, s egyben a jómód jelképe is. Egy báránybőrből három részre szabták. A bőrt saját készítésű festékekkel feketére festették. Erre a virágokat hígított választóvízzel *irták* (rajzolták), majd kihímezték. A kivarrást élénk színű piros, zöld, kék, ibolyakék, narancs és citromsárga sirített vagy *sirítetlen* selyemfejtővel (fonallal) végezték. A legelterjedtebb hímzésminta a *kégyós* (kígyós) és a *kicsivirágos*.

A virágok között megtalálható a *kihasadt tulipánt*, a különböző méretű *csigarózsa*, *tarkarózsa*, *kibuggyant kék rózsza*, *közbenső rózsza*, *szüves rózsza*, *felemás rózsza*, *gyöngyvirág*, valamint *fél solló* (sarló), *lapi*, *bingó* (bimbó), *tollú* (toll), egész és fél madárlába. A gombolás mellett az elejét és körben az alját 5–7 cm széles fekete prém és mellette veres bőr díszítette. A *bongok* (gombok) mellett négy bojt, mely a fejtőből készül. A hátán félkörben a szabás vonalán veres bőr és zöld bőrlítés a takaró díszítés. A széleket elől, alól és a karliknál fekete bőrral beszegték. A *szédítig* és a *krécsán* felett egyaránt hordták.

Bekecs

A bőrből készült, női, ujjatlan mellény. A derekat takarta. Világosbarnára festették. A gombolásnál az összeillesztés vonalán sötétbarna bőr fedte a találkozó széleket, illetve díszítette a bekecset elől, oldalt, hátul. A bőrdísz mellett a széleken a gombolás vonalán a váll, a nyakkivágásnál, valamint az alsó vonalon körben sötétszürke, 3–4 cm széles nyúlprém zárja le a vonalakat. Elöl bőrral díszített 2 zseb található 10–12 cm magasan, 5 börgombbal záródik.

A BUNDÁKAT DÍSZÍTŐ HÍMZÉSMOTÍVUMOK

A hímzésmotívumok egy része egyszerű, archaikus motívum, ilyen a vízszintes hullámvonal a „*vizfolyásos*”, a *rácsminta* a *kérésztbevarrás*, a függőleges hullámvonal a „*kégyóvarrás*”, vagy „*tekerős virág*”.

Az apró, háromszögletű motívumok neve: *halfarok*. A *mintyán bunda* ujján pl. csak *kégyó* és *halfarok* motívum található. A virágminta kivarrását „*kivirágózásnak*” nevezték. Ismerünk állatornamentikára utaló motívumokat is, ilyen a „*madárláb*”, mely lehet „*egész madárláb*” vagy „*félmadárláb*”.

Növényi ornamentikára utaló motívumok: *tulipánt virág*, *kihasadt tulipánt*, *solló lapi*, *cserelapi*, *szegletes kerek rózsza*, *szüvesrózsza*, *csigarózsa*.

Egyéb díszítőelemek

A női bundákat fekete bárány „*kondor*” (göndör) szőrével, a férfiakét a bárány lábának sima szőrével díszítették.

A férfiak fehér bundáját fehér vagy zöld (kevés veres) irhával szegélyezték. A nőket fehér, *vörös* (a bekecset még zöld és barna) irhával. Hímzésre élénk színű (veres, sárga, kék, zöld, fekete, mustársárga) *szőrfonalat* (gyapjú) vagy *selyemfonalat* használtak.

Selyemfonal hímzéssel készült a női *derekbunda* (selymeslájbi), valamint a férfi *mejjesbunda*. A minta alapján nevezték a női derekbundát kégyósnak vagy virágosnak.

A FÉRFI- ÉS NŐI VISELET KIEGÉSZÍTŐI

Nyakra való selyemkendők

A férfiak, nők egyaránt viseltek nyakra való selyemkendőt. A férfiaké 15–20 cm széles, 80–100 cm hosszú, téglalap alakú, a gallér alatt vezetett és elöl *csukorba* (csokorba) kötött nyakkendőszerű kiegészítő. Lehetett egyszínű és mintás is. Ünnepeles alkalmakkor kötötték fel. Az istensegítsiek úgy emlékeznek, hogy a nyakra való négyzet alakú kendő volt.

A nők négyszögletes, a *kicsiruvánál* nagyobb rojtos vagy rojt nélküli, szélein virágmintával díszített, vagy az egész magába mintás (az alapanyag színével egyező selyemszállal beleszőtt minta) vállkendőt kötöttek a nyakukba, elöl keresztbe vetve, a rokolya gallérjába tűrve rögzítették. Az ünnepi viselet tartozéka volt, az újabb idők divatját tükrözte, de a 40-es évekre teljesen eltűnt. A nők ruvát kötöttek a nyakukba. Mária-ünnepeken a *kikerülésen* (körmenet) a Mária-képet, -szobrot vivő lányok elengedhetetlen kelléke volt.

Bellács

A fejrénp és a gyermekek papucsát helyettesítő, téli, benti lábravaló volt. Barna vagy fekete ványolt posztóból készítették (Andrásfalván) szobai használatra. Lábszárközépig ért. A viselésre már alkalmatlan bontókreccsán, mentáva és szokmánból vették ki a *java részt* (kevésbé elnyűtt részét), s ebből készült a bellács.

A bellács a férfiak csizmában viselt, kapcát kiegészítő férfiviselete is volt. A téli fuvarozások alkalmával megfelelő védelmet nyújtott a hidegben.

Mindenki maga *kertyolta össze* (tákolta, varrta össze).

Lábravaló

Használt ványolt posztóból készítették a lábbeli beborítására, vagy csúszásgátlásra is alkalmas, a talpat is betakaró lábravalót. Ráhúzták a csizma, magas szárú cipő fejire, hátul gombbal rögzítették vagy megkötötték.

A hó elolvadt rajta a láb melegétől. A posztó beitta a nedvességet, megfagyott, így megakadályozta a bőr átázását. Jó szolgálatot tett a havas, hideg téli napokon.

Lábszárvédő

Szürke vagy fekete ványolt posztóból készült, 80–100 cm hosszú, 10–12 cm széles meleg lábszárvédő. Csizma alatt vagy bocskorral együtt alkalmazták a láb-szárra tekerve, a végeket kötővel rögzítve.

Csak a férfiak viselték.

Karmantyú (érmelegítő)

Gyapjúból kötötték, 6–8 cm széles, rugalmas, meleg alkalmazhatóság volt. Hidegben húzták fel a csuklóra, munka közben nem jelentett akadályt, de a gyermekek is szívesen viselték *csákyázás* (korcsolyázás), szánkózás közben.

Gyöngyöspárta

Egyszeri alkalomra készült fejdísz, melyet a *hazaji* (menyasszony) viselt az esküvője alkalmával. Hozzáértő asszonyok, lányok készítették (Andrásfalván Andrásfalviné, Matyi Trézi, Sebestyén Péterné tudja még) krepp-papírból, aranyfüsttel befújt *lapiból* (levél) gyöngyből, rézdrótból készített seprűcskéből. A szükséges kellékeket előkészítve az esküvő napján 3–4 órán át rakták fel a fejre rézdróttal erősítve egy-egy tincs hajhoz. Befejezésként a rokolya aljáig lelógó színes pántikával (szalagokkal) ékesítették. Az aparahanti és a csernakeresztúri hagyományörző csoport nem krepp-papírt, hanem színes szalagot használt a rózsacsokk elkészítéséhez.

Gyöngy

Minden korosztály viselt gyöngyöt. A fiatal leányok többsoros fejér, az asszonyok apróbb szemű fejér, esetleg kék, az idősebb korosztály apró szemű fekete gyöngyben jelenhetett meg. Egy szálla fűzték a gyöngyöt. A kívánt hosszúság után a végeket összekötötték. A zárt gyöngysor összefogásával két sor, újabb kettőbe hajtással 4 soros gyöngyöt köthettek a nyakukra. A fiatalok keskenyebb, világos szalaggal, az idősebbek sötétebb szalaggal, zsinórral, pertlivel rögzítették bal oldalon úgy, hogy a gyöngy egyik részén bogra kötötték a szalagot, majd a nyakra tekerve a másik oldalon is bebújtatták a kötőt a gyöngysorba. Egy bog majd egy csokor rögzítette. A leányok a nyak elülső részén még kötöttek egy színes szalagot a gyöngyre. Ez mindig eltérő színű volt a gyöngyöt rögzítőnél. Bácskában kezdett divatba jönni a színes gyöngy, fejér, kék, fekete mellett a piros is.

Andrásfalvi leánykák keszkenyővel 1943 táján

Nagyruva

Szürke, barna vagy fekete egyszínű, vagy kockás ványolt posztóból készült, az egész testet beborító, rojtos, kabátot helyettesítő női viselet volt. Az átló mentén hajtották kettőbe és a háton átvetve, elől keresztezve burkolóztak bele. A hófúvások alkalmával felhúzták a fejre is. Egy-egy vastagruva több nemzedéket kiszolgált. A jómódúak engedhették meg maguknak.

Vastagruva

Gyapjúból készült puha tapintású, rojtos, a nagyruvánál kisebb méretű, hétköznap, vasárnap egyaránt viselt ruhadarab. Boltból vásárolták. Az idősebbek a *kozsókra* is rávették úgy, hogy a fejüket is takarta. Minden korosztály viselte. A kabátot helyettesítette.

Hadikfalván *pacalruva*, Józseffalván *belinerkendő* nevet kapta.

Keszkenyő

Gyolcsból, a fejéres rokolya anyagából új, esetleg az elvékonyodott és viselésre alkalmatlan puha ruhadarabokból készítették, vagy a boltból vásárolták. Orrtörlésre, izzadság felitására stb. használták. A boltból vásároltat díszként a rokolyájuk gallérjába szúrták jobb oldalon, vagy a jobb kezükben tartották. A misére imádságos könyvben elhelyezett zsebkendőt vittek.

BUKOVINAI FESTÉKESEK

A szerkezetek, amin a szőttesek készültek, az idők folyamán és területenként sokat változtak, de az alapelv, hogy a szövéshez két fonalrendszer kell, nem változott meg. Szükséges egy láncfonalrendszer – a felvetés – ami közé a vetülékfonalakat beszövik és – a fonal, amit beleszőnek – a vetülékfonal-rendszer. (Bukovinában a szövőszéket *osztovátának*, a láncfonalat *mejknek*, a vetüléket *ontoknak* nevezték.) Az alapanyag, amivel szőttek, a műszálak elterjedéséig nem sokat változott. A fonalkészítés eszközei – éppúgy mint a szövőszékek – az elmúlt időkben és területenként fejlődtek, de az alapelv itt sem változott. A jól előkészített szálakat nyújtják, sodorják, majd felcsévélik. A szövéshez használt cérnák minősége változatos. A megszőtt anyagokat nagyrészt két célra használták. A viseletben, tehát öltözködésre és lakástextilként. Mindkét célra felhasználtak állati és növényi eredetű alapanyagokat is. A ruhákhoz készülő textilek szövését hamar átadták a mesteremberek kezébe minden vidéken. Csak azok szőtték maguknak ruháikat, akik nem tudták megvenni a hozzá való anyagot. A lakástextilek készítése szinte a legutóbbi időkig megmaradt házi foglalatosságnak. A lakásokat díszítő textileket kender és lenfonalból szőtték, amikor már lehetett vásárolni pamutfonalat és -cérnát, akkor a gyapotfonalat is felhasználták. Ezeket összefoglaló néven vászonszövésnek, *mustrás szövésnek* nevezzük. A fehér alapot szép, geometrikus, stilizált, felszedett minták díszítik. Ezek változatosak, szépek, Magyarország minden vidékén megtalálhatóak. A bukovinai szőttesek nemes egyszerűségükkel, ősi mintakincsükkel különösen szépek, régiesek. A gyapjúból szőtt lakástextil már nem ilyen gyakori. Domanovszkyt idézve „...a székely ún. festékes, az egyetlen magyar népi szőnyegfélése... melyet saját használatukra, nem iparszerűen készítettek”.

A festékesek – mint a nevében is benne van – festett gyapjűfonalból készültek. A felvetés, a láncfonal kender. *Síritett*, ez azt jelenti, hogy két kenderfonalat sodortak egybe – tulajdonképpen cérnáztak – azért, hogy erősebb legyen. A vetülékként használt gyapjú is vékonyabbra fonott, a csérgénél finomabb anyag. Ezt a szőnyeget nem mosták, nem kallózták. Itt nem az volt a cél, hogy minél tartósabb, melegebb, vastagabb anyagot hozzanak létre. A festékes dísz volt, a vetett ágy része, a lányok hozománya, a család vagyontárgya. A festékes szőnyegek mintáinak nevet adtak. Hosszú ideig a gyapjút növényi eredetű festékekkel színezték. Az erdélyi szőnyegek színei általában barna, vörös, sárga, kék és fehér. Mintáiknak a fejlődését szép, kerek elméletekkel lehet bemutatni. A csikok szerepe és helye a szőnyegeken, aztán a vízfolyásos minta alakulása nagy virágokká, az asztalfedél festékesek, és végül van

egy kategória, az „egyéb”. A bukovinai festékesek leginkább ebbe az egyéb kategóriába sorolhatóak.

A székely ember megfaragta a felesége számára a szövőszéket (*osztovátát*), guzsalyt, orsót. Készített fonókereket (*csöllöt*) a fonal felcsévélésére. Olyanra készítette, amilyennek a szülei házában látta. A bukovinai szövőszék más, mint például a sárközi. Nincs rajta irányítóhenger. A *bordahíj* a tartófán függ, a láncfonal és a kész anyag továbbítása nem fogaskerekek segítségével történik. A lánchengert (*hátsó hasajót*) egy rúd támasztja meg. A szövethenger az ún. *első hasajó*, *likasfa* és *vésertesfa* meg egy madzag segítségével tartja feszesen a láncfonalat. A szövőszék belső szélessége 1 m körüli, a szövetszélesség a szőni kívánt anyagtól és a bordától függ. A borda nádból készült szurkos madzaggal. A nyüstöket maguk kötötték otthon. A nyüstpálcák között általában cérnacsomók képezik a rést, amin a láncszál átszalad. A bukovinai *nyisteken* a két pálcá között egymásba kulcsolódik a *nyistcérna* és a kereszteződés középpontján fut át a szál. A *nyistkötés* technikája is rendkívül régies. A festékes szövéséhez két *nyistet* használtak. A felvetés egyenletesen erősre font kenderszál volt, két ágból összesodorva, néha feketére festve. A festés is segítet valamit abban, hogy ne szálazódjon ki a kender. „*Ha a mejkje essze akart bogzódni, megkentek egy nyütást.*” Ez a kenőanyag főzött, híg, keményítőszerű oldat volt. Rákenve a láncfonalra védőréteget képezett és a súrlódó szálak már nem koptatták egymást olyan könnyen. A felvetés sűrűsége 10 cm-ben 30 szál, azaz egy *zseréb*. Ehhez egy e célra készített bordát használtak. (Találtam olyan festékest is, ahol egy cm-ben 4 szál volt, a vetüléke is vékonyabb a megszokottól.) A bordák nem voltak teljesen pontosak. A lánc és a vetülék sem teljesen egyenletes, hiszen kézzel fonták. Ezért a szőnyegek nem egyforma sűrűségűek. A felvetés általában 5-6 *zseréb* és néhány *ige*, (egy *ige* 3 szál). A lánc nem volt túl hosszú, a hagyományos vetőfával igen nagy a hibalehetőség. A festékeshez „*feltenni a szövőt*”, azaz a szövőszékre feltekerni a láncfonalat és befűzni a *nyistekbe* és a bordába egyszerűbb volt, mint a vászonhoz. A nehezebb a vetüléknek szánt gyapjú előkészítése.

Szép és tartós szőnyeg durva hosszú szálú gyapjúból készíthető. A rackabirkának a szőre erősebb és fényesebb mint a merinóié, és a fénye festés után is megmarad. A fehér gyapjút alaposan kimosták és nedvesen „*belegyűrták a festőlébe*”. Hosszabb-rövidebb ideig benne hagyták, azután kimosták, megszáritották, feltekerték, *matyukákat* készítettek s csak aztán lehetett vele szőni. A festékek nyilván Bukovinában is növényi eredetűek lehettek, de erre már nem tudtak nekem válaszolni a megkérdettek, már csak a por- illetve a tablettás festékekre emlékeztek. Dévai bukovinai székelyeknél őrződött meg a festékesekre olyan jellemző lila szín festésmódja. Csak erre a célra használatos cserépedénybe vizeletet gyűjtöttek, ebbe áztatták a porfestéket, azután beletették a kimosott, nedves gyapjúmotringokat, lezárták az edényt és elásták a trágyába. Amikor kivették, jól kimosták. Ennél a festésmódnál nincs lehetőség arra, hogy a fonalat mozgassák a festőlében. A mozgatás segít abban, hogy a festék egyenletesen befogja az anyagot. A régi festékeseken jól megfigyelhető a színeken belül az árnyalatok játéka, a kézi festés jele. A szövés módja azonos az erdélyi szőnyegek szövésével, „szálon fordulós” technika. Bukovinában *aggatásnak* hívták. A lényege, hogy a színek találkozásánál egy szálra *aggatják*, azaz tekerik a gyapjút. Így a két szín találkozásánál a minták közt fésűszerű elmosódott vonal keletkezik. Néhány, józseffalviaknál talált festékest másként szőttek. A két

fehér

zöld

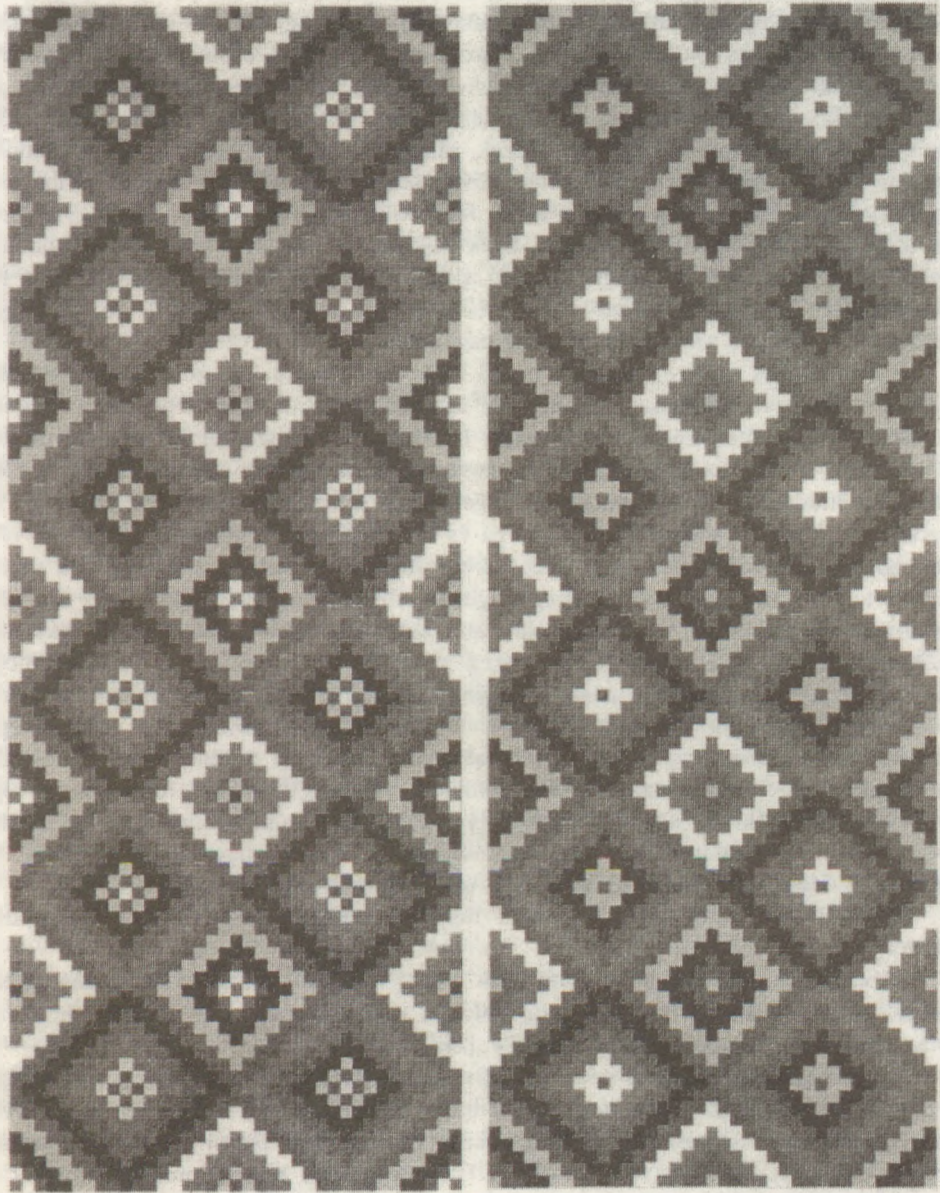
bordó

sárga

lila

Kicsivirágos (kiskarikás) festékes

láncszál között kulcsolódott egymásba a szál az egyik esetben, a másikonál egy szálon találkozott és egymásba is kulcsolódott a két szín. A szőnyegek kétszínoldalasak, tehát mindkét felük egyforma. A rojtról lehet megállapítani, melyik is volt a színoldal. Rojt mindig volt. Beleszőtték a szőnyegbe, két vagy három szárra csomózták három-négy szál gyapjút összefogva. Három-négy egyszínű csomó után más színek következtek. Fehéren kívül mindegyik szín szerepel, de közöttük mindig bordóval. A rojt előtt kb. 2 cm bordó sima szövést készítettek, ami az eldolgozásnál kell. A rojt után egyszerű csíkok következnek. Ezek ritmusa változatos, az alap itt is mindig bordó, fehér itt sem szerepel. Ezután következik a mintaszövés, szigorú szabályok szerint. A lapickák azok a téglalap alakú formák, amelyekből a kicsi- és nagyvirágos és a kigyós szőnyegek is felépülnek. Ezek tíz-tizenkét szálból állnak. A nulladik, az ötödik és a tizedik a lehetséges forduló szál, illetve a nulladik, a hatodik és a tizenkettedik. A lapickák mérete 4–4,5 cm körüli. A magassága 1,5–2 cm. A nagyvirágos és a kigyós szőnyegek lapickái nagyobbak.

A kicsivirágos szőnyeg alapja a bordó háló, amelyben a lila, zöld, sárga és fehér színek váltakozva alkotják a mintát. Az egymás mellé és fölé helyezett „virágok, koszorúk” között is virágok keletkeznek. Ezt folytatva végtelenül ismétlődő mintát kaphatnánk. Ennek az ismétlődésnek a szövőszék adta méretek szabnak határt. A formák ismétlődését a színek teszik gazdagabbá. A színek sorrendje nem véletlen. A szőnyegek közepén a nagykoszorúk sárga és fehér színűek. A szőnyegek szélein váltakozó fehér és sárga félvirágok szép keretet alkotnak. Ez a rész látszik ki a vetett ágyba terített szőnyegből. A szőnyeg szigorú szabályai meghatározzák, hogy hol kell elkezdni és befejezni. A jól raportált minta zárt kompozíciót mutat. (Ilyen tökéletes szőnyeget csak egyet találtunk.) A színek nem sikerültek egyformán, az öt színből egyszer az egyik, máskor a másik érvényesül. A színerősség kicsi változtatása máris más színek kompozíciót, hangulatot adhat. A sok szőnyeg mindegyike változat egy témára. Ha két kicsivirágos festékest összevarrtak (ez ritkán történt), a színekből álló átlók akkor is megmaradtak, és nem fordultak vissza „V” alakot formálva. A régi kicsivirágos festékesek között találunk egyet, amelyik a minta harmadánál fejeződött be. Néhány jel arra mutatott, hogy ezt a festékest kezdő szőtte. A hibák miatt 4-5 cm-rel rövidebb lett volna. A festékesszövés színharmóniája itt megvan.

(Az illusztrációkon szereplő minták rajaival segítünk megértetni a szerkesztés törvényszerűségeit.)

A bukovinai emberek nagy része csak a kicsivirágos – másként kiskarikás – festékest ismeri el eredeti szőnyegként. Valóban ez a leggyakoribb. Mesélik, hogy az eladásra szőtt szőnyegek másmilyenek voltak.

Nagyvirágos festékesek a pécsi és a Budapesti Néprajzi Múzeumban vannak. Egy nagyvirágos festékest – igen rossz állapotban – Bátaszéken találtunk, egy józseffalvai néninél. A színei természetközelibbek. Inkább az erdélyivel rokon. (A pécsi múzeumban is őriznek egy hasonló színvilágú szőnyeget.) A néni elmondása szerint a gyapjút román férfi festette. A szőnyeg 1910 körül készülhetett. A színek sorrendje és a minták egymás mellé kapcsolása más, mint a kicsivirágos festékeseknél. Különleges a nagyvirágokat összekötő alapháló. (Ez a mintarész más-más színben megtalálható a Budapesten és a Pécsen őrzött, két darabból összevarrt szőnyegeken is.) A bátaszéki szőnyeget két szélből varrták össze. Az egy szélből álló nagyvirágos festékesek mintája tulajdonképpen a kicsivirágos koszorúinak sokszorozása, növelése

a szőnyeg felületén belül. A kicsivirág három koszorúból áll, a nagyvirág ötből. A koszorúk közepének itt is két variációja van. Ezek a szőnyegek tengelyesen szimmetrikusak. A bátaszéki festékesen a színek két láncszál között fordulnak. Elképzelhető, hogy a végeit rojt díszítette, akárcsak a múzeumokban őrzött, két darabból összevarrott szőnyegeket.

Kígyós festékest Izményből jegyzett fel Hadikfalvi Istvánné. Mi együtt, Bátaszéken és Garán fedeztünk fel hasonló festékeseket. A *lapickák* mérete és a minta szerkezete mindegyiknél azonosnak tűnik. A szőnyegek szélein fél virágok képződnek a minta természetéből adódóan, de nagyobbak, mint a kicsivirágos festékeseken. A színsorrend, színek kompozíció más-más mindegyiken. Az izményi szőnyeg a legegyszerűbb, kétféle vörös és kétféle zöld. Ezt a festékest Andrásfalván szőtték. A bátaszéki bordó, narancssárga, lila, sárga, zöld színekből áll. Ez a szőnyeg a legújabb, józseffalvai eredetű. A legszebb kígyós szőnyeg hadikfalvai származású, ott is készült. Színei megegyeznek az ismert kicsivirágos szőnyegek színeivel. Ezen volt rojt is.

A három alaptípuson kívül sok más szőnyeggel is találkoztunk. A festékesek színe és minősége támpontot ad a szőnyeg korának meghatározásához. A Bukovinában készült festékeseken is megfigyelhető az egyre újabb és finomabb gyapjúalanyagok fokozatos megjelenése. Ezzel együtt a színek is változnak. Könnyebb megállapítani, melyik szőnyegek készültek a XX. század második felében. Alapanyaguk és színük is jellemzően gyári, megjelent a műszálak alkalmazása is. Ez teljesen lerontja a szőnyegek értékét. A XX. század második felében, Bukovinából származó székely asszonyok által szőtt szőnyegek színeikben és mintáikban is nagyon változatosak. Erőteljes színesedés látszik rajtuk és megjelent a minták zsúfolása is. Ezek a jelek más népi díszítőművészeti ágban is ismertek. Az utóbbi évtizedekben szőtt festékesek sajnos már nem gyapjúszőnyegek. A legtöbb műszálból készült. Ezeket a kézimunkákat több csoportra oszthatjuk a minták alapján: – új, kicsivirágos szőnyegek; – kicsivirágos és kígyós szőnyegek közül származtatható festékesek; – erdélyi mintákhoz hasonló mintát alkalmazó szőnyegek; – szöttek mintáivalhoz hasonló mintával szőtt szőnyegek; – kis „háromszögekből” álló mintát ábrázoló szőnyegek; – körökből képzett mintások; – rózsás szőnyegek, szegfűs szőnyegek. Ez az osztályozás nem teljes. Ismerek még néhány más típusú bukovinai eredetű festékest fényképről és másolatról, de még nem találtam rá példát, ezért itt nem említem őket. Az új szőnyegeknek nem tudom a nevét. Ezért a csoportosításban csak körülírom tudom legfőbb jellemzőikre utalva. Ezek az új szőnyegek nagyrészt azokat a mintákat használják, amelyekből az érdeklődésként említhető régi, még Bukovinában szőtt szőnyegek állnak. Ilyet négyet láttunk. Egy rózsást, egy háromszögekből építkező szőnyeget, egy különleges mintájú és színű festékest, amelyik egyikhez sem hasonlít, egy valóságos „mintagyűjtemény”-szerű szőnyeget, amelyik viszont szinte mind-egyikre hasonlít. Ezek már gazdagabbak színeikben.

Az 1950-es évek után készült szőnyegek első csoportjába azok tartoznak, amelyek szerkezetükben pontosan értik és utánozzák a régit, de színei kisebb-nagyobb mértékben már eltérnek az eredetitől. Az anyaguk sajnos nem mindig gyapjú. Van, aki kicsivirágost akarna szőni, de már nem emlékszik a szabályaira. Színeiben még megpróbál hasonlítani, alapanyaga többnyire műszál. Mások kihímezik különböző módszerekkel a „festékest”. Kompozíciójában még talán jó is lehet, de színeiben

fehér

zöld

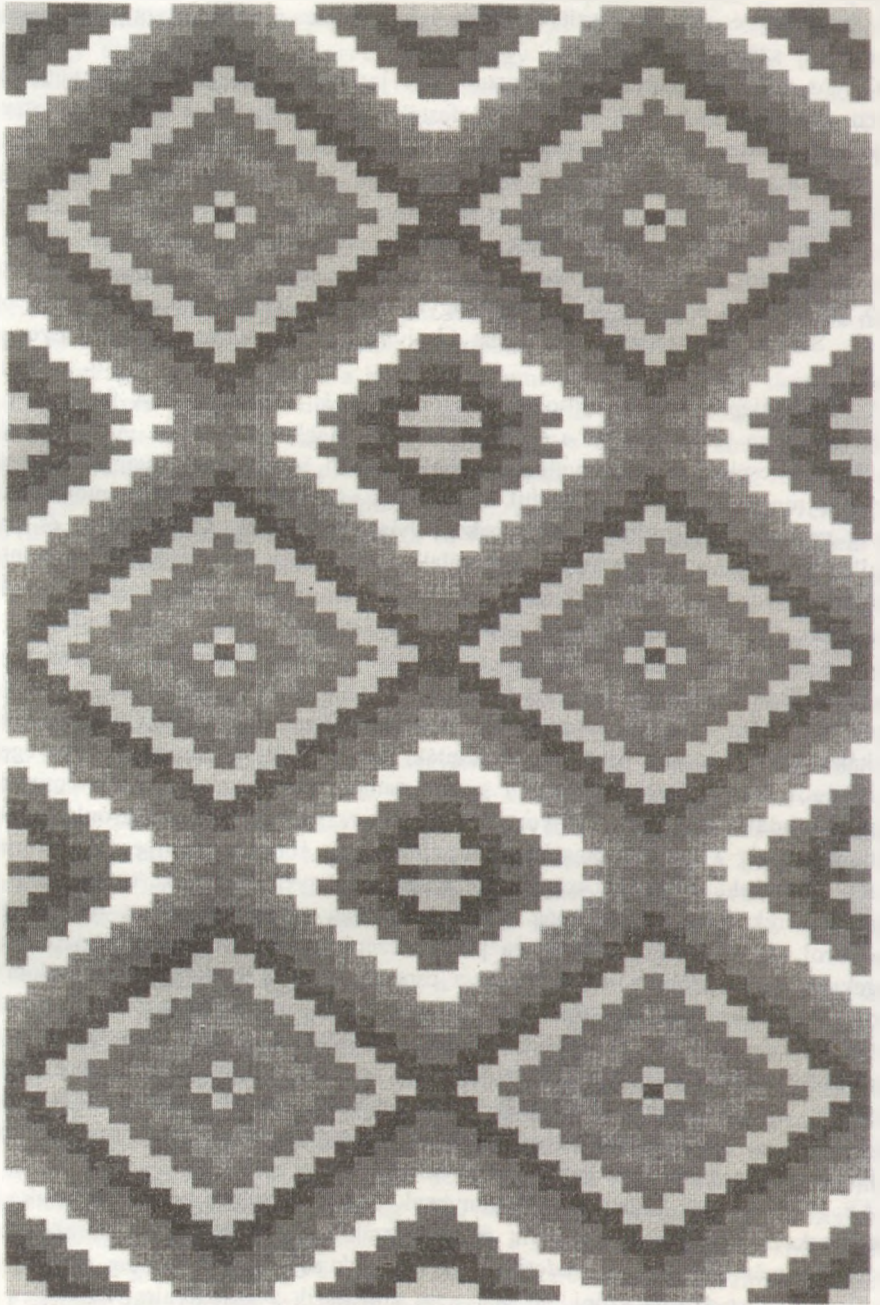
bordó

sárga

lila

Nagyvirágos (nagykarikás) festékes

nem. Ez már határozottan giccses, de mutatja azt az igényt, hogy a székely ember maga körül akarja látni a festékest, amivel ősei is együtt éltek. A következő csoport már színeiben is és anyagában is teljesen eltér, de kompozíciója még felismerhető.

Kicsivirágosból és kigyósból származtatható szőnyegekben még felismerhetőek a minták arányai, de a kompozíció már lazul, a színezés pedig jócskán eltér.

A legújabban szőtt szőnyegek másik típusa az, amikor erdélyi eredetű motívumok szerepelnek rajta. Gyakoribb, amikor a *lábujjkás* mintához hasonló alakzatokat szőnek, de nem kilimszerűen, hanem egy kissé szögletesítve, szálfordulós technikával, azaz *aggatva*. Ezek a minták kisebb-nagyobb méretben, változatos színekben szerepelnek. Sokszor együtt a *csipkerózsás* mintával, a *cserélgetős almával* stb. Egyik legnépszerűbb motívuma az új szőnyegeknek. Kompozícióiban és színeiben is változatos. Ez a minta előfordul önállóan és más ornamentikákkal együtt is. Egészen jó kompozíciók is keletkeztek, a színek és az alapanyag rontja el az összhangot. A másik erdélyivel rokon szőnyegtípus az, amikor a *gyertyás*, más helyen *farkasfogas*-nak nevezett mintát szövik be a festékes többi eleme közé. Ilyen szőnyeg fellelhető Bátaszéken, Hidason és Izményben is. Az izményi pici szőnyeg érdekessége, hogy színei megközelítően azonosak az Erdélyben használt színekkel.

A legújabb szőnyegeknek van egy típusa, amelyik a legkevésbé szerencsés. Ezek a szőttesek mintáit használják fel – gondolom – mintakönyvek alapján. Érdekességük, hogy a széleken megmaradtak a régies motívumok. Ezzel a csoporttal rokon Balbina néni festékese, de ennek a szőnyegnek a hatása ősiséget sugall. Szép a színösszeállítása és a minták *kicsivirággal* való váltogatása is szerencsés. Balbina néninek vannak emlékei ilyen bukovinai szőnyegről. A szőtteshez hasonló motívumok kétféle módon jelennek meg. Önállóan, az egész felületet kitöltve, vagy csak részemléként. Amikor az egész szőnyeg felületén alkalmazzák, akkor a kompozíció az erdélyi szőnyegek egy csoportjára emlékeztet. A fő motívumok páratlan számúak. A minták mellé kis mellékmotívumokat szőttek egyszerű kerettel. Érdekes a bordó, fekete, fehér színek gyakori alkalmazása, ezek társaságában ott van egy kis zöld, sárga, kék is.

Bátaszéken került elő egy olyan, Bukovinában, Józseffalván készült szőnyeg, amelyiken kis háromlépcsős háromszögekből épül fel a minta. A gyapjú minőségéből látszik, hogy ez a festékes nem tartozik a legrégebbiek közé. Kompozíciója a nagyvirágosra (*nagykarikás*) emlékeztet. A színei, fekete, vörös, fehér, zöld, bordó és sárga. Rojtja nincs. A láncfonala kender. Ez a festékes azért ilyen nagy jelentőségű, mert ez a motívum igen sok variációban található az újabb, 1950-es évek után készült festékeseken. Biszak Mári néni által Andrásfalvi Bertalan ösztönzésére készült szőnyegekben éppúgy, mint hidasi, izményi, győrei, apari és bátaszéki, Bukovinából származó asszonyok szőnyegein. Van olyan variáció, ahol részmotívumként, rombuszba foglalva szerepel. Máshol, szintén részmotívumként, de a szőnyeg egész szélességét kitölti. Némelykor, különböző színekben az egész szőnyeg felületét elborítják a három lépcsőből álló háromszögek. A színek egészen tarkák. Túlmintázottak ezek a szőnyegek is.

A következő csoportba a szinte szabályos körökből álló nagy kört alkotó mintát felhasználó szőnyegek tartoznak. Ilyen típusú szőnyeget Biszak Mári néni többet is szőtt. Ennek leegyszerűsített formáját Juhász néni is megszőtte Győrén. Ami a legérdekesebb, előkerült régi, Bukovinában készült szőnyeg, aminek ez a különleges

fehér

zöld

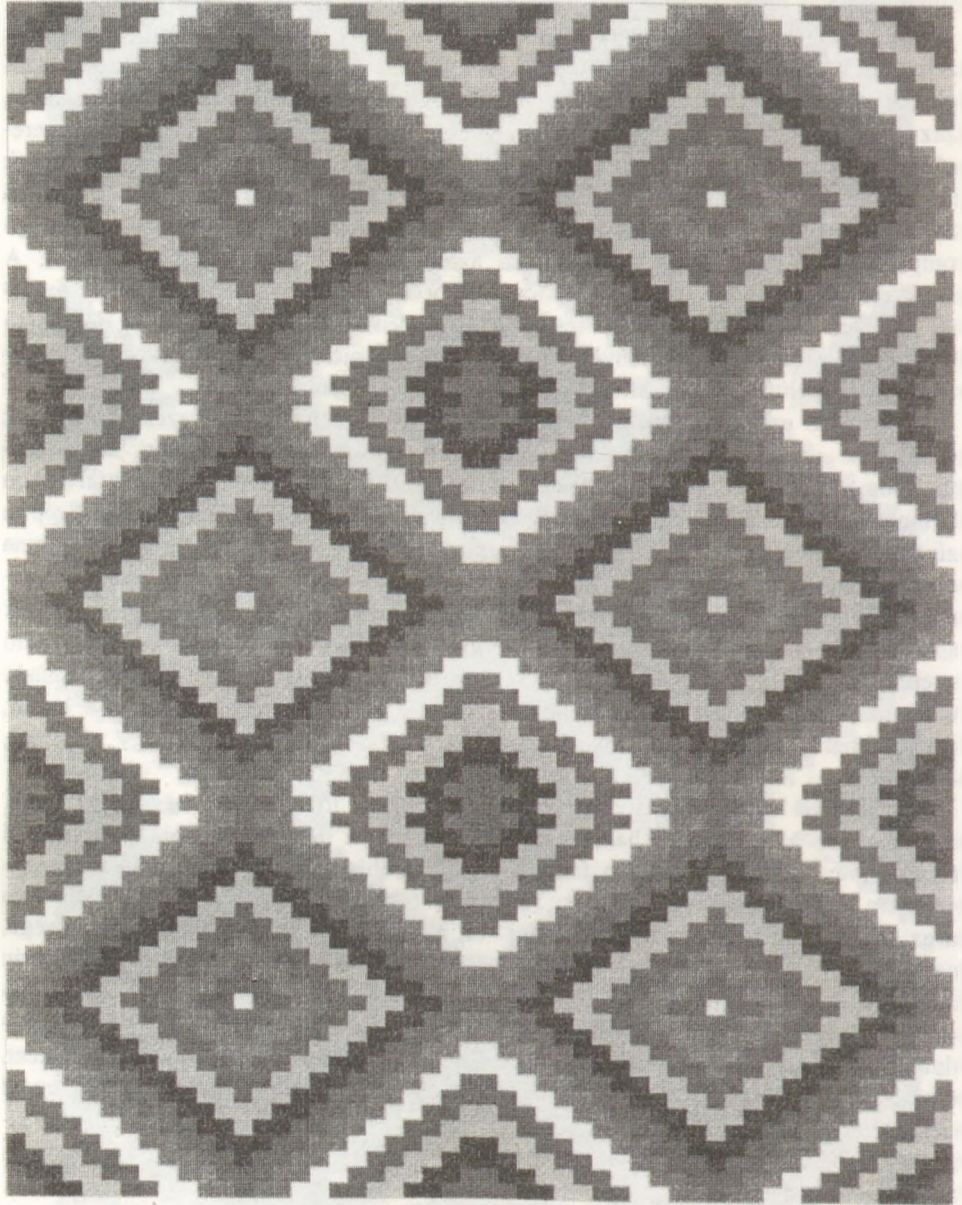
bordó

sárga

lila

Nagyvirágos (nagykarikás) festékes

minta a közepe. Mindegyik szőnyegen más a kiskörökből álló nagykörök közepe. A győrei szőnyegben *kicsivirág* szerepel, a Biszak Mári néniében a *lábujjkás* rózsza szögletesített változata. A régi szőnyegen is ez a *lábujjkás* motívum lehetett, de kisebb méretben. A festékest valaki épp itt vágta el és szegte be. A Mári néni féle szőnyegek széle és a régi szőnyeg széle ugyanolyan mintával keretezett. A három festékesben hasonló színek szerepelnek. Fekete alapon piros kiskörök, belsejük fehér, fekete, sárga, kék. A kis kockák is hasonlóak a körök belsejében. A széleken a virágocskák kék, piros, sárga színűek zöld levelekkel, melyek erősen emlékeztetnek a *lépcsős* motívumra. Ezek a széleken levő kis virágocskák olyan egyszerűek, hogy megnagyobbítva akár kör alakúak is lehetnének. Ezért is illenek oda.

Már a Bukovinában szőtt festékesek között is található olyan, amelyiken igyekeztek természetű rózsákat, virágokat ábrázolni. Érdekes, hogy a középső nagy rózsák mellett – csak az egyik oldalon – virágfüzér van, apróbb virágokból, bimbókból. A rózsás szőnyeg később egyre gyakrabban előfordul, különböző szín- és mintavariációkban. Mai napig hoznak ilyeneket Bukovinából. Általában tiszta gyapjú. Nem tartozik a régi székely minták közé.

Szintén még Bukovinában készült szőnyegen a fő mintát stilizált, de jól felismerhetően természetűsége törekvő szegfűk alkotják. Szinte ugyanezeket a szegfűket Hidason, andrásfalvai asszony ugyanazzal a keretmintával megszötte, műszálból, élénk színekkel.

A másik stilizált virágos szőnyeg alapja fekete, a növények pirosak zöld indákkal és levelekkel. A keretdíszje ugyanaz mint az előbb említett szőnyegnek, és a réginek is. Ez a kisvirágocskákból álló keret a *lábujjkás* szőnyegek némelyikén is szerepel. Az új szőnyegeken megfigyelhető, hogy a széleiken marad meg legtovább egy-egy régi motívum és esetleg a szőnyeg felületén, mellékmotívumként. Kicsivirágos motívum és egy példa nélküli minta (majdnem naturális ornamentika) együtt szerepel egy régi szőnyegen, amelyik Bátaszéken található. A láncfonala kender, a vetüléke régi gyapjú. A szövéstechnikája eltér a megszokottól. Egy szálon kulcsolódik és fordul. A színei különlegesen, nem éppen harmonikus, az alap vörös, rajta tarkának tűnik a minta. A kompozíció is szokatlan. Tulajdonosa *csitkósnak* nevezi. József-falváról származik.

Többször hivatkoztam a „mintagyűjtemény”-szerű szőnyegre. Anyaga szerint régi, a szövéstechnikája szálonfordulós, megegyezik az eredeti aggatott technikával. A láncfonala kender. A festékest sajnos valaki – gondolom éppen középen – elvágta és beszegte. A töredék szőnyeg egyik felén nagyon kopott alapon lépcsős mintával kezdődik. Azután, ugyanezen az alapon kis szögletes *lábujjkás* motívumból négy darab van. A két oldalán fogazásos dísz. (Ez a lépcsős és a *lábujjkás* minta is szerepel más-más, egészen máshol előkerült új szőnyegeken.) Ezután változik az alap, a szőnyeg *fődje* fekete lesz, egészen más stílusban folytatódik. Fő motívumként a stilizált szegfű látható. (Ugyanaz, amelyik egy műszálas hidasi szőnyegen.) A szélén több, új festékesről ismert apró virágsor, közte a lépcsős motívumhoz hasonló *levélkével*. A szőnyeg közepének tűnő részén, kettévágva, a kör alakú motívum, amely kicsi körökből áll. A mezejében elszórva *cserélgetős almák*, *csipkerózsák*, *po-hár*, *kicsivirág* és még sok más minta. Ez a szőnyeg nagyon sok más festékessel alkot párhuzamot és ad eredetet. Ennek a festékesnek a története is különlegesség. Aki szötte, lengyel származású, Romániában született, erdélyi nevelőapa nevelte fel,

a férje hadikfalvai vasutas volt, Bukovinában éltek. Ebből igen sok következtetést lehet levonni. A legváltozatosabb mintájú, színű és technikájú festékeseket a józseffalvaiaknál találtuk. Erre magyarázatot adhat Józseffalva égése után Erdélyből és máshonnan érkezett segélyek textilanyagának hatása. El kell gondolkodnunk azon, hogy miért is szövik a Bukovinából származó székely asszonyok éppen ezeket a mintákat. Sok vonalon indulhat tovább a kutatás. Néhány dolog még a feltételezés szintjén áll, és bizonyításra szorul. Ezért is nem pontosítottam az adatokat. Ez a jegyzet az elmúlt két év gyűjtőmunkájának az eredményeit összegzi. Festékesekkel bukovinai, istensegísi származásom miatt már gyermekkoromban, és később iparművészeti főiskolás koromban is foglalkoztam. Most kézműves szakiskolában tanítom a szövést. Fontosnak tartom a mintakincs kutatását, törekszem a lehető legpontosabb megőrzésére.

NÉMETH KÁLMÁN LEVELEI A KALOCSAI ÉRSEKI LEVÉLTÁRBAN

Az öt bukovinai székely falu – Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva – lakóinak Magyarországra telepítésére már a múlt század végétől kezdve születtek tervek, de csak részleges telepítésekre került sor.¹ A második világháború alatt egyre erősödött a magyar kormány azon szándéka, hogy az öt bukovinai székely falu lakosságát hazatelepítse, amire 1941 tavaszán került sor, s több tényező együttes hatásának köszönhető. Az 1940-es év történelmi eseményei – Észak-Bukovina Szovjetunióhoz kerülése, Észak-Erdély visszacsatolása, a dél-bukovinai németek Németországba telepítése² – mellett Németh Kálmán, Józseffalva (ma Vornesti, Románia) plébánosa is komoly szerepet játszott a bukovinai székelyek 1941-es Délvidékre telepítésében. Németh Kálmán személyiségének árnyalt, szélsőségektől mentes bemutatása, a telepítés előkészítésében játszott szerepének elfogulatlan értékelése külön tanulmányt érdemelne.³

Az alább közlésre kerülő Németh Kálmán-levelek Bácsjózseffalván, abban a délvidéki falucskában íródtak, ahová a józseffalvi hívek kerültek. Címzettjük a kalocsai érsek, illetve az Érseki Hatóság. A levelek elsősorban egyházi kérdésekkel, főként a hívek lelki gondozásának ellátása során felmerült kérdésekkel, problémákkal foglalkoznak, de emellett érdekes adatokat szolgáltatnak a bukovinai székelyek minden napjairól, a beilleszkedés nehézségeiről, s természetesen jellemzik az embert, Németh Kálmán plébánost.

1. Kegyelmes Érsek Urunk, angyali szívű Jótevőnk!⁴

A Kalocsai Érseki Hatóság 6147. számú nagyon becses leveléből megértettem Kegyelmes Főpásztorunk azon óhaját, hogy a „Bácsjózseffalváról mindazon telepek lelki gondozását is vál-

1 *A. Sajtó Enikő*, 1987. 54–55.

2 Alapvetően az 1940-es év történelmi eseményei irányították a figyelmet a bukovinai magyarokra, illetve hozzájárultak ahhoz, hogy a székelyek is elfogadják a telepítés szükségességét. Miután Románia kénytelen volt átadni a Szovjetunióknak Észak-Bukovinát, a magyar falvak határközelbe kerültek, s piacaik egy részét elvesztették. A második bécsi döntéssel Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, s a fokozódó magyarellenes légkörben helyzetük egyre rosszabbá vált. – *A. Sajtó Enikő*, 1987. 55.

3 Németh Kálmánnak a telepítés előkészítésében játszott szerepéről Demse Péter (volt andrásfalvi káplán) és Elekes Dénes (volt istensegítsi és fogadjisteni plébános) visszaemlékezései TIM Adattár 1140., 1585.; *A. Sajtó Enikő*, 1984. 16–17., 1987. 56–58.

4 A kalocsai érsek gr. Zichy Gyula.

lajam, ahol eddig P. Szabados Emmanuel ferences főtisztelendő úr működött”.⁵ A legnagyobb készséggel teszek ennek az óhajnak eleget a jövőben is. Ez annál is könnyebb lesz nekem, mert eddig is állandóan helyettesítettem őt. A Főtisztelendő P. Szabados egyike a legszebb lelkeknek, akiket életemben ismertem. Tevékeny, jámbor, alázatos és becsületos. Nagyon is szereti a klastromi közös életet, és éppen ebből a kiváló erényéből kifolyólag kellett őt helyettesítenem, mert nem tudta sohasem arra elhatározni magát, hogy falun lakjon a nép között. Mindazáltal, amíg a józseffalvi hívek Tomicsevoiban és Vajszkán laktak⁶, időnként megkereste őket, és amikor nagyon kezdett nekik hiányozni a lelkipásztor jelenléte, akkor sem volt baj, mert egy motorbiciklit kaptam a kormánybiztosságtól, és Újvidékről mentem ki a néphez éjjelenként, amikor a holdvilágnál tartott hitoktatások és imaórák úgy a jónépnek, mint nekem felüdülést és boldogságot jelentettek.

Átköltözésünk után a nagyfényi telepre⁷, a jelenlegi Bácsjózseffalvára, Szabados páter valami horvátországi misszió vagy kiküldetésben vett részt, de aztán mégis csak előkerült, és Szabadkáról minden vasárnap fölkeresett minket, és ilyenkor én mentem át Istenesre⁸, a tőlünk 8 kilométerre fekvő bukovinai telepre, ahol az istensegitsiek laknak. Ez sem akkor nem volt terhes misszió, sem pedig mostan sem terhes, bár irtózatos sártengeren kell keresztültrónom Istenesig, és másképp nem tudok menni, csak lóháton. Nem tudom azonban, van-e nagz értelme annak, hogy ezzel a látogatással mindannyiszor belekaszáljak a csantavéri derék plébános úr vetésébe, aki az istenesi székelyeket a magáénak vallja, és joggal is, hiszen a telep csupán két és fél kilométerre fekszik a csantavéri templomtól, és oda a hívek nyugodtan bejárhatnak.⁹ Végképpen úgy sem hagyom el őket, és a közeljövőben úgyis többször ki fogok oda szállani, mert ott is meg akarom szervezni a „Józan Székelyek” antialkoholista mozgalmát, ami Józseffalván páratlan mértékben sikerült. Kettő kivételével az egész falu letette az antialkoholista esküt, jószántából, minden lelki kényszergetéstől mentesen. Cserébe építék nekik egy kultúrházat szódavízgyárral kapcsolatban, amellyel ha szirupot is adok hozzá, akkor pótolni tudom a régebbi székely lakodalmak csakugyan bő pálinkáját. Kápolnám építése, berendezése, az említett kultúrháznak felemelése, a két olvasószobának, könyvtárnak három terem bútorzatának összegyűjtögetése, 5 és fél kilométernyi járda megépítése, azonkívül mindaz a munka, amit a Kormánybiztosság adott, ez olyan mértékben lefoglalt, hogy kegyelmes Főpáztorunkhoz és a drága Nagyprépost úrhoz¹⁰ Kalocsára el sem tudtam menni. Mindig vágyok pedig oda, hiszen az ő angyali nemes szívük volt az egyetlen vigasztalásom és melegen a harcok napjaiban és

5 A bukovinai székelyeket 28 kis faluba telepítették le. Ezek az ún. dobrovoljac falvak, melyeket a jugoszláv állam a trianoni döntést követően, az etnikai arányok megváltoztatása érdekében hozott létre. Az első világháború szerb önkénteseit telepítették ide, s a Délvidék visszacsatolása után ezeket kiűrtették, ide kerültek a székelyek. A katolikus hívek lelki gondozásának ellátása komoly gondot jelentett, hiszen nem voltak a falvakban papok. A bukovinai székelyek telepítését végző Telepítési kormánybiztosság, személy szerint Bonczos Miklós kormánybiztos a ferences és a kapucinus rendtől kért szerzeteseket. A kezdeti időkből a négy ferences barát 14, a három kapucinus szerzetes pedig 6 telepen teljesített szolgálatot. 1942 végére váltották fel a szerzeteseket világi papok. – KÉL Generalia 2218/1941., 2434. – A paphiányról lásd Németh Kálmán 1941. november 22-i levelét.

6 A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 4. számú tájékoztatója (1941. június 5.) bukovinai székely telepként tünteti fel a Hódsági járás két kis faluját Alpár-Vajszkát (Józsefháza) és Tomićevo (Bácsjózseffalva). A kormánybiztosság 7. számú tájékoztatója szerint (1941. július 8.) már a topolyai járás Hadzicevo nevű telepe Bácsjózseffalva. Németh Kálmán ezen levele adja meg a magyarázatot, tehát a bukovinai Józseffalva lakóit először a visszafoglalt Bács-Bodrog vármegye déli részébe telepítették két faluba, s innen költöztek – a kormánybiztosi jelentések alapján tehát 1941. június 5. és július 8. között – jóval északabbra, Szabadka közelébe. Alpár-Vajszka és Tomićevo egy 1941. július 25-én készült egyházi jelentés szerint „vitési telepek”, Tomićevo magyar neve Bácsvitézfalva. Ennek az áttelepülésnek az okát eddig nem sikerült kiderítenünk. – OL FM K 184 – 1941 – 137 – 135280; KÉL Generalia sz.n. 1941. július 25.; *Dékonszky György*: Bács-Bodrog vármegye térképe 1942.; *Marković Milica*, 1966.; *Merk Zsuzsa*, 1995/a 57–66.

7 Ti. a Nagyfény (Ma Zednik, Jugoszlávia) község melletti faluba.

8 Istenes: istensegitsi székelyekkel betelepített bácskai falu. (1941-ben első magyar neve Istenvára. Korábbi szerb neve Radivojevićevo.)

9 Csantavér: ma Čantavir, Jugoszlávia.

10 A Nagyprépost Mosonyi Dénes.

állandóan vágytam arra, hogy hálás szívemnek és megmentett törzseimnek csókját reáheljem a legdrágább magyar kezekre. Olyan nagy, de nagy kérésem van...

Ne hagyjanak el bennünket! Bukovinában 6 faluegység voltunk, és most lett belőlünk 32.¹¹ Úgy sírnak papért, úgy sírnak templomért, hogy azt kibeszélhetetlen. Még ha mindnyájan itt lehetnénk a volt bukovinai magyar papok. De még ez a kis csapat sem lehet itthon, mivel a m. kir. kormány azt kívánta tőlük, hogy maradjanak kint a moldvai magyarok, a csángók segítségére. Pedig ezek az emberek édeskeveset használhatnák odakint, hiszen árgus szemekkel figyelik őket az oláh szigurancia és a csendőrtábornok. A jassi püspök úr korán átlátott az aranszítán, és hogy közömbösítse a munkájukat, valamennyit odarendelte a németektől elhagyott bukovinai városokba, ahol mindössze néhány katolikus lengyel lézeng még. Három vannak a katolikus szempontból néptelenné váltott Radaut városában, és jelenleg bizony csak annyi közük van az elárvult magyar úgyszólván, mint amennyi a Kínába és afrikai misszióba igyekezett misszionáriusnak. Ha már ők ott semmit se tehetnek, igazán jobb volna, ha ők is hazajönnének, mielőtt a felfokozott vallási igényekkel élő elárvult bácskai székely népet lelkipásztor hiányában ki nem kezdi a szektáriánus, vagy pedig az ókatolikus.¹²

Van még egy igen nagy kérésem. Bácsjózseffalva máról holnapra lett nagyközség. Pár napja letünk önállóak, tegnap rendezkedett be a m. kir. posta, ma délelőtt a csendőrség, és mindketőnek a helyiségeit nekem kellett bebútorozni, mert a jó Isten ezt a székely telepet csapnivalóan rossz, tekerőgő jegyzőkkel verte meg. Az első kirendelt jegyző három napon keresztül nem csinált egyebet, mint a vasúti vendéglőben biliárdozott és ivott. Ott ütötte föl hivatalos sátorát is az egyik kocsmasztalon, és oda citálgatta a falu népét. Utódja józan ember volt, de rabiátus és mérhetetlenül hanyag. Mentő körülménye, hogy házasodott, és Balatonkenesén lakott a menyasszonya, akinél idejét töltötte, miközben én itt egyedül kínlódtam a néppel az óriási kiterjedésű állami földek megműveltetésével,¹³ a falu építkezéseivel, hiszen egész Bácskában Bácsjózseffalva volt a legislegelhanyagoltabb, legotrombább telep. Bizonyítani tudom ezt a volt körörszékem idemellékelte levelével, amiben aláhúztam a falunk fotográfiáját. Azt szeretném, ha akár mint önálló expozitúrának, akár mint egyébként, jogom volna sürgősen önálló pecsétet vágatni. Legalább a hivatalos levelezésre ne fizessek reá.

Miből fizessek reá? Kegyelmes jó Atyám! November 15-ig fizetést kaptam a kormánybiztosság Újvidéki Kirendeltségétől. November 15-től kezdődően még egy árva fillért sem fogok kapni.¹⁴ Pedig nemcsak egyedül vagyok, hanem elhoztam magammal drága jó Édesanyámat is, aki tíz éven keresztül velem volt Bukovinában, gondom viselte, és most már el is betegesedett. Éppen azért egyik testvéremet is el kellett hoznom, hogy helyettesítse sokszor elgyengülő aranyos jó Édesanyámat, aki falum leégése óta nem tudja visszakapni a nagy ijedségben meggyöngült és elveszített egészségét¹⁵. Azonban Nagyamámat is elhoztam Szamosújvárról, aki agg napjait éli, és akinek idők folyamán csupán csak egy gyermeke maradt, mégpedig az én drága Jóanyám, aki utóbbi időben egészen búskomor lett attól a gondolattól, hogy nagymama teljesen magára maradt, és olyan óriási távolság választja el tőle. Elhoztam tehát őt is, és miután az amúgy sem óriási kormány-

11 Németh Kálmán téved, hiszen 28 délvidéki telepről van szó.

12 A bukovinai székely falvak papjai közül Sebestyén Antal hadikfalvi plébános érkezett hűveivel együtt a Bácskába. Németh Kálmán már korábban Magyarországra jött. A többiek (Demse Péter, Elekes Dénes, László Antal) 1941 végén érkeztek a Délvidékre. – A moldvai csángó telepítésről TIM Adattár 1140., 1585.; V. Kápolnás Mária, 1992. 283–296.

13 A székelyek kezdetben szövetségi alapon művelték a magyar állam tulajdonába vett földeket. A földosztás az 5280/1941 ME rendelet alapján történt, s a földigénylési tárgyalások 1941 júliusának végén kezdődtek. A föld tulajdonba vételéig a kormánybiztosság gondoskodott a székelyek ellátásáról. – OL FM K 184–1941–137 6047., OL FM K 184–1941–137–135780., OL FM K 184–1941–137–116414.; A. Sajti Enikő, 1987. 67–71.; Merk Zsuzsa, 1995/b. 261–270.

14 A Kormánybiztosság 1942 februárjái havi 300 pengő fizetést folyósított a székely falvak papjainak. 1942 áprilisáig semmilyen jövedelmük nem volt. Ekkortól kezdve a VKM havi 181 pengő kongruát (állami támogatást) fizetett. A földjuttatásról szóló törvény nem biztosított papi földet, mely keresetkiegészítésként szolgált volna. (Kivételt csak a volt bukovinai papok jelentettek, ők ugyanúgy, mint a többi székely földtulajdont kaptak.) Az egyházi földjuttatás csak 1943 végén történt meg. – KÉL Generalia 71/1941., 8050/1942., 1569/1943., 4888/1943., 1988/1944.

15 Józseffalva 1939 május 18-án égett le. – *Dévényi Endre*, 1944.

biztossági fizetésemet nem volt módomban megspórolni, hiszen saját költségemen utaztam faluról-falura, az átültetést sínylő, lelki krízisen keresztülmenő székhelyeim vigasztalására, a funkciókat pedig teljesen ingyenesen végzem, legalább a hivatalos bélyeget szeretném megspórolni, és ezért kérem a Kalocsai Érseki Hatóságot, ezért kérem Kegyelmes Uramat, tegye lehetővé ennek a pecsétvágási engedélyeknek a jóváhagyását, illetőleg elrendelését.

Előre is hálásan köszönöm. Bocsánatot kérve a hosszúra nyúlt levélért, drága idejük meg-
rablásáért, maradtam Kegyelmes Érsek Urunknak, a Nagyméltóságú Prépost Úrnak a bukovinai
székelység két örök nagy Pártfogójának hálás tisztelettel és köszönnetel.

Kezeit csókolva pártfogoltjuk és gyermekük:

Bácsjózseffalva, 1941. november 22-én.

dr. Németh Kálmán
telepes lelkész¹⁶

2. Kegyelmes Érsek Úr, jőtevé Édesatyánk!

Hálás köszönnetel vettem november 28-án keltezett 6492. számú kegyes sorait. Hálásan köszönöm, hogy elvből hozzá méltóztatott járulni ahhoz, hogy a szépen fejlődő Bácsjózseffalva önálló pecsétet használhasson. A legnagyobb tisztelettel mutatom be annak megtervezett formáját és köriratát, kérve kegyelmes Érsek Urunk szives engedélyét ahhoz, hogy azt elfogadni kegyeskedjék. Józseffalva bukovinai pecsétjének a formája körforma volt, és abban otthon is Szent István képe volt, aki a józseffalvi templomnak pátrónusa is volt. Szeretnők, ha a pecsétben továbbra is megmaradhatna az Ő képe, és amennyiben ez nehézségbe ütköznék, megelégszünk azzal, hogy egyszerű kereszt lehessen a pecsét közepén. Alázattal jegyzem meg, hogy az itt bemutatott Szent István kép a pecsét közepén ebben a percben született vázlat, és ha majd pecsétvágásra kerül sor, akkor tökéletesen és izlésesen megrajzolom a pecsétnyomó anyagához szabott stílusban. Még egyszer köszönve kegyelmes Érsek Atyánknak az irántunk tanúsított kegyes jóakarátát, maradtam

kézcsokoló, alázatos tisztelettel:

Bácsjózseffalva, 1941. december 3-án.

dr. Németh Kálmán
telepes lelkész¹⁷

3. Kegyelmes Érsek Urunk, angyali szívű Jőtevőnk!

A mi karácsonyi angyaljárásunk januárban történt meg, éppen abban az időben, amikor erdélyi és bukovinai hagyomány szerint a papság a házakat szokta járni, hogy azokat megszentelje.¹⁸ Az én kicsiny bacsjózseffalvi házamba is bejött az áldás, képből és szövegből áll ez az áldás. A kép a mi drága Főpásztorunknak, kegyelmes Érsek Atyánknak a képe. Mintha azt mondaná ez a főnemesi, erőt sugárzó és mégis angyalian mosolygó arc: megérte a másfélszázados küzdelem, megérte minden harc és véraláfutás, ne sajnáljatok semmit, örüljetek, hogy az enyéim lehettek.

A szöveg pedig szó szerint ezeket mondja: „Benedictio Dei Omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super vos et maneat semper...”¹⁹

Szívünkben köszönjük ezt a képet, ezt a minket áldó szöveget, szívünkben köszönjük az isteni kegyelmet, hogy az Ővéi lehetünk. Ahányszor reá fogunk nézni erre a képre, mindannyiszor hittel és bizalommal és végtelen ragaszkodással fog megtelni a mi gyermeki szívünk. Nagyon szépen kö-

16 KÉL Generalia 6492/1941.

17 A levél végén hevenyészett pecsétnyomat. Körirata: ROM. KAT. LELKÉSZI HIVATAL BÁCSJÓZSEFFALVA. – KÉL Generalia 6714/1941.

18 Vízkeresztől (január 6.) van szó. Az ünnephez kapcsolódó szertartás a vízszentelés és házszentelés.

19 Benedictio Dei Omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super vos et maneat semper: A mindenható Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek áldása szálljon rátok, és maradjon veletek mindenkor.

szőnjük a gyönyörű ajándékot, nagyon fogjuk becsülni és engedelmességgel, gyermeki alázattal és soha meg nem szűnő szorgalommal fogjuk szolgálni ezt a kedves és szép ajándékát drága Főpásztorunknak, Kegyelmes Érsek Úr atyai szívének.

Maradok hálás köszönettel kézcsókoló gyermeke:
Németh Kálmán
telepes lelkész

Bácsjózseffalva, 1942. január 24-én.

4. Nagyméltóságú Érsek Úr!

A mi aranyos jötevőnk, dr. Mosonyi Dénes Nagyrépost Úr 1942. január 20-án írott végtelenül kedves levelében említi azt a hírt, hogy a bácskai képviselők behívása hamarosan megtörténik, és a hír szerint én is közöttük vagyok. Kedves soraiban figyelmeztet, hogy idejekorán kérjek engedélyt a Kegyelmes Érsek Úrtól, mint Főpásztortól, hogy a behívást elfogadhasam. Erre a behívásra négy esetben figyelmeztetett Bonczos államtitkár úr,²⁰ és egyszer a Miniszterelnök Úr Öexcellenciája.²¹ Mindazonáltal késnem kellett az engedély kérésével, mert visszahúzódó természetem következtében elképzelhetetlennek tartottam azt, hogy egy hivatalosan még le nem jött dolgot dobra üssek, kérkedőnek a látszatába essem, esetleg a végén felsüljek, mert nem elképzelhetetlen, hogy a magas Kormányzat valami okból kifolyólag mindig megváltoztatja a nézetét, és másnak kínálja oda a mandátumot.

Nagyon kérem Kegyelmes Érsek Urunkat, anyagi szívű Főpásztorunkat, kegyeskedjen beleegyezését adni ahhoz, hogy elfogadhasam ezt a megbízatást, amelyre vonatkozólag mai postával is jött egy olyan figyelmeztetés Budapest felől, amelyik a behívást már a napokban aktuálisnak mondja. Nekem nincsenek politikai étvágyaim, sohasem szaladtam ezekért, és a legnagyobb kitüntetésnek azt tartom, a legnagyobb kegyelemnek is, ha valaki önzetlenül dolgozhatik egy ilyen drága kis faluban, távol minden tülekedéstől és lármától. Mivel azonban Bonczos államtitkár úr is halálosan elfáradva egyéb terhektől, másfelől pedig elkedvetlenül bizonyos dolgoktól, teljesen visszavonul megsegített székelyei ügyétől, másfelől, ismerve azokat az ellenséges áramlatokat, amelyek úgy sváb, mint a még földhöz nem juttatott helybeli magyarság részéről, mint valami hideghullám veszi körül a kellőképpen meg sem gyökerezett bácskai székelységet, csakugyan magam is belátom, hogy kell legyen valaki, aki az ő érdekeiket odafent is védje. Annál inkább, mert a bácskai behívandó képviselők között kettő van olyan, aki kezdet kezdetétől kimondott ellensége a telepítés ügyének, és azóta is feni a fogát, parlamenti csatákat emleget, hogy így lesz, meg úgy lesz, szét akarja szórni őket az anyaországba. Belekötött népi viseletükbe, és szerinte nem lehet senki célja az, hogy egy ilyen darabos csizmás tömeget sokáig megtűrjön egy olyan földrészen, ahol a tanyai gazdálkodó is már régen moziba jár, és cúgos cipőt hord. Újvidéki nagyszájú ügyvéd az illető, dr. Nagy Iván a neve, különben jó katolikus, de betegesen bedolgozta magát a megjelölt ügykörbe, amiből nagy slágert akar csinálni. Jobb téma híján. Mindezek az okok arra készítetnek, hogy Kegyelmes Érsek Úrtól, Főpásztorunktól engedélyt kérjek arra, hogy a mandátumot elvállalhasam. Kegyes engedélyt kérem arra is, hogy templomot építhessek Bácsjózseffalván, mivel a jelenlegi szükségtemplomban híveimnek egyharmada sem fér el. Ha vasárnap a 420 tankötelesnek, a 250 leventének, a rengeteg leányzónak diákmisét tartunk, akkor a tanító urak el kell rendeljék drákói szigorral, hogy a gyermekek ne merjenek a nagymisén templomba jönni, mert kiszorítanak az idősebbeket. Egészen rosszul érzem magam a nagymisén, ahová egyetlen gyerekeknek sem lehet eljönni a ministránsokon kívül, holott a jelenlegi szükségtemplomunk is 24 méter hosszú, 8 és fél méter széles. Ez a templom azonban nem a mienk, szokol-ház volt, levente célokra visszakerik.²² Amúgy is

²⁰ Bonczos Miklós 1940–1942 között belügyi államtitkár, árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos.

²¹ A miniszterelnök Bárdossy László.

²² A nacionalista szellemű Jugoszlavenski Sokol szervezet céljait (kulturális és sportrendezvények) szolgáló épület. Több székely telepen ezeket a nagyméretű „szokol-házakat” alakították át szükségtemplomokká. (A Sokol csehországi eredetű nacionalista sportmozgalom. A sokol szó jelentése: *sólyom*, átvitt értelemben: *hős*.)

rendkívül nedves, drága felszerelésünk elrohad benne. Nem merném kérni kegyes engedélyét Kegyelmes Érsek Úrnak ilyen nehéz időben templomépítéshez, ha a dr. Mosonyi Nagyprépost Úrhoz írott levelemben részletezett okok nem kényszerítenének arra, hogy okvetlenül összehordjam az anyagot. Ugyanis a nekünk ajándékozott 1400 kubikméter kő csak akkor lesz a mienk, ha azt most hazahozzuk. Tavaszon robbantják a bunkereket a bácsjózseffalvi határban is. Ha tavasszal kegyeskedünk a templomnak, akkor ez a többi kő is a mienk lesz, és így úgyszólván ingyen hozzá fogunk jutni egy szép templomhoz. Ha kegyelmes Főpásztorunkat a tavaszon bérmáutián körünkben tisztelni szerencsénk lesz, alázatosan kérjük már előre, hogy az alapkövet megszentelni méltóztassék.

Még egyszer megismételve mindkét kérésemet, maradtam hódoló tisztelettel, fiúi kézcsókkal
Bácsjózseffalva, 1942. január 24-én.

Németh Kálmán
telepes lelkész

5. Kegyelmes Érsek Úr, drága jó Édesatyánk!

Bácsjózseffalva székely telces község nevében azzal az alázatos kéréssel járulok kegyelmes Érsek Úrnak színe elé, kegyeskedjék beleegyezését adni ahhoz, hogy a m. kir. Belügyminiszter Úr Öexcellenciájához²³ általános gyűjtés engedélyezése ügyében folyamodjunk, amely gyűjtésnek célját egy székely fogadalmi templom építése képezi Bácsjózseffalván, ahol különben nemcsak a bukovinai Józseffalváról áttelepített Józseffalva népe lakik, hanem bennszülött magyarok is laknak, valamint 200 római katolikus bunyevác is lakik, közvetlen közelünkben, akiknek a magyarsághoz való teljes odakapcsolását jelentené az a körülmény, ha a mi megépítendő templomunkba járhatnának, nem pedig, mint eddig, nagyfény község bunyevác templomába, amelyik amúgy is 4 kilométerre van úgy tőlünk, mint tőlük. Több mint 400 család lesi Bácsjózseffalván azt az órát, azt a tavaszi órát, amikor emelkedni kezd Isten dicsőségére az új templom Bácsjózseffalva telepes község központjában. Az istentiszteletek helyét jelenleg egy kisméretű szokol tornaterem képezi, amelyik minden szigetelés nélkül épült, leírhatatlanul nedves, és előbb utóbb össze fog dőlni. Bukovinából kimentett kegyesreim, ruháim, idehozott művészi orgonánk olyan károkat szenvedett egyetlen télen, hogy az pótolhatatlan, és nem fognak még egy telet kiszolgálni, hacsak megfelelő hajlékba nem vihetjük az Úr dolgait és oltárait. Az Erődleszerelési Parancsnokság 1700 köbméter követ volt szíves ajándékozni a szerb erődök felrobbantott anyagából, amit egész télen eleven tenyerével kotort ki a mély hóból a bácsjózseffalvai derék székely nép csak azért, hogy templom emelődjön az Úrnak, és édes fészkek az ő lelki kultúrájuknak, amelynek 200 éves megőrzője és továbbáplálója csupán a templomok voltak Bukovinában. Kérésünket megismételve maradtunk alázatos hódolattal a

bácsjózseffalvi székely nép nevében

Bácsjózseffalva, 1942. március 5-én.

dr. Németh Kálmán

Körösi Mihály
közs. jegyző
Gál Bernát
Mezei Zakariás
Péter Vilmos
Papp Sebestyén
az építő bizottság

²³ A belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferenc.

6. Méltóságos Nagyprépost Úr!
Aranyos Édesatyánk, Jótevőnk!

Április 15-én Budapesten kelezett drága levele vasárnap ért ide, ma délután, és hihetetlenül nagy örömet okozott úgy nekem, mint jó hiveimnek. Megkönnyebbültem, hisz azt ígértem, hogy kedden Budapestre megyek, aztán egyszeribe három akadály állott egyszerre az utamba. Bácsjózseffalva az utolsó percben mag nélkül maradt, vetőmag nélkül, telepfelügyelőnk vétségéből, le kellett rohannom Újvidékre. Aztán Zomborba kellett szaladnom, mert nélkülözhetetlen tanoúrunkat behívták, és Horthyvárára²⁴ is el kellett mennem, ahol 180 megreparált lengyel szekér elosztása volt, és tudtam, hogy megjelenésemmel legalább 20 szegény józseffalvi családnak biztosíthatom a nélkülözhetetlen kocsit. Lovuk van, és szekerek nem volt, a tavaszi munka pedig a nyakunkon. Közben két vagon téglát kaparintottam meg, és ez is csak úgy volt lehetséges, hogy a budapesti útról eme kényesítő körülmények miatt lemondtam. Csángó testvérek is érkeztek²⁵, akik már szokve jönnek Sósmezőig,²⁶ 180 kilométert tettek meg gyalog, vagy ahogy ők mondják: – Erőst sokat jöttünk a földön.

Köztük vannak emberek, fiatal asszonyok, akik azzal az egy szál ruhával jöttek el, amivel hazulról megszöktek. Ilyenkor ruhát kell szerezni nekik, mert én már minden készletemet elajándékoztam. Tisztába kell tennem őket, egy kicsit dédelgetnem, az elodázhatatlan moldvai telepítés emez első fecskéit. Így történt aztán, hogy a pesti út elmaradt, és én kínomban valósággal vért izzadtam gondolatban: hiszen nagy dolog nálam meg nem tartani a kimondott szó szentségét. És a jó Isten mindent elvégzett. Méltóságod drága levele Bonczos Államtitkár úr telefonjából indul ki, és semmi kétségem nincs abban, hogy a belügyi kocsit rövidesen el is indul Kalocsa felé. Hála a jó Istennek.

Nagyon szépen köszönöm a szabadkai fiókhöz átutalandó ezer pengőt. Írja fel ezt a jó Isten, mert mi már felírtuk a Székelység Történelmébe. Régen volt ilyen boldog vasárnap délutánom. Mai postával újból írok dr. Möller Károlynak, és hiveimmel is megbeszéltem a legközelebbi teendőket.²⁷

A mai szentmisén moldovai csángó testvéreinkből is részt vett néhány. Akkor volt az örömnünk. Szemünk, szánk elállt, olyan szépen beszélnék magyarul. Fájdalmas dolog, hogy Bárdossy kegyelmes úr szinte legutolsó intézkedésével lehúzta előttük a sorompót. Igen jól ismerem a telepítések történelmét. Sem 1888-ban, sem pedig 1912-ben nem a bukovinaiakat akarták telepíteni, hanem a moldvaiakat. Különösen hangzik, de azok közül egyetlen családot meg nem tudtak indítani. Egyszerűen nem voltak hajlandók elindulni. És íme, most egész falvak vannak repülésre készen. Most volna a történelmi pillanat, a beálló béke-életben ezt senki meg nem fogja oldani. Nagyon kérem Méltóságodat, hogy aranyos, úri lelke legyen továbbra is pártolója a telepítés ügyének. Éppen úgy, mint ahogy értékes pártolása. Lelki felkarolása nélkül a bukovinai kérdést sem tudtam volna tető alá hozni. Ha tudná Méltóságos nagyprépost Úr, mennyire egyedül voltam én ezzel az ügyvel! Ha el lehetne azt mondani, mit jelentett számomra az érseki Kastély téli lakosztályának melege, és az a bátorító, vigasztaló napfény, amit számomra és az ügy számára Méltóságod szíve jelentett. Áldja meg érte a jó Isten.²⁸

Szívem minden melegével köszönöm kedves levelét.

Van egy nagy kérésem. Istenes község tőlünk 9 kilométerre van, és a 9 kilométernek pontos közepén az istenesi és józseffalvi határ érintkező pontján egy művészi szép keresztet állítottak a

24 Horthyvára: hadikfalvi székelyekkel telepített bácskai község. (A telepítés utáni első magyar neve Bácsahadikfalva, korábbi szerb neve Stepanovićevo.)

25 A Délvidékre érkező moldvai csángókat eddigi ismereteink szerint a bácskai Fogadjisten (Velebit) székelyei közé telepítették. Elképzelhető, hogy átmenetileg Bácsjózseffalvára kerültek. – A moldvai csángók telepítéséről *V. Kápolnás Mária*, 1992. 277–298

26 Sósmező: község a Székelyföld és Moldva határán (Poiana Sărată, Románia).

27 Möller Károly budapesti építész, aki Mosonyi Dénes nagyprépost kérésére elvállalta a bácsjózseffalvi templom tervezését. Mint írja: „a nemes cél érdekében készséggel elvállalom, hogy a bácsjózseffalvi templom tervét 1000 P-ért elkészítem, ami a mai viszonyok mellett legfeljebb önköltséget fedez. [...] A székelyekre való tekintettel indokolt volna az erdélyi templom stílusához közeledő tervet készíteni, hogy minél otthonosabban érezzék magukat.” – *KÉL Generalia* sz.n. 1942. február 28.

28 Nem sikerült kiderítenünk, hogy a bukovinai székely telepítést megelőzően mikor járt Németh Kálmán Kalocsán.

józseffalviak. Vasárnap búzaszentelő.²⁹ Oda szeretnék kivonulni kivétel nélkül mindnyájan, és oda-jönnének ki processzióval az istenesi székelyek is³⁰, hogy részt vegyenek a szertartás kegyelmeiben. Kérem kegyelmes engedélyt arra, hogy annál a keresztnél tábori misét mondhassak, hiszen így ezen a napon a szegény jó és igen mostohán kezelt istenesiek is részesülének szentmisében, amellet így Józseffalváról is mindenki kijönné. Nem akarok az ilyen dolgokkal rendetlenkedni, de ez a lelki összeforradás a jó Isten szabad ege alatt nagyon, de nagyon rendbe hozná azokat a mulasztásokat, amiket régi gondozóik elkövettek. A húsvéti órák és események nagy lelki metamorfózissal jártak számukra, teljesen megnyugodtak és lehiggadtak. A misés búzaszentelő volna ennek a megbékélésnek a koronája. Tudom, hogy efféle okok nem szoktak szerepelni efféle kérvényekben, tudom azonban azt is, hogy Méltóságod Szíve szeizmográf. Megérzi a távoli földrengést, de megérzi a felgyülemlett földrétegek elpihenésének a pillanatait is, és nem áll útjába azoknak a momentumoknak, amelyek az ilyen rendeződést siettetik. Kezeit csókolom Méltóságodnak és a Kegyelmes Érsék Úrnak.

Maradtam őszinte szeretettel és hódoló tisztelettel:

Bácsjózseffalva, 1942. április 19-én.

Németh Kálmán

7. Méltóságos Nagyprépost Úr, drága jó Édesatyánk!

Ebben a percben kaptam meg az egyházmegyei Takarékpénztár Szabadkai Fiókjának értesítését az 1000 aranypengő szíves kiutalásáról.³¹ Bár kegyeskedett előre értesíteni, mégis a meglepetéstől szinte elállott a szavam. És bár szakad az eső, mégis ennek a levélnek, a „köszönöm”-nek megírása után szaladok a szükségtemplomba, hogy a jó Istennek megköszönjem Méltóságod arany szívét, és elismételjem harmincszor is a tabernákulum előtt azt az örömhírt, amit Jézus amúgy is tud már, hiszen meghallotta írógépünk morzézását Jézus is. Kibővített hajléka lesz az őszre, és ha a jó Isten így segít minket, akkor egészen új hajléka is. Írja föl a jó Isten a mennysorszámban az ezer aranypengőt. Adjon cserébe a földön sok segítő erőt, jó egészséget, a mennysorszámban pedig boldog otthon a szebbnél szebb isteni otthonokért, létüket Kalocsának köszönő templomokért, amelyeknek a kalocsai nagyteremben megsodált képsorozata íme, most bővülni fog.

Bocsásson meg Méltóságod, hogy itt adom elő egy kérésemet, miután nem tudom, hol is kell rendelni anyakönyveket. A keresztelők anyakönyvének bukovinai kötete még üres. Azonban a *halotti* és az *esküvői* anyakönyvek teljesen beteltek. Nagyon szépen megköszöném, ha kegyeskedne valakit megbízni azzal, hogy két bekötött anyakönyvet, „Liber copulatorum”, „Liber Mortuorum” megfelelő árt kaphatnék. Esedezném egy intenció naplóért is, és ha van, akkor egy beteglátogató naplót is alázatosan kérnék. De csak abban az esetben, ha valaki van a közelben, aki egy ilyen megbízást átvehet, mert semmiképpen sem akarom Méltóságodat millió gondjai között terhelni, és ilyen kéréssel alkalmatlankodni. Ha azonban ennek nincs akadálya, akkor utánvéttel kérném küldetni ezeket a dolgokat. Bocsánatot kérve az alkalmatlankodásért, maradtam kézcsókoló alázatos tisztelettel és sirig tartó hálával legkisebb gyermeke Méltóságos Nagyprépost Úrnak és a Kegyelmes

Érsék Úrnak

Bácsjózseffalva, 1942. április 23-án.

Németh Kálmán
telepes lelkész

A kép az andrásföldei székely harangszenteléről. A józseffalvi énekkar egy része az orosz harcterről hazahozott volt orosz – kolholz – harang alatt.³²

29 Szent Márk napja, április 25.

30 Processió: egyházi körmenet.

31 Az 1000 P felvételének nyugtája Németh Kálmán aláírásával Kél Generalia sz.n.

32 A levél végére ragasztott Németh Kálmán egy fényképet. Ez alá kézírással írta a magyarázó szöveget. – Andrásföldje (korábbi szerb neve Mali Beograd) a bukovinai Andrásfalváról telepítettek egyik bácskai faluja.

8. Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes jó Atyám!

Alulírott telepes lelkész azon alázatos kéréssel járulok Nagyméltóságod elé, kegyeskedjen engem egy hónapi időtartalomra szabadságot, hogy majdnem teljesen szétmargult idegzetemet rendbe hozhassam. – 12 év óta egyetlen napi szabadságom nem volt. – Én ezen 12 év alatt Moldvát miszióztam tiltott magyar missziókon senkitől sem támogatva, és mindannyiszor felelve a moldvai magyarság „izgatásáért”. –

A bukovinai Józseffalván nemcsak a magyarok gondjait láttam el, hanem az elképzelhetetlen paphiány miatt árván maradt, és rendre Józseffalvához csatolt 12 község lelki gondjait is végeztem káplán nélkül. – Osztrák időkben volt idő, amikor két káplán is volt Józseffalván, holott a működési terület csak fele volt a mainak. – Erre a 12 évre esik egy templomépítés Dombrávn³³, egy tűzvész, a falum két éven keresztül való visszaépítése, mindig azzal vigasztalva magamat, hogyha ezt és ezt befejezem, egy kicsit megnyugszom. – Még ezután jött a telepítés, a falvak elrendezése, és most már nem bírom ideggel. Néha úgy érzem, hogy téboly párkányán vagyok. – Soha többet, mint 3 órát nem aludtam egy éjszaka már hónapokon belül. – Ne méltóztasson megtagadni kérésem teljesítését, mert én életemben önmagannak nagyon ritkán kértem valamit. – Nagyon szívesen helyettesítene engem ezen hónap alatt Elekes Dénes, a volt istenségi plebános, akit a magyar kormány azon célból tartott vissza a bukovinai magyarok hazatelepítésekor, hogy a moldvai csángókat lelkileg előkészítene a távolabbi telepítésre, illetőleg amennyire lehet, nevelje bennük a magyar öntudatot.³⁴ – Úgy a jassi püspök, mint a román hatóságok észrevették Elekes Dénes megbízatásának tulajdonképpeni tárgyát, és kiüldözték, most itt van. – Bemutatkozása, jelentkezése esetén, ha Kegyelmes Püspök úr a felvétel kegyelmét neki megadja, hálával arra kérem, kegyeskedjék ezt az embert Bácsjózseffalvára küldeni egy hónapi helyettesítésre. – Az ő egyéni beleegyezését már bírom.³⁵

Kegyelmes Püspök úrnak kezeit csókolom legkisebb gyermeke
Bácsjózseffalva, 1942. augusztus 28. –

dr. Németh Kálmán
telepes lelkész

9. TELEPES LELKÉSZI HIVATAL Bácsjózseffalva.
Hivatalos szám: 98/1943.

Nagyontisztelendő Érseki Hatóság!

Minden iktatókönyvem igazolja, hogy bármennyi levelet kapok, azt 24 óra alatt szinte mániákus pontossággal szoktam megválaszolni. Hogyan lehetséges az, hogy 408. szám alatt a Nagyontisztelendő Érseki Hatóságtól sürgetést kaptam? Egyetlen ilyen eset ez lelkészi életemben. Tízéves bukovinai működésem alatt, bár állandóan káplán nélkül voltam 8 filiás helyvel, sem sürgetést, sem figyelmeztetést, de még csak megjegyzést sem kaptam. Röstellem a dolgot, nincs mit tennem, felküldöm szíves betekintésre intenciós könyvemet. Méltóztassanak reátekinteni a felnyitott 5. oldalra. Január 25-én, éppen amikor a cirkulárét keltezték, betegen feküdtem. Erre az időre esik megjelenni akaró könyvem, a SZÁZEZER SIKOLTÓ SZÍV előkészítése.³⁶ Levelek garmadája jött kiadóktól, nyomdaktól, cinkografikusoktól, és drága körlevél – ahogy a székely mondja – „elnyomódott”, és – horribile dictu – olvasatlanul maradt. De, ismétlem, csak azért, mert 40 fokos lázzal feküdtem.

33 A települést nem sikerült egyértelműen azonosítanunk.

34 Elekes Dénes a Bácskában Istenáldás, Istenföldje, Székelytornyos nevű telepes falvakban teljesített szolgálatot. 1945-től a Tolna megyei Kalaznó plébánosa lett. – Visszaemlékezései TIM Adattár 1140.

35 Németh Kálmán megkapta az engedélyt a szabadságra, s 1942 szeptember 12-én Budapestre utazott, ahol az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend Sváb-hegyen lévő házában üdült. – KÉL Generalia 6540/1941.

36 A könyv, mely a bukovinai székelyek telepítéséről íródott, 1943-ban jelent meg Százezer szív sikolt címmel.

Hirtelen ötlettel küldtem el az intenciós könyvet, holott arra mindennap szükségem van, azonban nálam az ilyen látszólagos mulasztás nagy dolog.

Alázattal kérem, kegyeskedjék visszaküldeni, erre a célra bélyeget is mellékelek.

Mellékelten küldöm a kért kimutatást, ismételen szíves bocsánatukat kérve a késedelemért.

Maradtam sirig tartó szeretettel és hűséggel

Bácsjózseffalva, 1943. III.

dr. Németh Kálmán

telepes lelkész

10. Telepes lelkészi hivatal, Bácsjózseffalva

Hivatalos szám: 113.

Nagytisztelendő Érseki Hatóság!

Az ímént érkezett körlevél mellett nem volt meg a jelzett befizetési lap, és ezért a legnagyobb tisztelettel, de egy kevés kockázattal kövertben küldöm el a 20 pengőt a nyomtatványokért. 10 pengőt küld a templompénztár, 10 pengőt pedig küldök én, mert ha jól értem, a templompénztárra rótt kötelesség teljesítése nem menti fel a papot az egyéni hozzájárulástól. –

Mindnyájuknak tavaszi jókedvet és boldogságot kívánva, maradtam szerény szolgáljuk
Bácsjózseffalva, 1943. március 20.

dr. Németh Kálmán

telepes lelkész

A befizetési lapot levélhordó hullatta ki, utólag előteremtette, tehát azon küldöm a 20 pengőt.

11. A Főtisztelendő Érseki Hatóságnak

Kalocsa

Alulírott telepes lelkész alázatos kéréssel folyamodom a Főtisztelendő Érseki Hatósághoz Bukovinában Józseffalván 1910. május 9-én született Péter Fábán, néhai *Flexon* Erzsébet özvegye, valamint Józseffalván 1910. március 9-én született Szentes Krisztina néhai *Flexon* Fábán özvegye érdekében, akik mindketten bácsjózseffalvai lakosok, és házasságra akarnak lépni. Közöttük lévő akadály az „Impedimenta gradus minoris” esetei közé tartozik, közelebből pedig „Affinitas in secundo gradu lineae colletaralis”.³⁷

A közöttük létrejönni akaró házasság két család árváinak megmenekülését, testi és lelki boldogságát jelentené. A vőlegény felesége tragikus körülmények között halt meg hirtelen 1941-ben, azóta a szerencsétlen férj egyedül kínlódik az egészen apró árvákkal, akik közül már egy meg is halt, egy fiúcska, talán a hiányos gondozás következtében, *sógornőjénél* ugyanez a helyzet. Öt kis árvája van, közöttük a legnagyobb mindössze 10 éves. Ha családapa kerülne a házhoz Péter Fábán személyében, mindketten kölcsönösen eloszlatnák a mostoha sors árnyékát a két családból származó gyermekek feje felől, éppen azokra a gyöngéd és kegyeletes érzelmekre való tekintettel, amellyel a két elköltözött emléke iránt előttem is ismeretes viselkedéssel vannak Kérném a Főtisztelendő Érseki Hatóságot, vegye tekintetbe ezt a súlyos szempontot, és a felmentést megadni szíveskedjék.

Bácsjózseffalva, 1943. május 24

dr. Németh Kálmán

U.i.

Tisztelettel közlöm, hogy felek nagyon szegények. Mindazáltal méltóztassanak jelezni a költségeket, mert forduló postáival megküldöm.

³⁷ Az egyenlő másodfokú oldalági rokonság (másodfokú sógorság) akadály. Az Érseki Hatóság válasza szerint „nevezettek között nem áll fenn az említett akadály”.

12. RÓMAI KATOLIKUS TELEPES LELKÉSZI HIVATAL BÁCJSÓZSEFFALVA

Hivatalos szám: 65/1944.

Méltóságos Érseki helynök úr, drága jó Atyánk!³⁸

Ebben a percben kaptam meg Méltóságod kedves levelét az állítólag Möller Károly dr.-hoz jutatott templomképet illetően. Ne vegye rossz néven Méltóságod, de képtelen vagyok visszaemlékezni arra, valjon küldöttem-e neki ilyen fényképet?! Pontosan emlékszem arra, hogy dr. Mosonyi Dénes prelátus úr kért erre, sőt meg is látogattam Budapesten a mérnök urat tervező műhelyében, és megkérdeztem: perspektíva kép kell-e neki, vagy pedig rajz helyett fénykép. Ekkor még volt néhány szénvázlatom a templomunkról. Talán nem küldtem el, hiszen közben tárgyalanná váltott a józseffalvi templomépités.³⁹ Nehéz idők jöttek, és nem volt merszem az embereket háborgatni. Ma is van azonban eredeti fényképem a józseffalvi templomról, és ezt nagyon szívesen rendelkezésére bocsátom a Főtisztelendő Érseki Hatóságnak. Bevallom, hirtelenjében nem tudom küldeni, mivel a sokszorosító kliségyárnak adtam át cinkbemaratót végett, de pár nap alatt előteremttem, és feltétlenül elküldöm. Ugyanígy könyvem kiadásánál felhasznált hadiki felvételt eredetiben átadom. Van egy régi bukovinai naptáram. Ebben az andrásfalvi templom képe van meg és az istenségsíti. Az andrásfalvi kép megszerzését annál érdekesebbnek találom, mivel annak idején az andrásfalvi templomot szánták terv korában Hadikfalvának. Mikor a tervek azonban Bécsből visszajöttek, elcserélt kővertben jöttek. Építés közben jöttek rá a székelyek, hogy az égi Kalapok el vannak cserélve. Ebből sok humoros csetepaté is született, és még száz év múlva is folytatták a vitát az elcserélt tervekről.

Ismétlem, haladék nélkül előteremttem a képeket, és Méltóságodnak készséggel felküldöm.

Maradok a legőszintébb tisztelettel legkisebb szolgáljuk

Bácsjózseffalva, 1944. március 4.

Németh Kálmán

telepes lelkész

U.i. Méltóságos Uram! Csak most lepődtem meg, amikor iktatáskor megnéztem a keltezést. A Kalocsai Érseki Hatóságtól február 24-én keltezett levelét csak ma, március 4-én, szombaton délután kézbesítették.

13. RÓMAI KATOLIKUS LELKÉSZI HIVATAL BÁCJSÓZSEFFALVA

Szám: 58.

Méltóságos Érseki Helynök Úr, drága Jóakarónk!

Dr. Möller Károly házára rátalálnék, hiszen évekkal ezelőtt jártam ott egyszer. Azonban bármennyire röstellem is ezt a gyöngéséget: úgy az utca, mint a házszám kiment a fejemből. Mintsem az alkalmat lessem, hogy személyesen vigyem el házához a kért képanyagot: a legnagyobb tisztelettel ezt Kalocsára küldöm. Amint ezt meg is írtam: az összes bukovinai templomképeket egy olyan öregnaptár őrzi, melyből egyetlen példány van tán a világon. Millió számra gyártott régi egyenruhákkal és esztendő használatra készült tömegnaptárakkal szokott az a csuda megtörténni, hogy teljesen kifognak a világból. Ezt az egyetlen naptárpéldányt nagyon nehezen sikerült elcsálnom az őrzőjétől, és azért tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjen valamiképpen egyetlen sorban tudatni, hogy kb. félévi felhasználás után hol keressem meg, hogy kölcsönzőjének visszaadhassam.

A józseffalvi templom képét ideragasztom. Az öregnaptárban a következő oldalakon vannak a templomképek:

Hadikfalvi templom külseje.....	18. oldal
Andrásfalvi katolikus templom.....	31-ik oldal
Istenségsíti templom.....	29. oldal
Andrásfalvi református templom.....	31. oldal

³⁸ Az érseki helynök Kujáni Ferenc.

³⁹ A templomépités előzményeire az 1942. január 24., március 5., április 19. leveleket.

Fogadjistennek csak egy stflustalan és igénytelen külsejű kápolnája volt, kép róla nincsen.
A hadikfalvi templomról igen jó perspektíva kép van a SZÁZEZER SZÍV SIKOLT című könyvben. A könyvet ma elküldöm dr. Möller mérnök úrnak. Az eredeti fénykép, melyről kliséztettem: dr. Damokos Irnák győnki körorvos tulajdona; neki már visszaküldtem az eredetit Dunántúlra.
Bocsánatot kérve a kényszerű késésért, maradok sírig tartó tisztelettel és szeretettel
Bácsjózseffalva, 1944. április 15.

Németh Kálmán
telepes lelkész

P.S. A naptárt ma szintén postára adtam
„könyv” jelzéssel

14. TELEPES LELKÉSZI HIVATAL BÁCSJÓZSEFFALVA

Szám: 122/1944.

Főtisztelendő Érseki Hatóság!

A legnagyobb tisztelettel terjesztem fel jóváhagyás végett frissen szervezett egyháztanácsunk gyűlésének jegyzőkönyvét 2 példányban, az egyházi képviselőtestület és tanács névsorát egy példányban.

Tisztelettel kérem a Főtisztelendő Érseki Hatóság kegyes jóváhagyását.

Bácsjózseffalva, 1944. VIII. 9.

dr. Németh Kálmán
telepes lelkész⁴⁰

IRODALOM

Bodor György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben. Forrás, 3. szám, 70–74.; 4. szám, 59–68.

Dévényi Endre

1944 Józseffalva égése a Bukovinából hazatért szemtanúk és dr. Németh Kálmán plébános közlése alapján. Kolozsvár

V. Kápolnás Mária

1992 Kísérlet a moldvai csángók hazatelepítésére. In: *Vadas Ferenc* szerk.: A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 277–296. Szekszárd

KÉL

Kalocsai Érseki Levéltár

Kőhegyi Mihály–Tóth Ágnes

1989 A bukovinai székelyek letelepítése Észak-Bácskában. Dunatáj, 4. szám 58–75.

1991 Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről (1945). In: *Szita László–Szóts Zoltán* szerk.: Völgység évszázada. 129–140. Bonyhád

⁴⁰ Az egyházközség megalakulásáról szóló jegyzőkönyv megküldésének kísérőlevele az utolsó Németh Kálmán levél, amit a Kalocsai Érseki levéltárban megtaláltunk. 1944. augusztus 9-én íródott, és – szinte napra pontosan – két hónap múlva, október nyolcadikán felhangzott a rádióban a felhívás, hogy a bukovinai székelyek meneküljenek délvideki falvaikból. A székelyek elmeneküléséről, internálásáról, letelepítéséről Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében *Ósý-Oberding József*, 1967.; *Bodor György*, 1975.; *Kőhegyi Mihály–Tóth Ágnes*, 1991. 129–140.; *Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa*, 1992.; *Merk Zsuzsa*, 1993. – visszaemlékezések TIM Adattár 1140., 1235., 1585.

Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa

1992 Székelyek kiutasítása Jugoszláviából. Néprajzi Látóhatár, 3–4. szám. 162–168.

Marković, Milica

1966 Geografsko – isrorijski imenik naselja Vojvodine. Novi Sad

Merk Zsuzsa

1993 Székely partizánok. Hadtörténeti Közlemények I. szám. 111–118.

1995/a A bukovinai székelyek Bácskába telepítése az egyházi források tükrében (1941–1944).
In: *Bárth János* szerk.: Dunáninnen–Tiszáninnen. 57–66. Kecskemét

1995/b Földkérdés és telepítés a Délvidéken (1941). In: *Székelyné Kőrösi Ilona* szerk.: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1994. 261–270. Kecskemét

Németh Kálmán

1943 Százezer szív sikolt. Bácsjózseffalva

OL FM

Országos Levéltár. A Földművelésügyi Minisztérium iratai

Ósi-Oberding József

1967 A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle 1–2. szám. 183–194.

A. Sajti Enikő

1984 Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Budapest.

1987 Délvidék 1941–1944. Budapest

TIM

Türr István Múzeum

ANDRÁSFALVI FUVAROSOK

Ha valaki Tolna megye dimbes-dombos vidékét járja, a bonyhádi járásban gyakran találkozik székelyekkel, akiket szép, dallamos, ezen a vidéken a vándornak szokatlan nyelvjárásukról azonnal fel lehet ismerni. Magukat andrásfalviaknak, hadikiaknak, cibényieknek mondják most is, hiába sodorta el őket a történelem vihara szülőfalujukból 1941-ben, ahova az anyaország száműzte őket 200 évvel ezelőtt, hiába laknak most már 15 éve Tolnában.¹

Szántják a közösen művelt domboldalakat, vetik a magot, mintha egész életüket itt töltötték volna. De amikor összeülnek beszélgetni ünnepen, téli esteken vagy valamelyik volt ismerősük virrasztójában, sokszor szóba kerül a szülőföld, az ottani élet. Gyakran emlékezetükbe idéződik a tökehordás, a fuvarozás, a veszélyekkel, megpróbáltatásokkal teli, de az idő távlatából most már megszépült életmód, ott a Kárpátok bércei között. Különösen az andrásfalviak voltak híres fuvarosok. A 6000 lakosú Andrásfalva Bukovinában, a Kárpátok gyűrűjének északkeleti lejtője alatt húzódik meg a Suceava (Szucsáva) völgyében. Talán a Kárpátok ilyen közeli fekvése volt egyik feltétele annak, hogy a fuvar olyan jelentős kereseti forrássá vált az andrásfalviaknál.

Az ősektől örökölt vagyon, a családok szaporasága miatt csakhamar szétaprózódott. A székelyek egy új kereseti lehetőséget fedeztek fel: a fuvart. A szomszédban a Kárpátok erdőrengetege, a környéken szinte egymást érték a fűrésztelepek. A munkaalkalom adva volt, csak jó lovak, jó kocsi, bátor, a nehézségektől nem félő emberek kellettek. Erre meg ott voltak a székelyek szívós lovaikkal, eszközeikkel. Bukovinában a legtöbb fuvart a székelyek bonyolították le.²

Rönkszállítás

A fuvar egyik módja a rönkszállítás volt. Ezt a munkát főleg az andrásfalviak végezték. A hadikfalviak nagyon ritkán, a többi székely község lakói pedig egyáltalán nem foglalkoztak rönkszállítással. A hadikfalviak káposztát és hagymát termeltek, ezt vitték a piacra, a hagymát Dorohoiba, Botosaniba (Botosán) és Óromániába szállították s elcserélték kukoricáért. A káposztát *Estrázsára*, *Gyikóra*, *Felsőgyikóra* vitték és fát cseréltek vele.

¹ Ezt az anyagot 1961-ben gyűjtöttem és írtam le.

² *Belényesi Márta*: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél.

A *tyirija*³ a földművelés mellett az andrásfalvi férfiak fő foglalkozása volt. Voltak állandó fuvarosok, akik ezzel keresték a kenyerüket⁴ és voltak olyanok is, akik csak időszakonként fuvaroztak, leginkább télen. Ilyen volt a legtöbb.

A szállítás csoportosan történt. Egy-egy ilyen csoportot *tránszport*nak hívtak. A tránszport élén a *kálfa* állt, rendszerint a legjobb fuvaros. Ő vállalta a munkát és felelős volt érte. A „kálfnak” annyival volt több a fizetése, hogy egy nap mindenki az ő nevére dolgozott. Egy-egy tránszport tagjai rendszerint rokonokból, komákból vagy jó szomszédokból tevődtek össze.

A gyáros (tökés), akié volt a fa, bement a faluba, vagy a városban (Radócon) szólt valamelyik fuvarosnak, hogy itt és itt van a fája, kellene neki 10–12 pár ló. Akinek szólt a gyáros, az a rokonságból s a komákból alakított egy tránszportot. De még mielőtt elvállalták volna a munkát, egy vagy két ember elment megnézni, hol van a fa, milyen a terep, lehet-e keresni, úgy van-e minden, ahogy a gyáros mondta. Otthon elmondták a tapasztaltakat, s közösen szabták meg a fuvar árát. Ha veszélyes volt az út, dupla árat kértek. Ezután megcsinálták a *kontraktust*⁵.

„Eljött egy zsidó, gyáros kell neki 10 pár ló. Megmonta itt és itt van a munkája. De elmént egy-két ember megnézni, méjen a fa s méjen az út. Nem úgy vót, ahogy ő monta, hazudott. Akik elméntek megnézni aszonták ezétt az árétt nem és lehet idejöni se. Vicinálishoz kéllétt szállítani. Ki kéllétt húzatni valahogy. Hazajött az illető, s aszonta ezén az áron nem lehet. S montak egy árot, s megin eljött a gyáros. Dupla árot kéllétt fizessén met veszéjes vót az út.” (Sebestyén Ferenc)

Az andrásfalviak mind a fa közelítést, mind a szállítást elvégezték. Ha volt vasút építve akkor a vasútig közelítették a fát, ha nem, akkor csak a hegy aljába az *ürülőbe*. Volt olyan eset is, amikor a kitermelés helyéről a fűrészgyárig vitték a „tökét”⁶.

„Eszt csak leszállicsák szánkóval odájig, hogy innettől imá két szánval és elviszik. Két bakóval vitték, vagy pedig, ha nem lesz szánút tovább akkor imá kocsiával és elviszik. Másik helyén csak a rajbánra vitték, a vasútra, a kisvasútra. Met oda nem lehetétt sehogy se szánval menni csak a rajbánval szállítottak bé az állomásra, ott vót a rakodó, az átvevő. Ha bémént az embér az ürülőre szintén vótak napszámos embérek, akik azt amit bévittünk fél és mágjálták úgy, mint a gyufát. Ahogy áll a skatujába a gyufa, úgy eszt a rönköt szépen felmágjálták. Ez mikor vivődik el, csak éccér onnat lejöjön. Amikor odáig ért akkor imá az övé. Imán itt nem észí meg a gomba, s nem rothad még csak ott, ott fénn.” (Sebestyén Ferenc)

A *kiközelítést*⁷ leggyakrabban forgósbakóval végezték. A forgósbakót az 1890-es években kezdték használni. Dávid Adolf⁸ hozta be Kanadából (Fábián Mátyás). A forgósbakó kb. 1 méter 20 centiméter hosszú és 1 méter széles szánkó.⁹ Abban különbözik a közönséges szántól, hogy nem két pár, hanem három pár lába van. A

3 Bukovinai tájszó, jelentése: fuvar

4 „Ez vót azén kenyerem” – mondta Sebestyén Ferencs, egyik adatközlőm.

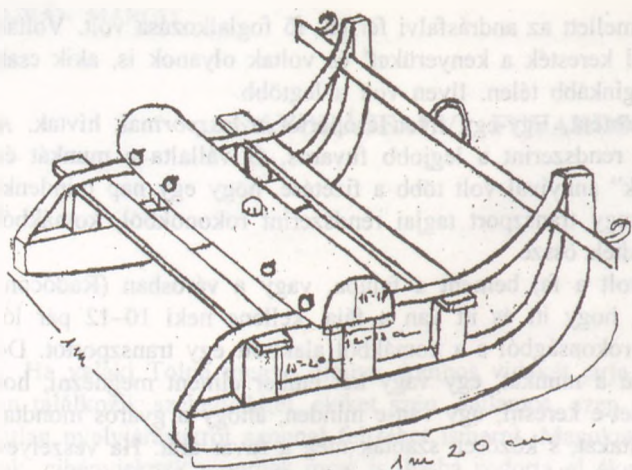
5 Szerződés.

6 Rönk, szálfa.

7 A faközelítést az andrásfalviak „kiközelítésnek” nevezték.

8 Ragadványneve: Tottyosi Anti Adolf.

9 A rajzok magyarázat után készültek, mert ezek a tárgyak Lengyelén már nem található meg. Éppen ezért a méretek csak hozzávetőlegesek.

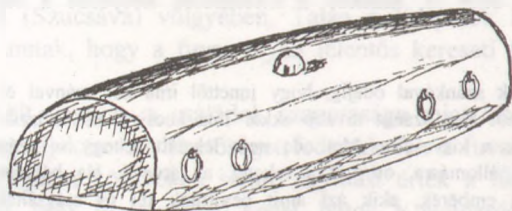

1. ábra Forgósbakó

lábakat az „eplén” köti össze. Az eplén kb. 8–10 centiméter széles négyzet alakú hasáb, amit a lábakra véstek bele. A középső eplén szélesebb, mint a szélső 2–3 centiméterrel, de csak a közepén, a lábak felé elkeskenyedik (1. ábra). A középső eplénre van rá szerelve a „tabarcs”, vagyis a forgórész, amiről a forgósbakót elnevezték.

A tabarcs körülbelül 1 méter 20 centiméter hosszú, 12–13 cm széles,

15–18 cm vastag. A felső része magasságának kb. harmadrészéig henger alakú, aztán egyenes. A talpa kicsit hajlított (a bölcsőtalpéhoz hasonlóan), de csak egészen enyhén (2. ábra). Ez azért van, hogy könnyebben forogjon. A közepén egy 20–25 cm hosszú és 2 cm-es átmérőjű drékszeggel van az eplénhez erősítve. E körül a drékszég körül forog a tabarcs. A tabarcs talpára a forgórész körül kb. 10x13 cm-es vaslemez van szegezve, ugyanígy az eplénre is. Ezt a két vaslemezt mindig megken-

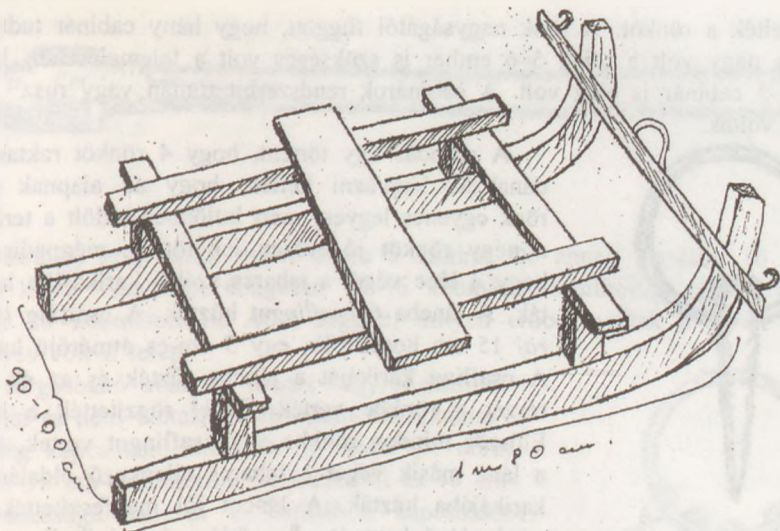
2. ábra. Tabarcs

ték kocsikenőccsel, hogy könnyebben forogjon, mert ezen a két vaslemezen történt tulajdonképpen a forgás. A tabarcs hátsó oldalára 4 karika van erősítve. A terü¹⁰ lekötésénél ezekbe a karikákba rögzítették a láncot. A tabarcs 15 cm-rel magasabb, mint a szánkó többi része.

Az epléneket a szán hosszirányában jobb és bal oldalon egészen le a szán talpáig egy-egy 4–5 cm széles vaslemez köti össze. A forgósbakó talpa a tabarcséhoz hasonlóan szintén hajlított (úgy, hogy a bakó kicsit hintázik) azért, hogy a lovak könnyebben tudják elindítani.

Amíg a forgósbakó nem jött forgalomba, a nyuszójás szánt használták (3. ábra). A nyuszójás szán kb. 1 méter 80 centiméter hosszú, 90–100 cm széles. Jóval hossz-

¹⁰ Teher.

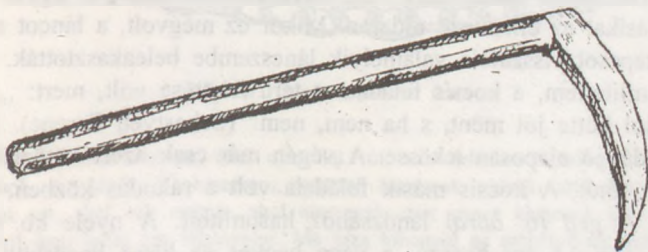

3. ábra. Nyuszójás szán

szabb és keskenyebb, mint a forgósbakó. A szán hosszirányában a két eplént (mert csak két pár lába volt) mindkét oldalon egy-egy 6–8 cm vastag, 10 centiméter széles fahasáb kötötte össze. A két hasábon keresztül középre egy harmadikat fektettek. Ezt a három hasábot együttesen nevezték nyuszójának. Innen származik a neve is. Erre a nyuszójára rakták a fát.

A forgósbakót és a nyuszójás szánt egyaránt bükkfából készítették. A közelítésnél és a szállításnál a kocsis feladata volt, hogy lekösse a terüt és hajtsa a lovakat.

„Nekem csak a gyeplőre s az ostonra vót gondom, s a két lóra. Sémmit sem leírteni, sem rakni. Sénkinek sémmi a kocsisoknak, csak mekötni.” (Sebestyén Ferenc)

4. ábra. Cabin

A rakodást a *cabinárok*¹¹ végezték, a *cabin*nal (4. ábra) rakták fel a rönköt a szánra. A cabin feje 40 cm hosszú, 5 cm széles, 1,5 cm vastag, a vége hajlított és hegyes. A nyele kb. 1 méter 20 centiméter hosszú. A feje vasból készült. A cabinárok a rönk két oldalába jó erősen belevágták a cabin fejét, a nyelét megfogva a

¹¹ Rakodómunkások, nevüket valószínűleg a cabinról kapták.

szánra emelték a rönköt. A rönk nagyságától függött, hogy hány cabinár tudta felemelni. Ha nagy volt a rönk, 5–6 ember is szükséges volt a felemeléséhez, kisebb rönkhöz 2–3 cabinár is elég volt. A cabinárok rendszerint román vagy rusz¹² nemzetiségűek voltak.

5. ábra Csafling

A rakodás úgy történt, hogy 4 rönköt raktak „ládának”¹³. Vigyázni kellett, hogy az alpnak rakott rönk egyenes legyen, mert különben eldőlt a terü. Ezt a négy rönköt jó erősen lekötötték, mégpedig úgy, hogy a lánc végét a tabarcs szélső karikájába hurkolták. A láncba 6 *csafling*ot húztak. A *csafling* (5. ábra) 15 cm hosszú ék, egy 5 cm-es átmérőjű karikán. A *csafling* karikáját a láncba fűzték és az ék alakú részét a rönkbe verték. Ezzel rögzítették a láncot. Először minden rönkbe egy *csafling*ot vertek, azután a lánc másik végét a tabarcs ellenkező oldalán lévő karikájába húzták. A láncot jól megfeszítették és a végén lévő kampót visszafelé valamelyik láncszembe beleakasztották. A fennmaradó két *csafling*ot a két

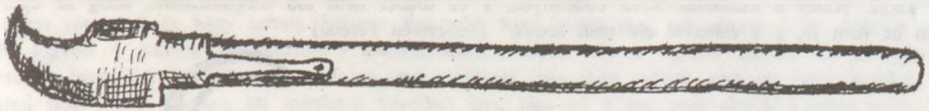
belső rönk oldalába verték, így annyira kifeszítették a láncot, hogy pengetni lehetett.

A ládának nemcsak egyenes, de hosszú szálfát raktak, 9–18 méterig. A négy ládára ezután 3 szálfát, a 3 szálfára kettőt, a kettőre egyet raktak. Így a terü egy gúlához hasonlított. Azok a szálfák, amelyeket a ládára raktak legtöbbször nem voltak olyan hosszúak, mint az alpnak rakott szálfák. Ha pl. az alap 9 méteres volt, akkor raktak rá 2-3 rövidebb (3-4 méteres) rönköt. Az ilyen rövid rönköt „kocák”-nak hívták. A terü tetején levő rönkök mindig vékonyabbak voltak, mint a láda. Mikor így felrakták a terüt, elől egy vékony láncsal az egészet körülkötötték, itt már nem használtak *csafling*ot. Hátul, az ún. *verka* láncsal kötötték meg. A *verkan* két *csafling* volt, az egyik *csafling* a lánc végére ráhurkolva, a másik szabadon volt a láncon. Azt a *csafling*ot, amelyik rá volt hurkolva, beleverték az egyik szélső rönkbe, azután a másikat az ellenkező oldalon. Mikor ez megvolt, a láncot meghúzták és a végén lévő kapcsolót visszafelé valamelyik láncszembe beleakasztották.

Mint már említettem, a kocsis feladata a terü lekötése volt, mert: „Ahogy kötte, úgy mēnt, ha jól kötte jól mēnt, s ha nem, nem” (Sebestyén Ferenc). Legfontosabb volt, hogy a ládát jó alaposan lekösse. A végén már csak azért kötözték le, hogy le ne potyogjon a rönk. A kocsis másik feladata volt a rakodás közben, hogy *grif*-fel tartsa a szánt. A *grif* (6. ábra) lándzsához hasonlított. A nyele kb. másfél méter hosszú volt, a feje 15 cm hosszú, a vége hegyes és kissé begömbült, a nyél felé szögletessé vált. A kocsis a *grif* hegyét a „keresztorszok” (1. ábra) előtt beleszúrta a fagyos talajba, a nyelét a vállára támasztotta, és így tartotta meg a szánt. De nemcsak a szán megtartására használták, hanem az elindításnál is, ha nem tudott a szán elindulni. Úgy működött, mint egy emelőkaró. A kocsisok mindig magukkal vitték. De nem mindig 10 rönköt vittek el egyszerre. Volt amikor csak kettőt, de az

¹² Ukrán.

¹³ Alap.

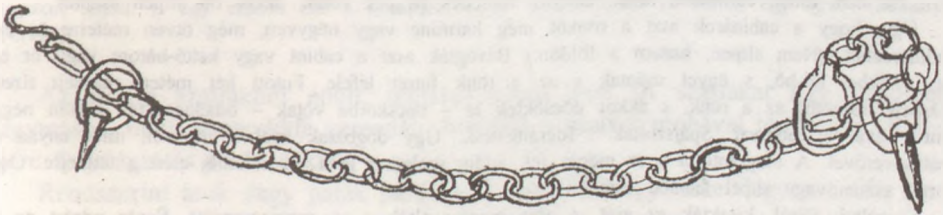
6. ábra. Grif

is előfordult, hogy csak egyet tettek a szánra. De annak legalább 16 *kubiknak*¹⁴ kellett lenni. Általában átlagosan 15–16 köbmétert szállítottak egyszerre, de volt amikor 20 köbmétert is. Attól függött, milyen erőben voltak a lovak és milyen veszélyes volt a terep.

A forgósbakó után, ha magas hegyről szállították a fát és nem voltak túl éles kanyarok „bihon”-nal még kapcsoltak rönköket. A *bihon* (7. ábra) egy 10–15 cm-es átmérőjű vaskarikából és 40 cm-es hosszúságú láncsal a karikához kapcsolódó nyelvekből állt. Egy bihonnak 3–4 nyelve volt. Hasonló a Bernecebaráti környéken használatos dupla rönklánchoz¹⁵ (8. ábra). A bihon egyik nyelvét a szánon lévő rönkök valamelyikébe verték, a többbit pedig a szabadon kapcsolódó szálfákba. Ilyenformán 3–4 sor rönköt is kapcsoltak egymáshoz.

7. ábra. Bihon

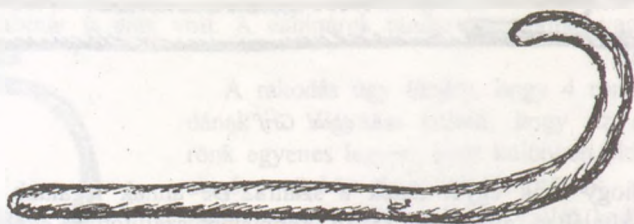
8. ábra. Dupla rönklánc (verka)

„A bihonra csak akkor vertünk, ahol ojan hej vót, ahol lehetett. Mindenhol nem lehetett bihonyozni, mindenhol nem lehet. Ahol szorgos, keskeny kanyarok vadnak, szűk kanyarok, ott a bihon nem fér el. Csak ott, ahol van térhely, ahol nincsenek ojan szoros kanyarok csak ott lehetett bihonyolni. Mindenhol nem lehet ám bihonyolni. Me biza bihonyol az ember biza, akkor aztán ha mék-szorul nincs hova féréhajcson. Nem lehet. Nem bírja el a ló. De nem ám! Akármeddig rángattatod, ha mind éssze szaggatod és a szérszámot, akkor és hátul mékertél ez és az és úgy mékfogja, hotyhát nincs istennek lova, hogy megindicsa. De akkor hotyha bihonyon van, még hátul bihonra van verve egy 4 kubikos fa az mikor osztán elkezdí hátul taszigálni. Bum! Bum! Veri. Akkor a ló csak harsoktassa a jeget. A sarokval tartani, hanem hát legyurja. De le ám! Nem bírja méktartani. Azétt kell úgy kell kijabálni az úton, hogy az üressen jövő, aki jő az úton szembe, hogy ne kéjén megájon. Ha véletlenül ojan hején és történik, hogy még kell állni fűlszárad, hogy még husét és

¹⁴ Köbméter.

¹⁵ Erdélyi Zoltán: Faközéltés a Bernecebaráti környéki erdőkben. Ethn. LXIX. évf. 3. sz.

ott kapja. Nincs a másinak hova elményén, s ez többet nem tud megmozdulni, amíg az egész rakó bé nem jó, s a cabinval elé nem tészik.” (Sebestyén Ferenc)

9. ábra. Cafirka

Ahol nagyon rossz volt a terep vagy nem fértek oda a fához szánnal, ott *cafirkával* közelítették meg. Cafirka (9. ábra) 3–4 méter hosszú rúd, az egyik vége hajlított. A hajlatot kívülről vaslappal erősítették meg. A cafirkát nem mesterségesen hajlították meg, hanem ha találtak egy hajlított gyökerű vékonyabb fát, azt ellették cafirkának. A hajlattól 15–20 cm távolságra egy vaskampó volt, amibe beleakasztották a „késefát”. A késefába akasztották a két hámfát, amibe belefogták a lovakat. Hátról a hajlatba egy bihont akasztottak és a bihon nyelvzeit a rönkökbe verték.

A *cafirkát* leginkább a románok használták, a magyarok ritkábban. A *cafirkával* közelítették a rönköt a *sliphez* is. A *sliphez* csak románok közelítettek, magyarok nem. Ha használták a *cafirkát*, egészen le a völgyig közelítették vele. A *slip* a rönkök számára fával kirakott út. Egy-egy *slip* hét-nyolc kilométer hosszú is volt.

„Ha nem tudtak *cafirkázni* lóval, annyira meredék hegyek vótak, akkor ott *slip*en csapták.

Úgy, hogy a cabinárok aszt a rönköt még harminc vagy negyven, még ötven méterre és elcabinározták. (Nem *slip*en, hanem a földön.) Bévágták aszt a cabint vagy kettő-három vagy öt és egy rönkbe, hő-hő, s egyet csaptak s az a rönk futott lefele. Futott két métert máshejt tizen, máshejt tizenötöt az a rönk, s akkor döcsöktek le – bocskorba vótak – odadöcsöktek három négy ember aval a cabinval. Spájszoltak.¹⁶ Iderángatták. Úgy dógoztak aval a rönkvel, mint anyád a málékeverővel. A megrántotta s az mégin fél, addig szaladott le a lejtőn amíg elért a tétthejre. Onnattól asztán vagy *slip*ét lehetett csinálni.

Csináltak fából, kirakták az aját, s aszt meglocsolták s az megjegesedett. Éccer odaért az a rönk a *slip*hez. Leengették, oda összegyűjtötték estére. Most este – nappal az ajba es dógoztak – akkor este mikor mékszünt a munka az ajakba mindenhol, akkor az éjjeli munkásbrigád. S azok osztán egész éjen a *slip*en azokat a rönköket eresztették bé. De az úgy mént bé azon a jeges földön, úgy mént bé buuu, minthotyha háború lett vóna. Ha vajégy véletlen útközbe megakadott s elállott s a másik imá jött s akkor az neki útközött. Úgy éssze útközött a két rönk, hogy az egyiknek el kellett hasadni kettőbe. Ojan sebességgel mént.

S akkor leeresztették az ajba. S akkor nappal jöttek a szának s az ajból szédtek fél s szállították bé a fűrészre. Szóval nem a fűrészre, hanem vitték addig, ameddig biztosítva vót a val, hogy ha a hó elményén kocsiával és, hanem hát ki tudott járni ez a kisvasút oda a hejre szállították osztán onnattól lefele a rönköt.” (Fábián Máttyás)

A kiközéltés mindig télen történt. Addig amíg az elvállalt fát ki nem közelítették, kint laktak a havasokban. (Leggyakrabban az Ukrán-Kárpátokban dolgoztak.)

¹⁶ Tolták előre a rönköt.

„A havasba, ha felmentünk addig amíg a munkának vége nem lett nem jött haza. Öt-hat hétig, méjen vót a tél és hogy tartott. Sokszor hamarabb haza kellett jöni, me elmént a hó. Máccor még bé fogyott a munka. Bévégeztük a munkát sokszor akkor vót a legjobb szánút. Ha jól mént a munka hamarabb és befogyott a dolog, me mindenki oda akart menni, met ott lehet keresni. De ahol nem tudot keresni, ott mindénki húzódot fére, met ott a nap csak eltelik s garas nincs. Az abrakot aszt jó drágán végye még, s étesse s a lova a rusznak sz... Lova a zabot s én szípjam a pálinkát s hazajövet üres pungával. Nem lehet!” (Sebestyén Ferenc)

A tókés, akié volt a fa, építtetett a munkásoknak „kalibát”.¹⁷ A lovaknak pedig fából istállót. A kaliba is fából készült. Kiástak egy fél méter mély, 16 m² alapterületű, négyzet alakú gödröt. A föld felszínén a gödör szélére raktak négy alapgerendát. Ezekhez a gerendákhoz szegeztek négy szarufát csonkagúla alakban, melynek a tetejét *macskafák* fogták össze. A macskafa olyan gerendából összeállított négyzet volt, amelynek minden oldala egy méter. A gerendákat megcsapolva összeillesztették és összeszőgelték, így állították össze a macskafát. Ezután a tetőzetet ledeszkázták, a deszkára „csetenyét”¹⁸, a fenyőágra földet raktak. A kaliba tetején egy négyzetméter területű lyuk volt, ahol a füst kiszállt. Az alapot menedékesen kirakták gerendával, csak akkora területet hagytak szabadon, ahol a tűz égett (a tűzhely területe 1,2x1,2 m volt). A gerendák tetejére deszkát raktak s a deszkára szénát, s erre feküdtek éjjel a fuvarosok. Egy-egy kaliban 30–35 ember fért. Ha ennél többen voltak, akkor már szűk volt a hely.

„Künn a barákba, a kajibába. Még vót csinálva kerekbe, beléasva egy méterés föld, s ojan vas-tag fák, ahogy az isten az erdőt félteremtette, farkasfogba körbe beléasva, abba a földbe beléakva, s akkor dránicával¹⁹ befödve. Úgy, hogy ha hanyatán feküttl a dránica köszt ojan lik, hogy a csil-lagokot láttad. S egy akkora tűz a közepibe, hogy három méter fa kellett egy éjre.” (Sebestyén Ferenc)

Az istálló szálfából épült, téglalap alakú volt. A szálfákat úgy illesztették egymásba, mint a macskafa gerendáit, kívülről a réseket mohával tömték be. A tetejére fenyőágot és földet raktak.

Rendszerint árok vagy patak partjára telepedtek, hogy közel legyen a víz, ahonnan vödörként hordták fel, mindenki a saját maga számára.

Élelmet otthonról hoztak: szalonnát, sonkát, húst, babot, feketekávé. Reggelire mindig feketekávé főztek, utána egy darab szalonnát ettek. Hazulról vittek zománcos edényt, amiben a kávé főzték. Sokszor még arra sem volt idejük, hogy a szalonnát a kaliban egyék meg. Ilyenkor a zsebükbe rakták s rakodás közben, amíg a cabinárok a szánra rakták a rönköket, ették meg a szalonnát s a kenyeret. De estig több ételt nem láttak. Sebestyén Ferenc így mesélte el egy reggeli felkelést, rakodást:

„Félkötünk reggel, jóréggel 3 órakor. Félkötünk ki, s abrakolás az egésznek. Istállóba mind-egyik. Abrakot a lónak, bé a lovak közti megcsutakolni, reja a hámot, bé a vödörköt mindégyik, mégitassuk a lovakot. Fél vannak hámozva, észnek Bémégyünk műs reggelizünk Békaptuk a rég-gelit, elsőfogat induj! Két pár ló befog, mént elindult. Másik, a melyik bé van osztva. Hát sorba ményünk. Jó a másik kettő. Eddig elmént ennyi és ennyi, mire én befogok odaérek majdnem, hogy

17 Barakk.

18 Fenyőág.

19 Zsindely.

még lesz rakodva. Sétjném kell, elkéstem – oda kellett érni ara az üdöre mire megrakodott – Na jól van!

Az első szán kiményén, ott vadnak a rakók. Hézzafogunk rakódni. Megrakodunk. Én megtartom a szánat, a rakók, a terhelők rakják. Félteszik a ládát, akkor én elől meggkötöm, hátul félverem a verkát. Na most jöhet a tetejire. Úgy teszük, ahogy én parancsolom. Én csak tartom a szánat, addig rakják amíg én mondom. Mekkötöm, na most kell indulni. De a cabinárok kell egy tisztásra fogják addig, amíg én fél nem ültem, addig tartották, hogy el ne induljon. Mikor má én féltem s a gyeplőt mekfoktam akkor má ők kellett hátról adgyanak egy tisztást, hogy egy rántással, hogy indujon. Hogy imá mikor félrácscák a terüt a lovak akkor má lélekszakadva kijabálok.”²⁰ (Sebestyén Ferenc)

Egy nap ötöt-hatot tudtak fordulni. Csak a legutolsó fordult eggyel kevesebbet. Mindig megbeszélték, ki lesz az első és ki az utolsó.

„Hát naponta fordultunk ötöt, ki kellett fordulni. Négyet csak a hátsó fordult, aki legkésőbben fogott bé, met az egy fordulót elvesztett. Szérre méntünk. Mindennap másik kettő elől, másik kettő hátul. Úgy, hotyhát ha én ma első vótam, hónap én vagyok a leghátsó. Ma legelébb én foktam bé hajnalba, hónap má ojankor fogok bé, hotyhát napvilág vót, a nap fel vót jöve. Ki van viradva, hotyhát nem kell lámpás akkór. De akkór egy fordulóval kevesebb naponta.” (Sebestyén Ferenc)

Este, ha hazaérkeztek, mindenki megette a vacsoráját, megitatta a lovát, s lefeküdt. Vacsorára ha vittek magukkal „kalibapásztort” az főzött, ha nem, akkor vagy együtt főztek, vagy külön mindenki magának. Attól függött, milyen volt a társaság. Legtöbbször vittek magukkal otthonról egy fölösleges embert, aki nem fuvarozott, hanem vigyázott a kalibában tartott holmikra, rendben tartotta az istállót, és estére vacsorát főzött. Fizetése naponta 100 lei volt.

Az élelem legnagyobb részét, mint már említettem, otthonról hozták. De a húst, tejet hetenként megvették maguknak lent a falvakban vagy a gyarak körül. Disznóhúst és tejet ettek legtöbbet. Az is előfordult, hogy otthon levágtak egy disznót és felvitték a havasokba.

A vacsorát „üstöcskében”²¹ főzték. Az üstöt egy láncon a tüzhely felett felakasztották, a macskafára. Vagy esetleg üstlábba rakták a bográcsot, ha vittek magukkal.

A pálinka nem maradhatott el.

„Pálinka hajnalonként hát mindégyknek vót a ládájába az évegbe. Rëggeli előtt hát kivéttük a murgát – aggyon Isten Pista! – mekhuszta s visszaeresztette s elévette az ételt, s ett s kimënt az ajtón. A másik csak és úgy. Mikor ott vót bé vót minden hétre véve. Kinek mennyi a mértéke aszérint vásárolta, hotyhát neki mennyi kell naponta jövö vasárnapig légyen kóstolgatni. No hát másképpen fázott az ember hajnalonként.” (Sebestyén Ferenc)

Az egyéni felszereléseiket a fekhely mellett (a fejénél vagy a lábánál egy ládában tartották. Éjjel méccsel világítottak, később viharlámpával, mely csak a legutóbbi időben (az 1930-as években) került használatba.

²⁰ Mikor a hegyről jöttek lefelé, végig kiabáltak, hogy aki felfelé megy, álljon félre az útból, mert nem tudják egymást kikerülni. Az utak keskenyek voltak, tele kanyarokkal.

²¹ Kis bogrács.

Hajnalonként féltek a farkasoktól, ezért mikor mentek rakodni, minden lovon volt egy csengő, hátul a szánról pedig leengedték a láncokat, a csafliingokat, hogy az is zörögjön. Így nem merték a farkasok megtámadni őket.

A fizetés aszerint történt, hogy milyen veszélyes volt az út és hány köbméter fát szállítottak le. Az utak igen veszélyesek voltak. Meredeken jöttek lefelé és tele voltak kanyarokkal. A forgósbakónak éppen az volt az előnye a nyuszójás szánnal szemben, hogy a tabarcs a terével együtt annyira elfordult a kanyarokban, ahogy azt a kanyar megkívánta.

„Ojan sérülők vótak, hogy a terü a földön vót, s a szán az égnek.” (Sebestyén Ferenc)

Egy köbmétert 30-tól 70 lei-ig fizettek az út veszélyességétől függően.

„Egy kubikét. Améjen távol vót. Ęgyik a rövidebb úton többet fizetett, mint a másik a hosszú úton, de azért, hotyhát veszéjes vót. Veszéjségét mékfizették. Ha pedig ahol nagyon jó át vót, hogy hanyatán fekütt. mint Mózi Jóska a szánra, az bizan terüszhetett ott pésznt keveset keresett.” (Sebestyén Ferenc)

Az utakat sok helyen kövel szórták, hogy ne menjen túl sebesen a szánkó. Voltak az ún. drumárok vagy magyarul utászok, ahol sziklás volt a part, tüzet raktak mellé és addig égették, amíg a szikla leomlott, és evvel a zúalékkal szórták be az utat.

Az andrásfalviak nemcsak közelítették, hanem szállították is a fát. Vagy az ürülöböl – ahova előzőleg kiközéltették a fát – vagy a slip alól – amit éjjel leengedtek –, vitték a fát a gyárba vagy a fűrésztelepre. De volt olyan eset is, amikor a kitermelés helyéről egyenesen a gyárig vitték a fát. Ilyenkor a hegy aljáig egy bakóval jöttek, mert a kiközéltést mindig egy bakóval végezték. A lelógó szálfák fékeztek, hogy ne jöjjön túl gyorsan a szán, azonkívül a kanyarokban nem tudtak volna elfordulni két bakóval. A lovakat is agyonhaszolta volna, mert vasalt volt a bakó talpa. Sokszor, hogy minél jobban fékezzen a hátul lelógó szálfá, láncot tettek alája, hogy vágja a jeget, amikor jöttek lefelé a hegyről.

De amikor leértek a hegyről, a völgyben már országút vezetett tovább a gyárig. Az országúton már nem lehetett a rönköt a földön húzatni. Azonkívül a lovaknak is sokkal könnyebb volt itt már két bakóval vinni a terhet. Ezért az országút mellett mindenütt volt egy üres tér, ahova lehúzták a terüt. Itt a lelógó szálfák alá egy „unterlagot” vagy magyarul alátétet helyeztek. Ez az alátét két vagy három méter hosszú, 40–50 cm vastag rönk. Az alátétet közvetlen a bakó után rakták a szálfák alá. Mikor ez megvolt, a bakót előrehúzták annyira, hogy a szálfák vége legyen az alátéten, így az egész terü vízszintesen feküdt. Ezután berakták a hátsó bakót. A hátsó bakó rövidebb, mint az első. Körülbelül 1 méter hosszú vagy még rövidebb, de ugyanolyan széles. Forgórész nincs rajta, ezért csak két pár lába van. A forgórész helyett nyuszója van a tetején, úgy mint a nyuszójás szánon. Elöl a keresztorszokhoz egy V alakú vas, a *kordavas* van erősítve. Ehhez kötötték a terüt. A korda hegyes részében egy karika volt, amibe behúzták a láncot. Ezzel a láncsal átkötötték az egész terüt. Egy csatlókaróval megfeszítették a láncot, mégpedig úgy, hogy a lánc alá bedugták a karót, s egyet csavartak rajta. De hogy ne forduljon vissza, egy

csaflingot vertek eléje. Négy-öt alátétet helyeztek el az országút mellé, hogy ne kelljen várjanak egymásra a szánok.

Azért is kellett két bakóra rakni a rönköt, mert amíg a fűrésztelepre értek, sok helyen hegyen kellett felmenni s ha a rönköt a földön csúsztatják, a ló nem bírja el.

Deszkafuvarozás

A rönköt télen fuvarozták, a deszkát pedig nyáron. Valamelyik fűrésztelepről vittek annak a kereskedőnek, aki megvásárolta. Rendszerint Bukovinából szállítottak a „Regátba”²² és „Baszarábiába”²³. Legtöbbet Márdzsináról és Radócról (Radauti) vittek a 90–100 kilométer távolságra levő Dorohojba (Dorohoi), Botosánba (Botosáni) és Szevénbe (Saveni). Sőt még az Erdély–Moldova határán levő Gyimesbe is. Ezek voltak a főbb útvonalak. Ezeken a helyeken kívül az ország szinte minden területére fuvaroztak.

Itt már a kocsisnak kellett megrakni a szekeret. A deszkaszállításnál fűrgentyűs szekeret használtak, mert ez alkalmas volt 6 méteres deszka szállításához is. A fűrgentyűt a kocsikas helyett tették a tengely felett lévő tengelyágyra. Elöl is, hátul is raktak egy-egy fűrgentyűt. A fűrgentyűre rakták a fenékdeszkat, kétoldalt pedig az oldaldeszkat. Ez azért volt jó, mert könnyen szét lehetett szedni. Ugyanis ahhoz, hogy 6 méteres deszkát tudjanak szállítani, a „nyújtót” meg kellett hosszabbítani. A nyújtó egy hosszú rúd, ami az első és a hátsó tengelyt összeköti. A meghosszabbításhoz a kast nehéz lett volna szétszedni, de a fűrgentyű ezt megkönnyítette.

A deszkát a hátukon hordták ki a fűrésztelepről, néha 100 méter távolságra is. Kocsival nem lehetett odaférni, mert sűrűn voltak a „klidek”²⁴. Ülést deszkából készítettek, amint rakták fel a kocsira. Rakták a deszkát olyan magasra, amíg gondolta, hogy a lába leér a „lábbára”²⁵. A következő sorban a deszkákat 40 cm-re előreengedték a lámbáig. Tett egy olyan hosszú lécet elöl keresztbe, amilyen széles volt a kocsi. A következő sorban kétoldalt a két deszkát megint előreengedték, rá a lécre. Ettől kezdve a többi úgy rakta, ahogy az ülés alatt volt. Az ülésnek olyan mélyedés alakult ki, amibe beletette a lópokrócot. A lerakás is a kocsis dolga volt.

Az ételmeget egy tarisznyában tartotta, amit a lőcsre akasztott. Általában otthonról kevés ételmeget vittek, inkább útközben a kocsmákban vásároltak. Majdnem minden kocsmánál pihenőt tartottak. Ezt is köbméterenként fizették. Általában négy, négy és fél köbmétert tudtak egyszerre vinni.

22 Órománia.

23 Besszarábia.

24 Deszkarakat.

25 A kocsi előtt az a keresztül levő rúd, ami a hámfákat tartja.

A pálinka és a sör szállítását így magyarázta el nekem Fábíán Mátyás:

„A pálinka és a sör szállítás különböző vót. A pálinkát az éjen uraságok bojér félék, kiknek vót jó főggyik. Termeltek sok krumplit, met ott jó krumplitemő vidék vót. Majdnem mindén bojérnak, pl. a Rudánál, Szétégurába asztán Struzsenic mellett azoknak az uraságoknak mindegyiknek vót éjen pálinkafőzdeje. És ez ugye az állam ellenőrzése alatt gyártotta, főzte ő ki a krumpliját pálinkának. Útyhogy a fináncok öröszték ellen, és akkor ő a pálinkát elatta. Ő ott csak kilencvenöt fokos erős pálinkát főzhetett. Eszt a pálinkát ő tovább nem tulta sémmitképp csak az állam ellenőrzése mellett átatta egy másik tisztító hejre, ahol disztillálták²⁶ a pálinkát. És a pálinkát átkészítették mégint lehoszták ötven fokosra. Ott és szintén kitisztított pálinkát csináltak, szeszt kilencvenkilencvenöt fokost, de ez imán kitisztított szesz vót. Ezéktől az uraságoktól többnyire kellett ideszállítani Radócura. Radócon vót egy ijén nagy gyáros, Rudik. Zsidó vót. Annak vót sörgyárja, pálinkatisztítója, pálinkafőzdeje, hát nagy gyárja vót. És legtöbbet ide fuvarosztunk. Ennek a sörgyárosnak. És ő itt osztán a pálinkából, ebből a szeszből készített lükört, mindenfajta italokot, ami csak létezett a világon. És a pálinkafuvarozás többnyire ide történt. Úgyés történt, hogy innen az így elkészített pálinkákat kellett széthordani az országban. Pl. vittünk Homorra, vittünk pálinkát asztán Rudiktól Hurtucsénba, Szucsávára és a többi nagyobb városokba, ahol hát ő elárusította. És hát könnyebb vót kocsival fuvarozni, mint vonaton.

A sért mégint csak szintén tölle villégettük. Ez a sörszállítás az úgy vót, hogy ugye félraktuk a hordókat itt nálla a sérfőzön és szanaszét kellett vinni a városba, a korcsmákba. Eszt má nem depóra²⁷ raktuk le, hanem többnyire így kihejézt korcsomárosok megvették. Akkor fogattak egy kocsi fuvarost, kocsist, fuvarost és elvitték abba a városba, a másikat falura. Éjen nagyobb korcsomákba szanaszét kellett hordani. Itt biza aval a pálinkával, aval a sérvél akarom mondani, itt egy kicsit a fuvarosok jól vótak. Met ha a hordóba, jó spēkulánsok vótak a fuvarosok, hát hol a dugó mellett, a parafadugó mellett, hol két donga köszt egy szégyvel beszúrták, bélikasztottak. Kicsaptak belőle egy-egy jó vödörvel. Hordóból különösen. Vót egy éjen hektós hordó aszt biza úgy megbéretválták, kicsapták s egész útba úgy itták ahogy csak jól esett. Nyári idő vót, met sért csak többnyire nyáron szállítottak, télen nem igén.

Viszont pálinkát ellenben többnyire csak télen és ősszel szállították, mer nyáron krumplit termelt az uraság. Ősszel kifőszte, el és szállította akkor télen úgy, hogy tavaszra pálinkaszállítás nem vót. Hát így váltotta fel a pálinkát a serfuvarozás.

A pálinkát Szétégurából Radócura – Rudától Radócura, – ezek nem vótak kitisztított pálinkák. Ezek csak kifőzött kilencvenöt fokos erős pálinka. Ennek alacsonyabb erősegi tartalma nem lehetett. Ennek éjen erősnek kellett légyén.

És akkor hosztuk Struzsonicból – Struzsonicba vót két hején és egy éjen főzde. Aszt nem tudom mégmondani konkrétan egyiknek se a falu nevit, me ezek kint vótak a faluban nem benn a városba. De tudom, hogy Struzsonic nevek vótak. Osztán vót egy Hilibókába onat és szoktuk hozni ezekből a főzdeke. Asztán vót itt még egy főzde, oda le, hogy és hitták, oda és jártunk – Kerepcsóba. úgy van, Kerepcsóba. Ott és vót egy pálinkafőzde oda és jártunk. Ezekről a főzdekről vittünk.

S a sért mégint dirékt Rudiktól Radócon. Ezekét vittük Homor, Kimpélung, Széletin, Dórnára, Furtucsénba, Szucsávába. Ezekbe a környező havasi városokba. Inet fuvaroszták a sért.” (Fábíán Mátyás)

Sebastyén Ferenc így mesélte el az útban történő „sörccsapolás” fortélyát:

„Nem és kellett a dongát megszuálni. Az egyik végin parafadugó vót, ahol még kellett csapolni. S kellett egy lécszéget elpotyolni laposra, s meggörbíteni, hogy válla légyén, mint egy kalánnak. S

²⁶ Desztillálták.

²⁷ Raktár.

a parafadugó mellett így aszt lenyomtat, s akkor a széget odanyomtat a parafához s úgy jött ki a sër, amennyi nekém kellett. Visszahúsztat aszt az izét.

Amejkből sokat kivettünk, sokszor úgy kivettük, hogy locsogott. Aszt félvettük, zupp, zupp, ide üttük s oda üttük, oda. De ez mënnyömbé legelőször. Az mënnt és bé a korcsomába, ütték bele a csapot s jézus neki.”

Mindenféle fuvarozáshoz farhámot használtak. Azért, mert amikor a hegyről jöttek lefelé a farhámval, a ló egész testével tudta tartani a terüt. De a nyakhámban csak a nyakával, és így még meg is fulladhatott volna.

Ruházat

Télen a „tókehordáskor” fehér harisnyát²⁸ hordtak bocskorral, az I. világháború után inkább csizmával. A fehér vászoning tetejére mejesbundát vettek s a mejesbundára kerek bundát. A kerek bunda a fuvarozás jellegzetes öltözete volt. A mentávát²⁹ mindig vitték magukkal télen-nyáron egyaránt, mert védte esőtől, széltől, hidegtől.

Nyáron „bikfanadrágban”³⁰ és „bikfakrecsánban”³¹ jártak. A múlt században nyáron is bocskort hordtak, csak kevesebb kapcával, az I. világháború után inkább bakancsot vagy csizmát. De az sem volt ritka, amikor mezítláb mentek. A mejesbundát nyáron is felvették a bikfakrecsán alá, azért, mert az éjszakák hidegek voltak.

28 Szük posztónadrág.

29 Bő posztóköpeny.

30 Durva vászonnadrág.

31 Durva vászonkabát.

A BUKOVINAI SZÉKELYEK SZÓKINCSENEK VÁLTOZÁSA

1. Az 1941-ben a Bácskába, majd 1945-ben a Dunántúlra betelepített bukovinai székelyekkel a magyarországi nyelvváltozatok térképén új színfolt jelent meg. Igaz ugyan, hogy 1883 óta az akkori Magyarország területén belül már éltek Bukovinából átkerült csoportok az Al-Duna mentén, ám a határok változása következtében 1920 után e csoportok ismét elszakadtak az országtól. A telepítés következtében az egyik legarchaikusabb magyar nyelvjárási változat, mely mindaddig jellegzetes módon a magyarok települési körzetének a peremén helyezkedett el, egyszeriben e körzet centrumába került és korábbi környezetéhez, addigi életkörülményeihez képest alapvetően más feltételek közé jutott. Az áttelepülés nem csupán külső körülményei, a világháborús helyzet, az egyértelműen katonai jellegű megoldások és a nemzetiségpolitikai célok következtében vált kockázatos és veszteségekkel terhelt vállalkozássá, hanem azért is, mert gyakorlatilag, s ezt ötven év távlatából biztos állíthatjuk már, a bukovinai székelyek beolvadását, illetve kultúrájuk, nyelvük a mindennapokból való kirekesztődését eredményezte. Fizikailag természetesen tízezrek életéről volt szó, s megmenekülésük, akár bizonyos áldozatok árán is, ezzel együtt és a felsoroltak ellenére meg nem kérdőjelezhető jelentőségű pozitív esemény volt.

A bácskai telepítést megelőző, a letelepedés helyével kapcsolatos elképzelések minden kedvező eredményét kérdésessé tette azonban az 1944–45-ben előállt helyzet, midőn az alig néhány éve odakerülteknek hirtelen menekülniük kellett, a front közeledett, majd annak átvonultával ismét kényszerkörülmények és nem lehetőségek határozták meg a további lépéseket, az újbóli letelepítés feltételeit, helyszínét. Nyilvánvaló, hogy az ily módon meghozott döntések következményei is sokkal súlyosabban érintették a bukovinai székelyeket, egész életüket és kultúrájukat, mint hogyha kedvezőbb feltételek mellett dőlhetett volna el jövőbeli sorsuk. Az emberi élet valamennyi területét érintő alapvető változások a későbbiekben kiegészültek a társadalom életében, az ország társadalmi rendszerében bekövetkezett szintén korszakos átalakulással. Nyugodt lélekkel állítható, hogy a néprajztól a szociológián át a nyelvészetig és a zenetudományig valamennyi társadalomtudományi diszciplína szakembereinek egyaránt rendkívül ritka alkalmat nyújt ez a jelenség a változások természetének, folyamatainak és eredményeinek együttes tanulmányozására. A jelen vizsgálat célja az adott keretek mellett természetesen csupán a nyelvészet egyik részterületének, a szókincs változásának a vázlatos vizsgálata lehet, ezen belül is mindenekelőtt az átalakulás, a változások megfigyelése és elemzése.

2. A nyelvben végbemenő változás több szinten is megragadható egyidejűleg, hiszen jellegzetes hangok, kiejtismódok, a nyelvtan sajátos alakváltozatai, egyes sza-

vak vagy nagyobb összefüggő mondat- és szövegegységek használata vagy hiánya mind képes érzékeltetni az átalakulás tempóját és tartalmát. Ez alkalommal a szókincs átalakulásaira, változásaira összpontosítjuk a figyelmet, mert a bukovinai székelyek szóhasználata igen gazdag olyan jellegzetességekben, melyeknek mind eredetét, mind további sorsát érdemes a nyelvésznek figyelemmel kísérni.

A XVIII. század vége felé, közel húszévnyi moldvai bolyongás után Bukovinában letelepített székely csoportok nyelve a keleti székelyek nyelvjárásainak szinte minden korabeli jellegzetességét magán viselte. E változatok a Bukovinában töltött csaknem kétszáz esztendő során részben keveredtek egymással, részben el is mosódtak, egy részük azonban még századunkban is jól érezhető különbségeket okozott az öt falu nyelvében. Természetesen az eltelt közel két évszázad messzemenő változásokat okozott az alapnyelvjárás szókészletében is, mindenekelőtt a nagyszámú idegen, elsősorban román, török, német szó átvétele következtében. Lényegében megállapítható, hogy a Magyarországra való áttelepüléskor a bukovinai székelyek egy alapvetően archaikus, régies székely nyelvváltozatot beszéltek, amely azonban az erdélyi székely nyelvváltozatoktól lényegesen különbözött, főleg a szókészlet tekintetében. Feltűnően és érthetően hiányoztak pl. a nyelvújítás következtében a magyar köznyelvből a székely nyelvváltozatokba átkerült neologizmusok, amelyeket a bukovinai székelyek kivétel nélkül idegen eredetű szavakkal voltak kénytelenek pótolni. Miután a magyar Bukovinában sohasem volt hivatalos nyelv, minden formális, közéleti jelenség elsősorban a mindenkori hivatalos nyelven kapott a székelyek nyelvében is megnevezést, az első világháború végéig németül, majd azt követően románul. A hivatalos nyelvhez való „idomulás” jellegzetes példáiként említhetjük a települések kettős megnevezéseit, illetve sok esetben a román megnevezések elsőbbségét a mindennapi szóhasználatban azoknál, akik századunk folyamán születtek. Nyelvszociológiailag is egyedülálló vonás pl. az a nyelvi-kulturális „szakadék”, ami a századvégen-századunk elején születetteket az első világháború után születettektől elválasztja. Míg az előző csoport tagjai az Osztrák–Magyar-Monarchia részeként szinte minden kulturális újdonságot a német intézményrendszeren és a német nyelven keresztül ismernek és neveznek meg, a katonáskodó férfiak tudásanyaga nyugat-európai színhelyekkel és kulturális „kalandokkal” teli, addig a háború után születettek mindezt a román nyelven és az akkoriban született Románia intézményrendszerén, kulturális viszonyain, kapcsolatain és kulturális „perspektíváin” át élték meg.

Bár, mint az elmondottakból látható, a nyelvi „konfrontáció” a bukovinai székelyek számára a korábbiakban sem volt ismeretlen jelenség, Magyarországra való áttelepítésük mégis eddig soha nem látott újabb kihívásokkal volt teli. Egyrészt teljes mértékben átértékelték a saját archaikus anyanyelvjárásuk és a modern magyar köznyelv közötti különbségek teljes mivoltát, másrészt fizikailag egyik napról a másikra egy addig ismeretlen, teljesen idegen világba kerültek, ahol a megszokott tartalmak hiányoztak, a jelen lévők pedig ismeretlenek voltak, harmadrészt a dunántúli telepítés következtében egy olyan szociológiai környezetbe, a Duna menti svábok településeire kerültek, amely maga is zárt nyelvi közösségként küzdött a nyelvhasználat problémáival, s így nem lehetett segítségére az újonnan érkezetteknek. Ma már nehéz elképzelni, miféle kulturális-nyelvi sokkot éltek át az áttelepültek, de annak következményei jól leolvashatóak a nyelvhasználat változásaiban. Mindezen körülmények együttesen vezettek ahhoz a – normális nyelvi érintkezések esetében meglehetősen

ritka – eredményhez, hogy a Bukovinában használt nyelvváltozat nem átalakult, nem valamiféle hosszabb folyamat eredményeként olvadt bele a mai magyar köznyelvi változatokba, hanem – úgymond – „kizuhant” a használatból, szinte egyik napról a másikra elveszítette használhatóságát. Ezt a fejleményt némi túlzással akár belső stigmának is nevezhetnénk, amihez a külső stigmatizáció is csatlakozott, hiszen a nem-bukovinaiak szemében és „fülében” a bukovinai nyelvjárás használata a „betolakodók”, a „nincstelének”, a „kultúrán kívüliek”, bizony a barbárok ismérve volt. A nyelvjárást beszélők természetesen rögtön felismerték az új helyzetet, drasztikusan igyekeztek a „bukovinás beszéd” használatának lehetőségeit csökkenteni. A nyelvjárás visszavonult, bizonyos belső, intim alkalmakhoz kapcsolódott a használata, a bukovinaiak voltaképpen kétféle nyelvi kódot használtak egymás mellett. Egyúttal, mivel a nyelvjárás eredeti formájában már nem volt képes kapcsolódni a beszélőket körülvevő mindennapi valósághoz, el is idegenedett attól, s valami távoli, jelen nem lévő, mitikus és szinte rituális (bizonyos tevékenységekhez funkcionálisan tapadó) világhoz, fizikailag gyakorta hiányzó mentális hagyományhoz kötődött. Bukovina ennek következtében mitizálódott, mintegy az „Ígéret Földje” lett, noha a történetek, a rítusok tartalma és célja annak idején Bukovinában bizony gyakorta csupán az ottani egykori szerény viszonyok könnyebb elviselését kívánta megkönnyébbíteni.

Az újabb, fiatalabb generációk megjelenése elmélyítette ezt a folyamatot: egyre több olyan szó bukkant fel akkor, mikor valaki „bukovinásan” beszélt, amihez a fiatalabbak számára semmilyen konkrét jelentés immár nem tapadt: ezeket a szavakat minden egyes előfordulásukkor meg kellett magyarázni azoknak, akik a bukovinai életet nem tapasztalhatták meg. A román elemekkel sűrűn átszótt mondatok, illetve maga a román nyelv is a privát szféra nyelvévé vált, a szülők akkor kezdtek el románul beszélni, ha nem akarták, hogy pl. gyermekeik megértsék amit egymásnak mondani kívánnak. Mégis, az efféle román mondatok estek talán legelőbb áldozatul a nyelvi átalakulásnak, gyakorlatilag a század elején született generációk kihalásával ez a fajta „kétnyelvűség” is teljesen eltűnt.

Más volt a helyzet a román jövevényszavakkal, mert azok az intim nyelvhasználatban továbbra is megjelentek, a hatvanas évektől kezdve gyakran mintegy a korábbi stigmatizációra adott válaszként, vállalva a szó használatával járó megkülönböztetést. Az efféle, székelyekre oly jellemző dacos nyelvi reakció nem ritkán keveredett egy másik fontos nyelvjárási stíluselemmel, a gúny, a cinkosság szóhasználati formáival. Ilyen szövegkörnyezetben az együvé tartozás érzését, a közösen elviselt vagy éppen nehezen elviselhető viszonyokkal szembeni együttes fellépést, a közösségi érzést is erősítette.

A tulajdonképpen, valódi bukovinai tájszavak egy ideig párhuzamosan éltek a magyar változatok mellett, ám részben a tárgyak, a szó által jelölt fogalmak hiánya, részben pedig a köznyelvi szóalakok használatbeli túlsúlya, kizorító hatása miatt a *patlacsika* hamarosan *paradicsommá*, a *bosztán* egyszerűen *tökké*, a *herbuc* *dinnyévé* szelídült, a *terebúzából* *kukorica*, a *nannyóból* *nagymama*, az *istrimfliből* *zokni* lett. Ezzel az eredeti nyelvjárási alapszókészlet igen jelentős része szorult háttérbe vagy szűnt meg. Jelentősebb azonban az a szókészleti réteg, mely az imént legelőször említett okból, a jelölt fogalom hiánya miatt esett ki a szóhasználatból. Olyan szavak tartoznak ebbe a kategóriába, mint az *esztena*, a *capúj hagyma*, a *kártya*, a *módu-*

vázás, hogy csak néhányat említsek eme tekintélyes, néhány ezer szót kitevő lexikai rétegre.

A néprajzi jelenségekhez, sajátosságokhoz kötődő szavakat átmenetileg ugyanez a veszély fenyegette, az elmúlt évtizedekben kevés esély mutatkozott arra, hogy mind a tárgyak, mind a hozzájuk kapcsolódó megnevezések túléljék az áttelepítés tényét. Az elmúlt közel két évtized fejleményei azonban arra utalnak, hogy ugyan a mesterséges környezetben rejlő hátrányokat vállalva, de újjáélednek a néprajzi elemek, szokások, s ily módon a megnevezéseknek, szavaknak is marad némi használati értékük. Nem mindennap, de a megfelelő helyzetben ma is minden további nélkül előfordulnak olyan kifejezések az egykori bukovinai nyelvjárásból, mint *ruva*, *kóbrics*, *kakastarés*, *mentáva*, *karikásizirkós*, *silladri*, *szokmán*, *cserelapi* vagy *kolozsna*. A mai emberek számára viszont ezeket a tárgyakat és fogalmakat már kivétel nélkül meg kell mutatni, el kell magyarázni. Az eredeti bukovinai szókészlet a tárgyakkal együtt a múzeumokba kerül.

SZÉKELY MÚZEUM (Bonyhád, Tolna megye 1947–1950)

Abban az életrajzban, melyet *Herepei Jánosról* közreadtam (In: *Herepei János: A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Bp., 1988. Sajtó alá rendezte: Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint. Akadémiai Kiadó, 503–511*) már említést tettem a rövid életű bonyhádi Székely Múzeumról. Azt gondolom, hogy az utókor számára a rendelkezésemre álló írott források, visszaemlékezések segítségével egy kicsit részletesebben is bemutatom ennek az intézménynek alig hároméves történetét.

Mint az ma már köztudomású, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ládába csomagolt válogatott anyaga 1944. szeptember 2-án indult el hosszú vándorútjára, melynek végállomása a keszthelyi Balatoni Múzeum. Innen a kiürítési parancsok értelmében többször is útnak indították, majd hosszabb ideig a zalaegerszegi pályaudvaron vesztegelt, ahonnan légitámadáskor a nyílt pályára vontatták ki a Székely Nemzeti Múzeum anyagát tartalmazó vagon a Balatoni Múzeum vagonjával együtt. 1945. március 28-ról 29-re virradó éjszaka erre nem volt idő és az eseményeket a hivatalos jegyzőkönyv így rögzítette: „... a Székely Nemzeti Múzeum és a Balatoni Múzeum két vagonja, mely löszert szállító szerelvény tözsomszédságában állott, az egyik löszeres kocsit ért teletalálat következtében a zalaegerszegi pályaudvaron porrá égett.” A vagonokból csak vasrészek maradtak meg, azok is deformálódott állapotban. A szétrepült tárgyak maradványait, főleg a fémek egy részét, még aznap széthordták az arra járók, bár *Herepei* és a Zalaegerszegre menekült sepsiszentgyörgyiek mindent elkövettek a maradékok megmentése érdekében. Összesen csak 44 db apróbb tárgytorédekét és 95 érmét sikerült megtalálni. Ezeket a Balatoni Múzeum tulajdonától szétválogatták, majd a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége visszajuttatta a Székely Nemzeti Múzeumnak Sepsiszentgyörgyre.

A *bukovinai székelyek* ősei 1763–65-ben a székelyföldi határőrség erőszakos szervezése, a madéfalvi veszedelem székelygyilkossága után menekültek Moldvába. 1775 után, amikor Bukovina Ausztria részévé vált, oda átszivárogva megalapították Fogadjisten, Istensegits, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva községeket. Ezek lakossága a múlt század második felére annyira elszaporodott, hogy Magyarországra való településükre gondoltak. 1883-ban az Al-Duna mellé telepedett közülük közel 4000, de Déva, Vajdahunyad környékén is létrehoztak telepeket és máshol is Erdélyben. 1905–1914 között Kanadában egész falvakat alapítottak, 1924-ben még Brazíliában is létrejött egy bukovinai székely telep (Boldogasszonyfalva). 1941-ben a magyar kormány néhány család kivételével Bácskában, a két világháború között

létesített, de a háború következtében elhagyott szerb telepes falvakban biztosított helyet számukra. Ez azonban csak 1944-ig tartott, amikor a szerb partizánok elől el kellett menekülniök. Ezután eljutottak Fejér, Vas, Zala, Veszprém megye falvaiba, de az országhatárt sohasem lépték át nyugat felé.

1945 tavaszán dr. Bodor György ügyvéd vetette fel annak lehetőségét, hogy a bukovinai székelyeket Tolna megyében, Bonyhád központtal, a Völgységi járásban kellene letelepíteni. Ehhez a Nemzeti Parasztpártot, az Országos Földhivatalt és annak akkori elnökét, Kerék Mihályt megnyerte. Végül az ügyet az akkori belügyminiszter, Erdei Ferenc is jóváhagyta. Az eredetileg többségükben sváb falvak csaknem kiürültek, mert a lakosok vagy elmenekültek, vagy kitelepítették őket. Bodor kormánybiztosi megbízatást kapott és Németh Kálmán segítségével az egymással állandó összeköttetésben lévő bukovinai székelyek döntő többsége 1945 májusában már Bonyhádon és környékén gyülekezett (*Ősy-Oberding József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle 1967. 183–194.*)

Pontos lélekszámukat sajnos nem ismerjük, csak a családokat tartották nyilván. „Így a Dunántúlon 3321 bukovinai székely, 702 erdélyi székely és 141 moldvai csángó magyar család, összesen 4164 család nyert letelepítést Tolnában és Baranyában. Az Észak-Bácskában maradt 500 bukovinai családdal együtt 4664 az új telepes családok száma. Lélekszámukat sajnos pontosan nem ismerjük” (*Ősy-Oberding, i. m. 188*). A családok számát 4-5 főre téve az összes telepesek lélekszámát kb. 20 000 főre tehetjük becsléseim szerint (l. még *Belényesy Márta: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Bp., 1958.; Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972.; Kósa László: Magyar Néprajzi Lexikon I. 384. Bp., 1977*). A bukovinai székelyek a házakon, kerteken, szőlőn kívül 34 593, a moldvai csángók 1569 kh földet kaptak. A székelyeknek történt juttatásról nincsenek adataim.

A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete Bonyhád 1947. elején kelt kimutatása szerint az alábbi székely telepeket tartották nyilván: *Tolna megye*. Völgységi járás: Bonyhád, Cikó, Mőcsény, Bonyhádvarasd, Tevel, Zomba, Kéty, Majos, Aparhant, Mucsfa, Izmény, Kisvejke, Nagyvejke, Závod, Tapód, Nagymányok, Kismányok, Grábóc, Lengyel Kakasd. Simontornyai járás: Felsőnána, Kalaznó, Högyész, Diósberény, Duzs, Varság. Központi járás: Bátaszék.

Baranya megye: hegyháti járás: Egyházaskozár, Szárász (itt csángók laknak). Pécsváradi járás: Hidas. Mohácsi járás: Palotabozsok, Véménd, Somberek, Himesháza, Hercegszabar.

Bács-Bodrog megye: bajai járás: Vaskút, Gara, Csátalja.

Tehát 38 községben telepedtek le, de döntő többségük Tolna megyében élt és él napjainkig is.

A letelepülés elhúzódo folyamatának már az elején megkezdődött a székelyek gazdasági megszervezése. Ennek fő kezdeményezője ugyancsak *Bodor György* volt (1904–1976), aki Kézdivásárhelyen született, majd a budapesti egyetemen jogot végzett, később ügyvédi és bírói vizsgát tett, és Budapesten 1932-től ügyvédi irodát nyitott. A Bartha Miklós Társaság tagja, egy ideig főttkára, éppen úgy, mint a *Bajcsy-Zsilinszky Endre* alapította és vezette Magyar Radikális Pártnak. Az 1940-es évek első felében vállalati jogász; foglalkozott történeti (Kossuth Lajos amerikai útjával), kisebbségi, néprajzi kérdésekkel is. 1945-ben egyik szervezője a Nemzeti Parasz

Pártnak, de az őszi választások után nyilvánosan bejelenti kilépését a következő indoklással:

„...Most a választásokon képviselőnek jelöltetek Tolna-Baranyában. Azért ott, mert én telepítetem oda a bukovinai székelységet. A település harcaiban a 33 székely falu népével összefortunk s ők kértek titeket erre a jelölésre, azt akarva, hogy legyen a parlamentben szószólója e település érdekeinek is. Megegyeztünk abban, hogy érdemben első helyen jelöltök, mert a pártnak ott egész biztos mandátuma csak egy van. Így határozott az intézőbizottság is. Én bevetettem magam székely falvainkban a pártért indított választási harcba. Mire előjöttem a választás előtt, meglepetve láttuk, hogy a politikai morál furcsa értelmezésével, a megegyezés ellenére érdemben a harmadik helyre jegyeztetek be...

Nos barátom, ebből azt látom, úgy érzitek, hogy az én politikám, az én magatartásom számára a Parasztpártban nincs hely. Ezért érzem kényszerűségnek kilépésemet.

Nehéz szívvel teszem ezt.

Közületek sokakhoz régi közös küzdelem emlékei fűznek. Együtt voltunk Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjaiban a 'Szabadság'-ban, majd a 'Független Magyarország'-ban. Együtt küzdöttünk a Bartha Miklós Társaságban, majd a német elnyomás megerősödésével megszűkült vagy titkos kis köreinkben a konzervatív rendszer hibái ellen és a népi demokráciáért. Távozásomkor két kérésem van.

Az egyik a tolna-baranyai székelységre vonatkozik. Ez a nép 180 éve nem vett részt a magyar politikában. Most tanul járni. Én ezt a népet odavezettem a Nemzeti Parasztpártba. Nyugodtan tettem ezt, hisz tény, hogy a párt melléjük állt s nagy és becsületos szolgálatot tett e település ügyének... minden ügyében, minden bajában segítsétek ezután is, úgy mint eddig tettétek... igaz és magyar ügyet szolgáltok vele...

Másik kérésem az... hogy nyíltan színt kell vallani... Lépjetek arra az útra, amelyen Kossuth Lajostól Bajcsy-Zsilinszky Endréig a demokráciánk minden igazán magyar harcosa járt". (1945. XI. 15.)

Bodor György a továbbiakban sem állt félre, hanem tovább intézte, mint elnök az általa létrehozott Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének (Bonyhád) ügyeit.

Már 1945 augusztusában elküldte a Miniszterelnökségre a 'Bonyhád-vidéki Székely Kuratórium' létrehozásának tervét. Erre 1945. szeptember 13-án kapott választ egy olvashatatlan aláírású államtitkártól (?):

„Megkérlek, légy szíves tájékoztatni, vajon a bukovinai székely telepesek helyzetének tolna-megyei telephelyeiken leendő megjavítása érdekében készített javaslataid eddig milyen eredménnyel jártak? A javaslatok közül eddig mi valósult meg? Ki, illetőleg melyik minisztérium gazdája ennek a kérdésnek, amely kezében tartja, szorgalmazza a javaslatok gyakorlati megvalósítását?” (ME. 6394/1945)

Most azonban nem annyira a gazdaság megszervezése, hanem a művelődésre, azon belül is a *Székely Múzeum* megalapítására fordítsuk figyelmünket.

A *Kis Újság* 1945. augusztus 10. számában egy rövid hír jelent meg arról, hogy Bonyhádon egy *Székely Múzeumot* kívánnak létrehozni. Ebben az időben *Herepeinek* felajánlották a szekszárdi, balassagyarmati, vagy a székesfehérvári múzeum igazgatását. Amikor azonban a cikkecskét elolvasta, levéllel kereste fel *Németh Kálmán* plébános urat, aki minden hányódásban vezette és védte a bukovinai székelyeket, mert Őt sejtette a kezdeményezés mögött. Mindjárt elkészített egy tervezetet is, hogy ha azzal egyetért, mindjárt terjessze fel a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak. Jelezte, hogy nem vállalja el egyik múzeumot sem a fentebb felsoroltak közül: „Szívesen elhagynám érette a jól meg alapozott múzeumok kényelmes igazgatói

székét, csakhogy ismét a székely nép szolgálatába állíthassam minden tudásomat és erőmet! Istenem milyen jó lenne, ismét erdélyi feladatokért dolgozni!” (178/1945. sz.)

Úgy látszik, hogy a levél csak nagy késéssel jutott el *Németh Kálmánhoz*, aki azt átadhatta *Bodor Györgynek*, aki 1946. április 27-én kelt levelében ezeket írta:

„Németh Kálmán barátomtól tudom, hogy igazgató úr állítólag Keszthelyen van. Már ősz óta foglalkoztat egy gondolat, hogy a Dunántúl megteremtett kis Székelyföldön csináljunk egy székely múzeumot. Ebben össze kellene gyűjtsünk lehetőleg mindent, ami itt Csonka-Magyarországon a székely dolgokból úgy levéltári, mint egyéb anyagból összegyűjthető. Ha a szentgyörgyi múzeumnak valamije megmaradt volna és itt van, az lehetne az alap. Nagyon kérem írja meg nekem helyesli-e ezt a tervet, lehetségesnek tartja-e és véleménye szerint mit tehetnénk ennek érdekében. Kérem tudassa tehát velem terveit és nézeteit minél előbb.” (66/1946. sz.)

A felvetett gondolattal kapcsolatban különböző oldalakról bizonyos óvatosság nyilatkozott meg. A tartózkodás okát *dr. Balás Gábor* véleménye fejezi ki, aki abban az időben 'Budapest Székesfőváros tisztii főügyész helyettese'-ként működött. *Herepei* tudakozódó levelére többek között ezt válaszolta: „Véleményem szerint alapvető elv, hogy a Múzeumnak otthon kell lennie. A székelység pedig Székelyföldön van első sorban, de mindenképpen csak Erdélyben... Pillanatnyilag várni kell az események alakulását, a végcél: vissza a Székelyföldre”. Ugyanilyen választ adott a Múzeumok Országos Főfelügyelősége Budapestről. Ekkor még nem írták alá a párizsi békeszerződést (1947. II. 10).

Idézni kell *Herepei* véleményét *Bodor* javaslatának egy pontjával kapcsolatban: „A Székely Nemzeti Múzeum kihozott értékeiből csupán csak egy kis kosárnyi maradt, ezt azonban, amikor itt lesz az ideje, haza fogom juttatni; erre azonban felelteseim rendelkezését várom” (66/1946. sz. 1946. május 23). Itt most azonban a dolgok jobb megértése érdekében egy kis kitérőt kell tennem, melynek során bizonyos kérdésekben saját szerepemet be kell mutatnom.

1940. decemberétől a Kolozsvári Tudományegyetem Bölcsészeti Kara Magyar Nyelvtudományi Tanszékén *Szabó T. Attila* mellett gyakornokként működtem. 1941. szeptember 4-én a Magyar Nemzeti Múzeum státusába múzeumi segédőrként ki nevezést kaptam a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz, ahol a néprajzi gyűjtemény kezelése és gyarapítását kaptam feladatul. 1942. októberében Losoncra vonultam be katonának, majd onnan kérésre áthelyeztek Sepsiszentgyörgyre a 27. Székely Gyalogezredhez, melynek kötelékében 1944. áprilisától kezdve frontszolgálatot teljesítettem. Augusztus 11-én megsebesültem, majd Sátoraljaújhelyen, Debrecenben ápoltak. Így a Székely Nemzeti Múzeum kijelölt anyagának elrendelt elcsomagolásában, majd elszállításában és bolyongásában nem vettem részt. Státusom értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumában 1944. októberében megkezdtem szolgálatomat, mivel Székelyföldre nem mehettem vissza. A Székely Nemzeti Múzeum ügyét, amennyire lehetett nemcsak figyelemmel kísértem, hanem igyekeztem segíteni is.

1945. július 8-án *Balogh Edgár*, a Magyar Népi Szövetség alelnöke és *László Gyula* múzeumi előadó Kolozsvárról levelet intézett *Herepei Jánoshoz*, melyben többek között ezeket írták:

„Megdöbbenéssel értesültünk az Igazgató úr által Szabó T. Attila egyetemi tanár úrnak küldött jegyzőkönyvekből a Székely Nemzeti Múzeum válogatott anyagának pusztulásáról s egyben elszomorodva olvastuk annak az emberfeletti küzdelemnek eredménytelenségét, amelyet az Igazgató úr folytatott a fasiszta közönnyel és cinizmussal szemben a gyűjtemény megmentéséért.

A MNSZ mint a romániai magyarság képviselője, elsőrendű feladatának tekinti, a három székely vármegyével együttesen, hogy a Székely Nemzeti Múzeumot korszerű gyűjteménnyé alkossa és ásató, valamint gyűjtő munkával a hiányokat idővel pótolja. E munka megkezdésére kértük a Magyar Nemzeti Múzeum Elnökségétől dr. Balassa Iván múzeumi ör ideiglenes jellegű kiküldetését Sepsiszentgyörgyre s egyben felkértük őt, hogy készítsen részletes jegyzéket a Székely Nemzeti Múzeum már előzetesen Budapestre vitt értékeiről s a pusztulásból megmaradt tárgyakról és a tárgyakat a szállítási nehézségek elmúltáig a MNM-ba helyezze letétbe a tulajdonjog fenntartásával.

Az igazgató úrhoz, aki annyi szeretettel és becsülettel fejlesztette a múzeumot, az a kérésünk, hogy legyen szíves Balassa dr-t e munkájában tanácsaival és felvilágosításaival támogatni.

...a MNSZ a SzNM újjáépítésének elindítására háromtagú direktóriumot javasolt, amelynek tagjai Bözödi György, Sándor Gábor és Fadgyas Anna, e bizottság bevonja a munkába Mozsolics Amália ősrégészt, Balassa Iván néprajzi kutatót, mindikettőt mint a MNM kiküldöttjét és végül Székely Zoltánt, akire a római régiségek rendezése vár” (160/1945. sz.).

1945 kora őszén kalandos utazás után érkeztem meg Sepsiszentgyörgyre, ahol megbízásomnak mindenben igyekeztem eleget tenni. Ebben az időben lett *Szabédi Székely László* (1907–1959) a Székely Nemzeti Múzeum igazgatásával megbízott múzeumőr, akivel őszinte barátságot kötöttünk. Megrendeztem a „Székely kenyér története” c. kiállítást, melynek rajzait *László Gyula* készítette el. A munkámat *Fadgyas Anna*, *Sándor Gábor* és mások nagymértékben segítették. 1947-ben még egy alkalommal ellátogattam a SzNM-ba és igyekeztem annak munkáját segíteni. Itthon pedig mindent elkövettem, hogy a nagy égésből megmaradt, alig használható tárgyat, felettes hatóságaink diplomáciai úton hazajuttassák.

Az a hálátlan feladat várt rám, hogy *Herepei* és *Szabédi* között közvetítsek. Mindezt csak az könnyítette meg, hogy megbízott bennem mind a kettő. Így végül is a kettőjük közötti ellentét feloldódott. 1947. március 27-én *Szabédi* a sok kemény szó között már ezt írja *Herepeinek*:

„Ami a bonyhádi csángó-múzeum dolgát illeti, őszintén örvendek, hogy mégiscsak izlésednek megfelelő munkakört kaptál. Ez azonban szorosan nem tartozik ránk... Azt azonban remélem, hogy a bonyhádi csángó-múzeum és a sepsiszentgyörgyi székely múzeum közt előbb-utóbb barátságos viszony fog kialakulni, hiszen gyűjtőkörük rokon” (90/1947. sz.).

*

A *Székely Múzeum* megvalósítása akkor indult meg, amikor 1947. febr. 6-án kelt levelével *Bodor György* megkereste *Herepei Jánost* és körvonalazta, hogy mi mindent tettek viszonylag rövid idő alatt a bukovinai székelyek művelődési szintjének emelése érdekében:

„Az ottani székely kulturális munka terén eddig a következők történtek.

1. Külön Székely Szabadművelődési kerületünk van, kiszakítva a megyei keretből Vezetője Kovács Pál, helyettese Szakács Antal.
2. Egyik községünkben Tevelen (Kőrösi Csoma Sándor Székely tanintézet néven) szakosított általános iskolát létesítettünk, ami gyermekek növekedésével együtt érettségiig nő. A kultusz elismerte az iskola székely jellegét. Igazgatója Földi István, 12 székely tanár és tanárnő van, köztük Vass Gyula és felesége is.

3. Harmadik lenne a Múzeum. Megemlítem, hogy lenn él Kakasdon Török Pali, aki nagy szeretettel veti most rá magát a múzeum létesítésének munkájára.
4. Tervünk a 'Teleki Pál Tudományos Intézettel' a múzeum mellett egy székely táj- és népkutató intézmény létesítése is. Ez csak terv de a kultusz a gondolatot rokonszenvvel fogadta.

Csak tájékoztatásul jegyzem meg, hogy a bonyhádi szövetkezeti központunkat Koncz István baróti ügyvéd vezeti. A környékre eddig mintegy 30 székely tanítót tudunk ki-nevezetni. Lassacskán szaporodik egyéb értelmiségünk is.

A Székely Szövetkezet nevében tehát felkérem Igazgató Urat, hogy a megbízást vállalja el.

Ha előzőleg szét akar ott nézni kérem értesítését. Bárhogy határoz elvárjuk szíves választ. Budapest 1947. február 6. Őszinte híve *Bodor György* A Völgységi Telepek Központi Szövetkezetének Elnöke" (26/1947. sz.).

Ebből a levélből jól kitetszik *Bodor* elgondolása. Eszerint megalakította azt a gazdasági szövetkezetet, mely az anyagi élet alapját képezte. Ezután következett az iskola, melyhez azért próbált minél több székely pedagógust megnyerni, hogy a szülőföldhöz való tartozást elősegítse. Az iskolán kívüli művelődést is rendkívül fontosnak tartotta és ezért hozta létre a 'Székely Szabadművelődési Kerületet'. Ez és az iskola igazában csak úgy működhetett, ha múzeum és kutató intézet segíti azt. Azt hiszem, hogy jobb szervezeti keretet ma sem lehetne létrehozni, de az ún. 'fordulat éve' (1949) áthúzta a terveket.

Herepei a felkérésre nem sokat gondolkozott, hiszen Keszthelyen családjával elég nehéz körülmények között éltek, ezért már február 22-én írt levelében bizonyos feltételekkel elvállalta a megbízatást és választ ezekkel a szavakkal zárta: „Nagy örömmel üdvözlöm tehát a bonyhádi székely múzeum gondolatának megérését és megvalósulás előtt való állását. Ajánlatodat köszönettel elfogad(om)...” (26/1947 sz.)

1947. elejére megváltozott a helyzet és ezt mutatja Balás Gábor febr. 13-án kelt levele:

„Bodor Györggyel, aki a telepítést intézte. megtárgyaltuk a felmerülő kérdéseket és arra gondoltunk, hogy a levelezésünkben már régebben megpendített múzeum gondolata most aktuális lenne. Bonyhádon helyiségként... a szövetkezet házának néhány üresen álló szobája kínálkozik. A minisztériumban eljárva hajlandóságot tapasztaltunk arra, hogy az ottani telepek részére múzeum létesítését lehetővé tegyék. A Teleki Pál Intézetben is igen érdeklődnek a telepek iránt és hajlandók lennének népkutatási központot a helyszínen kijelölni” (29/1947. sz.).

A körülmények megváltozásának egyik tényezője lehetett, hogy 1947. február 10. aláírták a párizsi békét és a trianoni határok megmerevedtek. A visszatérés lehetősége csökkent, illetve megszűnt. Feltétlenül elősegítette a megoldást *Ortutay Gyula*, akinek akadémiai székfoglalója: A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás, mely 1947-ben meg is jelent (Két előadás. Bp., 1947). Mint vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947–1950) a kutatás tárgyául első helyen a bukovinai székelyeket emelte ki és az áttelepültekkel kapcsolatban megállapította: „Ezt a munkát feltétlenül el kell végezni, hacsak nem vagyunk végtelenül közömbösek saját népünk, etnikai struktúránk, paraszti műveltségünk alakulása iránt”. Miközben a kutatás legfelső irányításában a Magyar Tudományos Akadémiára gondolt, de különösen a múzeumoknak szánt nagy szerepet, és a „...központilag megszervezett, szakemberek által irányított mellett még valósággal a társadalmat is megmozgató in-

tézkedésekre is lesz szükségünk, hogy... a külső munkatársak, műkedvelők, levelezők, gyűjtők serege is mellénk álljon” (Ethnographia LVIII/1947/287). Ebbe az elgondolásba a bonyhádi Székely Múzeum terve nagyon jól beleillett.

1947. március 5-én a Völgysegi Telepesek Központi Szövetkezetének bonyhádi székházában a Székely Múzeum és a Székely Táj- és Népkutató Intézet megalapítását a következők határozták el: *dr. Páky Zsolt* min. osztálytanácsos, *dr. Radnóti Aladár* a közgyűjtemények országos felügyelőjének állandó helyettese, *Herepei János* múzeumigazgató. A VTKSz. választmánya által kiküldött múzeumi bizottság: *Földi István*, *Kis-Várday Gyula*, *dr. id. Török Pál*, *dr. Bodor György*, *László Antal*, *Vass Gyula*, *Kovácsi Pál* szabadművelődési felügyelő és helyettese *Szakács Antal*. Meghívott vendégek: *Érményi János* bonyhádi főjegyző, *Domokos István* bonyhádvarasdi, *Barabás Gáspár* cikói, *Csoboth Gáspár* vémei, *Rózsa Lajos* tabódi székely telepes bírák.

„A VTKSz. kiküldött Múzeumi Bizottsága egyhangúan kimondja, hogy 'Székely Múzeum Egyletté' alakul át. Az egyesület alapszabályainak az erre vonatkozó hatósági előírások megtartásával való előkészítésére Herepei János múzeumigazgató urat kéri fel.

A magát így módon megalakultnak kimondó Múzeum Egylet kéri a Kultuszminisztérium jelenlevő képviselőit, hogy a Miniszter úrnak tegyen előterjesztést Herepei János úrnak és altisztjének Bonyhádra való áthelyezésére. Kéri azt is, hogy őt a Bonyhádi Székely Múzeum, valamint a Bonyhádi Táj- és Népkutató Intézet megszervezésével és vezetésével bizza meg.

A maguk részéről felajánlják az intézmény elhelyezésére szolgáló helyiségeket díjmentesen. Felajánlják az összes dologi kiadások fedezését, így a helyiségek fűtését, világítását és takarítását.”

A megüresedett német házak közül az Országos Földhivatal az igazgatónak egy két-, az altisztnek (*Barabás Jenő*) egyszobás házat kisebb huzavona után kiutalt. A VKM pedig gondoskodott az áthelyezésről. Így a munka, igaz sok nehézséggel megindulhatott. A Múzeum Egyesület első közgyűlését 1947. augusztus 8-án Tevelen (Tolna m.) tartotta, melyen az alapszabályokat elfogadták. A működési területe elsősorban a Völgysegi-járás, de az egész ország, ahol „letelepedett székelyek és csángók élnek”.

„Az Egyesület feladata:

A székelység és csángóság múlt és jelenbeli életének s lelkületének, továbbá környezetének és körülményeinek tüzetes megismerése s közkinccsé tétele, hasonlóképpen az új életlehetőségek közé szakadt székelyek és csángótörzsek ősi műveltségének megőrzése és fejlesztése érdekében feladatául választotta a körébe tartozó szellemi és tárgyi adatoknak módszeres alapon való gyűjtését, feldolgozását és az eredmények hozzáférhetővé tételét, valamint közműveltségük gyarapítását.”

A továbbiakban a belső szervezetet, a különböző tagsági fokozatokat és a működés szervezetét mutatja be. Maga az intézmény három részre tagozódott: 1. Múzeum, 2. Táj- és Népkutató Intézet, 3. Közművelődési Csoport. A Közgyűlés által megvitatott és elfogadott alapszabályokat a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz terjesztették fel, hogy azt jóváhagyásra a Magyar Belügyminisztériumhoz juttassa el.

Az első közgyűlésen megválasztották az Egyesület rendes tagjait, akiknek száma legfeljebb 24, de legkevesebb 15 helyet be kellett tölteni. 1. *Dr. Bodor György*, 2. *Bognoczki Géza* ref. lelkész Hidas, 3. *Dancs Pál* tanár Tevel, 4. *Elekes Dénes* r. kat.

plébános Kalaznó, 5. *Farkas Ede* ny. tanító Bátaszék, 6. *Földi István* igazgató-tanár Tevel, 7. *Hadikfalvi István* igazgató ellenőr Majos, 8. *Kis-Várday Gyula* igazgató Véménd, 9. *Koncsag Sándor* igazgató Lengyel, 10. *dr. Koncz István* ügyvéd Bonyhád, 11. *Kovács Pál* tanácsos, szabadművelődési felügyelő Bonyhád, 12. *Miklós Gergely* tanfelügyelő Szekszárd, 13. *dr. Németh Kálmán* esperes-plébános Bátaszék, 14. *dr. Puskás Ödön* törvényszéki jegyző Bonyhád, 15. *Sebestyén Antal* főesperes-plébános, pápai kamarás Kisdorog, 16. *Szakács Antal* szabadművelődési felügyelő helyettes Bonyhád, 17. *Szűts Gergely* ált. iskolai tanító Bonyhád, 18. *dr. Török Pál* ügyvéd Kakasd, 19. *Török A. Pál* szövetkezeti igazgató Kakasd, 20. *Vass Gyula* tanár Tevel, 21. *dr. Balás Gábor* székesfővárosi tiszti főügyész-helyettes Bp. – 2 évre meghívott tagok. 1. *Barabás Gáspár* bíró, telepes gazda Hadikfalva részéről, 2. *Csingár István* telepes gazda Szárász a moldvaiak részéről, 3. *Molnár József* telepes gazda, ellenőr Kakasd Andrásfalva részéről, 4. *Sántha Menyhért* telepes gazda Majos Istensegits részéről, 5. *Székely Albert* telepes gazda Bátaszék Józseffalva részéről.

Egyesületi tiszteletli tagok:

1. *dr. Barabás Andor* ny. főispán Diósd, 2. *dr. Bodor Antal* egyetemi r. tanár Bp., 3. *Demeter Béla* ny. koll. igazgató Kakasd, 4. *dr. Tusnádi Élthes Gyula* egyetemi rk. tanár Bp., 5. *Farkas Ferenc* Országos Szövetkezeti Hitelintézet elnöke Bp., 6. *dr. Gelei József* egyetemi ny. r. tanár Szeged, 7. *Gyallay-Pap Domokos* író Bp., 8. *dr. Gyulai Zoltán* egyetemi ny. r. tanár Bp., 9. *dr. Hamar Sámuel* pü. igazgató Szeged, 10. *dr. Keresztes Ede* ügyvéd Bp., 11. *dr. Kiss István* törvényszéki bíró Bp., 12. *Kodály Zoltán* zenetudós Bp., 13. *dr. Mikó Tibor* miniszteri tanácsos Bp., 14. *dr. Parádi Jenő* ny. miniszteri osztályfőnök Bp., 15. *dr. Roska Márton* egyetemi ny. r. tanár Szeged, 16. *dr. Szilágyi László* miniszteri tanácsos Bp., 17. *Tamási Áron* író Bp., 18. *Varga Nándor Lajos* képzőművészeti főiskolai tanár Bp., 19. *Veress Péter* honvédelmi miniszter Bp.

A fenti névsort úgy igyekezett összeállítani, hogy a rendes tagok a környékről kerüljenek ki, míg a tiszteletli tagok döntő többségükben székely, erdélyi származásúak legyenek, akik a felsőbb támogatást tudják megszerezni.

Tulajdonképpen csak az 1948. és az 1949. évet számíthatjuk olyan teljes évnek, amikor nagyon sanyarú körülmények között, de mégis fenn lehetett tartani a Székely Múzeum Egyesület működését. Erről a két évről készített *Herepei János* részletes jelentést, mely nemcsak eredményeket, hanem azokat a hallatlan nagy nehézségeket is mutatta, mellyel az egyszemélyes múzeumnak meg kellett küzdenie, hiszen a nagy családos hivataloság kénytelen volt olyan munka után nézni, melyből meg tudtak élni. Így minden munkát magának *Herepei Jánosnak* kellett végeznie. A helyzet még csak súlyosbodott, „amikor a múzeumunkat létrehívó testület ugyancsak anyagi természetű okok miatt hosszas huzavona után kénytelen volt kimondani működésének megszüntetését. Ezzel elveszítve lábunk alól az elhelyezés és a dologi kiadások fedezetének biztosítására szolgáló anyagi bázist” (453/1948. sz.). A nehéz helyzetet mi sem mutatja jobban: a teljes évi bevétel 2500 (kétezer-ötyszáz) forintot tett ki, melyet teljes egészében ki is fizettek lakbérre, fűtésre, világításra, irodaszerekre, postára és mindössze 300 Ft maradt gyűjteménygyarapításra. Az új életformát kialakító, kifosztott telepések nem voltak hajlandók megválni a nagyon kevéske megmaradt em-

lékeiktől. Ezért a könyv- és levéltári anyag gyarapodott távolabbi ajándékokkal, de aránytalanul kevesebb tárgyat sikerült megszerezni.

Az utolsó 1949. év súlyos nehézségeit és helyben való topogását legjobban jellemzik azok a sorok, melyek *Herepei* éves jelentésében olvashatók: „1949. évi kiadásaink legnagyobb és legterhesebb tételét a lakbér összege teszi. Nagyságban utána a postaköltség következik, biznyságául annak a körülménynek, hogy a jövedelmünket képező támogatások növelésére minden tőlünk telhetőt igyekeztünk megtenni. Örvendetes tényképpen kell már megállapítanunk, hogy anyagi küzdelmeink ellenére gyűjteménygyarapításra több, mint kétszer annyi összeget áldozhatunk, mint a megelőző esztendőben. Igaz, hogy e többletkiadást a fűtésre és irodaszerekre fordítandó összegeken kellett megtakarítanunk” (308/1949. sz.). Ebben az évben magam is jártam a bonyhádi Székely Múzeumban és bizonyíthatom azt az embertelen küzdelmet, melyet *Herepei János* végzett az intézmény megmaradásáért.

1949. 13. törvényerejű rendelet kimondta valamennyi múzeum államosítását. *Herepei* abban reménykedett, hogy ez megkönnyíti helyzetét, hiszen maga állami státusban volt korábban is. Ekkor alakult meg a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK), melynek elnökévé *Ortutay Gyulát* nevezték ki, aki elmondta nekem, hogy a bonyhádi Székely Múzeumot kénytelen megszüntetni, mert Románia tiltakozott működése ellen mondván, hogy székelyek csak az ő határaik között laknak. Így az az *Ortutay Gyula*, aki a migráció néprajzi kutatását kívánta középpontba állítani, annak egyik szervét, a bonyhádi Székely Múzeumot kénytelen volt 1950-ben megszüntetni:

„A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium f. hó 10-én kelt ... rendelete alapján a bonyhádi székely múzeumegyesület további működését azonnali hatállyal megszüntetem. A székely múzeumegyesület tulajdonképpen jogi értelemben nem is volt múzeum. Működését az alapítólevél jóváhagyására való betérjesztésekor, a jóváhagyás reményében ténylegesen megkezdte ... rendelet szerint nem volt jóváhagyható, tehát létre se jött.”

A megszüntetés bizonyos mértékig sántított, mert minden további nélkül lehetett volna államosítani. Ami pedig a jóváhagyásra való hivatkozást illeti: nagyon nehezen képzelhető el, hogy magasan képzett nagy gyakorlattal rendelkező ügyvédek, bírák, minisztériumi tisztségviselők a jelzett törvénytelenséget ne vették volna észre, így ezt mindenképpen a kívülről jövő nyomásnak lehet tekinteni.

A bonyhádi Székely Múzeum Egyesület alapszabályainak 20. §-a rendelkezett:

„Megszűnés esetében, közvetlen utód hiányában, értékeinek, gyűjteményeinek és ügykezelési anyagának nem székely és nem csángó vonatkozású részét a felszámoló a szekszárdi Tolna vármegyei Múzeumnak kell örökletétképpen átadniok, a múzeum egyéb javait, tárgyait, könyvtárát, felszerelési és berendezési anyagát kezelésre és gondozásra egy újabb székely Múzeum létesüléséig egyszerű letétképpen a Magyar Nemzeti Múzeumba, vagy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, vagy a székely telepések lakhelyéhez közel eső valamelyik életerős múzeumba kell elhelyezniök. A felszámolóok egyidejűleg kötelesek megnevezni azokat a természetes, vagy jogi személyeket is, akik az esetleges új székely múzeumnak való átengedésről rendelkezhetnek.”

Az átadás-átvétel kérdéséről az intézményt megszüntető rendelet nagyon pontosan rendelkezett, de az nem volt minden vonatkozásában megegyező az alapszabállyal:

„...a bonyhádi székely múzeumegyesület muzeális anyaga a szekszárdi múzeumba, a szépirodalmi könyvei a Tolna vármegye levéltárába szállítandó, és a vármegye kezelésébe adandó. Természetesen az egyesület tárgyainak átadás-átvételéről jegyzőkönyvet kell felvenni” (MOK. 6 247/1950. sz.).

Az átadás-átvétel 1950. június 25-én megtörtént. Dr. Novák József, a szekszárdi múzeum igazgatója vette át Herepei Jánostól és ezzel megszűnt a Bonyhádi Székely Múzeum.

Bodor György, aki a Székely Múzeum megalapításának egyik kezdeményezője volt, annak feloszlásáról értesülve egy magánlevélben többek között ezeket írta 1950. július 5-én:

„Leveledet, aminek mottója lehetett volna 'fuiumus' Küngösre (Csajág Veszprém m.) küldték utánam... Nyugodt lelkiismerettel mondom... nem láttam előre a későbbi fejleményeket. A székelyek homogén letelepítését sem a hatóságok támogatásával, inkább annak ellenére hajtottam végre. Ez volt a helyzet a földműves szövetkezeti hálózat és a Völgységi megszervezésénél és a teveli iskola megnyitásánál is. Szent meggyőződésem volt akkor, hogy néhányunk akarateréje a múzeum fejlődését is biztosítani fogja. Másképp történt. 948 tavaszán ismertem fel a fejlődés irányát, a jelentkező új erők jelentőségét, súlyát. Levontam a felismerés konzekvenciáit elsősorban szövetkezeti téren. És nem lepett meg ami azután szükségszerűen folytatódott: a szabadművelődéssel, Tevellel, és most utolsónak a múzeummal” (kéziratos magánlevél).

Így tehát az a széles körű, jól átgondolt szervezet, mely a bukovinai székelyek és a hozzájuk kapcsolódó más székely töredékek gazdasági, szellemi megmaradását kívánta szolgálni, megsemmisült, de néprajzi vizsgálatuk tovább folytatódott, sőt közülük nőtt ki olyanok, akik történetükkel, népi műveltségükkel foglalkoztak. Feltétlenül szükséges lenne egy olyan bibliográfia összegyűjtése és kiadása, mely 1945-től a bukovinai székelyekről írtakat pontosan összefoglalná és a további kutatást elősegítené.

Herepei János életének további útját megírtam, de érdemes lenne valakinek azoknak is foglalkozni és emléküket megörökíteni, akik a fentiekben megemlíthettek. *Bodor Györgyről* tudjuk, hogy „Külpolitikai érdekek veszélyeztetése” miatt letartóztatták (1962) és három és fél évi börtönre ítélték; közkegyelemmel szabadult (1963., Magyar életrajzi lexikon III., 87. Bp., 1981. Akadémiai Kiadó). A bukovinai székelyek megkísérelték újabb és újabb szervezeteket létrehozni, de ez már történetüknek egy más szakasza.

VÁNDORLÓ ANYAKÖNYVEK

„Vándor városok és vándor községek nincsenek! Éppen ezért vándor anyakönyvek általában nincsenek. Ezek a bukovinai és bácskai anyakönyvek kivételt képeznek. Mert ha valahol széles ez nagy világon egy község vagy egy város lakossága, vagy lakosságának nagy része el is vándorol, az anyakönyvek akkor is visszamaradnak rendes körülmények között, esetleg csak a másolatokat vizsgáljuk magunkkal az elvándorlók. Ezek a ritka kivételek tehát nagy gonddal őrzendők tüztől, árviztől és idegen, avatatlan kezekről védelmezendők, mert másolatuk nincs!

Vándor anyakönyv elnevezés eddig nem volt. Anyakönyvek nem szoktak vándorolni. Ezek az anyakönyvek azonban kivételek és e tekintetben az egész világon ritkaság számba vehetők: Ausztriából – Bukovinából – és a későbbi keletűek Bácskából származnak. Végig vándorlák Romániát, Jugoszláviának akkor még Magyarországhoz tartozó és Bácskának nevezett részét, azután Magyarország jó nagy részét: a Zala megyei Pacsa községből Bonyhádra kerültek, jelenleg Kalaznón (Tolna megye) vannak és nemsokára Hőgyészen lesznek, Tolna megyében, Magyarországon.

Kelt: Kalaznó, 1963. július 21.

Elekes Dénes lelkész az anyakönyvek jelenlegi őre

Elekes Dénes a bukovinai istensegítsi anyakönyveket 1928. augusztus 14. óta kezeli, féltő gondal őrízte, háború alatt elvesztéstől megvédte. Bukovinából való kitelepüléskor otthon Bukovinában kemény deszkaládákba gondosan csomagolta. Elekes Dénes tudomása szerint az anyakönyvekből egyetlen egy sem hiányzik, kivéve a László Antal volt Bács-Istensegítsi lelkész által Bács-Istensegítsen otthagytott Liber Bannorum I–VII. kötete összesen hét kötet, vagyis jegyesek anyakönyvének összes azon kötetei, melyek László Antal kezelésében voltak. A VIII. kötet, mely Elekes Dénes kezelésében volt litografált=könyvomas Brendján=Hadikfalvi István készítménye minden lap külön jegyvizsgálati jegyzőkönyv, ez megvan (piros kötésben). Továbbá elvesztek Bácskában az összes bérmáltak anyakönyvei.

Kalaznó, 1963. július 21.

A vízbeszivárgás – valószínűleg – még a nagyon régi szalma vagy nádfödeles plébánia épületek idejében lehullott záporokból lakásba becsurgó víztől van ebben és még több legrégebbi kötetben. Lásd még e könyv hátsó borítólapját e könyv végén.

Elekes Dénes lelkész az anyakönyvek jelenlegi őre és kezelője még a következőket hangsúlyozza:

Az anyakönyveket Elekes Dénes 1928. augusztus 14-től kezeli, az anyakönyveket tehát nagyon jól ismeri. Tudomása szerint az anyakönyvekből egyetlen lap sem hiányzik kitépés vagy (bekötés előtt való) elkallódás folytán. Hiányzik azonban a Status Animarum II. kötetéből az összes istensegítsi bejegyzés a „K” betű után. Kopp Károly neve az utolsó bejegyzés – a következő istensegítsi bejegyzések már 1928. augusztus 14. napján mind hiányoztak egészen. A Fogadjisten községből valók neveinek bejegyzéséig. Valószínűleg valaki Istensegítsből volt lakos tépte ki családtörténeti szempontból. De az is lehet, hogy az első világháború alatt sokáig lévén a község két front között és többször gazdát cserélt, valamilyen katona megtalálta a könyveket a templom oltárának hátsó

részen levő rejtekhelyen és szalonna csomagolására vagy más célra szüksége lévén papirosra, ebből az akkor legterjedelmesebb kötetből jócskán kitépett.

Kalaznó, 1963. július 21.

*Elekes Dénes lelkész*¹

Az 1995-ben, 94 évesen rubinmiséjét ünneplő Elekes Dénes lelkész az első istensegítsi születési anyakönyv borítólapjainak belsejére 32 évvel ezelőtt írta meghatóan szép és elgondolkodtató gondolatait és megjegyzéseit.

Nemcsak Elekes Dénes, hanem az egész bukovinai székelység jubilált idén: ebben az évben ünnepelték Magyarországon való végleges letelepedésük 50. évfordulóját. Egyre kevesebb azonban azoknak az élő székelyeknek a száma, akik még Bukovinában születtek és mesélhetnek ottani életükről. Ha meghal az utolsó bukovinai székely, már csak az írásos emlékek beszélnek helyettük.

A legtöbb adatot tartalmazó, ránk maradt írásos emlékek a bukovinai anyakönyvek. Ezek számítógépes feldolgozásával foglalkozik a pályázat.

Rövid történelmi visszatekintés

Történelmünk egyik leghányatottabb sorsú népcsoportja a bukovinai székelyek. A több mint 200 évre visszatekintő múltjuk során többször is menekülni kényszerültek korábbi lakhelyükről. Az 1764-es madéfalvi mézszárlást követően családok százai menekültek Székelyföldről Csángóföldre. A majd két évtizedes moldvai tartózkodás alatt sem nagyon keveredtek a helyi lakosokkal. Az 1776–1786 között végbement bukovinai telepítés során öt székely falu jött létre: Fogadjisten (1776), Istensegíts (1777), Hadikfalva (1785), Józseffalva (1785) és Andrásfalva (1786).² A székelyek a soknemzetiségű Bukovinában is mindvégig megőrizték magyarságukat és csak kivételes esetben házasodtak más nemzetbélivel.

Úgy tűnt, hogy az 1941-es bácskai hazatelepítés végleg megoldja a bukovinai székelyek évszázados álmát: magyar földön letelepedni. A II. világháború 1944-ben azonban olyan fordulatot vett, ami menekülésre készítette Bácskából az ottani telepeken élő székelyeket. Így kerültek Magyarország mai területére 1944 végén. Majd féléves országon belüli céltalan ide-oda vándorlás után 1945-ben Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében végleg otthonukra leltek az egykori bukovinai székelyek.

Tanulmányok, kötetek sora foglalkozott a bukovinai székelyek sorsával, eredetével. A legtöbb szerző hivatkozik ezeknek a községeknek az anyakönyveire (Sántha Alajos, Sebestyén Ádám), melyek Elekes Dénes szavai szerint – a történelemben talán egyedülálló módon – mindig lakóikkal együtt vándoroltak.

Az 50 évvel ezelőtt véget ért utolsó vándorlás során a bukovinai székelyek többsége – papjaikkal, lelkészeikkel együtt – Tolna megyében telepedett le. Ebből

1 Istensegíts és Fogadjisten Keresztelések (Liber Baptisatorum) 1. 1785–1796 anyakönyve (Hőgyész) belső borítólap.

2 Sebestyén Ádám: A bukovinai székelység tegnap és ma (Szekszárd, 1989) 12.

logikusan következett, hogy az anyakönyvek is Tolna megyébe kerültek, méghozzá arra a plébániára illetve parókiára, ahová lelkipásztorukat helyezték. Így kerültek Fogadjisten és Istenségités anyakönyvei Kalaznóra, Hadikfalvái Kisdorogra, Józseffalvái pedig Bátaszékre. Az andrásfalvi reformátusok anyakönyvei Hidason (Baranya megye) kaptak helyet, a katolikusoké azonban sokáig Napfényen (Jugoszlávia) maradtak. 1985-ben államközi csereegyezmény alapján kerültek Magyarországra az anyakönyvek. Sokáig Kalocsán az érseki levéltárban őrizték őket, majd 1994-ben az aparthanti plébánia kapta meg az anyakönyveket.

Időközben az istenségitési és fogadjisteni anyakönyvek Kalaznóról Hógyészre lettek átvive, míg a hadikfalviak egy része a kárpótlás miatt bekerült Tevelre, mivel akkoriban Kisdorogon nem volt pap.

Így tehát az andrásfalvi református anyakönyveket leszámítva az összes többi Tolna megye területén található, s ezáltal a megyei kutatók számára könnyebben elérhetők.

Az anyakönyvek feltérképezése

Az anyakönyvek őrzési helyének felderítése után következett azoknak tételes lajstromba vétele.

1. táblázat. Józseffalvi anyakönyvek, Bátaszék

Születések		5. kötet	1857–1912
1. kötet	???	6. kötet	1913–1923
2. kötet	???	7. kötet	1924–1941
3. kötet	???	8. kötet	1942–1944
4. kötet	1836–1850	1. index	1821–
5. kötet	1850–1895	Esküvők	
6. kötet	1896–1916	1. kötet	???
7. kötet	1917–1923	2. kötet	???
8. kötet	1924–1930	3. kötet	???
9. kötet	1930–1945	4. kötet	1837–1856
1. index	1820–1897	5. kötet	1857–1923
2. index	1896–1944	6. kötet	1924–1941
Halálozások		7. kötet	1942–1944
1. kötet	???	1. index	1843–
2. kötet	???	Bérmálások	
3. kötet	???	1. kötet	1931
4. kötet	1836–1856		

2. táblázat. *Istensegítsi, fogadjisteni anyakönyvek, Hőgyész*

Születések		2. kötet	1845–1862
1. kötet	1785–1796	3. kötet	1862–1871
2. kötet	1796–1827	4. kötet	1871–1894
3. kötet	1826–1839	5. kötet	1894–1941
4. kötet	???	6. kötet	1941–1944
5. kötet	1848–1870	Esküvők	
6. kötet	1870–1885	1. kötet	???
7. kötet	1885–1910	2. kötet	???
8. kötet	1910–1931	3. kötet	???
9. kötet	1931–1935	4. kötet	1837–1856
10. kötet	1935–1941	5. kötet	1868–1915
11. kötet	1941–1944	6. kötet	1915–1941
Halálozások		7. kötet	1941–1944
1. kötet	???		

3. táblázat. *Hadikfalvi anyakönyvek, Kisdorog, Tevel*

Születések		4. kötet	1902–1924
1. kötet	1790–1832	5. kötet	1924–1944
2–3. kötet	1832–1848	Esküvők	
4. kötet	1848–1862	1. kötet	???
5. kötet	1862–1876	2. kötet	1827–1882
6. kötet (T)	1865–1879	3. kötet	1883–1902
7. kötet	1876–1887	4. kötet (T)	1902–1926
8. kötet (T)	1887–1895	5. kötet (T)	1927–1944
9. kötet (T)	1895–1904	Névmutatók	
10. kötet (T)	1904–1915	1–2. kötet	1906
11. kötet	???	1–2. kötet	1920
12. kötet (T)	1929–1944	Bérmálások	
Index	1912	1. kötet	1929–1936
Halálozások		Jegyesek	
1. kötet	1790–1846	1. kötet	1848–
2. kötet	1847–1875	A (T)-vel jelzettek Tevelen vannak	
3. kötet	1876–1902		

4. táblázat. *Andrásfalvi katolikus anyakönyvek, Aparhant*

Születések		3. kötet	1865–1871
0. kötet	1793–1814	4. kötet	1871–1876
1. kötet	1820–1828	5. kötet	1876–1899
2. kötet	1828–1837	6. kötet	1900–1931
3. kötet	???	7. kötet	1932–1941
4. kötet	1843–1856	8. kötet	1941–1944
5. kötet	1856–1865	1. Index	1831–1940
6. kötet	1865–1870	Esküvők	
7. kötet	1871–1881	1. kötet	1790–1827
8. kötet	1881–1891	2. kötet	???
9. kötet	1891–1899	3. kötet	1840–1844
10. kötet	1892–1934	4. kötet	1844–1877
11. kötet	1900–1925	5. kötet	1877–1890
12. kötet	1925–1937	6. kötet	1890–1926
13. kötet	1937–1941	7. kötet	1926–1941
14. kötet	1941–1944	8. kötet	1941–1944
1. Index	1856–1890	1. Index	1790–1940
2. Index	1891–1928	Bérmálások	
3. Index	1929–1940	1. kötet	???
Halálozások		2. kötet	1931
1. kötet	1831–1842	Névjegyzékek	
2. kötet	1843–1865	1. kötet	1937

5. táblázat. *Andrásfalvi református anyakönyvek, Hidas*

Születések		4. kötet	???
1. kötet	1801–1852	Esküvők	
2. kötet	1852–1865	1. kötet	1801–1857
3. kötet	1858–1865	2. kötet	1858–1890
4. kötet	1866–1893	3. kötet	1891–1944
5. kötet	1894–1944	Konfirmálások	
Halálozások		1. kötet	1858–1890
1. kötet	1801–1856	Protokollok	
2. kötet	1856–1865	1. kötet	1858–1905
3. kötet	1858–1870	2. kötet	1861–1925

A táblázatokból kitűnik, hogy – sajnos – sehol sincs meg mindegyik anyakönyv. Különösen szembetűnő, hogy Józseffalvánál mindhárom anyakönyvtípusból (születések, halálozások, esküvők) hiányzik az első három kötet! Nagyon kicsi az esélye annak, hogy a hiányzó anyakönyvek valahol Magyarországon fellelhetők. Vagy elpusztultak – ezt tartom valószínűbbnek –, vagy Romániában találhatóak, például a jasi püspökségen. Fogadjistenen és Istensegítsen 1785-ben, Hadikfalván és Andrásfalván 1790-ben kezdődött meg a rendszeres egyházi anyakönyvezés. Józseffalva esetében csak feltételezni lehet, hogy ott is 1790 óta anyakönyveztek (biztos adatok 1820 óta állnak rendelkezésünkre, de csak index formájában).

A többi település esetében, melyeknek anyakönyveit mindössze egyszer, a leltárba vételkor láttam, elképzelhetőnek tartom, hogy a plébániákon még előkerülhet egy-két kötet. Például Hadikfalvánál a 11. sorszámú születési anyakönyv valószínűleg Kisdorog és Tével között akadt el a kárpoztalasi hullámban.

Reménykeltő az a hír, miszerint Radócon a román pap az odalátogató magyaroknak 1994-ben mutatott egy 1700-as évek végéről származó andrásfalvi anyakönyvet.³ Ez lehet az eredetije annak az anyakönyvnek, melynek kivonatos másolata 0. kötetként szerepel a születési anyakönyvek között.

Miért éppen Józseffalva?

Mivel nagyon kevés leltári anyag van a bukovinai székelyek 1776–1941 közötti idejéből, szinte felbecsülhetetlen értékűek az anyakönyvek és a bennük szereplő adatok.

Polgárosodó demokráciánkban egyre többen szeretnének megismerkedni őseik eredetével, kutatják (kutattatják) családfájukat. A nemesi családok őseinek kutatása nagy hagyományokkal rendelkezik hazánkban. Családi levéltárak, régi oklevelek segítségével több évszázadra is vissza lehet menni az ősök sorában.

Az egyházi anyakönyvezés általánossá válása lehetőséget adott arra, hogy ne csak a nemesek, hanem az egyszerű állampolgárok születési, esküvői és halálozási adatai is megörökítésre kerüljenek.⁴

Az 1960-as évek elején mikrofilmre vitték az egyházi anyakönyveket, ezáltal azok könnyebben hozzáférhetővé váltak a családfakutatók számára. Legtöbben saját őseiket kutatták, de tudományos célból több feldolgozás is született, amely egy település vagy régió néhány kiválasztott családjának a sorsát kísérte végig.

Engem is az ősök megismerésének vágya vezetett arra az elhatározásra, hogy feldolgozzam anyai őseim, a józseffalvi székelyek múltját. Mivel az ősfelkészítés, a távoli rokonok feltérképezése miatt úgyis át kell nézni az összes anyakönyvet, elhatároztam, hogy a pontosabb eredmény és egy nagyobb közösség érdekében józseffalviak – számítógépre viszem az összes anyakönyvet, s ezzel könnyen hozzáférhető, gyors eredményt nyújtó adatbázist hozok létre. Számítógépes programozó lévén nem okozott gondot a különféle segédprogramok megírása. Mivel a józseffalvi anyakönyvek a bátaszéki plébánián hozzáférhetőek, csupán idő kérdése volt, mikorra

³ Sebestyén György szóbeli közlése.

⁴ *Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete III.* (Kalocsa, 1992) 14.

készülök el az adatfelvitellel. Egy hordozható számítógép beszerzése mellett elsősorban nagyon sok szabadidőt igényelt az anyakönyvek géprevitele.

Az adatbázisok („Születések”, „Esküvők”, „Halálozások”) megtervezésekor és feltöltésekor elsődlegesen az ősfák elkészítését tűztem ki célul, meghagyva a lehetőséget bizonyos szöveges adatok (foglalkozás, halál oka) későbbi felvitelére. Az alábbi adatokat vittem számítógépre (a „Nevék” adatbázis a felvitel során keletkezett):

Születések

név, apja neve, apai nagyapja neve, apai nagyanyja neve, anyja neve, anyai nagyapja neve, anyai nagyanyja neve, keresztszülők neve (2), születés időpontja, keresztelés időpontja, születés helye, házszám, anyakönyv sorszáma, lapszám, bejegyzés sorszáma

Nem került felvitelre a kereszttelt neme, vallása, születési státusza (törvényes, törvénytelen), szülők és tanúk származása, foglalkozása, a bába és a keresztlő pap neve.

Esküvők:

férj neve, férj kora, férj apja, férj anyja, feleség neve, feleség kora, feleség apja, feleség anyja, esküvői tanúk neve (2), esküvő időpontja, esküvő helye, házszám, anyakönyv sorszáma, lapszám, bejegyzés sorszáma

Nem került felvitelre a házasulandók, szüleik és a tanúk származása, foglalkozása, családi állapota, az eskető pap neve, kettőnél több tanú esetén a harmadik, negyedik stb. neve.

Halálozások:

halott neve, életkora, apja neve, anyja neve, házastárs neve, halál időpontja, temetés időpontja, halál helye, házszám, anyakönyv sorszáma, lapszám, bejegyzés sorszáma

Nem került felvitelre a halott, a szülők, a házastárs származása, foglalkozása, a halál oka, a temető pap neve.

Nevék:

család- vagy keresztnév, nem (férfi vagy nő).

Az adatfelvitel nehézségei

Az adatok felvitele során ugyanazokkal a problémákkal találkoztam, mint amilyenekkel megküzdött például Gyetvai Péter a Tiszai korona-kerület telepítéstörténetének feldolgozásakor.

„Az anyakönyveket – sajnos – nagyon sokszor rossz és nehezen olvasható írással vezették. Éles ellentétben állnak ezek a korabeli (főleg a XVII–XVIII. századokról van szó) országos vagy megyei összeírások tiszta és olvasható írásával. A magyarázat világos és kézenfekvő: a vármegyéknek megvoltak a hivatásos írnok-gárdáik, amely állásokra kimondottan szépírókat vettek fel, akik a központi hivatalban, a helyszínen összegyűjtött adatokat lemásolták. A plébániákon és a lelkészségeken maga a plébános, a lelkész, vagy kiségitője végezte a bejegyzést, sokszor talán időhiány miatt kapkodva, hevenyészetten. Ezek szépírása pedig sokszor bizony nem a legjobb volt. A tinta sem volt mindig kifogástalan, az író toll sem, ezért találkozunk gyakran homályos írással, máshol a tinta átüt a papíron, miáltal a másik oldal bejegyzései válnak olvashatatlanokká.

Sok a hiányos, hibás, rövid bejegyzés, mert nem alkalmazkodtak a Rituálékban, az egyházi hatóságok által előírt szöveghez. Ezek a szövegek különben a maguk nemében pontosak, azonban inkább csak a mindennapi életet és annak követelményeit tartották szem előtt. A legfőbb követelmény pedig az volt, hogy a végzett ténykedés (keresztelés, házasságkötés, bérmálás) könnyen bizonyítható legyen. Ezért sorolják fel pontosan a szertartást végző hiteles tanú mellett a kereszt-, vagy a bérmaszülőket, illetve a házassági tanúkat. A temetkezéseknél már mellőzték a tanúk felsorolását. Viszont sajnálatosan elmaradtak a személyazonosítást, vagy a leszármazást jelző adatok. A házasságot kötő feleknél rendszerint hiányzik a szülők neve, legfeljebb a nőjegyes apja nevét adják meg. Sokszor a bérmálkozóknál sem jelölik a szülőket. Gyakran elmarad a házassulók életkora, származási és lakhelye: éppígy a megkeresztelteknek és szüleiknek lakhelye, származása. A halottaknál is nagyon gyakran hiányos a családi vonatkozás megjelölése. Ezt az anyakönyvet vezették leginkább hanyagul és hiányosan olyan nagy volt a gyermekhalandóság.”⁵

Az adatfelvételi problémák kiküszöbölése

Az előző pontban jelzett objektív problémák mellett az adatfelvivő szubjektív tévedései is nehezíthetik a feldolgozást. Ezt megelőzendő több ellenőrzést is beépítettem a felvivő programba. Ezek segítségével elérhető, hogy nem lehet a születésinél korábbi keresztelési, illetve ahalál idejénél korábbi temetési időpontot beírni. A nevek helyes írásmódját elősegítették a „Nevék”, a családi- és keresztnév adatbázisok, melyek az adatfelvitel során jöttek létre. Amennyiben olyan nevet adtam meg, amilyen még nem szerepelt ezekben az adatbázisokban, a program visszajelzett és megkérdezte: új névről vagy elírásról van szó? Ha valóban új név volt, akkor automatikusan felvitte és legközelebb már felismerte az ilyen nevet. Elírás esetén pedig lehetőséget adott a javításra.

Mivel a Bácsjózseffalván történt bejegyzések kivételével a keresztneveket latinosított formában írták az anyakönyvekbe, azokat vissza kellett magyarosítani. Ennél a műveletnél a Magyar utónévkönyvre támaszkodtam. Mint a könyv is megjegyzi, a múlt század folyamán több erőszakos névrokonítási, azonosítási kísérlet történt,

⁵ Gyetvai, i. m. 15.

melyből az anyakönyvek vezetői, a papok is alaposan kivették részüket. Több névnek ugyanazt a latin nevet adták, így sok esetben utólag szinte lehetetlen rekonstruálni egyes személyek eredeti keresztnévét. Például az Albert, Adalbert és Béla neveket latinul egységesen az Adalbert névvel helyettesítették.⁶

Az adott kor helyesírási szokásaitól, a pap nemzetiségétől és írástudásától nagyban függött a családnevek leírása. Mivel az adatfelvitel elsődleges célja az ősfák létrehozása volt, ezért kezdettől fogva egységes családnevek használatára törekedtem. A magyar családnevekkel kisebb volt a gond: a legutolsó és leggyakrabban elterjedt változatot használtam. Így lettek az egykori Ambarusokból Ambrusok, a Fazakasokból Fazekasok stb. Az idegen családneveknél még nagyobb volt a leírt változatok száma. Itt is a legutoljára használt változatokat igyekeztem felhasználni, figyelembe véve az adott nyelv (lengyel, német, román, ukrán stb.) sajátosságait.

Egy-egy újabb névadási forrás előbukkanása esetén segédprogramok segítségével könnyen át tudtam íratni a már felvitt adatokban a szóban forgó neveket.

A hiányos adatok pótlása

Mint már korábban utaltam rá, sajnos csak nagyon kevés pap (ők sem mindig!) töltötte ki az előírásoknak megfelelően az anyakönyvi rubrikákat. Az ősfák elkészítésének egyik legfontosabb alapkövetelménye, hogy ismerjük az illető szülei és – a nagyszámú névismétlődés miatt – nagyszülei nevét. Az esetek kb. 90%-ában azonban legalább egy, sokszor pedig öt név is hiányzott a szükséges hatból (apja neve, apai nagyapja neve, apai nagyanyja neve, anyja neve, anyai nagyapja neve, anyai nagyanyja neve).

Dr. Károly Istvánhoz hasonlóan én is a születéseket tekintettem az elsődleges, de nem egyetlen lehetséges kiindulási pontnak.⁷ A három adatbázis összekapcsolásával, különböző szempontok szerinti sorba rendezésével sikerült nagyon sok hiányzó rubrikát kitölteni. A magas népszaporulat és – sajnos – a szintén magas gyermekhalandóság miatt egy család esetében akár 10–12 születési és halálozási bejegyzés előfordult az anyakönyvekben. Néha elég volt egyetlenegy „kösza” keresztnév ahhoz, hogy belőle kiindulva 15–20 adatsort lehessen kipótolni.

Maga az adatfelvitel is sok időt vett igénybe (körülbelül egy évig tartott), de ennél hosszabb volt az adatbázisok pótlása. Két éve folytatom a kutatást és nyomozást, hogy lehetőleg minden bejegyzett személynek meg legyenek a maximálisan elérhető adatai, s ez a folyamat még ma sem zárult le. Több esetben a még élő leszármazottak nyújtanak segítséget egy-egy vitás kérdés megoldásában.

Az adatpótlással párhuzamosan fejlesztettem ki azt a programot, mely a hármast adatbázisból másodpercek alatt tudja produkálni a kiválasztott személy ősfáját és az egyenesági felmenők családtagjait. Emellett megjeleníthetők bármely család tagjai is. A program elsősorban képernyőn jeleníti meg az adatokat, de kívánság esetén azok ki is nyomtathatók.

⁶ *Ladó János*: Magyar utónévkönyv (Budapest, 1984) 126., 128., 139.

⁷ *Dr. Károly István*: Medinai földműves családok. Tanulmányok Tolna megye történetéből XI. (Szekszárd, 1987) 595.

A felvitt és kipótolt adatbázisok természetesen nemcsak az ősfák kirajzolására alkalmasak, hanem új távlatokat nyitnak a komplex népesedési, orvostörténeti, családtörténeti feldolgozásokban, kutatásokban, hisz egy nagyon belterjes népcsoport, a józseffalvi székelyek 125 éves történetét tárják eléink a legkülönfélébb megközelítési lehetőségek szerint.

Dr. Balázs Kovács Sándor, a Sárköz anyakönyveinek kutatója hagyományos, „kézi” módszerrel készíti kimutatásait. A háromféle anyakönyvből az alábbi táblázatok elkészítését tartja lehetségesnek és tudományos szempontból értékesnek:

1. A születések száma évenként, nemenként, házasságból-házasságon kívüli születések, halvaszületések, ikerszületések.
2. A születések száma havonta.
3. A házasságkötések száma évente, lakóhely szerint.
4. A házasságkötések száma évente, családi állapot szerint.
5. A házasságkötések száma havonta.
6. A házasságot kötők életkora a házasságot kötők családi állapota szerint.
7. A halálozások száma évente, nemenként.
8. A halálozások száma havonta.
9. A halálozások száma életkor szerint, nemenként, évente.
10. A halálozások száma halálokok szerint, évente, nemenként.
11. Csecsemőhalálozás kor szerint, évente (egy éven aluli halottak).
12. A halálozások száma halálokok szerint, nemenként és korcsoportonként tízéves időszakokban.⁸

A fenti táblázatok nagy része már most előállítható a józseffalvi adatbázisokból. Mivel eddig még nem vittem fel a házasságot kötők családi állapotát és a halálokokat, az ezeket használó táblázatok nem készíthetők el. A pályázat elsődleges célja egyébként is a feldolgozási módszer bemutatása volt.

Múlt, jelen, jövő

A korszerű és gyors személyi számítógépek megjelenésével új lehetőségek nyíltak a genealógiai kutatásban, azon belül is az anyakönyvek feldolgozásában. A korábbi hagyományos módszerek legnagyobb hátránya az volt, hogy akár az eredeti anyakönyvekből, akár a mikrofilmes másolatokból dolgoztak a kutatók, mindegyiküknek újra és újra át kellett néznie a kutatni kívánt anyakönyveket, ha valamilyen új szempont szerinti kimutatást kívántak készíteni.

Felgyorsult életünkben az idő az egyik legdrágább tényező. Ha az anyakönyveket nem kell minden egyes alkalommal hosszú hetek-hónapok munkájával átlapozni, megkönnyítjük a kutató dolgát és védjük az anyakönyveket a további rongálódástól.

⁸ Dr. Balázs Kovács Sándor: Az anyakönyvek feldolgozásából készíthető táblázatok (Sárpilis, 1995) kézirat.

Éppen ezért határoztam el, hogy teljessé teszem eddigi munkámat, amelynek akkor lesz igazi értelme, ha az összes bukovinai magyar falu anyakönyveit hasonló módon számítógépre viszem, s a kutatók által kutatható formában, programokkal ellátva bocsátom a tudomány rendelkezésére. Ez annál is inkább kívánatos dolog, hisz az általam eddig feldolgozott Józseffalva lélekszáma az 1940-es adatok szerint lényegesen kisebb három másik faluénál. Hadikfalván 4931, Istensegítsen 3605, Andrásfalván 2264, Józseffalván 778, Fogadjistenen 144 magyar lakott abban az időben.⁹ Ennek a több mint tízezres lélekszámú magyar népcsoportnak az adatbázisa felbecsülhetetlen értéket képvisel több tudományág számára is.

A lélekszámok aránya, illetve az anyakönyvezés éve alapján kalkulációim szerint az öt bukovinai településen, majd Bácskában az 1785–1944 közötti időszakban mintegy 64 000 születést, 13 000 esküvőt és 42 000 halálozást regisztráltak az anyakönyvekben. Ezek a kalkulációk természetesen csak a magyar nemzetiségűekre vonatkoznak. A józseffalvi anyakönyvekben kb. fele-fele arányban találhatók a magyar és egyéb nemzetiségűek bejegyzései. A többi településnél a nem magyar bejegyzések aránya lényegesen kisebb.

A józseffalvi feldolgozás tapasztalataim okulva és szem előtt tartva a tudományos feldolgozások lehetőségeit, az anyakönyvekből minden adatot számítógépre viszek és olyan formában, ahogyan azt eredetileg leírták.

A közeljövő feladata lesz ennek a majd 120 ezres bukovinai adatbázisnak a kialakítása, mely a ki- és beköltözéseket is figyelemmel tudja kíséni az öt falun belül. A még távolabbi jövőben pedig a bukovinai székelyek aldunai és erdélyi kirajzását kívánom figyelemmel kíséni az ottani anyakönyvek hasonló feldolgozásával.

Írásom legfontosabb célja, hogy ráirányítsam a figyelmet az anyakönyvek kutatásának és feldolgozásának eme legújabb módszerére. Remélem, hogy követőkre találok és Magyarországon is kialakul egy „mini Salt-Lake City”! Ha számítógépre vinnénk a már mikrofilmre vett összes egyházi anyakönyvet, akkor egy felbecsülhetetlen értékű nemzeti adatbázis jöhetne létre, amely hasonló lenne a mormon egyház által a világ minden országából összegyűjtött adatbázisához.

Ennek technikai lehetőségei ma már adóttak, a személyi és anyagi feltételek azonban minden bizonnyal csak a XXI. században teremődnek meg!

⁹ Tolna Megyei Levéltár Székely Múzeum 22. doboz: A bukovinai székelyek statisztikai adatai 2.

CUPRINS

<i>Kálmán, Soós:</i>	
Probleme legate de inundațiile Tisei în scrisori din județele Ung, Szabolcs, Zemplén și Bereg (1715–1790)	1
<i>Iván, Balassa</i>	
A murit Károly Kós, marele etnograf al Transilvaniei	14
† <i>Károly, Kós</i>	
Mozaic etnografic clujean (12 fotografii)	22
<i>Jenő, Nagy</i>	
Importanța Dicționarului Istoric al Lexicului din Transilvania, din punctul de vedere al lingvisticii, istoriei culturii și al etnografiei (Introducere de <i>Iván, Balassa</i>)	60
<i>Imre, Gráfik</i>	
Șansele culturii ale minorităților. Trecutul și prezentul maghiarimii din Croația (1 hartă)	67
<i>Károly, Gaál</i>	
Idei despre antagonismele tradițiilor progresiste și ale modului de viață progresist	79
<i>Tünde, Komáromi</i>	
Magie în Zona Arieșului. Rolul preotului ortodox	87
<i>Zoltán, Magyar</i>	
Capela și locul de pelerinaj din Széphavas	99
† <i>Ödön, Nagy</i>	
Gastronomia tradițională și schimbările ei la Câmpenița (județul Mureș) (Introducere de <i>Vilmos, Keszeg</i>)	106
<i>Mackay, Margaret</i>	
Valoarea cercetărilor comune maghiare-scotiene ale vieții religioase (Traducere de <i>Imola, Küllös</i>)	114
 SECUIMEA DIN BUCOVINA	
<i>Menyhért, Tamás</i>	
Poezii din cartea mamei mele, Emerica Kiss (Fragment)	121
<i>Imre, Solymár</i>	
Date noi despre fundalul economic a mutării secuilor bucovineni	122
<i>Ibolya, Forrai</i>	
Agricultură în vechiul Hadikfalva	131
<i>Péter, Halász</i>	
Creșterea animalelor la secuii bucovineni	136
<i>D-na Höffler</i>	
Portul secuilor bucovineni (19 fotografii)	173
<i>Etel, Lőrinc</i>	
Textile vopsite din Bucovina (4 fotografii)	199
<i>Zsuzsa, Merk</i>	
Scrisorile lui Kálmán Németh din Arhiva Arhiepiscopală din Kalocsa	209
<i>Margit, Fábíán</i>	
Căruțași din Andrásfalva (9 fotografii)	222
<i>Tiborc, Fazekas</i>	
Schimbările din lexicul secuilor bucovineni	235
<i>Iván, Balassa</i>	
Muzeul Secuilor (Bonyhád, județul Tolna 1947–1950)	239
<i>László, Rudolf</i>	
Registrele matricole „călătoare”	249

INHALT

<i>Soós, Kálmán</i>	Zu den Problemen der Überschwemmungen durch die Theiß im Briefwechsel zwischen den Komitaten Ung, Szabolcs, Zemplén und Bereg.....	1
<i>Balassa, Iván</i>	Károly Kós, der größte Ethnograph von Siebenbürgen weilt nicht mehr unter uns	14
† <i>Kós, Károly</i>	Volkskundliches Mozaik über Kolozsvár (Klauzenburg) (mit 12 Illustrationen) ..	22
<i>Nagy, Jenő</i>	Die sprach- und bildungsgeschichtliche sowie die historisch ethnographische Bedeutung der Wortgeschichte des Ungarischen in Siebenbürgen (mit einer Einleitung von <i>Iván Balassa</i>)	60
<i>Gráfik, Imre</i>	Chancen für die Minderheitskulturen. Vergangenheit und Gegenwart des kroatischen Ungarntum (mit einer Landkarte)	67
<i>Gaál, Károly</i>	Gedanken zu den Widersprüchen zwischen fortschrittlichen Traditionen und fortschrittlichen Lebensformen	79
<i>Komáromi, Tünde</i>	Formen des Verwünschens in Aranyosszék. Der heilende Pater aus Rumänien ..	87
<i>Magyar, Zoltán</i>	Die Sankt-László-Kapelle und der Wallfahrtsort Széphavas	99
† <i>Nagy, Ödön</i>	Die herkömmliche Ernährung und ihre Veränderungen in Mezöfél, Komitat Maros (mit einer Einleitung von <i>Vilmos Keszeg</i>)	106
<i>Mackay, Margaret</i>	Über den Wert der gemeinsamen ungarisch-schottischen Forschungen zum religiösen Leben (in der Übersetzung von <i>Imola Küllös</i>)	114
DIE SZEKLER AUS DER BUKOWINA		
<i>Tamás, Menyhért</i>	Einige Verse aus dem Brevier meiner Mutter Emerencia Kiss (Ausschnitt) ..	121
<i>Solymár, Imre</i>	Neue Angaben zum wirtschaftlichen Hintergrund der Umsiedelungen von Szeklern aus der Bukowina an den Unterlauf der Donau	122
<i>Forrai, Ibolya</i>	Die Landwirtschaft im alten Hadikfalva	131
<i>Halász, Péter</i>	Über die Viehhaltung bei den Szeklern aus der Bukowina	136
<i>Frau L. Höffler</i>	Die Trachten der Szekler aus der Bukowina (mit 19 Abbildungen)	173
<i>Lőrincz, Etel</i>	Färber aus der Bukowina (mit vier Abbildungen)	199
<i>Merk, Zsuzsa</i>	Die Briefe von Kálmán Németh im Archiv von Erzbischof Kalocsa	209
<i>Fábián, Margit</i>	Die Fuhrleute von Andrásfalva (mit neun Abbildungen)	222
<i>Fazekas, Tiborc</i>	Veränderungen im Wortschatz der Szekler aus der Bukowina	235
<i>Balassa, Iván</i>	Das Szekler Museum (Bonyhád, Komitat Tolna, 1947–1950)	239
<i>Rudolf, László</i>	Wandernde Stammbücher	249

SADRŽAJ

<i>Soós, Kálmán</i>	Problem polava na Tisi u korespondenciji županija Ung, Sabolč, Zemplin i Bereg (1715–1790).....	1
<i>Balassa, Iván</i>	Umro je Kós Károly, najveći etnolog Erdelja.....	14
<i>† Kós, Károly</i>	Etnološki mozaik o Koložvaru (sa 12 slika).....	22
<i>Nagy, Jenő</i>	Lingvistički, kulturološki i istorijsko-etnološki značaj knjige „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (Uvodna reč: <i>Balassa Iván</i>).....	60
<i>Gráfik, Imre</i>	Šanse manjinske kulture. Prošlost i sadašnjost Madjara u Hrvatskoj (sa 1 mapom).....	67
<i>Gaál, Károly</i>	Razmišljanja o protivrečnostima napredne tradicije i naprednog načina života..	79
<i>Komáromi, Tünde</i>	Vradzbine (čini) u Aranyszéku. Rumunski pop koji leči.....	87
<i>Magyar, Zoltán</i>	Hodočasničko mesto i kapela Svetog Ladislava u mestu Széphavas.....	99
<i>† Nagy, Ödön</i>	Tradicionalna ishrana i njene promene u mestu Mezőfele u županiji Moriš (Uvodna reč: <i>Keszeg Vilmos</i>).....	106
<i>Mackay, Margaret</i>	O vrednostima madjarsko-škotskih zajedničkih istraživanja verskog života (Prevod: <i>Küllős Imola</i>).....	114
O SEKELJIMA IZ BUKOVINE		
<i>Tamás, Menyhért</i>	Pesme iz knjige moje majke, Kiss Emerencije (odlomak).....	121
<i>Solymár, Imre</i>	Noviji podaci o privrednim uzrocima preseljavanja Sekelja iz Bukovine u južni Banat.....	122
<i>Forrai, Ibolya</i>	Privredjivanje u mestu Hadikfalva.....	131
<i>Halász, Péter</i>	O stočarstvu Sekelja u Bukovini.....	136
<i>Höffler, Lajosné</i>	Nošnja Sekelja u Bukovini (sa 19 slika).....	173
<i>Lőrincz, Etel</i>	Farbari u Bukovini (sa 4 slike).....	199
<i>Merk, Zsuzsa</i>	Pisma Németh Kálmána u Nadbiskupskom arhivu u Kaloči.....	209
<i>Fábián, Margit</i>	Prevoznici u mestu Andrásfalva (sa 9 slika).....	222
<i>Fazekas, Tiborc</i>	Leksičke promene u jeziku Sekelja u Bukovini.....	235
<i>Balassa, Iván</i>	Muzej Sekelja (Bonyhád, Županija Tolna 1947–1950).....	239
<i>Rudolf, László</i>	Putujuće matične knjige.....	249

<i>Soós, Kálmán</i> Problémy záplav Potisia v korešpondencii žúp Ung, Szabolcs, Zemplín a Bereg (1715–1790).....	1
<i>Balassa, Iván</i> Zomrel Kós Károly, najväčší etnograf Sedmohradka	14
† <i>Kós, Károly</i> Národopisná mozaika o meste Kolozsvár (12 obrazov)	22
<i>Nagy, Jenő</i> Jazykovo-, osvetovo-historický a historicko-etnografický význam publikácie „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (Úvod: <i>Balassa, Iván</i>)	60
<i>Gráfik, Imre</i> Vyhliadky menšinovej kultúry. Minulosť a súčasnosť Maďarov v Chorvátsku (1 mapa)	67
<i>Gaál, Károly</i> Myšlienky o rozporoch pokrokových tradícií a pokrokového životného štýlu ...	79
<i>Komáromi, Tünde</i> Formy urieknutia v obci Aranyosszék. Liečivý rumunsky kňaz	87
<i>Magyar, Zoltán</i> Kaplnka svätého Ladislava a hody pri obci Széphavas	99
† <i>Nagy, Ödön</i> Tradičné stravovanie a zmeny v ňom v obci Mezőfele v župe Maros (Úvod: <i>Keszeg, Vilmos</i>)	106
<i>Mackay, Margaret</i> Hodnoty spoločného maďarsko-škótskeho výskumu náboženského života (Preklad: <i>Küllős, Imola</i>)	114
ZO ŽIVOTA BUKOVINSKÝCH SIKULOV	
<i>Tamás, Menyhért</i> Básne z háčikovej knižky mojej matky, Kiss Emerencia (Úryvok)	121
<i>Solymár, Imre</i> Novšie údaje k hospodárskemu pozadiu dolnodunajského presídlenia bukovinských Sikulov	122
<i>Forrai, Ibolya</i> Hospodárenie v starej Hadikfalva	131
<i>Halász, Péter</i> Chov dobytky u bukovinských Sikulov	136
<i>Höffler, Lajosné</i> Odievanie bukovinských Sikulov (19 obrazov)	173
<i>Lőrincz, Etel</i> Farbikári z Bukoviny (4 obrazy)	199
<i>Merk, Zsuzsa</i> Dopisy Kálmána Némethu v arcibiskupskom archíve v meste Kalocsa	209
<i>Fábián, Margit</i> Povožníci v obci Andrásfalva (9 obrazov)	222
<i>Fazekas, Tiborc</i> ~ Zmeny v slovnej zásobe bukovinských Sikulov	235
<i>Balassa, Iván</i> Sikulské muzeum (Bonyhád, župa Tolna 1947–1950)	239
<i>Rudolf, László</i> Vandrujúce matriky	249

TARTALOM

<i>Soós Kálmán</i>	
A tiszai árvizek problémája Ung, Szabolcs, Zemplén és Bereg megyék levelezésében (1715–1790)	1
<i>Balassa Iván</i>	
Meghalt Kós Károly, Erdély legnagyobb néprajztudósa	14
† <i>Kós Károly</i>	
Néprajzi mozaik Kolozsvárról (12 képpel)	22
<i>Nagy Jenő</i>	
Az Erdélyi magyar szótörténeti tár nyelv-, művelődéstörténeti és történeti néprajzi jelentősége (<i>Balassa Iván</i> bevezetőjével)	60
<i>Gráfik Imre</i>	
A kisebbségi kultúra esélyei. A horvátországi magyarság múltja és jelene (1 térképpel)	67
<i>Gaál Károly</i>	
Gondolatok a haladó hagyományok és a haladó életforma ellentmondásairól ...	79
<i>Komáromi Tünde</i>	
Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap	87
<i>Magyar Zoltán</i>	
A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáráhely	99
† <i>Nagy Ödön</i>	
A hagyományos táplálkozás és változásai a Maros megyei Mezőfelében (<i>Keszeg Vilmos</i> bevezetőjével)	106
<i>Mackay, Margaret</i>	
A vallási élet magyar–skót közös kutatásának értékéről (Fordította: <i>Küllős Imola</i>)	114
A BUKOVINAI SZÉKELYSÉG KÖRÉBŐL	
<i>Tamás Menyhért</i>	
Versek édesanyám, Kiss Emerencia kapcsos könyvéből (részlet)	121
<i>Solymár Imre</i>	
Újabb adatok a bukovinai székelyek al-dunai áttelepítésének gazdasági háttéréhez	122
<i>Forrai Ibolya</i>	
Gazdálkodás a régi Hadikfalván	131
<i>Halász Péter</i>	
A bukovinai székelyek állattartásáról	136
<i>Höffler Lajosné</i>	
A bukovinai székelyek viselete (19 képpel)	173
<i>Lőrincz Etel</i>	
Bukovinai festékesek (4 képpel)	199
<i>Merk Zsuzsa</i>	
Németh Kálmán levelei a Kalocsai Érseki Levéltárban	209
<i>Fábián Margit</i>	
Andrásfalvi fuvarosok (9 képpel)	222
<i>Fazekas Tiborc</i>	
A bukovinai székelyek szókincsének változása	235
<i>Balassa Iván</i>	
Székely Múzeum (Bonyhád, Tolna megye 1947–1950)	239
<i>Rudolf László</i>	
Vándorló anyakönyvek	249

